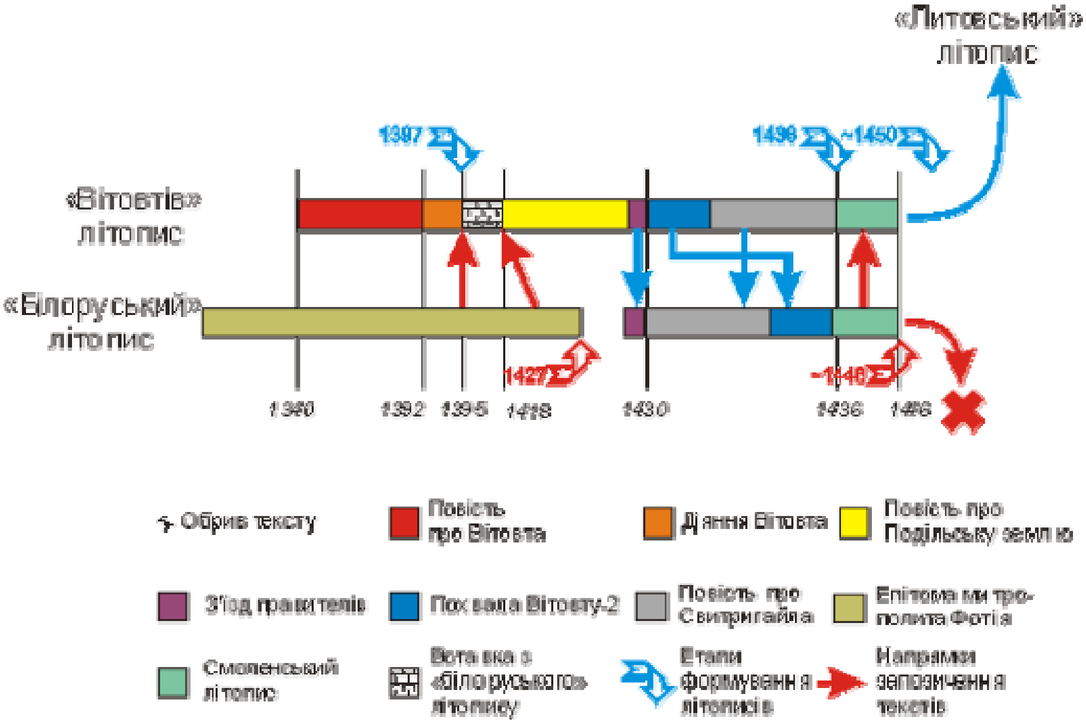
Микола Жарких

Дві традиції літописання Великого князівства Литовського

Київ, 1 травня – 12 листопада 2016 р.

До уваги читачів

Даний документ можна завантажити з мого персонального сайту, з HTML-версії роботи, за адресою
www.m-zharkikh.name/uk/History/Monographs/2Traditions.html
В HTML-версію можуть вноситись невеликі виправлення та доповнення.
В HTML-версії доступні зображення великого розміру, які в даний документ вставлено у зменшеному розмірі.

Сокращенная русская версия:
www.M-Zharkikh.name/ru/History/Monographs/2Traditions.html

Shortened english version:
www.M-Zharkikh.name/en/History/Monographs/2Traditions.html

Дана версія документа згенерована 10 грудня 2016 р.

Зміст

Вступ 6
Перелік текстів літописів 6
«Вітовтів» літопис..11
Повість про Вітовта 12
Меморіал Вітовта...13
Варіанти тексту «Вітовтового» літопису 21
Аналіз варіантів «Вітовтового» літопису...........................37
Варіанти тексту «Литовського» літопису 42
Аналіз варіантів «Литовського» літопису...........................59
Діяння Вітовта..63
Варіанти тексту «Вітовтового» літопису 65
Варіанти тексту «Литовського» літопису 71
Аналіз варіантів тексту...79
Повість про Подільську землю..81
Порівняння варіантів тексту 82
Аналіз варіантів тексту...94
Длугош про справу Поділля 98
З'їзд правителів і Похвала Вітовту 101
Перша редакція Похвали...102
Варіанти тексту другої редакції 106
Варіанти тексту третьої редакції.......................................119
Аналіз варіантів тексту...128
Длугош про з'їзди 1429 і 1430 років..................................130
Джерельна вартість повідомлень про з'їзд 1430 р. 134
Структура і вартість Похвали..139
Повість про Свитригайла 142
Структура повісті...142
Варіанти «Вітовтового» та «литовського» літописів........144
Варіанти «білоруського» літопису.....................................148
Аналіз варіантів тексту...149
Запозичення з «білоруського» літопису 153
Порівняння списків...156
Реконструкція «Вітовтового» літопису 159
Московський список..160
«Білоруський» літопис 162
Літописи особливого складу..163
Порівняння списків...164
Сказання про князів руських 179
Повість про напад Батия 184
Повість про Невську битву 189
Лапідарний літопис сер. 13 – поч. 14 ст. 189
Таблиця звісток 1310 – 1427 рр. 192
Аналіз звісток 1310 – 1427 рр. 235

Битва на Ворсклі 1399 р. 238
Варіанти тексту «білоруських» літописів 238
Варіанти тексту «литовських» літописів....241
Аналіз варіантів тексту....244
Унікальні дані 1310 – 1410 рр....246
Літопис митрополита Фотія....251
Варіанти тексту Смоленського літопису....259
Аналіз Смоленського літопису....269
Реконструкція «білоруського» літопису....271
«Литовський» літопис 276
Баснословний початок Литви 276
Варіанти тексту 278
Аналіз варіантів тексту....297
Каркасні і заповнюючі елементи....301
Іменослов 307
Хронограф....314
Енциклопедія р. Мафеї 315
Галицько-Волинський літопис 316
Походження оповідання....323
Літопис короля Сигізмунда 326
Варіанти тексту 326
Аналіз варіантів тексту....341
Короткий літопис Литви 344
Реконструкція «литовського» літопису....349
Компілятивні твори....351
«Хроніка Биховця» (1560-і роки) 352
Баснословний початок Литви 353
Повість про Вітовта 353
Чудо з хрестом....354
Шлюби Ягайла 355
Вітовт – завойовник....356
Коронація Вітовта....358
Змова на Сигізмунда....359
Казимир – великим князем 361
Події 2 пол. 15 – поч. 16 ст....362
Історіографія....364
Розмова поляка з литовцем (1564 р.) 369
Гонець цноти (1574 р.)....372
Епітома литовських князів (1576 р.) 374
Опис Європейської Сарматії (1578 р.)....376
Хроніка Стрийковського (1582 р.) 381
Баснословний початок Литви 383
Повість про Вітовта 392
Діяння Вітовта....396

Події кін. 14 – 1 пол. 15 ст. 399
Історіографія 402
Хроніка Литовська і Жмойтська (1588 р.) 406
Хроніка Й. Бельського (1597 р.) 407
Густинський літопис (1620-і рр.) 408
Вплив на сусідів 413
Московсько-тверський літопис (1411 р.) 413
Софійський 1-й літопис старшого ізводу (1418 р.) 414
Хроніка Длугоша (1470-і роки) 415
Новгородський літопис Дубровського (1539 р.) 416
Висновки 419
Рекомендації 423
Історіографія 425
Період паростків (до 1907 р.) 426
Ігнатій Данилович (1840 р.) 427
Ісидор Шараневич (1882 р.) 427
Станіслав Смолька (1889 р.) 429
Антоній Прохаска (1890 р.) 431
Іван Тихомиров (1890-і роки) 433
Борис Вахевич (1902 р.) 436
Період квітів (1907 – 1940 рр.) 436
Олексій Шахматов (1909 р.) 437
Антоній Прохаска (1911 р.) 439
Ян Якубовський (1912 р.) 440
Феоктист Сушицький (1919 р.) 442
Михайло Приселков (1940 р.) 449
Період овочів (1969 – 1985 рр.) 451
Вячеслав Чемерицький (1969 р.) 452
Микола Улащик (1985 р.) 456
Період зів’ялого листя (після 1985 р.) 458
Олена Русина (1993 – 98 рр.) 459
Альбіна Семянчук (2000 р.) 460
Юрій Микульський (2010 р.) 462
Катерина Кириченко (2006 – 14 рр.) 464
Скорочення 467

Вступ

Літописи, складені на території Великого князівства Литовського в кінці 14 – 16 ст., очевидним чином діляться на дві групи.

Перша з них докладно розповідає про князів Палемона, Кунаса та Монтвіла, але нічого не знає за князів Кия, Аскольда й Олега. Цій групі я даю **умовну** назву «Литовських літописів».

Друга група розповідає про Кия зі Щеком та Хоривом, Аскольда з Діром, Олега з Ігорем – натомість нічого не знає про Палемона та його синів Борка, Кунаса і Сперу. Цій групі я даю **умовну** назву «Білоруських літописів».

Поділ на групи є об'єктивним, а дані мною назви – умовними. Однак вони відбивають основну тенденцію творів кожної групи, наголошуючи на провідній ролі литовців і русинів відповідно. До того ж територія побутування цих літописів обмежувалась литовськими й білоруськими землями, включаючи східну Білорусію (Смоленщину), але не поширювалась на землі сучасної України. Я не можу знати, приживуться ці назви чи ні, але в даній статті прошу пам'ятати про такі визначення.

В роботі буде розглянуто походження і розвиток цих двох традицій літописання.

Перелік текстів літописів	Вплив на сусідів
«Вітовтів» літопис	Висновки
«Білоруський» літопис	Рекомендації
«Литовський» літопис	Історіографія
Компілятивні твори	Скорочення

Перелік текстів літописів

Тексти літописів були двічі надруковані у серії «Полное собрание русских летописей»: в 1907 р. в 17-у тому під редакцією С. Л. Пташицького і в 1975 (т. 32), 1980 (т. 35) роках під редакцією М. М. Улащика. Хоча частини їх текстів показують дуже близьку подібність, серед рукописів немає жодної пари, про яку можна було б сказати, що другий переписано з першого. Більше того, наявні рукописи часто являють собою збірники творів різного походження, подекуди – навіть конволюти, спільність між частинами котрих обмежується спільною палітуркою.

Тому для дослідження ці літописні збірники слід поділити на логічні частини, орієнтуючись на зміст творів. Цим частинам ми надамо формалізовані назви (Біл1Л – Білоруський 1-й літопис, Віт1Л – Вітовтів 1-й літопис, Лит1Л – Литовський 1-й літопис). Головна причина запровадження формалізованих назв полягає у поділі рукописів, а до того ж:

1, назви від випадкових власників дезорієнтують: хроніку Биховця написав не Биховець, а літопис Рачинського – не Рачинський;

2, наявність кількох різних літописів з однією назвою (два Супрасльських літописи – наші Біл2Л та Біл5Л + Біл6Л; кілька Уваровських літописів, зокрема, наші Віт4Л + Біл3Л та Літопис від 72-х язик молодшого ізводу);

3, подібність назв літописів, наприклад «Кроники великого княжства Литовского и Жомоитского» (Лит7Л) та «Литовская и Жмойтская хроника» (Лит8Л).

В кожній групі літописи пронумеровано послідовно – від раніших до пізніших, орієнтуючись виключно на дати рукописів.

«Литовські» літописи я вважаю за доцільне поділити у свою чергу на дві групи: «Вітовтові» літописи починають виклад від смерті Гедиміна, тоді як «власне-литовські» – від Палемона:

«Вітовтові» літописи

Скоро-чення	Дата	Публікація і традиційна назва
Віт1Л	1397 (останній рік, немає кінця) кін. 15 – поч. 16 ст. (палеографія)	ПСРЛ, 1907 г., т. 17, стб. 191 – 204 (Виленский список); ПСРЛ, 1980 г., т. 35, с. 85 – 90 (Виленская летопись).
Віт2Л	1382 (кінцевий рік) кін. 15 – поч. 16 ст. (список)	*Prochaska A.* Przekład ruskiego latopisca ks. Litewskiego na język łaciński. – Kwartalnik historyczny, 1888, r. 2, № 2, s. 196 – 197. ПСРЛ, 1907 г., т. 17, стб. 219 – 226 (Origo regis Jagyelo et Wytholdi ducum Lithuanie); ПСРЛ, 1980 г., т. 35, с. 115 – 117 (Origo regis Jagyelo et Wytholdi ducum Lithuanie); *Мароз В.* Лацінамоўны спіс «Origo regis» у гісторыі беларускага летапісання. – Роднае слова, 2014 г., № 1, с. 28 – 32 (білоруський переклад).
Віт3Л	1446 (кінцевий рік) 1520 (запис писаря)	Latoposiec litewski / I. Daniłowicz. – Dziennik Wileński, 1832, № 3; 1824, № 1 – 3; ПСРЛ, 1907 г., т. 17, стб. 71 – 84 (Супрасльская летопись, 2-я часть); ПСРЛ, 1980 г., т. 35, с. 61 – 67 (Супрасльская летопись, 2-я часть).
Віт4Л	1445 (кінцевий рік) 1524 (філігрань)	Летопись великих князей литовских / А. Н. Попов. – Учёные записки 2-го отделения АН, 1854 г., кн. 1, отд. 3, с. 27 – 58; ПСРЛ, 1907 г., т. 17, стб. 85 – 109 (Уваровский список А); ПСРЛ, 1980 г., т. 35, с. 68 – 78 (Слуцкая (Уваровская) летопись, 1 часть).
Віт5Л	1392 (останній рік, немає кінця) 1534 р. (філігрань)	ПСРЛ, 1907 г., т. 17, стб. 125 – 152 (Академический список); ПСРЛ, 1980 г., т. 35, с. 110 – 114 (Академическая летопись, 2 часть)
Віт6Л	1446 (кінцевий рік) 16 ст. (палеографія)	Литовская летопись по списку, находящемуся в библиотеке графа Красинского / А. Ф. Бычков. – Спб.: 1893 г.; ПСРЛ, 1907 г., т. 17, стб. 153 – 190 (Список графа Красинского А);

		ПСРЛ, 1980 г., т. 35, с. 132 – 144 (Летопись Красинского, 2 часть).
Віт7Л	1526 (найпізніша дата в тексті) 1530-і рр. (дата збірника статей)	Сокращенная литовская летопись / Г. Бугославский. – Смоленская старина, 1911 г., т. 1, вып. 2, с. 5 – 16.

«Литовські» літописи

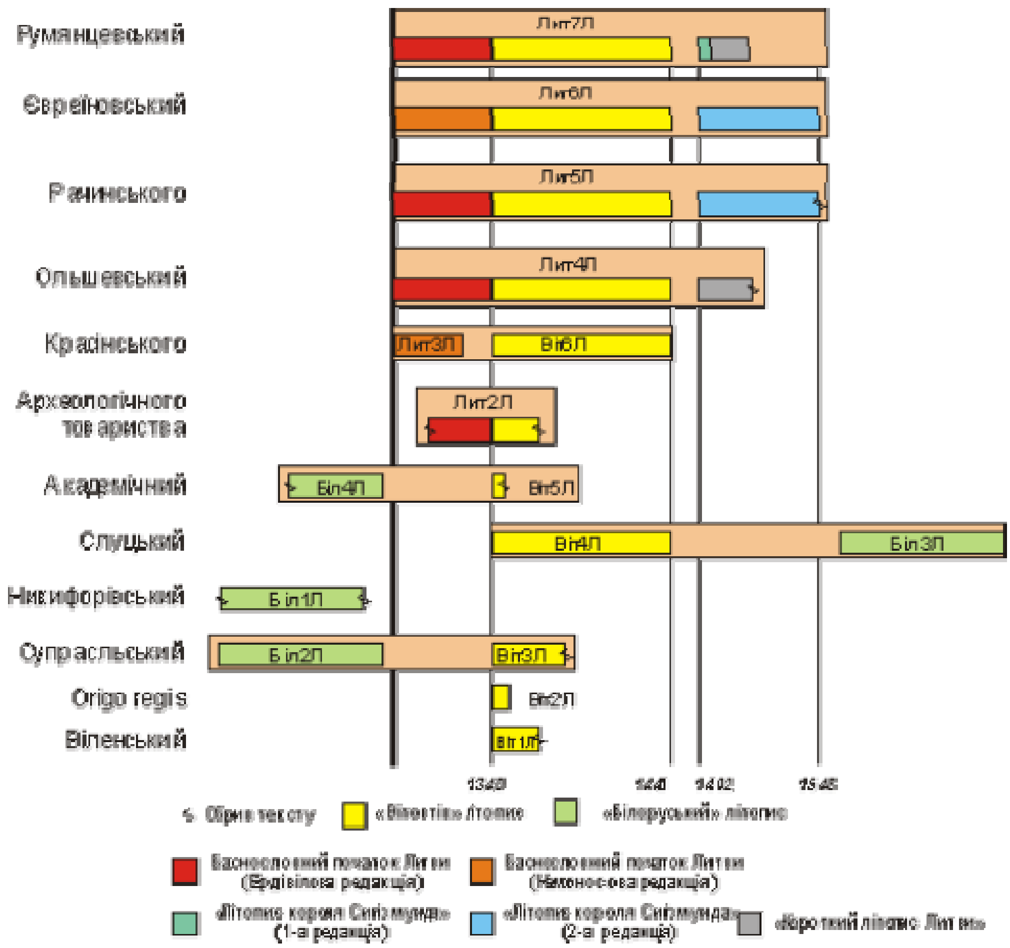
Скоро-чення	Дата	Публікація і традиційна назва
Лит1Л	1507 (остання дата, немає кінця) 17 ст. (список)	Pomniki do dziejów litewskich / T. Narbutt. – Wilno: 1846; ПСРЛ, 1907 г., т. 17, стб. 473 – 572 (Список Быховца); ПСРЛ, 1975 г., т. 32, с. 128 – 173 (Хроника Быховца)
Лит2Л	1396 (останній рік, немає кінця) 16 ст. (палеографія)	ПСРЛ, 1907 г., т. 17, стб. 239 – 292 (Список Археологического общества; втрачені початок та кінець тут подано за списком Румянцевського музею); ПСРЛ, 1980 г., т. 35, с. 91 – 102 (Летопись Археологического общества).
Лит3Л	16 ст. (палеографія)	Литовская летопись по списку, находящемуся в библиотеке графа Красинского / А. Ф. Бычков. – Спб.: 1893 г.; ПСРЛ, 1907 г., т. 17, стб. 227 – 238 (Список графа Красинского Б); ПСРЛ, 1980 г., т. 35, с. 128 – 132 (Летопись Красинского, 1 часть).
Лит4Л	1535 (останній рік, немає кінця) 1550 (дата списку)	ПСРЛ, 1907 г., т. 17, стб. 421 – 472 (Ольшевский список); ПСРЛ, 1980 г., т. 35, с. 173 – 191 (Ольшевская летопись).
Лит5Л	1548 (останній рік, немає кінця) 1582 (філігрань) 1635, 1651 (інші статті збірника)	ПСРЛ, 1907 г., т. 17, стб. 295 – 356 (Список графа Рачинского); ПСРЛ, 1980 г., т. 35, с. 145 – 172 (Летопись Рачинского).
Лит6Л	1548 (кінцевий рік) 1690 (дата списку)	ПСРЛ, 1907 г., т. 17, стб. 357 – 412 (Евреиновский список); ПСРЛ, 1980 г., т. 35, с. 214 – 238 (Евреиновская летопись).
Лит7Л	1567 (кінцевий рік) кін. 17 ст. (палеографія)	Кроники великого княжства Литовского и Жомоитского / Б. Вахевич. – Записки Одесского общества истории и древностей, 1902 г., т. 24; ПСРЛ, 1980 г., т. 35, с. 193 – 213 (Румянцевская летопись).

Лит8Л	1588 (кінцевий рік) 17 ст., 1740-і роки (списки)	ПСРЛ, 1975 г., т. 32, с. 15 – 127 (Литовская и Жмойтская хроника)

«Білоруські» літописи

Скоро-чення	Дата	Публікація і традиційна назва
Біл1Л	1435 (останній рік, кінець втрачено) 1464 – 1491 (філіграні) 15 ст. (палеографія)	Русские летописи / С. Белокуров. – Чтения в обществе истории и древностей российских, 1898 г., кн. 4; ПСРЛ, 1980 г., т. 35, с. 19 – 35 (Никифоровская летопись).
Біл2Л	1446 (кінцевий рік) 1520 (запис писаря)	Latoposiec litewski / I. Daniłowicz. – Dziennik Wileński, 1832, № 3; 1824, № 1 – 3; ПСРЛ, 1907 г., т. 17, стб. 1 – 70 (Супрасльская летопись, 1-я часть); ПСРЛ, 1980 г., т. 35, с. 36 – 61 (Супрасльская летопись, 1-я часть).
Біл3Л	1237 (останній рік, кінець втрачено) 1524 (філігрань)	ПСРЛ, 1907 г., т. 17, стб. 109 – 124 (Уваровский список Б); ПСРЛ, 1980 г., т. 35, с. 78 – 84 (Слуцкая (Уваровская) летопись, 2 часть).
Біл4Л	1446 (кінцевий рік) 1534 (філігрань)	ПСРЛ, 1980 г., т. 35, с. 103 – 110 (Академическая летопись, 1 часть)
Біл5Л	1382 (кінцевий рік) 1540-і рр. (список)	Супрасльская рукопись / М. А. Оболенский. – М.: 1836 г., с. 1 – 123 (Сокращенная Новгородская летопись, от начала земли Славянской до взятия Москвы Тохтамышем в 1382 г.).
Біл6Л	1544 (кінцевий рік) 1498 – 1516 (філіграні) поч. 16 ст. (палеографія)	Супрасльская рукопись / М. А. Оболенский. – М.: 1836 г., с. 125 – 154 (Краткая Киевская летопись от начала земли Русской до 1516 г.). ПСРЛ, 1980 г., т. 35, с. 118 – 127 (Волынская краткая летопись).

Більш наочно склад наявних списків літописів показано на наступній схемі:

Яким би очевидним не видавався цей поділ – ніхто з попередніх дослідників його не запровадив, що в дуже драматичний спосіб відбилося як на перебігу студій, так і на висновках. Тому в наступних розділах буде багато нового, введеного вперше.

«Вітовтів» літопис

«Вітовтів» літопис починається словами: «У князя Гедиміна було 7 синів». Він зберігся в 13 списках. В наступних розділах розглядаються структурні частини літопису та співвідношення списків. Цей матеріал може бути не всім цікавий, і можна одразу перейти до висновків дослідження.

Повість про Вітовта

Діяння Вітовта

Повість про Подільську землю

З’їзд правителів і Похвала Вітовту

Повість про Свитригайла

Запозичення з «білоруського» літопису

Реконструкція «Вітовтового» літопису

Московський список

Висновки

«Вітовтів» літопис формувався в три етапи.

На **першому етапі** було написано «Повість про Вітовта» та «Діяння Вітовта», виклад доведено до 1397 р. Цей етап представлено списками Віт1Л та Віт2Л.

На **другому етапі** було написано «Повість про Подільську землю», оповідання про з’їзд правителів 1430 р., «Похвалу Вітовту» (2-ї редакції) та «Повість про Свитригайла». В такому складі літопис зберігся лише частково (Віт3Л).

На **третьому етапі** 33-літня лакуна між творами першого і другого етапів була частково заповнена запозиченнями з «білоруського» літопису; з нього ж додано в кінці скорочений Смоленський літопис, доведений до 1445 р. В такому складі до нас дійшов список Віт4Л.

Далі «Вітовтів» літопис уже не поповнювався, а тільки перероблявся. Десь наприкінці 15 чи на початку 16 ст. було складено Віт6Л із 3-ю редакцією «Похвали Вітовту». Цей список ліг в основу «литовських» літописів 1 пол. – сер. 16 ст.

Джерельна вартість більшої частини оповідань ВітЛ досить висока; ці повісті близькі в часі до описуваних подій і показують безсумнівну компетентність автора. Середню вартість мають оповідання про з’їзд правителів та «Похвала Вітовту», низьку – початок «Повісті про Подільську землю», написаний за пригадками.

Хоча повісті першого і другого етапів писались різними людьми, ВітЛ зберігає єдність стилю: він складається з окремих повістей, кожна з яких зосереджена на певній темі і не відволікається на інші події, що відбувались одночасно; в ньому геть немає абсолютних дат; автори байдуже або дуже стримано ставляться до питань релігії; майже нема слідів використання письмових джерел.

«Вітовтів» літопис виділено нами уперше в цій роботі. Попередні дослідники весь час змішували його з «Білоруським» літописом і тому не змогли прийти до переконливих висновків.

Повість про Вітовта

Група «Вітовтових» літописів має виразну спільну рису – на початку їх уміщено досить обширну «Повість про Вітовта» (ППВ). Вона починається словами «У князя Гедиміна було 7 синів» і закінчується словами «І раділа йому вся земля Литовська і Руська».

Всього ми маємо 13 її списків (Віт1Л – Віт7Л, Лит1Л – Лит2Л, Лит4Л – Лит7Л). Загальна порівняльна таблиця виглядатиме занадто громіздко, тому ми спочатку порівняємо списки «Вітовтового» літопису, а потім займемось списками «Литовського» літопису.

В цьому та в наступних розділах буде багато порівняльних таблиць, нудних і важких для перегляду. Тому можу порадити читачам метод гайдарівського героя – «таблицы и картинки пропускаю, а в пролетарскую суть вникаю». Можна спочатку ознайомитись із висновками, а потім по мірі цікавості заглиблюватись в аналіз, який веде від текстів джерел до цих висновків.

Меморіал Вітовта

Варіанти тексту «Вітовтового» літопису

Аналіз варіантів «Вітовтового» літопису

Варіанти тексту «Литовського» літопису

Аналіз варіантів «Литовського» літопису

Висновки

1. Найдавніший і найкращий текст «Повісті про Вітовта» (ППВ-1) міститься у Віт1Л. Він потребує тільки невеликих доповнень у зіпсованих місцях з пізніших списків і має бути основним текстом ППВ для вжитку в історичних дослідженнях.

2. Первісний текст ППВ написано у Вільні невдовзі після вокняжіння Вітовта в 1392 р., можливо, наприкінці 1392 – 1393 рр. Для нього було використано трохи раніший (кінець 1389 р.) «Меморіал Вітовта». Обидва твори написані одним автором.

3. Місцем написання ППВ-1 можна досить упевнено вважати Вільно.

4. Ідейна спрямованість твору – обгрунтування династичних прав Вітовта на владу у Великому князівстві Литовському. Його прихід до влади розглядається як досягнення певного ідеального стану держави.

5. Джерельна вартість первісного тексту досить висока.

6. Характерними стилістичними ознаками первісного тексту є послідовне зв'язне оповідання про події, повна відсутність абсолютних дат, відсутність біблійних цитат і взагалі згадок про бога та релігію.

7. Пізніше на основі ППВ-1 була створено список ППВ-2, який ліг в основу частини збережених списків, зокрема Віт3Л. Слідів свідомого редагування тексту ППВ-2 не має.

8. На основі Віт6Л було написано протограф ППВ-3, котрий було написано одночасно з повістю «Баснословний початок Литви» (БПЛ) і тим самим автором. Зміни в тексті ППВ-3 зроблено для узгодження з текстом БПЛ, тому час написання цієї редакції співпадає з часом написання БПЛ – 1 пол. 16 ст., можливо, від 1519 до 1539 років.

9. Список ППВ у Лит5Л містить запозичення з якогось пізнього (4 чв. 15 ст. чи 1 пол. 16 ст.) московського літопису. Похідний від нього список Лит6Л містить оповідання про похід Ольгерда на Москву – високої літературної вартості, але історично недостовірне.

10. Всі доповнення пізніших списків до тексту ППВ-1 слід вважати псуванням первісного тексту; використовувати їх в історичних дослідженнях не слід.

11. Загальний напрямок розвитку ППВ у кінці 14 – 16 ст. – це поступовий перехід від літописного жанру (колекції відносно достовірних згадок про минулі події) до жанру історичного (цікаве, захоплююче оповідання про минулі події, без огляду на достовірність). Етапи цього розвитку можна представити так: ВітЛ → ранні «литовські» літописи → Лит6Л → Лит1Л → Стрийковський → Лит8Л, Густинський літопис.

12. «Повість про Вітовта» як окремий твір виділена в даній роботі вперше. Попередні дослідники помилково виділяли як окремі твори початок ППВ (до втечі Вітовта, епізоди 1 – 55) та кінець ППВ + ДВ. Тому вони не могли переконливо пояснити ані мети написання цих творів, ані часу їх появи.

13. Додатковим аргументом на користь існування ППВ як окремого твору є її список у складі Новгородського літопису Дубровського – опублікований ще в 1907 р., але належно не оцінений.

Меморіал Вітовта

У випадку «Повісті про Вітовта» нам трапився дуже рідкісний випадок, – ми маємо дипломатичний документ, який був прототипом літописного тексту.

Записка, названа «Меморіалом», або «Скаргою Вітовта» (МемВ), збереглась у копійній книзі договорів Тевтонського ордену. Нині ця книга зберігається у Берліні [Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz. Сигнатура XX. HA, OF, Nr. 1b, арк. 22b – 24b]. Вона була виявлена німецьким вченим Т. Гіршем і надрукована ним у 1863 році [Scriptores rerum Prussicarum. Bd. 2. Leipzig, 1863. S. 711 – 714].

Цей твір, написаний дуже важкою для нас середньою верхньонімецькою мовою, став приступнішим завдяки новому білоруському перекладу Олега Ліцкевича [*Ліцкевіч А. У.* «Мемарыял Вітаўта» – першая хроніка Вялікага княства Літоўскага. – Беларуская думка, 2009 г., № 2, с. 92 – 96].

Хоча ще Станіслав Смолька [*Smolka S.* Najdawniejsze pomniki dziejopisarstwa rusko-litewskiego. – Pamiętnik Akademii umiejętności, 1889, t. 8, s. 44 – 49] розглянув його і вказав на близькість до ППВ, цей твір не мав щастя в історіографії літописання Великого князівства Литовського, тому, я думаю, не зашкодить розглянути його текст ще раз.

Оскільки текст ВітЛ докладніший, ми беремо його за основу, щоб побачити, чого не було у МемВ (зазначимо, що слово «скорочення» в таблиці не означає утворення одного тексту з іншого, а тільки менший об'єм повідомлення):

№	Епізод	Віт1Л	МемВ
1	7 синів Гедиміна: Монтивид, Наримонт, Ольгерд, Євнут, Кейстут, Коріат, Любарт	Нарамонт, Олкгирд, Євнутій, Кестутий, Люборт	–

2	Монтвид отримав Кернів (?) та Слонім	**Карачів** та Слонім	–
3	Наримонт отримав Пінськ	+	–
4	Ольгерд (батько короля) отримав Крево і за жінкою – Вітебськ	+	[названо тільки Вітебськ]
5	Євнут сів у Вільні великим князем	+	[поставлено перед 4]
6	Кейстут отримав Троки	+	+
7	Коріат отримав Новгородок	+	–
8	Любарта прийняв волинський князь на всю землю Волинську	+	–
9	Ольгерд і Кейстут домовляються скинути Євнута	+	+
10	Ольгерд з Вітебська не встиг, і гонець Кейстута застав його у Крево	+	[скорочено]
11	Кейстут віддає велике князівство Ольгерду	+	+
12	Євнуту дали Заслав	Жаславль	–
13	Ольгерд і Кейстут правили у згоді до кінця життя	+	+
14	У Ольгерда було 12 синів	+	–
15	У Кейстута було 6 синів	+	–
16	Ольгерд найбільше любив Ягайла, а Кейстут – Вітовта, і вони домовились, що їх сини будуть на своїх місцях	+	–
17	Ягайло і Вітовт за життя батьків були у великій дружбі	+	–
18	Коли Ольгерд помер,	+	[Тут докладніше:] Кейстут був

	Кейстут визнав Ягайла на його місці		могутній, а Ягайло – юний, і Кейстут не скористався своєю перевагою, але виконав волю Ольгерда і посадив Ягайла у Вільні
19	Войдило був слугою Ольгерда, а за Ягайла, упродовж понад 2 років, піднісся	+	–
20	Ягайло віддав за Войдила рідну сестру Марію	+	–
21	Войдило укладає таємний союз з німцями проти Кейстута	+	[Сказано інакше:] нема згадки про Войдилу, сам Ягайло укладає таємний договір проти Кейстута
22	Остродський комтур Гунстин попереджає Кейстута	**Острозький** кунтур	–
23	Кейстут повідомляє Вітовта про зраду, Вітовт не вірить	+	–
24	Ягайло дав Полоцьк Скиргайлу, і той обложив Полоцьк	+	–
25	Кейстут вдруге розповідає Вітовту про свої підозри, Вітовт знову не вірить і їде у Дорогичин	+	–
26	Кейстут захоплює у Вільні Ягайла, добуває таємні грамоти і шле гінця до Вітовта	+	[Скорочено:] Кейстут захоплює Вільно і Ягайла, про грамоти нема мови
27	Гонець застав Вітовта у Городні і той за один день прибув до батька	+	–
28	Кейстут показує Вітовту таємні грамоти і віддає Ягайлу його отчину – Вітебськ та Крево	+	[Скорочено:] тільки передача Ягайлу Вітебська та інших земель, якими володів його батько.
29	Ягайло дає клятву, що буде послушним Кейстуту і їде до Крева,	+	[Інакше:] Ягайло дає клятву і **листи**

	а далі до Вітебська		
30	Кейстут послав двох гінців – до війська Скиргайла і до полочан	+	–
31	Військо повернулось до Вільни, а Скиргайло поїхав в Ліфляндію	Лифлянты	–
32	Кейстут лишив у Вільні Вітовта і пішов до Новгородка Сіверського на кн. Корибута	+	[Скорочено:] Кейстут пішов у похід
33	По дорозі Кейстут наказав повісити Войдилу, а Ягайлу – з'єднатися зі своїм військом	+	–
34	Ягайло змовився з віленськими міщанами і зі слугами Гануля	+	–
35	Вітовт від'їхав до Трок	+	–
36	Ягайло захоплює Вільну	+	+
37	Вітовт шле гінця до Кейстута під Новгородок Сіверський	+	–
38	Пруський маршалок приходить на допомогу Ягайлу	+	–
39	Вітовт відступає в Городно, Ягайло займає Троки	+	[Скорочено:] Ягайло займає Троки
40	Кейстут з Городні відправляє свою жінку до Берестя, сподіваючись на кн. Януша Мазовецького	+	–
41	Кейстут залишає Вітовта в Городні, а сам їде до Жемайтії	+	[Скорочено:] Кейстут їде до Жемайтії
42	Кн. Януш, забувши добро, захоплює Дорогичин та Мельник,	Сараж	–

	воює біля Сурожа, Кам'янця і Берестя		
43	Вітовт з'єднався з Кейстутом на ріці Вілії за 2 милі вище Ковна, і вони облягають Троки	+	–
44	Ягайло з допомогою німців і ліфляндців іде проти Кейстута	+	Нема німців, тільки ліфляндці
45	Оце вже втретє Ягайло користається з допомоги німців	+	–
46	Коли війська зблизилися, від Ягайла прибули посли – схиляти Вітовта до миру	+	[Скорочено:] Ягайло послав Скиргайла послом
47	Вітовт вимагає в заручники Скиргайла, їде в табір Ягайла і укладає перемир'я	+	–
48	Кейстут і Вітовт, покладаючись на клятву Ягайла, розпускають військa	+	+
49	Ягайло запрошує Кейстута та Вітовта у Вільно для остаточної угоди	+	–
50	У Вільні Кейстута скували і послали у Крево, а Вітовта затримали	+	–
51	На п'яту ніч слуги Ягайла – Прокша, Білик (Мостів брат), Кучук, Лисиця Жибентяй – задушили Кейстута	+	[Скорочено:] убили Кейстута і його жінку
52	Ягайло посилає Вітовта з жінкою до Крева, щоб їх там пильнували	+	[Скорочено:] Вітовта вкинули в тюрму
53	Ягайло помщає смерть Войдила	+	–
54	Вітовтова княгиня	+	–

	допомагає чоловікові утекти, перебравшись у жіночий одяг		
55	Вітовт тікає до Прусії, зустрічається у Марієнбурзі з магістром і починає війну проти Литви	Марьине граде	[Тут доповнено:] Вітовт прийняв католицтво
56	Ягайло з матір'ю перебував у Вітебську, а Скиргайло – у Троках, і вони не могли ставити опору Вітовту	+	–
57	Тоді Ягайло викликав Вітовта з німців і дав йому Луцьк з усією Волинню і литовську отчину	+	[Інакше:] Ягайло обіцяв повернути Вітовту його батьківський спадок [мабуть, Троки], але не дотримав слова і віддав його Скиргайлу, котрий не нашої, а руської віри
58	В цей час помер краківський король Казимир, не маючи синів, а тільки дочку Ядвігу	кроковский	–
59	Ляхи прислали до Ягайла, щоб він охрестився у римську віру, оженився з Ядвігою і став королем	+	–
60	Ягайло, порадившись з матір'ю, братами, князями й боярами, поїхав до Кракова	+	[Інакше:] Ягайло зайняв Краків, і потім в Любліні записав спадщину Кейстута Скиргайлу, а Вітовту дав руську землю, яка належала Любарту [тобто Волинь]
			Скиргайло погрожував Вітовту. Вітовт же був у них [Ягайла та Скиргайла] як невільник, і навіть не міг віддати свою дочку за того, за кого хотів, бо вони боялись, що у Вітовта з'являться союзники. І Ягайло позабирав маєтки у всіх родичів та друзів Вітовта

Порівняння показує, що текст МемВ значно стисліший (36 епізодів, яких не було у МемВ, з'являються у ППВ) і більше сконцентрований на основній темі – кривд, які зазнав Вітовт від Ягайла. Це, мабуть, відповідало завданню меморіала –

пояснити керівництву Тевтонського ордену, чому Вітовт піднімає війну проти Литви.

«Меморіал» написано раніше за «Повість про Вітовта»; він послужив для «Повісті» джерелом. Стиль «Меморіалу» відповідно до його мети – це промова Вітовта, написана від його особи; він зовсім не подібний до стилю «Повісті». Але можна не мати сумніву, що обидва твори написані однією людиною: важко припустити, щоб у почті вигнанця Вітовта знайшлось одразу два русини-письменники.

А відмінність стилю сама по собі нічого не доводить. Досить порівняти поему Шевченка « Наймичка» з його одноіменною повістю. Якщо не знати, хто автор повісті, то можна легко припустити, що це якийсь епігон зробив слабку й безпорадну переробку енергійної талановитої поеми.

Коли було написано «Меморіал»? Остання подія, згадана в ньому – це прибуття Ягайла до Кракова (початок 1386 р.). Наступні події – спроба Вітовта захопити Вільну (ППВ, епізод 71 – звичайно датується 2 пол. 1389 року) та віддання дочки Вітовта за московського князя. Княжна Софія прибула до Москви 1 грудня 1390 р. (СимЛ, 6998 р.), вінчання відбулось 9 січня 1391 р.

Оскільки віддаль від Марієнбурга до Москви (морем до Риги, далі через Псков, Новгород і Твер) – бл. 1600 км, одна тільки дорога могла зайняти близько 2 місяців (27 км на добу). Отже, з Марієнбурга поїзд нареченої відправився не пізніше 1 жовтня, а переговори московських послів у Марієнбурзі треба класти на вересень 1390 р.

Сватання московського князя не відбилося в «Меморіалі». Скарга Вітовта на те, що йому не дозволяють віддати дочку за того, за кого він, Вітовт, хоче, аби він не придбав собі друзів – стосується ранішого часу, якихось раніших проектів віддання Софії за представника литовської знаті, який реально міг допомогти Вітовту.

Проти такого компромісного варіанту, як віддання за московського князя, я думаю, Ягайло та Скригайло не заперечували б, бо воювати за інтереси Вітовта московський князь не мав ані бажання, ані реальної змоги.

Отже, час створення «Меморіалу» можна визначити як кінець 1389 – 1 половина 1390 року, і скоріше – кінець 1389 р., ближче до часу прибуття Вітовта до Марієнбурга і зустрічі його з магістром, під час якої й був використаний «Меморіал».

Саме час створення «Меморіалу» є вирішальним аргументом на користь його первинності по відношенню до «Повісті». Якщо припустити зворотнє – що «Меморіал» є скороченням «Повісті» – ми будемо змушені віднести час його створення на кінець 1392 р. або пізніше. Але від того часу, як Вітовт зірвав з Орденом і повернувся до Вільно, його відносини з Орденом були стабільно погані, і не видно, з якої нагоди він міг би скаржитись Ордену на Ягайла, а тим більше заносити цю скаргу особисто. Понад те – після заручин Софії Вітовтівни було б дивним скаржитись на те, що її заміжжю перешкоджають.

Мені важко погодитись із припущенням О. Ліцкевича, що «Меморіал» був результатом стенографічного запису усної промови Вітовта (хоча це – прекрасний сюжет для історичного роману). По-перше, стенографування чи скоропису на пергаменті не буває. На пергаменті кожну літеру треба вимальовувати. По-друге, головне, текстуальна близькість «Меморіалу» до «Повісті» (очевидна попри всі

переклади з мови на мову) говорить нам, що автор «Повісті» мав перед очима текст «Меморіалу», отже, якась його копія залишилась у писаря Вітовта. По-третє, переклад з руської мови оригіналу на німецьку мову збереженої копії теж потребував часу і роботи з письмовим оригіналом.

Варіативність написання назви *Вітебськ*, яку Ліцкевич вважав наслідком запису з усної мови, сама по собі не може бути вирішальним аргументом (наприклад, ім'я *Святослав* у Віт3Л теж записано в трьох варіантах – ППВ, 63 – 66).

Але Ліцкевич має повну рацію, називаючи «Меморіал» першою хронікою Литви. Це справді перша спроба історичної аргументації політичних претензій, яку ми в значно більше розвиненій формі побачимо в «Повісті про Вітовта».

Варіанти тексту «Вітовтового» літопису

Оскільки списків «Повісті про Вітовта» (ППВ) досить багато, ми розіб’ємо порівняльну таблицю на дві частини. В першій порівнюємо списки «Вітовтового» літопису, а в другій – списки «Литовського» літопису.

З огляду на високу джерельну вартість повісті її зміст розписано максимально докладно, щоб виловити навіть незначні різночитання.

Тут і далі варто пам’ятати наступні правила читання порівняльних таблиць:

– Перша колонка містить номер, друга – виклад змісту епізоду.

– Знак «+» у комірці означає, що в даному списку епізод викладено так, як у другому стовпчику.

– Знак «–» у комірці означає, що в даному списку епізод цілком пропущено (свідомо, не через лакуну).

– Текст у комірці містить особливості даного списку, часто **півжирним** виділено слово або сполучення, яким даний список відрізняється від тексту другої колонки.

– Якщо особливість тексту повторюється у кількох списках – її відзначено словами «Як у…», «Подібно до…».

В [квадратних дужках сірим кольором] подано додаткові пояснення, лакуни, вказівки на пропуски.

№	Епізод	Віт1Л	Віт2Л	Віт3Л	Віт4Л	Віт5Л	Віт6Л	Віт7Л
1	7 синів Гедиміна: Монтивид, Наримонт, Ольгерд, Євнут, Кейстут, Коріат, Любарт	Нарамонт, Олкгирд, Євнутій, Кестутий, Люборт	Ольгерд – батько короля, Кейстут – батько великого князя Вітовта	Ольгерд – батько короля, Кейстут – батько великого князя Вітовта	[початок механічно втрачено]	Моидивид, Ольгерд – батько короля, Кейстут – батько великого князя Вітовта	Ольгерд – батько короля, **Керстутей** – батько великого князя Вітовта, **Люборнт**	Додана дата смерті Гедиміна – 6849 [1341] р.
2	Монтивид отримав Кернів (?) та Слонім	**Карачів** та Слонім	**Бернов** та Слонім	**Карачів** та Слонім		**Карачів** та Слонім	**Карачів** та Слонім	Після кожного імені сина подано його рід
3	Наримонт отримав Пінськ	+	+	+		+	+	+

4	Ольгерд (батько короля) отримав Крево і за жінкою – Вітебськ	+	+	+		Кревь, Витебь	+	Ольгерд поставлений після Євнута, замість Вітебська – Полоцьк [1]
5	Євнут сів у Вільні великим князем	+	+	+		+	+	+
6	Кейстут отримав Троки	+	+	+		+	+	+
7	Коріат отримав Новгородок	+	+	+		Новгород	+	+
8	Любарта прийняв волинський князь до дочки на Володимир, Луцьк і всю землю Волинську	волинський князь на всю землю Волинську [скорочено]	+	+		до дочки на всю землю Волинську [скорочено]	+	до дочки на свою державу
9	Ольгерд і Кейстут домовляються скинути Євнута	+	+	+		+	+	+
10	Ольгерд з Вітебська не встиг, і гонець Кейстута застав його у Крево	+	+	+		+	+	Євнут побеже в **угры** [замість: гори]; [трохи скорочено]
11	Кейстут віддає велике князівство	+	+	+		+	+	[Тут додано розмову

	Ольгерду							Кейстута з Ольгердом]
12	Євнуту дали Заслав	Жаславль	+	Ижеславль		Жеславль	Жеславль	–
13	Ольгерд і Кейстут правили у згоді до кінця життя	+	+	+		+	+	–
14	У Ольгерда було 12 синів	+	+	+		+	+	–
15	У Кейстута було 6 синів	+	7 синів	+		+	+	–
16	Ольгерд найбільше любив Ягайла, а Кейстут – Вітовта, і вони домовились, що їх сини будуть на їхніх місцях	+	+	+		+	+	Цей і наступний епізоди пере-ставлено після смерті Ольгерда
17	Ягайло і Вітовт за життя батьків були у великій дружбі	+	+	[пропущено ім’я Ягайла]		+	+	[2]
18	Коли Ольгерд помер, Кейстут визнав Ягайла на його місці	+	+	+		+	+	+
19	Войдило був слугою Ольгерда, а за Ягайла, упродовж понад 2 років, піднісся	+	упродовж 2 або 3 років	+		Войдим	[опущено *2 роки*]	[опущено *2 роки*]

20	Ягайло віддав за Войдила рідну сестру Марію	+	+	+		Войдило	+	[Скорочено]
21	Войдило укладає таємний союз з німцями проти Кейстута	+	+			+	+	+
22	Остродський комтур Гунстин попереджає Кейстута	**Остро-зький** кунтур	astrodensis comendator Смидстен	остродский кунтор Гунстин		Ошькров-ский кунтарь Гуньстын	Лифлянд-ский кутор Гунстын	**Януш Мазове-цький** попереджає Кейстута
23	Кейстут повідомляє Вітовта про зраду, Вітовт не вірить	+	+	+		+	+	+
24	Ягайло дав Полоцьк Скиргайлу, і той обложив Полоцьк	+	Сергайло	+		+	+	–
25	Кейстут вдруге розповідає Вітовту про свої підозри, Вітовт знову не вірить і їде у Дорогичин	+	+	+	[після лакуни – тільки кінець епізоду]; Вітовт їде у **Городно** і Дорогичин	к городу **Дороги-чинити**	+	[Сильно скорочено]
26	Кейстут захоплює у Вільні Ягайла, добуває таємні	+	+	+	+	+	+	+

	грамоти і шле гінця до Вітовта							
27	Гонець застав Вітовта у Городні і той за один день прибув до батька	+	+	+	+	+	+	Вітовт з Дорогичина поспішно прибув
28	Кейстут показує Вітовту таємні грамоти і віддає Ягайлу його отчину – Вітебськ та Крево	+	+	Ведбеск	Ведбеск	[Тільки початок епізоду, далі – лакуна, не відзначена в тексті]	+	Витблеск и Крев
29	Ягайло дає клятву, що буде послушним Кейстуту і їде до Крева, а далі до Вітебська	+	їде прямо до Вітебська	+	+	[лакуна]	+	+
30	Кейстут послав двох гінців – до війська Скиргайла і до полочан	+	+	+	+	[лакуна]	шле двох панів литовських з військом [зіпсовано]	–
31	Військо повернулось до Вільни, а Скиргайло поїхав до німців, в Ліфляндію	Лифлянты	Лівонія	Лифлянты	Лифлянты	[лакуна]	Лифлянты	–
32	Кейстут лишив у	+	+	Вітовта лишив	Вітовта	[лакуна]	Вітовта	Викладено

	Вільні Вітовта і пішов до Новгородка Сіверського на кн. Корибута			у **Литві**; Корбутій	лишив у **Литві**; Корбут		лишив у **Литві**; Корбут	скорочено [3]
33	По дорозі Кейстут наказав повісити Войдилу, а Ягайлу – з’єднатися зі своїм військом	+	+	[Пропущено ім’я Ягайла]	+	[лакуна]	[лакуна або скорочення тексту]	–
34	Ягайло змовився з віленськими міщанами і зі слугами Гануля	+	+	+	+	+	Ягайло намовив міщан віленських, аби зайняли Вільно	–
35	Вітовт від’їхав до Трок	+	+	+	+	+	+	–
36	Ягайло захоплює Вільну	+	+	+	+	+	+	–
37	Вітовт шле гінця до Кейстута під Новгородок Сіверський	+	+	+	+	+	[Кейстут помилково названий братом Вітовта]	+
38	Пруський маршалок приходить на допомогу Ягайлу	+	+	+	+	+	+	Пруські німці

39	Вітовт відступає в Городно, Ягайло займає Троки	+	+	+	+	+	+	+
40	Кейстут з Городні відправляє свою жінку до Берестя, сподіваючись на кн. Януша Мазовецького	+	[Пропущено *з Городні*]	+	+	+	+	Викладено скорочено [4]
41	Кейстут залишає Вітовта в Городні, а сам їде до Жемайтії	+	+	+	+	+	+	–
42	Кн. Януш, забувши добро, захоплює Дорогичин та Мельник, воює біля Суража, Кам’янця і Берестя	Сараж	Сураст, **Більськ**, Кам’янець	…забыв добра [далі лакуна, не відмічена в тексті]	Сараж, **Хмельник**	Сараж	Сараж	–
43	Вітовт з’єднався з Кейстутом на ріці Вілії за 2 милі вище Ковна, і вони облягають Троки	+	+	[лакуна]	[Тільки початок, далі – лакуна на 1 аркуш]	+	+	+
44	Ягайло з допомогою німців і ліфляндців іде проти Кейстута	+	+	[лакуна] … приде князю великому Ягайлу	[лакуна]	+	+	+
45	Оце вже втретє	+	+	+	[лакуна]	+	+	–

	Ягайло користається з допомоги німців							
46	Коли війська зблизилися, від Ягайла прибули посли – схиляти Вітовта до миру	+	+	+	+	+	+	+
47	Вітовт вимагає в заручники Скиргайла, їде в табір Ягайла і укладає перемир’я	+	Стергалд	+	+	+	+	+
48	Кейстут і Вітовт, покладаючись на клятву Ягайла, розпускають війська	+	+	[Тут сказано ясніше:] Кейстут і Вітовт, покла-даючись на клятву Ягайла, їдуть у табір Ягайла	Як у Віт3Л	Стилізація ближча до Віт1Л	Ближче до Віт3Л	Ближче до Віт3Л
49	Ягайло запрошує Кейстута та Вітовта у Вільно для остаточної угоди	+	+	+	+	+	+	+
50	У Вільні Кейстута скували і послали у Крево, а Вітовта затримали	+	+	+	+	+	+	+

51	На п’яту ніч слуги Ягайла задушили Кейстута	Прокша, Білик (Мостів брат), Кучук, Лисиця Жибентяй	Прокса, Білгень (Мостів брат), **Гедко Кревлянин**, Кучик, Лисиця Зібінта	Прокша, **а были ины**, Мостев брат, Кучук, Лисица Жибентяй	Як у Віт3Л	Як у Віт3Л, Жибндяи	Подібно до Віт3Л	На п’яту ніч Кейстута задушили, в 6877 (!) [1369] році
52	Ягайло посилає Вітовта з жінкою до Крева, щоб їх там пильнували	+	+	+	+	+	+	+
53	Ягайло помщає смерть Войдила	+	+	+	+	+	А оце все [вбивство Кейстута і арешт Вітовта] було помстою за Войдила	[Сильно скорочено]
54	Вітовтова княгиня допомагає чоловікові утекти, перебравшись у жіночий одяг	+	+	+	+	+	+	+
55	Вітовт тікає до Прусії, зустрічається у Марієнбурзі з магістром і починає війну проти Литви	Марьине граде	Вітовт тікає до Прусії [на цьому рукопис закін-чується]	Марине городе	Марьине городе	Марьине граде	Марина городка	[Нема назви міста]

56	Ягайло з матір'ю перебував у Вітебську, а Скиргайло – у Троках, і вони не могли ставити опору Вітовту	+		+	+	+	+	[Скорочено]
57	Тоді Ягайло викликав Вітовта з німців і дав йому Луцьк з усією Волинню і литовську отчину	+		+	+	+	Луцьк з усією землею Волинською і **Поділлям**	Луцьк і Волинську землю, і литовську отчину **окрім Трок**
58	В цей час помер краківський король Казимир, не маючи синів, а тільки дочку Ядвігу	кроковский		[Титул Казимира опущено]	Козимир Краков-ський	Казимир Краков-ський	Казимир польський	Помер польський король Казимир **Локот-кович**
59	Ляхи прислали до Ягайла, щоб він охрестився у римську віру, оженився з Ядвігою і став королем	+		+	+	+	+	**Євдіга**
60	Ягайло, порадившись з матір'ю, братами, князями й боярами, поїхав до Кракова	+		+	+	+	+	[При цьому] Ягайло покинув право-славну грецьку віру

61	І з того часу почали хрестити Литву у латинську віру, і ставити костели	+		+	+	+	+	+
62	В ту зиму, коли Ягайло був у Кракові, кн. Андрій Полоцький прийшов з німцями і ліфляндцями і латиголою на Литву, повоював, але фортець не здобув	+		+	ная **Итовьскую** [замість Литовскую] землю	+	+	–
63	В ту ж зиму кн. Святослав Смоленський змовився з Андрієм Полоцьким, що Андрій нападе на Литву, а Святослав на Оршу	+		Свецьслав	Свяцьславль	Светславь	Свяцлав	Скорочено: в 6889 [1381] р. [Тут у Бугослав-ського помилки: 6879 = 1374 р.]
64	І при цьому чинили жорстокості, яких не робили ані Антіох Сірійський, ані Юліан Відступник, але Орші не здобули	Антиох сирский		Онтиох сирский	Ониих осирьски	Антиох сирьский	Онтиох сиръский	[Скорочено]
65	Тієї ж зими, під час великого поста,	+		Светослав	Свяцьславль	Светславь	Светослав	–

	Святослав почав облогу Мстиславля							
66	Скиргайло і Вітовт, приїхавши з Польщі, почули, що Святослав воював під Вітебськом, Оршею, а нині – під Мстиславлем	+		Святослав	Свяцьславль	Светьлав	Светослав	–
67	Скиргайло пішов проти нього з братією	с Витовтом, Костян-тином, Корбутом, с Семеном и с Локвенем		с Витовтом, Костен-тином, и с Корбутом, и со Семеном Лынгвенем	с Витовтом и с Костян-тином, и с Корибутом, и с **сыном** Лыквеньем	с Витовтом и с Семеном **Гугнивым**	с Витовтом, Костян-тином, и с Корибутом, и з Семеном Лынквень-евичем	Скиргайло і Вітовт
68	На страсному тижні у п’ятницю сталась битва, Святослава вбито, його сина Юрія знайшли важко пораненим	+		на страсной неделе; [опущено опис важких ран Юрія]	на **третей** неделе у пятницу; [опущено опис важких ран Юрія]	на **крестной** неделе у пятницу	[дата опущена; помилково написано, що кн. Юрія також убили]	[Скорочено:] Святослава убили, Юрія схопили, про рану не згадано
69	Скиргайло вилікував Юрія і посадив у Смоленську, оскільки за Юрієм була дочка старшої сестри Скиргайла	+		+	+	+	+	–
70	Потім Скиргайло	+		+	+	+	+	[Скорочено]

	оселився в Троках, а до Вільни король прислав старостою поляка; Вітовт же тримав Луцьк і Волинь і литовську отчину							
71	Коли Скиргайло від'їхав до Полоцька, Вітовт спробував захопити Вільну, але місто лишилось вірним клятві, яку дало Скиргайлу	Пололоцк		+	+	+	+	–
72	Вітовт з княгинею поїхав до німців, і почав воювати, забрав Литву по ріку Вілію і Полоцьк	+		+	+	+	+	+
73	Скиргайло з братом Вігунтом зустріли військо Вітовта на Вілії у Вейкулішках, і переміг Вітовт, і захопили в полон:	Вигонт, Вей-кулішки		Вигонт, Веищушкы	Вітовт (!) [замість Вігунта], Вейшишки	Вітовт (!) [замість Вігунта], Икшишки	Вигонт; [назва містечка пропущена]	–
74	князя Семена Євнутовича	Евтуте-евичя		Евтуте-евича	Евдуть-евича	Евнуть-евича	Евнуть-евича	–
75	князя Гліба	+		+	+	+	+	–

	Святославича Смоленського								
76	князя Василя Костянтиновича	+		князя **Гліба** Костян-тиновича	князя **Гліба** Костян-тиновича	+	князя **Гліба** Костян-тиновича	–
77	князя Івана Тету	+		+	+	+	князя Ивана	–
78	Льва Плаксича	+		+	+	+	+	–
79	Вітовт обложив Вільно і добував Кривого города	+		+	+	+	+	–
80	В цей час німці убили князя Коригайла Ольгердовича	Коргайла		**Скиргайла** (!)	**Скиргайла**	+	**Скиргайла**	–
81	Вітовт повернувся до німців	+		+	+	+	+	–
82	До нього у Марієнбург прибули посли з Москви – просити дочку Софію за великого князя Василя Дмитровича	Марьин град		Марьин город	Марьнрод	[Тільки початок речення, і на цьому список уривається]	[назва міста опущена]	Цей епізод поставлено після того, як Вітовт став великим князем, і поширено [5]
83	Вітовт відпустив її з князем Іваном Ольгимон-товичем, і вони з Гданська морем припливли до	Данска		Данска	Кданска		Кгданска	

	Пскова, а там до Великого Новгорода і Москви							
84	Великий князь вислав їм назустріч князя Володимира Андрійовича, кн. Юрія, кн. Андрія Дмитровича та інших	+		[пропущено кн. Юрія]	[пропущено кн. Юрія]		[пропущено кн. Юрія]	
85	Перед Москвою їх зустрів митрополит Кипріан і обвінчав. Ми ж повернемось на попереднє	+		[далі лакуна, не відмічена в тексті, захопила кінець ППВ та початок Діянь]	+		[Нема: *повернемось на попереднє*]	
86	Коли Вітовт був у магістра в Марієнбурзі, король прислав до нього Скиргайла, пропонуючи узяти велике княжіння у Вільні	Марине граде			Марьине городе		Мариному городку	Скорочено [6]
87	Вітовт, порадившись з князями	+			+		+	
88	Юрієм Наримонтовичем	+			+		+	

	Більським							
89	Іваном Ольгимон-товичем	+			+		–	
90	пішов до Вільни, і сів на столі дядька свого Ольгерда і батька свого Кейстута, і раділа йому вся земля Литовська і Руська	+			+		[трохи скорочено]	

Віт7Л досить сильно відходить від основного тексту, щоб не роздувати таблицю, виносимо її особливості окремо:

1. Далі перераховано рід Ольгерда, названо Федора Михайловича Іжеславського, який приїхав служити *нашому государю* Василю Івановичу у червні 7034 [1526] р. – заради цього весь літопис написано!

2. Ольгерд помер у 6885 [1377] р., правив 35 років, під кінець охрестився у православіє, а в ченцях названий Олексієм, і похований у церкві Пречистої у Вільні, яку побудували його жінка Юліанія (подібно до НЛД).

3. Кейстут іде до Новгородка, наказує повісити Войдилу, залишає Корбута та Вітовта у Вільні. Вітовт іде до Трок, віленські міщани захоплюють місто і викликають Ягайла, який займає Вільно.

4. Кейстут зустрівся з жінкою і Вітовтом у Городні, і вони пішли різними дорогами воювати.

5. Це сватовство виглядає так: в 6868 (!) [1360] році прийшли до Вітовта посли від Василя Дмитровича – бояри Олександр Поле, Олександр Белеут, Силван – просити Софію. Вітовт відпустив її з Мар'їна градка, а з нею – князя Юрія Патрикійовича Наримантова та князя Івана Ольгимантовича з Данська. І прийшли морем до Риги, Пскова і Великого Новгорода, де їх зустрів архієпископ Іоан. Перед Москвою їх зустріли князі Володимир Андрійович та Андрій Дмитрович. І 9 січня Кіпріан дав їм шлюб.

6. Ягайло присилає послів і пропонує князівство. Вітовт сів князем, зарубив Київ та Чернігів, захопив Брянськ, Смоленськ і підкорив усіх литовських князів.

Аналіз варіантів «Вітовтового» літопису

Співвідношення списків

Перше, що впадає в очі при перегляді порівняльної таблиці – що список ППВ у Віт7Л становить окрему найпізнішу редакцію (бл. 1526 р.), хоча безспірно походить від основного тексту ППВ. Встановивши цей факт, ми відкладаємо аналіз Віт7Л на десерт, а далі будемо розглядати перші шість списків.

Далі ми бачимо, що в цілому ППВ найкраще збереглась у Віт1Л, причому цей список не тільки найдавніший за часом написання, але і найближчий до протографа у генеалогії текстів. Взявши за основу Віт1Л, для реконструкції гаданого первісного тексту ППВ, ми можемо запропонувати тільки наступні невеликі доповнення / виправлення:

(2) В більшості списків уділом Монтвида названо Карачів, що ніякою мірою неможливо – територія Брянщини увійшла в сферу впливу Литви хіба в 4 чв. 14 ст. Тому я припускаю, що в протографі стояло щось інакше, але це місце було одразу пошкоджене, і писар Віт2Л, перекладаючи на латину, прочитав тут *Bernow*. Я припускаю, що в рукописі уціліло щось на зразок *К[…]в*, і думаю, що тут стояв *Кернів*.

(8) Цей епізод краще, повніше зберігся у Віт2Л, Віт3Л, Віт6Л – не названий на Ім’я волинський князь передає Володимир, Луцьк і всю Волинську землю Любарту як своєму зятю. У Віт1Л я припускаю механічний пропуск фрази *до дочки на Володимир, Луцьк*.

(22) В цьому епізоді виступає комтур Остроди (остродський), яка належала до Тевтонського ордену (в ППВ послідовно розрізняються *німці* – рицарі з Прусії, з Тевтонського ордену, і *ліфляндці* – рицарі Лівонського ордену). Ця назва правильно дана у Віт2Л та Віт3Л, тоді як в інших списках вона зіпсована, особливо сильно в Віт5Л та Віт6Л (що вказує на пізнє походження цих списків).

(48) В цьому епізоді, викладеному взагалі дуже неясно, кращий і ясніший текст, на мою думку, подає Віт3Л, тоді як текст Віт1Л в цьому місці виглядає зіпсованим.

(67) В переліку князів – учасників битви під Мстиславлем кращий текст подає Віт3Л (Семен – інше ім’я Лінгвена), тоді як текст Віт1Л зіпсовано (Семен сам по собі, а *Локвен* сам по собі). Зіпсоване цей місце і в Віт4Л – Віт6Л, в кожному по-своєму.

(73) Із назвою місця, де відбулася битва Скиргайла з Вітовтом, нам не пощастило: 4 списки, які подають цю назву, пишуть її кожен по-своєму. Назв *Вейкулішки, Вейщушки* та *Ікшишки* мені знайти не пощастило. Трохи краща ситуація із назвою *Вейшишки*: в Білорусії є досить подібна назва – деревня Вейсішки, котра не позначена на жодній карті, але знаходиться десь біля Линтуп, на кордоні Білорусії та Литви. Від Линтуп до найближчого коліна ріки Вілії – бл. 30 км, , так що може бути, що десь тут треба шукати місце битви.

Далі можна розбити списки на дві групи: Віт1Л + Віт2Л (ППВ-1) та Віт3Л + Віт4Л + Віт6Л (ППВ-2). Протистояння груп видно в наступних епізодах:

(32) Віт1Л та Віт2Л вказують, що Кейстут лишає Вітовта у *Вільні*; Віт3Л, Віт4Л, Віт6Л – Кейстут лишає Вітовта у *Литві*.

(51) В числі убивць Кейстута на другому місці стоїть Білик – Мостів брат (Віт1Л, Віт2Л), а у Віт3Л і наступних *Білик* перетворився на *были ины*, і стало неясно, хто був Мостів брат.

(63 – 68) Віт1Л систематично зве смоленського князя *Святославом*, тоді як Віт3Л – Віт6Л дають не менше 5 варіантів написання цього імені.

(76) Кн. *Василь* Костянтинович (Віт1Л) – кн. *Гліб* Костянтинович (інші).

(80) Німці убили кн. *Коригайла* (Віт1Л, правильно) – кн. *Скиргайла* (інші, явно помилково).

(84) Княжну Софію зустрічає в числі інших кн. Юрій (Дмитрович, ясна річ, молодший брат великого князя Василя – інших Юріїв у Москві й не було; Віт1Л). Це ім'я опущене в списках групи Віт3Л.

Цій картині групування суперечать наступні епізоди:

(1) В списках Віт2Л – Віт6Л Ольгерд названий батьком короля [Ягайла], а Кейстут – батьком великого князя Вітовта. Цих пояснень немає у Віт1Л.

(73) Правильному імені Вігонт (Віт1Л, Віт3Л, Віт6Л) протистоїть явно помилкове написання *Вітовт* (Віт4Л, Віт5Л). Я думаю, що це помилкове написання виникло у зазначених списках незалежно, бо інших ознак близькості Віт4Л та Віт5Л я не бачу.

Таким чином, більшістю голосів (6 епізодів проти 2) ми приймаємо розподіл списків на групи ППВ-1 та ППВ-2, причому текст ППВ-2 є вторинним по відношенню до ППВ-1. Це видно саме з епізоду 1, де пізніші списки ППВ-2 дають пояснення – хто такі Ольгерд і Кейстут. Такі пояснення не були потрібні читачам первісного тексту.

Близькість списків Віт3Л та Віт4Л видна у помилковому написанні *Ведбеск* замість Вітебськ (28); також у пропуску опису важких ран кн. Юрія (68).

Список Віт4Л, мабуть, переписано з Віт3Л (не навпаки). Це видно з наступних епізодів.

(25). У Віт3Л, як і в більшості списків, Вітовт їде у Дорогичин; натомість у Віт4Л він їде *у Городно* і далі у Дорогичин.

(64) Правильне написання Віт3Л (*Онтиох сирский*) перекручено у Віт4Л (*Ониих осирьски*).

(67) Правильне написання Віт3Л (со Семеном Лынгвенем) перекручено у Віт4Л (с *сыном* Лыквеньем).

(68) Правильне написання Віт3Л (на страсной неделе) перекручено у Віт4Л (на *третей* неделе).

Відносно пізнє походження списку Віт5Л видно в наступних епізодах:

(22) Цілком зіпсоване *ошькровский* замість *остродський*.

(25) Описка *Дорогичините* замість *Дорогичину*, котра більше не повторена.

(67) Також бачимо сміливе, але цілком невірне написання Семен *Гугнивий* замість незрозумілого для писаря Семена-Лінгвена.

В цілому особливості списку Віт5Л ставлять його у проміжне положення між ППВ-1 та ППВ-2.

Відносно пізнє походження списку Віт6Л видно в наступних епізодах:

(1) Написаннях імен *Керстутей, Люборнт*, які більше ніде не зустрічаються.

(22) Писар не міг дати ради з незрозумілим йому топонімом і назвав комтура Гунстина *ліфляндським*, що спотворило зміст епізода.

(30) В цьому списку зіпсовано зміст епізоду 30, який у всіх інших списках читається однаково.

(37) В цьому списку Кейстут помилково названий *братом* Вітовта.

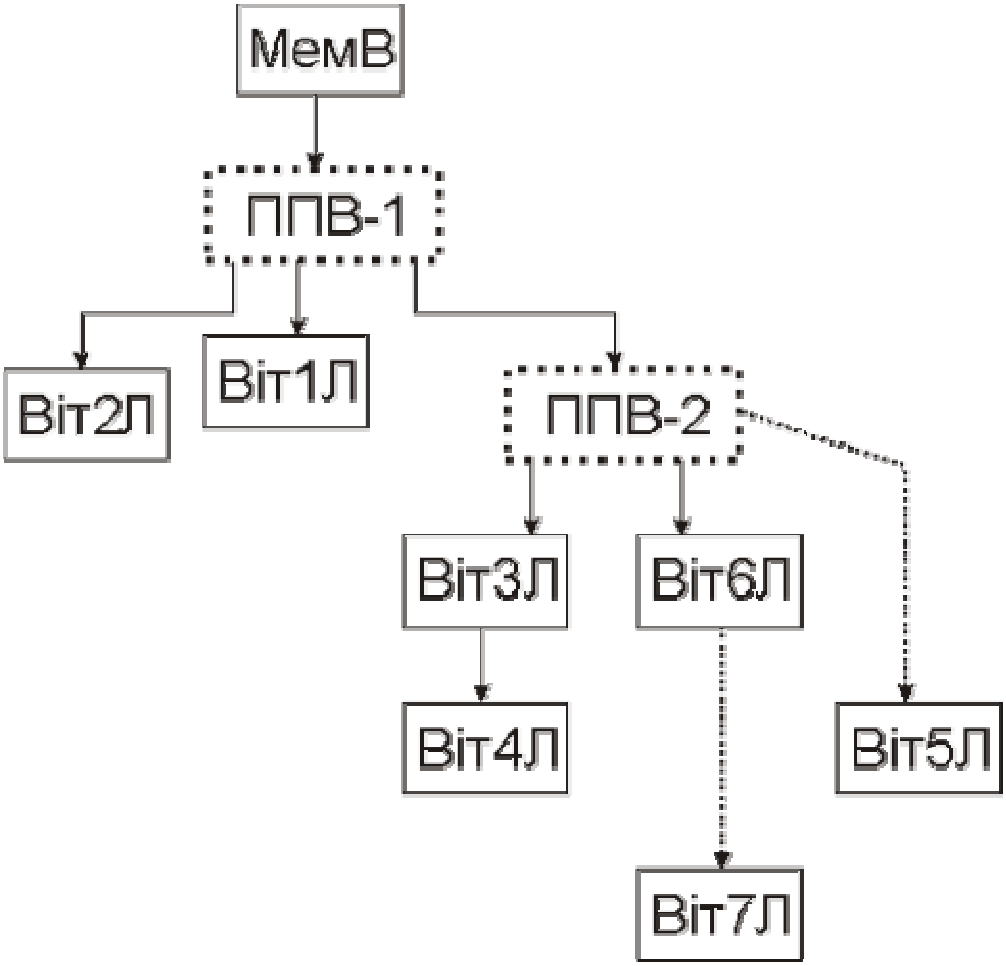
(67) Семен-Лінгвен помилково перетворився на Семена *Лінгвеновича*.

(68) Помилково – проти всіх інших списків – написано, що кн. Юрія *убили* (але в наступному епізоді він стає смоленським князем!).

Індивідуальні особливості цього списку – скорочення опису помсти за смерть Войдила (53), додаток *Поділля* до володінь Вітовта (57).

Досить важко вирішити, від якого списку походить особлива редакція Віт7Л, тільки пропуск згадки про два роки (19) зближує його з Віт6Л, але це – дуже слабкий аргумент.

З усіх наведених міркувань випливає наступна стемма ППВ:

Стемма «Повісті про Вітовта» за списками «Вітовтового» літописа

Джерела

Першим і найважливішим письмовим джерело ППВ виступає розглянутий вище «Меморіал Вітовта», який орієнтовно був написаний наприкінці 1389 року. Автор меморіалу – писар із почту Вітовта – був і автором ППВ. Він грунтовно переробив свій утилітарний твір, підсиливши його політичне звучання (ідея **двох** великих князівств у Литві, одне з яких мало припасти Вітовту – 16).

Разом з тим у ППВ ми зовсім не бачимо ніяких слідів використання великоруських джерел. Московські літописи (наприклад, Симеонівський) повідомляють про утечу Євнута (9 – 11), про битву під Мстиславлем (65 – 69), про одруження кн. Василя Дмитровича із Софією Вітовтівною (82 – 85), але всі ці повідомлення викладено у ППВ геть незалежно, з інакшими подробицями, яких, у свою чергу, не знало московське ані новгородське літописання.

Про знайомість автора з традицією руського літописання свідчить тільки фраза «ми на попереднє повернемось», яка нерідко вживалась у літописах. Але в цілому твір не залежить від руської літописної традиції, зокрема, не містить розбивки на річні статті і взагалі ніяких абсолютних дат. Натомість від подає зв'язне оповідання про події, що більш характерно для європейських історичних творів.

Місце, де можна припускати використання літературного джерела – це опис війни зі Святославом Смоленським. Опис жорстоких вчинків, при якому згадано Антіоха Сірійського та Юліана Відступника, ясно вказує на використання (невідомого мені) літературного прототипу, пристосованого до даного випадку. З цього ж прототипу запозичено й усі біблійні цитати, якими рясніє опис війни і яких **зовсім нема** в інших частинах ППВ – автор повісті зовсім не був охотник вишукувати і вписувати їх самостійно, але міг переписати готові.

В плані змісту ППВ характерну помилку бачимо в епізоді 32, де в усіх списках помилково фігурує Новгород-Сіверський замість Новгородка-Литовського (докладніше – в окремому нарисі).

Таку ж характерну помилку бачимо в епізоді 58, де Ядвіга названа дочкою польського короля Казимира 3-го. У Казимира, звичайно, була дочка Ядвіга (Людовіка), але вона померла підлітком, і це – **не наша** Ядвіга. **Наша** Ядвіга – дочка угорського короля Людовіка – була сестрінницею Казимира. Ця помилка повторена в усіх списках ППВ, і ми змушені визнати, що автор повісті не орієнтувався у польських справах і не знав родоводу своєї королеви (в «Меморіалі» сам факт існування Ядвіги й одруження Ягайла взагалі проминено). Цього, думаю, не могло би бути, якби автор ППВ користався із записів.

Ми можемо обережно припустити, що історія змови проти Євнута (9 – 12) написана автором за спогадами Кейстута. В цих епізодах весь час іде мова про те, що робив Кейстут, тоді як Ольгерд виступає статистом, який прибуває на все готове. Це цілком природно для спогадів, адже кожен мемуарист розповідає перш за все про те, що він сам робив і що бачив.

Мета написання повісті

Складена повість досить зручно і мета її цілком очевидна – обгрунтувати династичні права Вітовта на престол. Інтрига зав'язується в епізоді 16 – договорі Ольгерда з Кейстутом. «Чи справді так було, чи може хто збрехав» – ми зараз не обговорюємо, бо ми займаємось історією тексту літопису, а не історією подій, про які літопис пише. Нам досить того, що автор повісті хотів нас переконати, що такий договір був.

Вітовт в повісті – весь час *великий князь*, чесний і великодушний лицар. Натомість Ягайло виведений прямим собакою, котрий паплюжить гідність правителя, затіває зради і запрошує німців проти Литви. (Німців запрошував не один Ягайло, але також Андрій і сам Вітовт, але у перших виходить зрада, а у Вітовта – політична доцільність).

Повість має чітку кінцівку – речення про радість землі з нагоди вокняжіння Вітовта. Ідеал досягнуто, вороги розсіяні, справедливість відновлена. В літературознавстві це зветься «розв'язка».

Немає сумніву, що вона була написана невдовзі після тріумфа Вітовта, мабуть у тому ж 1392 році. Глибина її історичної пам'яті – 51 рік, історія Литви починається з Гедиміна, діяння якого взагалі не згадані. Правління Ольгерда виступає в повісті тільки увертюрою до боротьби Кейстута і Вітовта за свої права (1377 – 1392), якій присвячено 90% обсягу повісті. Тут автор показує свою безспірну компетентність, знайомство з мікротопографією Вільнюса. Тому слід думати, що повість написана у Вільнюсі.

Окреслений час написання стосується ППВ-1. Час виникнення редакції ППВ-2 не може бути визначений на підставі одного тільки тексту повісті. З огляду на склад списків ВітЛ, у які входить ППВ-2, його можна визначити як 1430-і роки.

Оцінка джерельної вартості

Тепер ми можемо відповісти на запитання «анкети історичного джерела»:

1. Коли написано текст? – Невдовзі після вокняжіння Вітовта в 1392 р., можливо, наприкінці 1392 – 1393 рр.

2. Який історичний період висвітлює текст? – Останні 50 – 52 роки перед написанням, 1341 – 1392 рр.

3. Де написано текст? – У Вільні як столиці Великого князівства Литовського.

4. Який географічний ареал висвітлює текст? – Територію сучасної Литви і частково – Білорусії (зі Смоленськом).

5. Які джерела використано при укладанні тексту? – Використано «Меморіал Вітовта», епізодично використано літературний прототип.

6. Наскільки компетентним був автор у питаннях, про які він писав? – Досить компетентним.

7. Яка була мета написання тексту? – Обгрунтування прав Вітовта на Велике князівство Литовське.

8. Якими прийомами обробки джерел скористався автор задля досягнення своєї мети? – Позитивним освітленням вчинків Вітовта.

9. З яких структурних частин складається текст? – Немає структурних частин, повість одноцільна і написана за одним заходом.

З цих відповідей випливає наша загальна висока оцінка «Повісті про Вітовта» як важливого історичного джерела; а з цього виводимо наступну **практичну рекомендацію**: використовувати для історичних досліджень тільки текст Віт1Л, доповнюючи його відповідно до наших спостережень над пропусками. Тексти пізніших списків систематично погіршуються, і їх використовувати не слід.

Варіанти тексту «Литовського» літопису

Подивимось тепер, як виглядає «Повість про Вітовта» у списках «Литовського» літопису.

№	Епізод	Лит2Л	Лит4Л	Лит5Л	Лит6Л	Лит7Л	Лит1Л
1	Гедимін мав 7 синів	[Нема переліку синів]	Як в Лит2Л	Як в Лит2Л	Як в Лит2Л	Як в Лит2Л	Як в Лит2Л
1-а	Та дочку Ганну, яку віддав до Польщі	в 1320 р. за Владислава Локотка, сина Казимира	в 1320 р. за Владислава **Люберта**, сина Казимира	Як у Лит2Л	За Владислава, сина Казимира	в 1320 р. за Владислава **Лоскотка**, сина Казимира	в АМКГ [1323] р. за Казимира Владислава Локотка
2	Монтивид отримав Кернів (?) та Слонім	Карачів та **Коним**	Карачів та Слонім	Як у Лит4Л	Як у Лит4Л	Як у Лит4Л	Як у Лит4Л
3	Наримонт отримав Пінськ	+	+	+	+	+	+
4	Ольгерд (батько короля) отримав Крево і за жінкою – Вітебськ	[не названий батьком короля]	Як у Лит2Л	Як у Лит2Л	**Креков**, Витепск	Як у Лит2Л	Як у Лит2Л
5	Євнут сів у Вільні великим князем	–	–	–	–	–	–
6	Кейстут отримав Троки	–	–	–	–	–	–
7	Коріат отримав Новгородок	+	+	+	**Коярт**	**Новгород**	+
8	Любарта прийняв волинський князь до дочки на Володимир, Луцьк і всю землю Волинську	Любарту дав Володимир і Луцьк і всю землю Волинську [1]	Як в Лит2Л	Як в Лит2Л	Як в Лит2Л	Як у Лит2Л	Як у Лит2Л

8-а	Двох синів посадив на великих князівствах	+	–	+	+	+	+
8-б	Євнута – у Вільні великим князем Литовським	+	Євнута – у Вільні	+	+	+	+
8-в	Кейстута – на Троках і усій Жемайтії	+	Кейстута – у Троках і Жмуді [в обох випадках нема згадки про великі князівства]	+	+	+	+
8-г	Кейстут поїхав у Палангу й узяв Біруту за жінку	+	у **Полоцьк**	+	на **Полкге**	+	+
8-д	Кейстут засновує Нові Троки	+	+	+	+	+	+
9	Ольгерд і Кейстут домовляються скинути Євнута	+	+	+	+	+	**бо княгиня Євна померла**
10	Ольгерд з Вітебська не встиг, і гонець Кейстута застав його у Крево	Ольгерд з Вітебська **швидко прибув** [тому нема про гінця]	Як у Лит2Л	Літа 6873, а від народження Христа 1365 [далі як у Лит2Л]	Ольгерд з Вітебська не встиг	Як у Лит2Л	в **ночи** озяб [замість *в ноги озяб*, є про гінця в Креві]
11	Кейстут віддає велике князівство Ольгерду	+	+	+	+	+	+

12	Євнуту дали Заслав	Жеславль	Зеслав	Жеславль	Жеславль	Жеславль	Зеславль
12-а	Вставка	–	–	–	–	–	[2]
13	Ольгерд і Кейстут правили у згоді до кінця життя	+	+	+	+	+	+
14	У Ольгерда було 12 синів	+	+	[Тут перелік] [3]	[Тут перелік] [4]	+	[Тут перелік] [5]
14-а	Війна Ольгерда з Дмитром Московським	–	–	–	[6]	–	[7]
15	У Кейстута було 6 синів	+	7 синів	+	[Тут перелік] [8]	+	[Тут перелік] [9]
16	Ольгерд найбільше любив Ягайла, а Кейстут – Вітовта, і вони домовились, що їх сини будуть на їхніх місцях	+	+	+	+	+	+
17	Ягайло і Вітовт за життя батьків були у великій дружбі	+	+	–	+	+	+
18	Коли Ольгерд помер, Кейстут визнав Ягайла на його місці	+	+	в літо божого народження 1377, панував на Вільні 12 років [1377 – 1365 = 12]	в літо Христова воплочення 1377 княжив на Вільні 12 років	+	в 1377 році

19	Войдило був слугою Ольгерда, а за Ягайла, упродовж понад 2 років, піднісся	[нема згадки про 2 роки]	Як в Лит2Л	Як в Лит2Л	Як в Лит2Л, але **Воидул**	Як в Лит2Л	+
20	Ягайло віддав за Войдила рідну сестру Марію	+	+	+	+	+	+
21	Войдило укладає таємний союз з німцями проти Кейстута	+	+	+	+	+	+
22	Остродський комтур Гунстин попереджає Кейстута	Кунтар лифляндский Авгуштын	Іфлянський контор Августин	Іфлянський кунтор Авгуштин	Лифлянский кунтор Август	Лифлянский кунтар Авъкгуштын	Остродський кунтор **Лібестин**
23	Кейстут повідомляє Вітовта про зраду, Вітовт не вірить	[трохи зіпсовано]	+	+	+	+	+
24	Ягайло дав Полоцьк Скиргайлу, і той обложив Полоцьк	[початок запису, далі – лакуна]	+	+	+	+	+
25	Кейстут вдруге розповідає Вітовту про свої підозри, Вітовт знову не вірить і їде у Дорогичин	[лакуна]	+	+	**Дорогочил**	+	[Допов-нення:] Полоцька добувають під моїм сином, а твоїм братом під князем Андрієм Горбатим; Вітовт їде у **Городню** і

							Дорогичин
26	Кейстут захоплює у Вільні Ягайла, добуває таємні грамоти і шле гінця до Вітовта	[лакуна]	+	+	+	+	+
27	Гонець застав Вітовта у Городні і той за один день прибув до батька	[лакуна]	+	+	+	+	[Допов-нення:] Вітовт уже приїхав до Городні з Дорогичина
28	Кейстут показує Вітовту таємні грамоти і віддає Ягайлу його отчину – Вітебськ та Крево	[лакуна]	+	+	+	+	+
29	Ягайло дає клятву, що буде послушним Кейстуту і їде до Крева, а далі до Вітебська	[лакуна]	+	+	+	+	+
30	Кейстут послав двох гінців – до війська Скиргайла і до полочан	[лакуна]	Кейстут послав до Полоцька двох панів з військом	Як у Лит4Л	Як у Лит4Л	Як у Лит4Л	+
31	Військо повернулось до Вільни, а Скиргайло поїхав в Ліфляндію	[лакуна]	+	+	до німців [скорочено]	+	+
32	Кейстут лишив у	[лакуна]	Кейстут лишив	Як у Лит4Л	Як у Лит4Л	Як у Лит4Л	+

	Вільні Вітовта і пішов до Новгородка Сіверського на кн. Корибута		у Литві Вітовта з Корибутом, а сам пішов до Новгорода-Сіверського				
33	По дорозі Кейстут наказав повісити Войдилу, а Ягайлу – з’єднатися зі своїм військом	[лакуна]	Ягайло мав з Вітебська йти разом з Кейстутом, але не зробив цього	Як у Лит4Л	Як у Лит4Л	+	+
34	Ягайло змовився з віленськими міщанами і зі слугами Гануля	[лакуна]	Ягайло змовився з **панами** віленськими, щоб вони зайняли Вільно	Як у Лит4Л	Ягайло змовився з міщанами віленськими, щоб вони зайняли Вільно	Як у Лит4Л	+
35	Вітовт від’їхав до Трок	[лакуна]	+	+	+	+	–
36	Ягайло захоплює Вільну	[лакуна]	+	+	–	+	+
37	Вітовт шле гінця до Кейстута під Новгородок Сіверський	[лакуна]	+	+	+	+	+
38	Пруський маршалок приходить на допомогу Ягайлу	[лакуна]	+	+	+	+	+
39	Вітовт відступає в Городно, Ягайло	[після лакуни – кінець запису,	Вітовт відступає в	+	+	Як у Лит4Л	+

	займає Троки	зіпсовано]: Ягайло **не** займає Троки	Городно, Ягайло **не** займає Троки				
40	Кейстут з Городні відправляє свою жінку до Берестя, сподіваючись на кн. Януша Мазовецького	**город** [замість Городно]	+	+	+	+	+
41	Кейстут залишає Вітовта в Городні, а сам іде до Жемайтії	+	+	+	Кейстут залишає Вітовта в Городні [скорочено]	+	+
42	Кн. Януш, забувши добро, захоплює Дорогичин та Мельник, воює біля Сурожа, Кам’янця і Берестя	Сараж	Сараш	Сараж	[Нема Суража]	Сараж; [нема Кам’янця]	Сураж
43	Вітовт з’єднався з Кейстутом на ріці Вілії за 2 милі вище Ковна, і вони облягають Троки	+	[немає *за 2 милі вище Ковна*]	+	[Зіпсовано:] зустрілися на Вілії вийшло [замість *вище*] на 12 миль	+	[Скорочено:] на Вілії 2 милі
44	Ягайло з допомогою німців і ліфляндців іде проти Кейстута	+	+	+	+	+	+
45	Оце вже втретє Ягайло користається з	+	+	+	+	+	+

	допомоги німців						
46	Коли війська зблизилися, від Ягайла прибули посли – схиляти Вітовта до миру	+	+	+	+	+	+
47	Вітовт вимагає в заручники Скиргайла, їде в табір Ягайла і укладає перемир'я	+	+	+	+	+	+
48	Кейстут і Вітовт, покладаючись на клятву Ягайла, розпускають війська	їдуть у військо Ягайла	Як у Лит2Л	Як у Лит2Л	Як у Лит2Л	Як у Лит2Л	Як у Лит2Л
49	Ягайло запрошує Кейстута та Вітовта у Вільно для остаточної угоди	+	+	+	+	+	+
50	У Вільні Кейстута скували і послали у Крево, а Вітовта затримали	+	+	+	послали у **Креп**	+	+
51	На п'яту ніч слуги Ягайла задушили Кейстута	Прокша, Местеев брат, Кучок, Лисиця Жебентяй	Прокша, другий був Мощеїв брат, Кучек, Лисиця, **що світив**	Прокша, другий був Мостів брат, Кучук, Лисиця Жебентяй	Прокша, а другий Мостов брат, Кучюк, Лисиця Живинтяй	Прокошка, а другии были Мосеев брат, Кучюк, Лисица Жебентяй	Прокша, і були інші: Мостер брат, Кучук, Лисиця Жибентяй

52	Ягайло посилає Вітовта з жінкою до Крева, щоб їх там пильнували	+	+	+	+	+	+
53	Ягайло помщає смерть Войдила	А оце все [вбивство Кейстута і арешт Вітовта] було помстою за Войдила	Як у Лит2Л	Як у Лит2Л	Як у Лит2Л	Як у Лит2Л	+
54	Вітовтова княгиня допомагає чоловікові утекти, перебравшись у жіночий одяг	+	+	+	+	+	+
55	Вітовт тікає до Прусії, зустрічається у Марієнбурзі з магістром і починає війну проти Литви	Марьин городок, **вистр** (!)	**Новгородок**, [нема згадки про магістра]	**Маранина** городка, [нема згадки про магістра]	Марьин городок, містр	Марина городка, [нема згадки про магістра]	Маріїн город, містр
56	Ягайло з матір'ю перебував у Вітебську, а Скиргайло – у Троках, і вони не могли ставити опору Вітовту	+	+	+	+	+	+
57	Тоді Ягайло викликав Вітовта з німців і дав йому Луцьк з усією Волинню і литовську отчину	Луцьк з усією Волинню **і з Поділлям,** і в Литві отчину	Як у Лит2Л	Як у Лит2Л	Як у Лит2Л	Як у Лит2Л	[Немає *литовську отчину*]

57-а	Вставка	–	–	–	–	–	[10]
58	В цей час помер краківський король Казимир, не маючи синів, а тільки дочку Ядвігу	польський король **Владислав**	Як у Лит2Л	Як у Лит2Л	Як у Лит2Л	Як у Лит2Л	+
59	Ляхи прислали до Ягайла, щоб він охрестився у римську віру, оженився з Ядвігою і став королем	королем на всей земле **Ядской** (!)	+	+	+	+	[Інакше, докладніше] [11]
60	Ягайло, порадившись з матір'ю, братами, князями й боярами, поїхав до Кракова	+	+	+	+	+	
61	І з того часу почали хрестити Литву у латинську віру, і ставити костели	+	+	+	+	+	
62	В ту зиму, коли Ягайло був у Кракові, кн. Андрій Полоцький прийшов з німцями і ліфляндцями і латиголою на Литву, повоював, але фортець не здобув	+	+	+	+	+	+

63	В ту ж зиму кн. Святослав Смоленський змовився з Андрієм Полоцьким, що Андрій нападе на Литву, а Святослав на Оршу	Светослав	+	Светослав, Светославль	+	Светослав, Светославль	+
64	І при цьому чинили жорстокості, яких не робили ані Антіох Сірійський, ані Юліан Відступник, але Орші не здобули	[скорочено:] ни Антиох, ни законо-преступник	+	+	+	[скорочено:] ни Антиох законо-преступник	Антіох **ассірій-ський**, Юліан законо-преступник
65	Тієї ж зими, під час великого поста, Святослав почав облогу Мстиславля	Светослав	+	Светославль	+	Светославль	+
66	Скиргайло і Вітовт, приїхавши з Польщі, почули, що Святослав воював під Вітебськом, Оршею, а нині – під Мстиславлем	Светослав	+	Светославль	+	Светославль	+
67	Скиргайло пішов проти нього з братією – Вітовтом, Костянтином, Корибутом, Семеном-Лінгвеном	з Вітовтом, з Костянтином, з Корбутом і з Семеном Линкведичом	з Вітовтом, з Костян-тином, з Корибутом і з Семеном Лінгве-новичем	Як у Лит2Л	Як у Лит2Л	Як у Лит2Л	з Вітовтом, і з Костян-тином, і з Корбутом, і з Лінгвеном

68	На страсному тижні у п’ятницю сталась битва, Святослава вбито, його сина Юрія знайшли важко пораненим	[скорочено, нема дати, Юрія зрубили – і тільки]	Як у Лит2Л	Як у Лит2Л	Юрія поранили [12]	Юрія поранили	на **третьому** тижні у п’ятницю; [про Юрія нема згадки]
69	Скиргайло вилікував Юрія і посадив у Смоленську, оскільки за Юрієм була дочка старшої сестри Скиргайла	[скорочено, нема про родинні відносини]	Як у Лит2Л	Як у Лит2Л	Як у Лит2Л	Як у Лит2Л; от ран **выгакл** [помилково замість *вигоїв*]	+
70	Потім Скиргайло оселився в Троках, а до Вільни король прислав старостою поляка; Вітовт же тримав Луцьк і Волинь і литовську отчину	+	+	+	+	+	+
71	Коли Скиргайло від’їхав до Полоцька, Вітовт спробував захопити Вільну, але місто лишилось вірним клятві, яку дало Скиргайлу	+	+	+	+	+	+
72	Вітовт з княгинею поїхав до німців, і почав воювати, забрав	+	+	+	+	+	поїхав до містра

	Литву по ріку Вілію і Полоцьк						
73	Скиргайло з братом Вігунтом зустріли військо Вітовта на Вілії у Вейкулішках, і переміг Вітовт, і захопили в полон	[скорочено, нема Вігунта та назви містечка]	Як у Лит2Л	Як у Лит2Л	Як у Лит2Л	Як у Лит2Л	Вейшишки
74	князя Семена Євнутовича	Евнутевича	+	Евнутевича	Евнутевича	Евнутевича	Евнутевича
75	князя Гліба Святославича Смоленського	[нема Смоленського]	Як у Лит2Л	Як у Лит2Л	Як у Лит2Л	Як у Лит2Л	+
76	князя Василя Костянти-новича	–	–	–	–	–	князя **Гліба** Костянти-новича
77	князя Івана Тету	Івана **Ілвовича**	Івана **Львовича**	Івана **Ілвовича**	Івана **Львовича**	Івана **Львовича**	+
78	Льва Плаксича	–	–	–	–	–	Льва **Плаксива**
79	Вітовт обложив Вільно і добував Кривого города	+	+	+	+	+	+
80	В цей час німці убили князя Коригайла Ольгердовича	[скорочено, аж стало незрозуміло:] и Скиргайлова брата Ольгердовича	Як у Лит2Л	Як у Лит2Л	–	Як у Лит2Л	–

81	Вітовт повернувся до німців	+	+	+	+	+	+
82	До нього у Марієнбург прибули посли з Москви – просити дочку Софію за великого князя Василя Дмитровича	Марин городок	Марин замок	Марин городок	Марин городок	Марин городок	Маріїн город
83	Вітовт відпустив її з князем Іваном Ольгимонтовичем, і вони з Гданська морем припливли до Пскова, а там до Великого Новгорода і Москви	Кданск	+	Кгданск	Іван **Алігірмон-тович**, Кданск	Кданск	[Інакше:] відпустив її з Мальборка, і з Гданська прийшли морем до Пернова, а далі до Пскова
84	Великий князь вислав їм назустріч князя Володимира Андрійовича, кн. Юрія, кн. Андрія Дмитровича та інших	[нема кн. Юрія]	Як у Лит2Л	[згадано тільки Андрія Володи-мировича – помилково]	**Андрія Дмитро-вича, Андрія Володи-мировича**	Як у Лит5Л	Як у Лит2Л
85	Перед Москвою їх зустрів митрополит Кіпріан і обвінчав. Ми ж повернемось на попереднє	[Нема: *повернемось на попереднє*]	Як у Лит2Л	Як у Лит2Л	Як у Лит2Л	Як у Лит2Л	+
86	Коли Вітовт був у магістра в Марієнбурзі, король прислав до	Марин городок; [імені посла немає]	Марин замок; [імені посла немає]. Брате	Мариин городок; [імені посла	Як у Лит2Л	Як у Лит2Л	[Інакше] [15]

	нього Скиргайла, пропонуючи узяти велике княжіння у Вільні		милий **старший** [14]	немає]			
87	Вітовт, порадившись з князями	+	+	+	+	+	[Інакше] [16]
88	Юрієм Наримонтовичем Більським	+	+	+	+	+	
89	Іваном Ольгимонтовичем	+	+	+	**Олкгир-монтовичем**	+	
90	пішов до Вільни, і сів на столі дядька свого Ольгерда і батька свого Кейстута, і раділа йому вся земля Литовська і Руська	Пішов у Литву, і сів на великому княжінні Литовському на Вільні, і раділа йому вся земля Литовська і Руська	Як у Лит2Л	Як у Лит2Л	Як у Лит2Л	Як у Лит2Л	

1. Про волинського князя та його дочку уже нема мови. Цілком логічно після оповідання БПЛ про **завоювання** Волині Гедиміном!

2. Вставка в Лит1Л містить: 1, фрагмент «Повісті про Поділля»; 2, Ольгерд оженився з Ульяною Вітебською і заради неї охрестився в руську віру; 3, кам'янецький староста Гаштольд закохався у дочку пана Бучацького і заради неї охрестився в римську віру з іменем Петра; 4, Ольгерд дав Гаштольду-Петру Вільно, і він привів 14 ченців-францисканців.

3. Андрій, Дмитро, Костянтин, Володимир, Федір, Корибут, Скиргайло, Ягайло, Коригайло, Лугвеній, Свитригайло.

4. З вітебською княжною Анною – перший Володимир (Київ), другий Іван Жедевичь (Подільська земля), третій Семен Лыкгвенныи (Трубчевськ), [четвертого пропущено], п'ятий Костянтин (Чернігів і Чорторийськ), шостий Нушко Федір

(Любомль). З тверською княжною Ульяною **Юр'ївною** (!) – старший Ягайло, другий Скиргайло, третій Свитригайло, четвертий Корибодр, п'ятий Дмитро Корецький, шостий Василь.

5. З вітебською княжною Анною мав 6 синів – перший Володимир (Київ), другий Іван Жедевид (Подільська земля), третій Семен Лінгвеній (Мстиславль), четвертий Вінгольт-Андрій (Трубчевськ), п'ятий Костянтин (Чернігів і Чорторийськ), шостий Федір Сангушко (Любомль). З тверською княжною Ульяною – старший Ягайло-Владислав, другий Скиргайло, третій Свитригайло, четвертий Корбут, п'ятий Дмитро Корецький, шостий Василь.

6. Це оповідання – чиста фантазія, від першого слова до останнього. Ольгерд приступає до Москви на Великдень (тоді як насправді і в 1368, і в 1370 рр. він приступав у листопаді).

7. Це оповідання в Лит1Л переставлено вище по тексту, після вставки 12-а. Текст його зіпсовано: на **веденй** день (замість на **велик** день), містить невеликі доповнення. Після нього продовжується історія Гаштольда-Петра: 5, коли Ольгерд і Гаштольд були під Москвою, віленські міщани спалили кляштор, і Ольгерд наказав покарати 500 чоловік; 6, Гаштольд привів інших ченців і збудував новий кляштор на іншому місці.

8. Перший Вітовт (в руському хрещенні Юрій, в латинському – Олександр), другий – Андрій Горбатий (Полоцьк), третій – Жигимонт (у Троках зарізали); три померли молодими, не маючи синів ані уділів.

9. Перший Вітовт (в руському хрещенні Юрій, в латинському – Олександр), другий – Андрій Горбатий (Полоцьк), третій – Жигимонт (у Троках зарізали); четвертий Патрикій, п'ятий Товтівіл, шостий Войдат; оці три померли молодими, не маючи синів ані уділів.

10. Ягайло почав війну з Мазовією і з Польщею (Lachy) за Дорогичин та Мельник. Перейшовши в чудесний спосіб Віслу, закидали палицями Завихост і спалили його. На зворотньому шляху литвин з роду Довойнів забрав дерево святого хреста, і полонив дівчину гербу Габданк. Віленці урочисто зустрічають Ягайла, і один, торкнувшись мішка з хрестом, раптом помер. І дівчина пояснює, що то божий гнів за крадіж хреста. Ягайло наказує повернути дівчину і хрест. Пан з Довойнів одружується з дівчиною і приймає герб Дубня. Ягайло учинив кордон з ляхами по Білу Воду, тобто Віслу.

11. Ляхи пропонували князю Фрідріху Поморському оженитись із Ядвігою, але бачивши руїну від Ягайла, вигнали Фрідріха, зібрали сейм у Петрокові і запросили Ягайла охреститись в римську віру й оженитись з Ядвігою.

Ягайло на це погодився [про раду нема мови], узяв з собою Вітовта, рідного брата Скиргайла, кн. Івана Ольгимонтовича Гольшанського, своїх братаничів кн. Івана Володимировича Більського та Андрія Володимировича Могилівського, і поїхав до Кракова. Там його урочисто зустріли, допровадили у костел св. Станіслава і охрестили як Владислава. Тоді ж і Вітовт охрестився як Олександр.

Повернувшись до Литви, Ягайло заклав у Вільні костел св. Станіслава, заснував біскупство і призначив біскупом францисканця Матія. Заснував біскупство Луцьке та Київське.

Вітовт, перебуваючи в Луцьку, віддав свою дочку Софію за великого князя Василя Дмитровича Московського.

12. Думаю, писар Лит6Л виправив *зрубали* на *поранили* з огляду на наступний епізод, де Юрій знову живий.

14. Тут перекладач не зрозумів руського тексту: «Брате милыи, **болшеи** того не кази земли Литовское» (Віт6Л, Лит2Л) і переклав помилково: «Bracie mili **starssi**, tego nie recz czinicz a ziemy Litewskiey pustoszić».

15. Коли Вітовт був у магістра в Марієнбурзі, [далі інакше:] він заставив Жемайтію за 300 тис. золотих, і зібрав велику силу німців, і пішов добувати Вільно.

Скиргайло зібрав силу литовську й руську, перейшов Вілію і став на полі у Шешкинах. Німці побили багатьох з гармат, і Скиргайло утік у Вільну, в Кривий город. Вітовт наказав бити гарматами у Кривий город, узяв його штурмом, полонив та ув’язнив Скиргайла, Кривий город спалив, а сам сів у Вільні на великому князівстві.

Тоді Ягайло… [і далі як у Лит2Л].

16. А Вітовт уже заволодів Вільною, а при ньому були князі Юрій Наримонтович Більський та Іван Ольгимонтович… [і далі як у ВітЛ].

Аналіз варіантів «Литовського» літопису

Співвідношення списків

Починаємо, як завжди, із з'ясування залежності списків.

Ця робота в даному випадку простіша, ніж деінде. Списки Лит2Л, Лит4Л – Лит7Л всі в очевидний спосіб залежать від Віт6Л:

(19) В цьому епізоді опущено згадку про два роки, упродовж яких підносився Войдило.

(22) Комтур систематично (але помилково!) зветься ліфляндським.

(30) Кейстут шле до Вітебська *двох панів з військом* (помилково замість *двох гінців до війська*).

(32) Кейстут залишає Вітовта *в Литві* (не *у Вільні*); тут ЛитЛ ще далі погіршують текст Віт6Л, додаючи до Вітовта – Корибута, який із ворога Кейстута перетворився на його союзника.

(33) Пропущена згадка про повішення Войдили.

(34) Пропущена згадка про *Ганулеву чадь*; до того ж списки Лит4Л, Лит5Л, Лит7Л далі погіршують текст, заміняючи *міщан* віленських на *панів* віленських.

(53) Опис помсти Ягайла за смерть Войдила сильно скорочено.

(57) Ягайло дає Вітовту Луцьк, Волинь **і Поділля** (Поділля не було у більшості списків ВітЛ).

(67) Семен-*Лінгвен* помилково перетворився на Семена *Лінгвеновича*.

(68) Віт6Л помилково подає, що кн. Юрія *убили*; в Лит2Л, Лит4Л, Лит5Л маємо варіацію – *зрубили*.

(73) Пропущена назва містечка, де сталась битва.

(85) Пропущена кінцівка: *Ми ж повернемось на попереднє*.

Таким чином, ми маємо 12 епізодів, де зазначена група «литовських» літописів слідує за Віт6Л. Простою мовою, майже всі особливі написання Віт6Л, якими він відрізняється від інших «Вітовтових» літописів, повторено тут.

Але «литовські» списки ППВ походять від Віт6Л не безпосередньо, а через спільний протограф, який ми назвемо ППВ-3. Він характеризується такими спільними для всієї групи написаннями, відмінніми від Віт6Л:

(1) Немає переліку синів Гедиміна.

(1-а) Вставний епізод з дочкою Ганною.

(4) Пропущено визначення Ольгерда як *батька короля* (окрім Лит6Л).

(5 + 6) В розподілі уділів пропущено Євнута та Кейстута, вони перенесені в епізоди 8-а – 8-в.

(8) Любарт отримує Волинь із рук Гедиміна, а не за дочкою волинського князя, як було у ВітЛ. Оскільки всі ЛитЛ мають на початку статтю «Баснословний початок Литви» (БПЛ), в якому Гедимін **завойовує** Волинь (БПЛ, епізод 76), то це виправлення виглядає цілком логічним. Можемо сміливо твердити, що ППВ-3 написана тим же автором, що й БПЛ.

(8-а – 8-д) Вставка в текст Віт6Л, написана автором БПЛ. Вставний характер підкреслив сам автор, завершуючи свою розповідь словами «повернемось до попереднього». Запис про заснування Нових Трок цілком подібний до записів БПЛ про заснування міст.

(10) На противагу ВітЛ, де Ольгерд зовсім не поспішає до Вільна скидати Євнута, в ППВ-3 Ольгерд *швидко прибуває* (окрім Лит6Л).

(39) Ягайло **не** займає Троки.

(58) Король *Владислав* замість *Казимира* (зовсім помилково!).

(68) У битві князя Юрія *зрубали*.

(73) Пропущено ім'я *Вігонта*.

(75) Пропущено титул кн. Гліба Святославича – *Смоленського*.

(76) Цілком пропущено кн. *Василя Костянтиновича*.

(77 + 78) Іван Тета та Лев Плаксич об'єдналися в одного *Івана Львовича*.

(80) Зіпсовано зміст епізоду, так що стає геть неясним, кого вбили.

(90) Трохи змінена формула вокняжіння, опущено *на столі дядька свого Ольгерда і батька свого Кейстута*.

Отже, існування ППВ-3 спирається на 16 характерних епізодів, і на основі наведених спостережень можна досить упевнено реконструювати його текст.

Наступним нашим кроком буде виявлення спільних читань Лит5Л та Лит6Л:

(18) Дано дату смерті Ольгерда – 1377 р., і число років його княжіння – 12 (помилково, але послідовно, внаслідок помилкового датування в Лит5Л епізоду 10 1365 роком – замість 1345).

Таким чином, спільних рис – власне тільки одна, але це повторення характерної помилки, і думаю, що це не могло виникнути незалежно.

Разом з тим Лит6Л показує немало відмінностей від Лит5Л. Більшість із них – це просто описки (4, 7, 8-г, 19, 25, 43, 50, 83, 89). Є невеликі скорочення (31, 36, 41, 42, 43, 80). Частина – це відновлення написань Віт6Л (10, 34, 63, 65, 66). Найістотнішими є доповнення (14, 14-а, 15, 84)

(14) Перелік синів Ольгерда в Лит5Л досить подібний до поданого у великоруських літописах (РогЛ, СимЛ та пізніші) і загалом не викликає заперечень. Натомість перелік Лит6Л – це суцільна фантастика, навіть не наукова.

(14-а) Оповідання про війну Ольгерда з Дмитром Московським складено досить зручно і гладко, має незаперечну літературну цінність. Але його історична, джерельна цінність – нульова.

(15) Перелік синів Кейстута – так само фантастичний, як і Ольгерда.

(84) В цьому епізоді кн. *Андрій Дмитрович* (реальний) запозичений з Віт6Л, а от *Андрій Володимирович* (вигаданий) – з Лит5Л, більше такої вигаданої особи ніде нема. Отже, тут маємо другу спільну рису з Лит5Л.

Список Лит7Л не показує ніяких виразних спільностей з іншими. Читання «Юрія поранили» (68), подібне до Лит6Л, могло виникнути незалежно під дією тих самих міркувань, що й поправка в Лит6Л. Інші особливості цього списку – індивідуальні описки.

Список Лит1Л займає серед «литовських» літописів таке саме положення, як Віт7Л – серед «Вітовтових»: це особлива редакція. Початок її слідує за Лит6Л (особливі епізоди 14, 14-а, 15 перенесені в Лит1Л; в епізоді 18 запозичено дату). Але починаючи з епізоду 22 текст Лит1Л переходить на ВітЛ! Спробуємо визначити, який саме список ВітЛ був використаний:

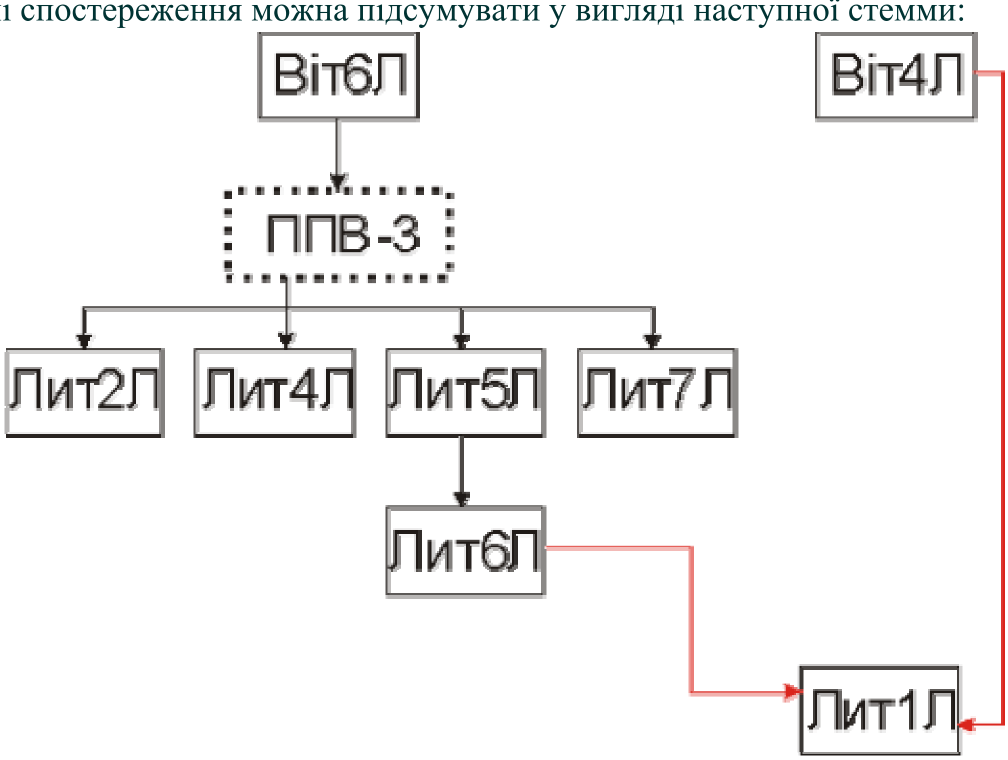
Епізод	Номери списків ВітЛ

22	1, 2, 3, [4? – лакуна]
43	1, [4? – лакуна], 5, 6
48	3, 4, 6
58	1, 3?, 4, 5, 6
68	**4**
69	1, 3, 4, 5, 6
73	**4**
76	3, 4, 6
78	1, 2, 3, 4, 5, 6
85	1, 4

Ми бачимо, що з 10 епізодів, у яких Лит1Л виразно слідує за ВітЛ, 8 ми бачмо у Віт4Л (можливо, у Віт4Л були й епізоди 22, 43, але нині на цих місцях лакуни). Лит1Л повторює такі унікальні читання Віт4Л, як *на третей неделе* (68) та *Вейшишки* (73). Отже, можемо не мати сумніву, що кінець Лит1Л переписано з Віт4Л.

Окрім того, ППВ у варіанті Лит1Л має численні вставки й особливості, до розгляду яких ми повернемось у спеціальному розділі, присвяченому цій особливій редакції.

Наші спостереження можна підсумувати у вигляді наступної стемми:

Стемма «Повісті про Вітовта» за списками «Литовського» літописа

Джерела

Ми бачимо, що зміни, введені до ППВ-3 у порівнянні до давніших текстів ППВ, пов’язані з БПЛ, а саме з її «Ердівіловою» редакцією, котра за моїми спостереженнями є первісною. Обидва тексти читаються в одному наборі списків –

Лит2Л, Лит4Л, Лит5Л, Лит7Л. Тому можна повторити – ці статті написані однією людиною.

Пізніше інший писар склав «Немоносову» редакцію БПЛ, яка відбилась у Лит6Л. Йому ж, на мою думку, треба приписати і ті значні зміни, які пороблені у ППВ за списком Лит6Л.

Отже, основним джерелом ППВ для «литовських» літописів була ППВ з «Вітовтових» літописів, але текст першоджерела послідовно погіршувався, як то завжди буває в рукописній традиції.

Які ж додаткові джерела використані для доповнень?

Звістка про шлюб Ганни Гедимінівни (1-а) безперечно запозичена з **письмового** джерела. Це видно з того, що це – **єдина датована** звістка у ППВ-3. Очевидно, що усна традиція передати номер року не може (вот этих проклятых названий годов хоть убей не помню…). Длугош [Jana Długosza Roczniki czyli kroniki sławnego królestwa Polskiego. – Warszawa: 2009, ks. 9, s. 162] подає цю подію під 1325 р., називає її нареченим сина короля Владислава Локотка – королевича Казимира (майбутнього короля Казимира 3-го), пояснює, що Ганна – це її християнське ім'я (яке ім'я вона мала до хрещення – невідомо, *Альдону* вигадав М. Стрийковський), пояснює політичні мотиви, якими керувався польський король – словом, показує свою обізнаність із предметом. Зрештою, дату 1325 р. містить Рочник Траски, доведений до 1340 р., тобто джерело, сучасне самій події.

Ту саму дату – 1325 р. і ті самі обставини ми бачимо і у Меховського [Chronica Polonorv[m]. – Kraków: 1519, p. 221] – єдиному на той час **друкованому** джерелі, яким міг скористатись автор ППВ-3 (хроніка Ваповського, доведена до 1535 р., не була в той час надрукована, а збережена частина рукопису починається з 1380 р.; хроніка Кромера була надрукована в 1555 р., тобто пізніше появи ППВ-3).

Дивна особливість цього запису полягає в тому, що він поданий з помилковою датою 1320 р. (в Лит6Л дати нема, в Лит1Л – 1323 р. (і тут оригінальність!). В Лит1Л та Лит2Л наречений зветься Казимир Владислав Локоток, в інших 4 списках – Владислав, син Казимира (Владислав Локоток справді був сином Казимира). Тобто можна сказати, що звістка сильно перекручена, можливо, ця приписка в протографі була пошкоджена і погано прочитувалась.

Інших слідів знайомства з хронікою Меховського в ППВ-3 немає, тому питання її використання в литовському літописанні на матеріалі одного ППВ не можна вирішити. Залишається припустити, що автор ППВ-3 таки бачив хроніку Меховського, але не розібрався в латинському тексті, і звідти пішла плутанина з іменем нареченого.

Звістка про жінку Кейстута Біруту є продовженням фантазій БПЛ, і не більше. Ніяких джерел для цього не було потрібно, тільки власна фантазія. Відповідно до запровадженої нами класифікації імен в БПЛ ми повинні віднести Біруту до числа фантастичних імен, вигаданих автором БПЛ (які ніде більше не зустрічаються). Тому й саму Біруту, яка виникає на сторінках літопису через 150 чи 200 років після події, треба занести до числа фантазій. От Андрій Болконський з'явився на Бородінському полі всього через 50 років після битви, а й то його вважають вигаданою особою, і мають в цьому слушність.

Лит5Л показує обізнаність із московським літописом. Перелік синів Ольгерда, в якому Свитригайло поставлений після Коригайла і Лугвенія, вказує не

використання якогось пізнього літопису – Єрмолінського (1481 р.), Типографського (1489 р.) або ще пізніших (докладніше про редакції цього переліку – в окремому нарисі).

Із цього ж джерела запозичено ще дві дати в Лит5Л. При цьому дата змови проти Євнута, котра в московських літописах правильно датована 6853 роком, тут помилково датована 6873 р. Я думаю, писар невірно розібрав дату SΩНГ, прийнявши її за SΩОГ, звідси і зсув на 20 років. Цей зсув, у свою чергу, потягнув за собою помилковий підрахунок числа років правління Ольгерда – 12 (1377 – 1365 = 12). Дата смерті Ольгерда – 1377 рік – також запозичена з московського літописання (Длугош, наприклад, її не знав і не подав).

Обидві дати є в згаданих московських літописах, та й у пізніших, і встановити, який конкретно літопис використав автор Лит5Л, не вдається.

В Лит6Л заведено цілком фантастичні переліки синів Ольгерда та Кейстута, джерело яких мені невідоме. Також в цьому літописі міститься дуже ефектне, але цілком фантастичне оповідання про похід Ольгерда на Москву. Воно є результатом творчості автора Лит6Л, джерел для цього не потрібно ніяких, окрім назви Москва, імені князя Дмитро і самого факту війни Ольгерда. Все це можна було узяти зі згаданих московських літописів, але понад це оповідання Лит6Л не містить ніяких конкретних деталей, котрим рясніють літописи-джерела. Більше того – в оповідання Ольгерд приступає до Москви на Великдень, тоді як насправді обидва походи (і 1368, і 1370 років) відбулися в листопаді, і на це є чіткі вказівки в літописах-джерелах.

Але автору оповідання ходило не про історичну достовірність деталей, а про художній ефект (ради красного словца не пожалею и отца), і перенос події на Великдень цього ефекту досягає.

Про роботу автора Лит1Л зі своїми джерелами я буду говорити в розділі, присвяченому цьому літопису.

Оцінка

Основний текст ППВ зазнає в «литовських» літописах псування; джерельна вартість доповнень незначна, всі конкретні факти запозичені з відомих джерел, а все, що перевищує ці запозичення, слід вважати вигадками.

Отже, залишається в силі наша рекомендація – використовувати в історичних дослідженнях текст Віт1Л.

Слід знати, що це один пізній список ППВ міститься у Новгородському літописі Дубровського (1539 р.) [ПСРЛ, 2004 г., т. 43, с. 265 – 269]. Але ми не будемо пхати весь сир в один вареник і відкладемо його розгляд до розділу «Вплив на сусідів».

Діяння Вітовта

Чи існувала виявлена нами «Повість про Вітовта» як окремий твір, точніше, як окремий рукописний зошит? В усіх списках, де збережено кінцеву фразу ППВ про радість землі, вона ніяк не відділена від наступного тексту, і тільки в Новгородському літописі Дубровського (див. нижче) ми маємо її окремий список.

У переважній більшості списків слідом за ППВ ми маємо продовження оповідання про діяння Вітовта (ДВ) уже як визнаного великого князя литовського.

Не бачу підстав сумніватись, що цей текст написаний автором ППВ як продовження повісті.

Варіанти тексту «Вітовтового» літопису

Варіанти тексту «Литовського» літопису

Аналіз варіантів тексту

Висновки

1. Найдавніший і найкращий текст «Діянь» можна отримати, комбінуючи тексти Віт1Л і Віт3Л. В історичних дослідженнях слід використовувати саме його. В пізніших списках ці тексти швидко й істотно псуються.

2. У збережених текстах «Діяння» мають тільки одну редакцію, але можна думати, що вона не первісна (можна припустити одну вставку про смерть Скиргайла і один фрагмент, перенесений до «Повісті про Подільську землю»).

3. Джерельну вартість «Діянь» слід оцінити високо. Ніяких слідів використання письмових джерел тут не видно, «Діяння» писались практично одночасно з подіями і майже безсумнівно – тим самим автором, що писав ППВ (який, безумовно, не був малим у рік смерті Скиргайла!). Рівень компетентності автора – такий самий, як і у ППВ, досить високий. Тобто ці записи можна вважати першоджерелом.

4. В рукописній традиції ДВ становлять неодмінний додаток до ППВ. Тому ми можемо припустити, що міг існувати окремий рукопис у складі ППВ + ДВ.

5. В ідейному плані «Діяння» також слідують у напрямку, заданому ППВ: вони прославляють Вітовта як дбайливого та успішного правителя. Припинення «Діянь» на подіях 1397 року, я припускаю – наслідок смерті письменника, заміну якому знайти не вдалося.

6. Місцем написання твору слід вважати Вільно.

7. У працях попередніх дослідників ДВ приєднувались або до попереднього, або до наступного текстів, тому не було визначено час написання твору і належно не оцінено його вартість.

Варіанти тексту «Вітовтового» літопису

№	Епізод	Віт1Л	Віт3Л	Віт4Л	Віт6Л	Віт7Л
1	Корибут Ольгердович виступає проти Вітовта	Корбут	[Лакуна в тексті (але не в рукописі)]	+	+	
2	Вітовт посилає проти нього Василя Борейковича та Гінвіла	+	[Лакуна]	–	–	
3	На Недокудові сталась битва, Корибута переможено	Корбут	[Лакуна]	+	На **Докудові**	
4	Корибут утік у Новгородок	Корбут	[Лакуна]	+	+	
5	Вітовт узяв Новгородок і ув'язнив Корибута, його княгиню та дітей	Корбут	[Лакуна]	+	+	
6	Померла велика княгиня Ольгердова	+	[Лакуна]	+	+	
7	Король віддав Вітебськ своєму сокольничому Федору Весні,	+	[Лакуна]	+	+	
8	оскільки Свитригайло був ще малим	+	[Лакуна]	+	+	
9	Свитригайло напав на Вітебськ, убив Федора і зайняв місто	+	[Лакуна]	+	+	

10	Ягайло пише листа Вітовту, щоб він помстився	+	[Лакуна]	+	+	
11	Вітовт бере з собою Скиргайла і йде на Вітебськ	[це місце зіпсовано, неначе заголовок для наступних епізодів]	[Лакуна]	+	+	
12	Вони прийшли до Друцька, і друцькі князі їм підкорилися	+	[Лакуна]	+	+	
13	Вони прийшли до Орші, й узяли її черед 2 дні	Рши	[Лакуна]	Орши	Орши	
14	Свитригайло замкнувся у Вітебську, і Вітовт почав облягати місто	+	[Лакуна]	+	+	
15	На службу до Вітовта прийшов великий князь смоленський Юрій Святославич	+	[Лакуна]	князь смоленский Светславичь [ім'я пропущено]	князь смоленский Светославичь [ім'я пропущено]	
16	Вітовт здобув Вітебськ, примусив Свитригайла до служби і повернувся до Литви	+	[Лакуна]	і повернувся до **Вільни**	Як у Віт4Л	
17	Тієї ж зими Вітовт пішов на Подільську землю	+	**На весну**	Тое же зимы на весну	+	

	(неначе заголовок)					
18	Київський князь Володимир Ольгердович не хотів підкоритись	+	+	+	+	
19	Вітовт іде на нього війною,	+	**Тієї ж весни**	Як у Віт3Л	+	
20	Бере Житомир і Овруч,	[текст пошкоджено] Вручии	+	+	+	
21	і Володимир приїжджає до нього	+	+	+	+	
22	Того ж року восени Вітовт забрав у Володимира Київ і дав йому Копиль,	+	+	+	[Зіпсовано]	
23	а Київ віддав Скиргайлу	+	+	+	+	
24	Сам Вітовт пішов на Подільську землю,	+	+	+	+	
25	а Скиргайлу наказав іти на Черкаси і Звенигород	+	+	+	+	
26	Скиргайло узяв Черкаси й Звенигород і повернувся до Києва	+	+	+	+	
27	Коли Скиргайло княжив у Києві, намісником митрополита на Софійському дворі був	+	+	+	**Хома**	

	Фома Ізуфов					
28	Скиргайло зібрався їхати за Дніпро на лови, і Фома запросив його на пир	[Тут і далі текст сильно зіпсовано]	на пир на митрополичий двір	Як у Віт3Л	Як у Віт3Л	
29	І на пиру (я сам того не знаю, бо був малим, але декотрі говорять) Фома дав Скиргайлу отруєний напій	+	+	+	І Фома дав Скиргайлу отруєний напій, а Скиргайло того не знав	
30	Після пиру Скиргайло поїхав за Дніпро до Милославичів і там захворів	до М… [На цьому рукопис уривається]	+	+	+	
31	В канун Хрещення, в суботу [1], приїхав до Києва хворий		+	канун Крещения у чек (!) и на Крещение в суботу	В канун Хрещення у четвер [2]	
32	І хворів 7 днів, і помер у середу		+	+	+	
33	Священики винесли його з Києва до святої Богородиці Печерської		+	+	Кияни [замість *священиків*]	
34	Чудного доброго князя Скиргайла, нареченого у хрещенні Іоан, поховали біля гробу св. Феодосія		+	[немає *нареченого у хрещенні Іоан*]	Як у Віт4Л	

	Печерського					
35	Вітовт, почувши про смерть Скиргайла, віддав Київ князю Івану Ольгимонтовичу		+	+	+	
36	Ми ж повернемось на попереднє		+	+	–	
37	Коли Вітовт виїхав від німців на велике княжіння, він відпустив полоненого ним князя Гліба Святославича на Смоленське княжіння,		+	Святславича	а князя Глеба Светославовича отпустил князь великий Витовт к Смоленску [як продовження епізоду 34]	
38	а кн. Юрію Святославичу дав Рославль		+	Святславичу	Светославовичу, **Жославль**	
39	Гліб перестав слухатись Вітовта, і не зважав на прохання, передані через послів		+	+	+	
40	Вітовт з військом пішов на Смоленськ і Гліб здав йому місто		+	+	+	
41	Вітовт доручив Смоленськ князю Яманту та Василю Борейковичу,		**Манту**	**Манту**	+	

42	а Глібу дав Полонне, сам же повернувся до Литви		Полоны	+	+	
43	Тієї ж зими Вітовт послав кн. Семена Лінгвена зі своїми і смоленськими силами на кн. Олега Рязанського		Лынгвена	+	+	
44	І полонили сильно Рязанську землю, і повернулись		+	+	+	
45	Тоді зима була дуже сувора		+	+	+	
46	Тієї ж зими на весну, під час великого поста, великий князь Василь Дмитрович Московський приїхав до Вітовта у Смоленськ		+	+	[Немає *під час великого поста*, натомість в кінці:] у Смоленськ у великий піст	В літо 6901 [1393] великий князь Василь Дмитрович зі своєю великою княгинею Софією був у Смоленську у свого тестя Вітовта, з ним бачився і жив у Смоленську у лютому два тижні
47	Він подав Вітовту багаті дари		+	+	–	–
48	Вітовт пошанував його великими дарами і відпустив до Москви, а сам повернувся до Литви		+	+	+	Вітовт багато обдарував Василя й Софію і відпустив його до Москви, а сам пішов до

						Литви

1. Канун Хрещення – 5 січня – припадав на суботу в 1398 році.

2. Канун Хрещення – 5 січня – припадав на четвер в 1391 і 1402 роках. Думаю, писар списку вивів *четвер* з того, що князь помер у середу, а хворів 7 днів.

Варіанти тексту «Литовського» літопису

№	Епізод	Лит2Л	Лит4Л	Лит5Л	Лит6Л	Лит7Л	Лит1Л
1	Корибут Ольгердович виступає проти Вітовта	+	+	+	+	+	+
2	Вітовт посилає проти нього Василя Борейковича та Гінвіла	–	–	–	–	–	–
3	На Недокудові сталась битва, Корибута переможено	На **Докудові**	Як у Лит2Л	Як у Лит2Л	И спустилися войска на месте на **Кулове**	Як у Лит2Л	Як у Лит2Л
4	Корибут утік у Новгородок	+	+	у Новгородок **Сіверський**	+	+	+
5	Вітовт узяв Новгородок і ув’язнив Корибута, його княгиню та дітей	+	+	+	Карибулта	+	+
6	Померла велика княгиня Ольгердова	+	княгиня Ольгердова	+	+	+	+

7	Король віддав Вітебськ своєму сокольничому Федору Весні,	+	+	+	+	+	+
8	оскільки Свитригайло був ще малим	+	+	+	+	+	[Інакше] [1]
9	Свитригайло напав на Вітебськ, убив Федора і зайняв місто	+	+	+	Шидригайло, Швидригайло	Швинтригайло, Шинтрыгайло	+
10	Ягайло пише листа Вітовту, щоб він помстився	+	+	+	+	+	+
11	Вітовт бере з собою Скиргайла і йде на Вітебськ	+	+	+	Скригайла	+	+
12	Вони прийшли до Друцька, і друцькі князі їм підкорилися	+	k Odroczkv, druczkie	+	+	+	+
13	Вони прийшли до Орші, й узяли її черед 2 дні	+	+	+	+	+	+
14	Свитригайло замкнувся у Вітебську, і Вітовт почав облягати місто	+	+	+	+	+	+
15	На службу до Вітовта	Светославич	[Пропущено	Як у Лит4Л	–	Як у Лит4Л	+

	прийшов великий князь смоленський Юрій Святославич		імʼя, тільки *Святославич Смоленський*]				
16	Вітовт здобув Вітебськ, примусив Свитригайла до служби і повернувся до Литви	і повернувся до **Вільни**	Як у Лит2Л	Як у Лит2Л	Як у Лит2Л	Як у Лит2Л	Як у Лит2Л
17	Тієї ж зими Вітовт пішов на Подільську землю (неначе заголовок)	+	+	Тієї ж **весни**	Як у Лит5Л	Як у Лит5Л	Тієї ж зими **на весну**
18	Київський князь Володимир Ольгердович не хотів підкоритись	+	+	+	+	+	+
19	Вітовт іде на нього війною,	+	+	+	+	+	**Тієї ж весни**
20	Бере Житомир і Овруч,	[Нема згадки про Овруч]	Як у Лит2Л	Як у Лит2Л	Як у Лит2Л	Як у Лит2Л	+
21	і Володимир приїжджає до нього	+	+	+	+	+	+
22	Того ж року восени Вітовт забрав у Володимира Київ і дав йому Копиль,	[Нема: *Того ж року восени*]	[Нема згадки про Копиль]	[Скорочено, нема *того ж року восени*]	Як у Лит5Л	Як у Лит5Л	+
23	а Київ віддав Скиргайлу	+	+	+	+	+	+

24	Сам Вітовт пішов на Подільську землю,	+	+	+	+	+	+
25	а Скиргайлу наказав іти на Черкаси і Звенигород	+	+	+	+	+	+
26	Скиргайло узяв Черкаси й Звенигород і повернувся до Києва	+	Swinohrod	+	+	+	+
27	Коли Скиргайло княжив у Києві, намісником митрополита на Софійському дворі був Фома Ізуфов	+	Choma	**Ізуф**	+	+	+
28	Скиргайло зібрався їхати за Дніпро на лови, і Фома запросив його на пир	+	+	+	+	+	+
29	І на пиру (я сам того не знаю, бо був малим, але декотрі говорять) Фома дав Скиргайлу отруєний напій	І Фома дав Скиргайлу отруєний напій, а Скиргайло того не знав	Як у Лит2Л	Як у Лит2Л	Як у Лит2Л	Як у Лит2Л	І на пиру (так деякі кажуть) дав Скиргайлу отруєний напій
30	Після пиру Скиргайло поїхав за Дніпро до	+	+	+	к **Мист-ловичем**	к **Милость-ловичом**	+

	Милославичів і там захворів						
31	В канун Хрещення, в суботу [2], приїхав до Києва хворий	В канун Хрещення у четвер [3]	На Водохреща у четвер	Як у Лит2Л	[Дата пропущена]	Як у Лит2Л	Приїхав до Києва
32	І хворів 7 днів, і помер у середу	+	[Нема *у середу*]	+	[Дата пропущена]	+	і на сьомий день помер
33	Священики винесли його з Києва до святої Богородиці Печерської	Кияни [замість *священиків*]	Як у Лит2Л	Як у Лит2Л	Як у Лит2Л	Як у Лит2Л	+
34	Чудного доброго князя Скиргайла, нареченого у хрещенні Іоан, поховали біля гробу св. Феодосія Печерського	[немає *нареченого у хрещенні Іоан*]	Як у Лит2Л	Як у Лит2Л	–	Як у Лит2Л	Як у Лит2Л
35	Вітовт, почувши про смерть Скиргайла, віддав Київ князю Івану Ольгимонтовичу	+	+	+	+	+	+
36	Ми ж повернемось на попереднє	–	–	–	–	–	+
37	Коли Вітовт виїхав від німців на велике княжіння, він	а князя Глеба Светославовича отпустил князь	Як у Лит2Л	Як у Лит2Л	а князя Гліба Святославича послав до	Як у Лит2Л	**тестя** [замість *нятця*, полоненого]

	відпустив полоненого ним князя Гліба Святославича на Смоленське княжіння,	великий Витовт к Смоленску [як продовження епізоду 34]			Жеславля		
38	а кн. Юрію Святославичу дав Рославль	–	**Zeslaw**	**Жаславль**	–	–	+
39	Гліб перестав слухатись Вітовта, і не зважав на прохання, передані через послів	**Юрій** (!) [замість Гліба]	+	+	І Гліб Святославич сів у Смоленську [4]	Юрій, як у Лит2Л	+
40	Вітовт з військом пішов на Смоленськ і Гліб здав йому місто	+	+	+	+	+	[Інакше] [5]
41	Вітовт доручив Смоленськ князю Ямanту та Василю Борейковичу,	князю Василю Борейковичу	Як у Лит2Л	князю Василю **Борисовичу**	князю Василю **Барановичу**	князю Василю **Бораковичу**	[Доповнення] [6]
42	а Глібу дав Полонне, сам же повернувся до Литви	**Полный**	**Polni**	+	**Полный**	**Полный**	[Переставлено перед епізодом 41]
43	Тієї ж зими Вітовт послав кн. Семена Лінгвена зі своїми і смоленськими	Семена **Лынковича**	Як у Лит2Л	Як у Лит2Л	Як у Лит2Л	Як у Лит2Л	+

	силами на кн. Олега Рязанського						
44	І полонили сильно Рязанську землю, і повернулись	+	+	+	+	+	[Доповнення:] р. 1396
45	Тоді зима була дуже сувора	+	+	+	+	+	–
46	Тієї ж зими на весну, під час великого поста, великий князь Василь Дмитрович Московський приїхав до Вітовта у Смоленськ	[Немає *під час великого поста*, натомість в кінці:] у Смоленськ у великий піст	Як у Лит2Л	Як у Лит2Л	Як у Лит2Л	Як у Лит2Л	[Немає *під час великого поста*, натомість в кінці:] до свого **батька** Вітовта
47	Він подав Вітовту багаті дари	–	–	–	–	–	+
48	Вітовт пошанував його великими дарами і відпустив до Москви, а сам повернувся до Литви	+	+	+	+	+	+

1. Тоді Вітовт не мав влади над князівством Вітебським, тому що Свитригайло Ольгердович тримав Крево і Вітебськ по своєму батьку Ольгерду.

2. Канун Хрещення – 5 січня – припадав на суботу в 1398 році.

3. Канун Хрещення – 5 січня – припадав на четвер в 1391 і 1402 роках. Думаю, писар списку вивів *четвер* з того, що князь помер у середу, а хворів 7 днів.

4. Виглядає так, що Гліб самовільно зайняв Смоленськ, і в цьому полягав його непослух. Логічно, але це – домисел автора Лит6Л.

5. Тут до повідомлення ДВ додано оповідання, запозичене з Біл0Л (епізод 2).
6. А Юрій Святославич був у цей час в Рязані у свого тестя кн. Олега Івановича.

Аналіз варіантів тексту

Співвідношення списків

Оскільки в усіх списках «Діяння Вітовта» виступають безпосереднім продовженням «Повісті про Вітовта», можна сподіватись, що історія тексту ДВ буде повторенням історії тексту ППВ. Подивимось – чи справді так.

Найдавніші тексти ДВ дефектні: у Віт1Л не вистачає кінця, а у Віт3Л – початку. Тому гіпотетичний «первісний текст» ми вимушені утворювати, комбінуючи ці списки. Відмінностей у спільній частині Віт1Л та Віт3Л небагато, і зробити якийсь висновок про їх співвідношення неможливо. Це, принаймні, не суперечить стеммі ППВ.

Віт4Л загалом слідує первісному тексту (Віт1Л + Віт3Л), але запроваджує ряд нових читань, котрі закріплюються у наступних списках: пропуск імен воєвод (2), пропуск імені смоленського князя (15), повернення Вітовта до *Вільни* (16, замість *Литви*), псування дати (31), пропуск фрази *нареченого у хрещенні Іоан* (34). Всі ці відмінності не носять характера свідомих змін, це – писарські помилки.

Віт6Л незаперечно походить від Віт4Л (попри те, що на матеріалі ППВ ми не бачили такої залежності!). У Віт6Л бачимо характерні для Віт4Л читання (епізоди 2, 15, 16, 31, 34). Разом з тим є новації, котрі закріплюються у наступних списках. Маємо у Віт6Л правильні написання *Докудова* (3, замість помилкового *Недокудова* в раніших списках); *Ямантa* (41, замість помилкового *Манта*). В іншій редакції подано епізод 29, *кияни* (33) заступили давніших *священиків*. Пропущено епізод 36 і початок 37, внаслідок чого змістилась відносна хронологія подій. Також в іншій редакції дано епізод 46, і пропущено 47.

Списки Лит2Л, Лит4Л, Лит5Л, Лит7Л виправдовують наше сподівання, показуючи чітку залежність від Віт6Л (епізоди 2, 3, 15, 16, 29, 31, 33, 36, 37, 46, 47). Більше того, підтверджується припущення про існування ППВ-3: в усіх цих списках, на відміну від Віт6Л, пропущено Овруч (20), через пропуск імені Ямантa князем став Василь Борейкович (41), кн. Семен із *Лінгвена* став *Лінгвеновичем* (43).

Походження списку Лит6Л від Лит5Л на матеріалі «Діянь» теж підтверджується наслідуванням характерних читань Лит5Л (17, 22). Цей список, який взагалі містить багато індивідуальних помилкових читань, дає і деякі редакційні новації (37 + 39), які слід вважати результатами власних міркувань писаря, а не залученням нового джерела.

Особливі читання Лит1Л мають наступні збіжності: (3) – як у Віт6Л – Лит2Л, (15) – як у Віт1Л – Лит2Л, (17, 19, 33, 36, 37, 38) – як у Віт4Л. Таким чином, підтверджується зроблене на матеріалі ППВ спостереження, що автор Лит1Л використав список Віт4Л.

В цілому стемма ДВ повторює стемму ППВ, за винятком коливання в ієрархічній позиції списку Віт6Л.

Реконструкція тексту

На мою думку, цілком авторитетного первісного тексту «Діянь» ми не маємо. Уже в найближчому до протографа списку Віт1Л ми маємо помилкове написання *Недокудова* замість правильного *Докудова* (3) [село Докудово знаходиться у

Лідському районі Гродненської обл., 17 км на південний схід від Ліди, тоді як назва Недокудово взагалі невідома], також *Манту* (41) замість *Яманту*.

Більше того, цей текст містить явно вставне оповідання про смерть Скиргайла (27 – 36). Воно:

1. Порушує хронологію «Діянь», вклинюючись в розповідь про події 1394 року (а Скиргайло помер, якщо вірити епізоду 31, 11 січня 1398 р.).

2. Містить вказівку, що воно написано значно пізніше часу події (29 – *я сам того не знаю, бо був малим*). Якщо автор на той час був малим (наприклад, мав 10 років) і писав за спогадами значно пізніше, то всі дрібні деталі оповідання виглядають сумнівними.

3. Закінчується традиційною для вставки кінцівкою «Ми ж повернемось на попереднє» (36).

Найбільш імовірний час написання цього оповідання – 1430-і роки, коли до початкових частин «Вітовтового» літопису було додано наступні частини, зокрема, «Повість про Подільську землю» (ППЗ).

Я навіть думаю, що фрагмент «Діянь» було вилучено з його первісного місця і перенесено до ППЗ. Первісний текст, на мою думку, міг виглядати так:

> А в ті роки князь великий Вітовт господарем став на Литовській землі, і Подільська земля не хотіла бути послушною великому князю Вітовту і Литовській землі, як перед тим була послушна (ППЗ, 29).
>
> І князь великий пішов з усіма силами литовськими на Поділля. [ППЗ, 30. Від цього в ДВ лишилось: «Сам Вітовт пішов на Подільську землю» (24)]
>
> І то почув князь Федір Коріатович, утік з Подільської землі до Угорщини, а в городах посадив волохів, і угорський князь надав допомогу Федору (ППЗ, 31).
>
> А великий князь Вітовт прийшов спершу до Брацлава, і узявши Брацлав пішов до Сокільця, й узяв Сокілець, і вночі прийшов до Кам’янця, і здобув Кам’янець, а потім забрав Смотрич, і Скалу, і Червоний город, і всі городи позаймав (ППЗ, 32 – 38).
>
> І воєводу князя Федора, що був у тих городах, на ім’я Нестиса, вивів, і по всіх городах великий князь Вітовт своїх старост посаджав (ППЗ, 39).
>
> А Скиргайлу наказав іти на Черкаси і Звенигород… (25)

Цей фрагмент ППЗ прекрасно узгоджується з оповіданнями ДВ: якийсь князь став непослушним Вітовту, Вітовт іде на нього війною і приборкує. Так стилізовано війну проти Корибута (1 – 5), Свитригайла (9 – 16), Володимира (18 – 23), Гліба Смоленського (37 – 42) – власне, кожне оповідання ДВ. Цей фрагмент безумовно розповідає про ту саму подію, про яку маємо в ДВ аж два оголошення (17, 24), але не маємо (у збереженому тексті) власне оповідання. Хронологія його безумовно відповідає загальній хронології ДВ:

1392 р. – Корибутова війна;

1393 р. – Свитригайлова війна;

1394 р. – Київська і Подільська війна;

1395 р. – Смоленська війна;

Грудень 1396 – лютий 1397 р. – похід на Рязань.

Московські літописи дають нам незалежні дані про ці події: 28.09.1395 р. Вітовт здобув Смоленськ (С1ЛСІ, 6903 р.); у грудні 1396 – лютому 1397 р. війська Вітовта повоювали рязанські землі (С1ЛСІ, 6904 р. – ДВ, епізоди 43 – 45).

Візит кн. Василя Дмитровича і Софії до Вітовта у Смоленськ датується 1393 роком (С1ЛСІ, 6901 р.). Його треба відрізняти від візиту однієї тільки Софії з дітьми у Смоленськ (грудень 1398 – лютий 1399 рр.: ТЛ та Софійський 2-й літопис під 6906 р. Я думаю, що саме з С2Л запозичив дату епізоду 46 автор Віт7Л). Згадка про нього в ДВ знаходиться не на своєму хронологічному місці. Я думаю, всі «Діяння» були записані за один раз у 1397 році.

Повість про Подільську землю

«Повість про Подільську землю» (ППЗ) – це «окрема історія» у найповнішому значенні виразу, котра має власну широку хронологію, її включення на підставі хронологічної послідовності викладу не було легкою задачею.

Порівняння варіантів тексту

Аналіз варіантів тексту

Длугош про справу Поділля

Висновки

1. Повість охоплює події від середини 14 ст. до 1430 р., для періоду 1394 – 1430 рр. вона є надійним і цінним джерелом, для давнішого часу (правління Ольгерда) – типовою баснословною історією, до повідомлень якої треба ставитись з обережністю.

2. Найкращий текст подає Віт4Л, але й він вимагає деяких поправок з Віт3Л та Віт6Л. Список Віт6Л в цілому є переробкою первісної повісті, котра продовжується в «литовських» літописах, при цьому якість тексту систематично погіршується. Джерельну вартість для історичних досліджень має лише первісний текст.

3. Твір написано у Вільні в 1430-х роках (можливо, в 1431 р.) з метою обгрунтування історичних прав Великого князівства Литовського на володіння Поділлям, котре захопили поляки.

4. Характерними стилістичними ознаками первісного тексту є послідовне зв’язне оповідання про події, повна відсутність абсолютних дат – ті самі риси, що й в давніших розділах «Вітовтового» літопису, хоча ця Повість написана безсумнівно іншою особою. Можливо, її автором був автор вставки про смерть кн. Скиргайла у «Діяннях», котрий «був малим» в кінці 14 ст.

Порівняння варіантів тексту

Оскільки Лит2Л містить тільки самий початок ППЗ (1), ми спрощуємо таблицю, опустивши цей стовпчик.

№	Епізод	Віт3Л	Віт4Л	Віт6Л	Лит4Л	Лит5Л	Лит6Л	Лит7Л	Лит1Л
0				Коли великий князь Вітовт поїхав з Литви до великого Луцька	Коли великий князь Вітовт поїхав **до Поділь-ської землі** з Литви до великого Луцька			Опять отселе почнем [як у Лит2Л]	1351 р.
1	Коли Ольгерд був паном Литовської землі, він пішов у поле з литовським військом	+	+	+	+	Коли **Вітовт**	Потім князь Оркгирд пішов…	Князь Олкгирд пішов…	Великий князь Ольгерд, зібравши свої литовські сили
2	і побив татар на Синій Воді, трьох братів	+	+	**убив** трьох братів	Як у Віт6Л	побив татар і князів татар-ських [Синьої Води нема]	побив татар-ських князів [Синьої Води нема]	побив татар, князів татар-ських [Синьої Води нема]	+
3	Хаджи-Бея	Хочебия	Хачебея	Хачебея	Хачабея	Хачея	Хочея	Хачея	Хачибея
4	Кутлубугу	+	+	Сакутлу-буга	Кукубуга	Колобута	Лобуса	Колобуга	+

5	Дмитра	+	+	+	+	+	+	+	+
6	А ті три брати були отчичі й дідичі Подільської землі,	+	+	+	+	+	+	+	[Доповнено:] брати **в Орді панували** і були…
7	і від їх імені отамани й баскаки збирали данину з Подільської землі	+	+	+	[Пропущено: *баскаків*; князі самі відбирали данину від отаманів]	Як у Лит4Л	Як у Лит4Л	Як у Лит4Л	+
8	Коріат, брат великого князя Ольгерда, тримав Новгород Литовський, і мав 4 синів	+	+	+	+	+	Киряк, Корят	+	+
9	Юрія	+	+	+	+	+	+	+	+
10	Олександра	+	+	+	+	+	+	+	+
11	Костянтина	+	+	+	+	+	+	+	+
12	Федора	+	+	+	+	+	+	+	+
13	І три брати Коріатовичі – Юрій, Олександр, Костянтин і Федір	[4 імені!]	[Імен нема]	І ті княжата Коріатовичі [ні числа, ні імен]	Як у Віт6Л	Як у Віт6Л	Як у Віт6Л	Як у Віт6Л	Як у Віт4Л

14	з дозволу Ольгерда і з литовською допомогою пішли в Подільську землю	+	[Пропу-щено: *пішли в Подільську землю*]	+	+	за волею і допомо-гою **Вітовта**	за волею і допомо-гою Ольгерда	Як у Лит6Л	+
15	А тоді в Подільській землі не було жодного города – ні дерев'яного, ані кам'яного	+	[Пропу-щено далі: *А тоді в Подільській землі*]	+	жодного **замку**	+	+	+	+
16	І Коріатовичі прийшли в Подільську землю, увійшли у приязнь з отаманами, і почали боронити Подільську землю від татар, а баскакам данини не давали	[Нема: *увійшли у приязнь з отама-нами, і почали боронити Подільську землю*]	+	**татарам** [замість *баскакам*]	Як у Віт6Л	Як у Віт6Л	Як у Віт6Л	+	+
17	І спочатку знайшли твердиню на ріці Смотричі, і тут спорудили город Смотрич	**Смотрити**; [пропу-щено: *і тут спорудили город Смотрич*]	+	+	**замок** [замість *город*]	+	Букут	+	+

18	а в другому місці були ченці в горі, і там створили город Бакоту	+	+	[Додано помилково:] в другому місці **на Смотричі**	В другому місці на Смотричі замок Богуту поставили [зіпсовано Віт6Л]	Як у Лит4Л, Бокут	В другому місці на Смотричі город Смотрич поставили	В другом месте на Смотры же город Букуту поставил	+
19	І під час полювання загнали багато оленів на острів, де нині місто Кам'янець лежить	Каменское мѣсто	Каменец-кое место	Каменец-кое место	Кам'яне-цьке місто	Каменец-кое место	Каменное место	Каменец-кое место	Каменец
20	І зрубали ліс і вимурували город Кам'янець і всі подільські городи вимурували і опанували Подільську землю	+	**полоцькі** городи [помилково замість *подільські*]	[Пропу-щено: *городи*]	**замок** Кам'янець, подільські **замки**	[Замість] опанували Поділь-ську землю [стоїть] оселились ті Коріа-товичі	[Замість] зрубали ліс [стоїть] роз-селились на тому місці, [далі як у Лит5Л]	Як у Лит6Л	+
21	Потім польський король Казимир Локоткович дізнався, що три брати	+	+	–	–	–	–	–	+

	Коріатовичі у Подільській землі – люди мужні,								
22	і надіслав князю Костянтину листи з гарантіями, щоб він приїхав	+	+	–	–	–	–	–	+
23	І надумав з панами, що в нього сина нема, а тільки одна дочка – віддати за нього дочку	+	[Додано:] і по своєму животі королем посадити	–	–	–	–	–	Як у Віт4Л
24	Князь Костянтин за тими гарантіями до короля їздив, але там йому не сподобалось, не схотів до віри приступити, і повернувся в Подільську землю і помер	+	[Додано:] і тут будучи у Подільській землі, на своєму господар-стві, помер	[Інакше:] А потім один брат – князь Костянтин – поїхав до угорського короля, і там помер	Як у Віт6Л	Як у Віт6Л	Потім один брат від’їхав до угорського короля, а Костянтин там помер	Як у Віт6Л	+
25	А князя Юрія волохи узяли до себе воєводою й отруїли	+	+	[Інакше:] волохи убили	Як у Віт6Л	Як у Віт6Л	Як у Віт6Л	Як у Віт6Л	+

26	а князя Олександра татари вбили	+	+	+	+	+	–	+	–
27	А тут четвертий брат, князь Федір Коріатович, Новгородок тримав	+	Новгород	[Інакше:] **Як тих трьох братів не стало**, 4-й брат, кн. Федір, тримав Новгородок у Литві **і до того ще Гомель**	Як у Віт6Л	Як у Віт6Л, Гомей	[Інакше:] **Як тих трьох братів не стало**, 4-й брат, кн. Федір тримав **до того ще Сомени**	Як у Віт6Л, Гомей	+
28	І почув князь Федір, що його братів у Подільській землі не стало, і він пішов і зайняв Подільську землю	+	+	[Інакше:] І кн. Федір з литовським військом приєднав Подільську землю до Литви	Як у Віт6Л	Як у Віт6Л	Як у Віт6Л	Як у Віт6Л	+
29	А в ті роки князь великий Вітовт господарем став на Литовській землі, і Подільська земля не хотіла бути послушною	+	+	[Інакше:] кн. Федір Коріатович не хотів бути послушним і служити Вітовту з Поділь-ською	Як у Віт6Л	Як у Віт6Л	Як у Віт6Л	Як у Віт6Л	**Ольгерд** замість *Вітовта*

	великому князю Вітовту і Литовській землі, як перед тим була послушна			землею					
30	І князь великий пішов з усіма силами литовськими на Поділля	+	+	+	+	+	+	+	**Ольгерд**
31	І то почув князь Федір Коріатович, утік з Подільської землі до Угорщини, а в городах посадив волохів, і угорський князь надав допомогу Федору	+	+	[Додано:] надав допомогу Федору **на Вітовта**	Як у Віт6Л	Як у Віт6Л	Як у Віт6Л	Як у Віт6Л	[Скоро-чено, немає: *угорський князь надав допомогу Федору*]
32	А великий князь Вітовт прийшов спершу до Брацлава, і узявши Брацлав	Брясловль	Бряславль	Брясловль	Браслав	Браславль	–	Брасловль	**Ольгерд**, Браславль
33	пішов до Сокільця, й узяв Сокілець,	+	+	+	–	–	–	–	+
34	і вночі прийшов	+	+	[Інакше:]	[Інакше:]	Як у Лит4Л	Як у Лит4Л	Як у	+

	до Кам’янця, і здобув Кам’янець,			прийшов під Кам’янець і ночував, а зранку здобув Кам’янець	прийшов під Кам’янець і **на другий день** здобув Кам’янець			Лит4Л	
35	а потім забрав Смотрич,	+	+	+	+	+	+	+	+
36	і Скалу,	+	+	+	+	Бокут	Бакут	+	+
37	і Червоний город,	Черлений городок	Червлений городок	Черлений городок	**Чернів** замочок	Черлений городок	–	Черлений город	+
38	і всі городи позаймав	+	+	+	замки	+	–	+	+
39	І воєводу князя Федора, що був у тих городах, на ім’я Нестиса, вивів, і по всіх городах великий князь Вітовт своїх старост посаджав	+	**Нестака**	[Ім’я воєводи пропу-щено]	Як у Віт6Л	Як у Віт6Л	Скоро-чення тексту Віт6Л, *воєвод* замість *старост*	Як у Віт6Л	Як у Віт3Л, тільки **Ольгерд** замість *Вітовта*
40	А добув усе литовськими силами, ніхто йому не допомагав	+	+	+	[Це речення перенесено до звернення Ягайла в наступний епізод]	Як у Лит4Л	Як у Лит4Л	Як у Лит4Л	–

41	Тоді король став просити у Вітовта Подільську землю	+	+	[Інакше:] дай половину Поділь-ської землі у заставу	Як у Віт6Л + допов-нення з (40)	Як у Лит4Л	Як у Лит4Л	Як у Лит4Л	–
42	Вітовт дав королю половину Подільської землі за 20 тисяч,	+	+	[Інакше:] Вітовт дав королю за 20 тисяч **кіп грошей**	Як у Віт6Л	Як у Віт6Л	Як у Віт6Л	Як у Віт6Л	–
43	Кам'янець,	+	+	+	+	+	+	+	–
44	Смотрич,	+	+	+	+	Скалу	Смотроч	+	–
45	Скалу,	+	+	+	+	Смотрич	+	+	–
46	Червоний город	Черлений городок	Черлений городок	Черлений город	**Чернів** замок	Черлений городок	Черлений город	Черлений город	–
47	Бакоту	**Бокату**	+	–	–	–	–	–	–
48	А на інших подільських городах Вітовт посадив своїх старост,	+	+	+	+	+	*воєвод* замість *старост*	+	–
49	на Брацлаві	**Бряс-ловли**	**Бряславли**	**Брясловли**	Браславі	Браславли	Брясловли	Браславли	–
50	на Сокільці	+	+	+	+	+	+	+	–
51	на Вінниці	**Бениции**	**Венице**	**Веници**	+	Веницы	–	**Белицы**	–
52	Король ті городи віддав у заставу Спитку за 20	+	+	[Інакше:] в тих грошах	Як у Віт6Л	Як у Віт6Л	Як у Віт6Л	Як у Віт6Л	–

	тисяч								
53	А коли великий князь бився на татарському побоїщи, Спитко приходив на допомогу, і Спитка убили татари, а пані його стала удовою, а діти малі	+	+	[Інакше:] бився з татарами	Як у Віт6Л	Як у Віт6Л	Як у Віт6Л	Як у Віт6Л	–
54	І король прислав до Вітовта: «Дав нам половину Подільської землі за 20 тисяч, і ми дали її Спитку за 20 тисяч, і пані Спиткова овдовіла, і діти малі, і нема кому боронити землю від татар. Віддай мені 20 тисяч, а городи візьми собі»	+	+	+	+	+	+	+	–
55	Великий князь надіслав королю	+	+	**20** тисяч	Як у Віт6Л	Як у Віт6Л, тільки	Як у Віт6Л, тільки	**8 тисяч**, [пропу-	–

	40 тисяч з паном Немиром і Дмитром Василь-овичем, луцьким боярином					*лоским* замість *луцьким*	*лоским бюренком* замість *луцьким боярином*	щено *луцьким боярином*]	
56	а городи узяв за себе, і старосту свого посадив, свого дворянина Грановського	+	Граньского	Грапов-ского	Горнов-ського	Гронов-ского	+	Гронов-ского	–
57	А після Грановського дав пану Петру Монти-гирдовичу	**Монтики-грдовичь** (!)	Грановь-ский, Монти-кгирдович	+	+	+	Манти-кгардович	–	а в Кам'янець Ольгерд призначив Гаштольда Гаштоль-довича. Ми ж повер-немось на попереднє
58	А після пана Петра – пану Дидиголду	+	Дедикголд	Диколд	Дедиголду	Дэдикголд	Дидикголд	Дадикголд	–
59	Потім дав пану Дидиголду Смоленськ,	+	+	+	+	+	+	+	–
60	а Поділля дав пану Долгирду	+	Долгорд	Довкгирд	Долгирд	Довкгирд	–	Довкгирд	–

61	Пан Долгирд був старостою до смерті Вітовта,	+	+	+	+	+	–	+	–
62	а коли Вітовт помер, ляхи виманили його з Кам'янця на раду, схопили й пограбували, а Кам'янець захопили	[На цьому список урива-ється]	+	[Інакше:] **обрали и забили**	Як у Віт6Л	забили	–	забили	–
63	І з того часу Поділля відійшло до ляхів, і тепер держать		–	+	+	+	–	+	–

Аналіз варіантів тексту

Співвідношення списків

Списки Віт3Л та Віт4Л, які ми на підставі розгляду попередніх частин можемо вважати найдавнішими, досить близькі між собою.

Віт3Л містить кращий текст, ніж Віт4Л в наступних епізодах: 14, 15, 20

Віт4Л містить кращий текст, ніж Віт3Л в наступних епізодах: 13, 16, 17, 47, 51, 57.

Не можна вирішити, Віт3Л чи Віт4Л краще, в наступних епізодах: 23, 24, 27, 39, 56.

В цілому Віт4Л виглядає повнішим, але ми не можемо визнати, що Віт3Л переписано з нього. Я думаю, що вони походять від спільного протографа (ППЗ-1), в якому були характерні епізоди 4, 21 – 25, 27 – 29, 31, 34, 39, 47, 52, 53, 55, 62 – в них зазначена пара списків протистоїть усім наступним спискам. До того ж обидва ці списки уриваються буквально на тому самому слові (втрачено самий кінець повісті – 63, десь пару рядків).

Від ППЗ-1 походить також список Віт6Л, але він подає значно відмінний текст, який можна вважати окремою редакцією. Її найважливіша особливість – повний пропуск історії з королем Казимиром (21 – 24). Замість нього Віт6Л подає нову версію власного виробництва – кн. Костянтин Коріатович поїхав до угорського короля і там помер. До володінь кн. Федора в цій версії додано Гомель, спрощено подано епізоди 28, 29, але при цьому підкреслено, що кн. Федір очолював **литовське** військо і приєднав Поділля **до Литви**. Тобто підсилена основна тенденція, заради якої написано ППЗ – обгрунтувати приналежність Поділля до Литви.

Істотно інакше виглядають у Віт6Л епізоди 41, 42, 55, 62. В цьому списку збереглось закінчення ППЗ – поляки тримають Поділля і понині.

Списки ППЗ у «литовських» літописах походять від Віт6Л і тим самим виправдовують наші сподівання, вироблені на студіях ППВ та ДВ. Окрім того, ці списки (Лит4Л – Лит7Л) мають дещо спільне, що об’єднує їх в одну групу, яка протистоїть Віт6Л. Це епізоди 7, 34 і особливо 40: окреме речення «Вітовт здобув Поділля власними силами, без сторонньої допомоги» перенесено у промову Ягайла, звернену до Вітовта. Тим самим не тільки автор повісті, але і польський король визнає цей факт. Тому ми можемо з певною обережністю визнати існування протографа ППЗ-2, який походить від Віт6Л і виступає спільним предком цих списків.

Окрім того, в епізодах 2, 14, 20, 55, 62 ми бачимо, що група Лит5Л – Лит7Л протистоїть Лит4Л.

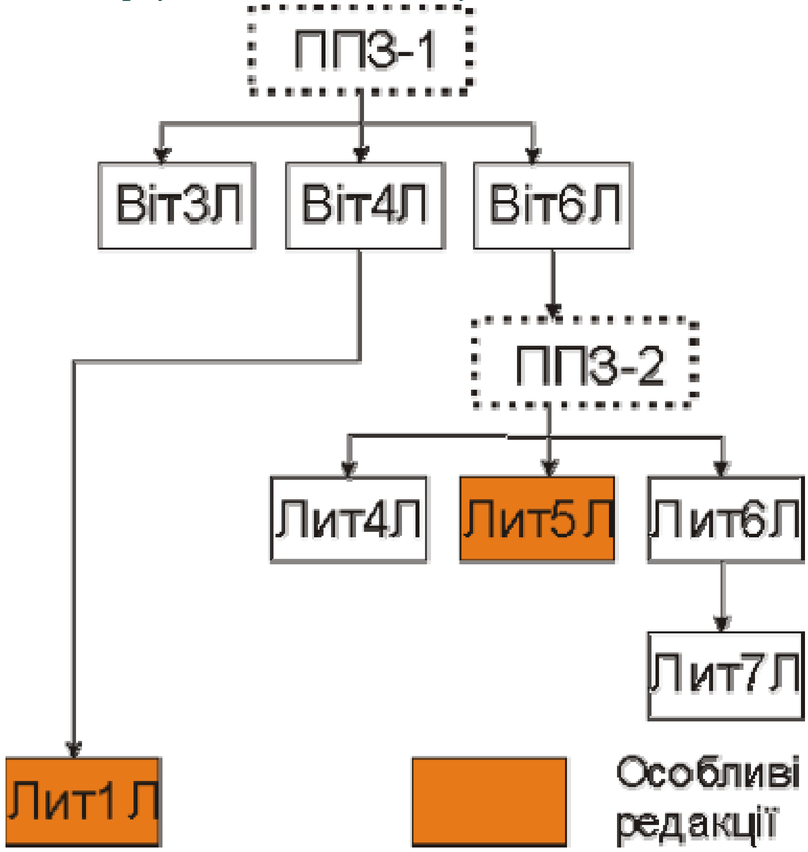
Але що рішуче треба заперечити – так це походження ППЗ в списку Лит6Л від Лит5Л (хоча на матеріалі ППВ ми бачили саме таку залежність!). Якщо первісна ППЗ оповідає про історію Поділля за Ольгерда та Вітовта, автор Лит5Л **цілком вигнав** Ольгерда (вас тут не стояло…) і всі події пов’язав із Вітовтом. В той же час у Лит6Л роль Ольгерда збережена.

Натомість ми можем простежити певні сліди походження Лит7Л від Лит6Л в епізодах 1, 14, 20, хоча кожен зі списків Лит5Л – Лит7Л містить масу індивідуальних читань і скорочень.

В Лит1Л відбулось «повернення до джерел», а саме – до Віт4Л (як ми і бачили, читаючи ППВ та ДВ). Найголовніше – відновлено фрагмент з королем Казимиром. Окрім того, автор Лит1Л дав власне трактування подій, вигнавши з ППЗ Вітовта (нет, это вас тут не стояло…) і віддавши всі події Ольгерду. Окрім того, повість перенесена в час правління Ольгерда, їй дано дату 1351 р. і вона сильно скорочена (починаючи від епізоду 40). Все це, включаючи дату – результат письменницької праці автора Лит1Л, ніякого джерельного значення ця переробка не має, як і варіант Лит5Л.

Ключовою в редакції Лит1Л є передача Кам'янця Гаштольду Гаштольдовичу. І далі йдуть епізоди, де постійно фігурують Гаштольди, заради яких і зроблено це виправлення.

З усіх наведених міркувань випливає наступна стемма ППЗ:

Стемма «Повісті про Подільську землю»

Місце повісті в літописі

Нам варто розглянути також епізод, позначений цифрою 0, який в деяких списках передує основному тексту ППЗ. Варіант Лит1Л ми вже розглянули.

В Лит2Л та Лит7Л на початку стоїть характерна вказівка для редактора «Опять отселе почнем». На мою думку, це означає, що далі йде текст іншого твору, тобто ППЗ. Ця фраза заступає змістовний заголовок твору, так само як фраза «на попереднє повернемось» означає кінець вставленого тексту. Наявність цієї редакторської помітки, на мою думку – ще краплина на користь думки про побутування ППЗ як окремого твору.

Нарешті, у Віт6Л та Лит4Л перед текстом ППЗ міститься речення про приїзд Вітовта з Литви до Луцька. (В Лит5Л його нема, але воно було, і я думаю, власне на його підставі автор списку вирішив, що далі йде оповідання про Вітовта, не про

Ольгерда). Неважко здогадатись, що це речення пришито на початок ППЗ через непорозуміння – воно мало відкривати третю редакції «Похвали Вітовту» (ПВ-3), котра стоїть в обох зазначених літописах.

В сучасному вигляді ця редакція починається так:

Князь великий Вітовт тримав велике княжіння Литовське і Руське і багато інших земель. І мешкаючи йому у великому Луцьку і хотів був на себе корону покласти…

На мою думку, тут ми маємо вилучити ППЗ і приєднати початкове речення:

Коли великий князь Вітовт поїхав з Литви до великого Луцька,

[тут текст «Похвали» розірвано вставкою ППЗ]

Князь великий Вітовт тримав велике княжіння Литовське і Руське і багато інших земель. [Оце вводне речення, на мою думку, було додано у Віт6Л, щоб надати наступному тексту мінімальну зв’язність.]

і мешкаючи йому у великому Луцьку і хотів був на себе корону покласти…

Так початок «Похвали» набуває логічності: Вітовт приїжджає з Литви до Луцька, а далі в Луцьку щось робить. Я думаю, писар Віт6Л мав перед собою два окремих твори: ППЗ і ПВ-3 і почав думати, в якому порядку їх розмістити. В результаті його зусиль ППЗ вклинилась на початку ПВ-3 і тепер ми «маємо, те, що маємо» ((C) Л. М. Кравчук). Писар Лит4Л, маючи таку компоновку творів, відчув невідповідність і намагався покращити зв’язність тексту, додавши пояснення, що Вітовт поїхав **до Подільської землі**. Далі, у Лит5Л, «покращення» дійшло до повного виключення Ольгерда.

Історики 19 ст., не розібравшись у співвідношення текстів, виробили собі фантазію, що Ольгерд був воєводою Вітовта і що битва на Синій Воді сталась в 1396 р. Але на їх виправдання можна сказати, що до публікації 17-го тому ПСРЛ (1907) вони не володіли всім масивом текстів і пізнє походження Віт6Л – Лит5Л не було так очевидним.

Положення ППЗ в загальній структурі «Вітовтового» літопису нестійке: у Віт3Л вона йде безпосередньо після «Діянь», у Віт4Л та наступних – після вставки з «білоруського» літопису. У Лит2Л ми знову бачимо, що ППЗ іде після Діянь, але причина цього мені не зрозуміла. Я не думаю, що тут є якась залежність від Віт3Л, скоріше, обидві компоновки виникли незалежно. Нарешті, у Лит1Л повість вставлена в середину ППВ. Наочно це представлено на рисунку складу ВітЛ.

Оця нестійкість, на мою думку, – найважливіший аргумент на користь існування ППЗ як окремого твору, який був досить механічно приєднаний до ВітЛ.

Редакції повісті

Нечисленні списки ППЗ ми вимушені поділити на цілих п’ять редакцій. До першої належать списки Віт3Л та Віт4Л – найближчі до протографа (ППВ-1), і тільки вони мають джерельну вартість. На основі першої редакції постала друга, представлена у Віт6Л. Вона характеризується підсиленням антипольського і про-литовського спрямування твору: 1, випущено історію зносин князя Костянтина з королем Казимиром (щоб не було думки, буцімто поляки мали який стосунок до Поділля перед Ягайлом); 2, підкреслено (власне, додатково вигадано), що кн. Федір прийшов на Поділля з литовськими силами і приєднав його до Литви.

Цей напрямок переробки продовжено у 3-й редакції (ППВ-2), де в уста Ягайла вкладено визнання, що Поділля литовці здобули власними силами. До цієї редакції належать списки Лит4Л, Лит6Л, Лит7Л.

Нарешті, у Лит5Л і Лит1Л маємо особливі редакції – «Вітовтову» та «Ольгердову», котрі вже не мають жодної джерельної вартості, але показують, як літописці намагались раціоналізувати історію.

Мета твору

Мета ППЗ – обгрунтувати історичні права Литви на володіння Поділлям. Звідси ключове значення твердження, що Вітовт завоював Поділля власними силами. Це – шпилька на адресу поляків, які в цій виправі не брали участі (принаймні автор повісті такої участі не визнає). А от у розподілі здобичі вони узяли участь, і пізніше **підступно** схопили Довгірда, перебрали Поділля і держать його «до цього часу». Повість прославляє Вітовта як мудрого і успішного правителя Литви.

Звичайно, не можна виключити, що такий меморандум у справі Поділля міг з’явитись і в дещо пізніший час, але відносити його далеко від 1431 року немає підстав – стало б незрозуміло, чому історія закінчена саме на цьому році, чому нема згадок про війну за Поділля в 1432 – 1434 роках.

Розглянувши в окремому нарисі історію дипломатичної боротьби Литви за повернення Поділля (1446 – 1464 роки), я побачив, що ніяких слідів використання ППЗ там нема. Тому немає підстав пов’язувати виникнення ППЗ з якимось епізодом цієї боротьби.

Оцінка джерельної вартості

Тепер ми можемо відповісти на запитання «анкети історичного джерела»:

1. Коли написано текст? – Невдовзі після смерті Вітовта, в 1430-х роках; можливо, навіть у 1431 р. (не відбито ніяких подій наступної збройної боротьби за Поділля).

2. Який історичний період висвітлює текст? – Останні 90 роки перед написанням, 1341 – 1430 рр.

3. Де написано текст? – У Вільні як столиці Великого князівства Литовського.

4. Який географічний ареал висвітлює текст? – Територію Поділля, частково – сучасної Білорусії.

5. Які джерела використано при укладанні тексту? – Не видно слідів письмових джерел; можна припускати, що опис походу Вітовта (29 – 39) вилучено з «Діянь Вітовта» і перенесено сюди.

6. Наскільки компетентним був автор у питаннях, про які він писав? – Безсумнівна компетентність автора в подіях від часу зайняття Поділля Вітовтом (1394 р.). Вступна частина, яка висвітлює часи Ольгерда, побудована на пригадках і здогадах.

7. Яка була мета написання тексту? – Обгрунтування прав Великого князівства Литовського на Поділля.

8. Якими прийомами обробки джерел скористався автор задля досягнення своєї мети? – Підкресленням самостійності дій литовських князів при здобутті Поділля (відсутністю сторонньої допомоги, зокрема, польської).

9. З яких структурних частин складається текст? – Немає структурних частин, повість одноцільна і написана за одним заходом.

З цих відповідей випливає наша загальна подвійна оцінка «Повісті про Подільську землю» як важливого історичного джерела для подій кінця 14 – 1 третини 15 ст., і як баснословного оповідання про давніші події. З цього виводимо наступну **практичну рекомендацію**: використовувати для історичних досліджень тільки текст Віт4Л, доповнюючи кращими читаннями з Віт3Л та Віт6Л. Тексти пізніших списків систематично погіршуються, і їх використовувати не слід.

Длугош про справу Поділля

Згідно Я. Длугоша, справа Поділля декілька разів виникала при з’ясуванні відносин Польщі та Литви.

Так, **у 1446 році**, при обговоренні справи обрання великого князя Казимира польським королем, поляки заманювали Казимира і литовських панів обіцянкою: якщо Казимир стане королем, він своєю владою зможе передати Поділля кому завгодно (як Ягайло віддав його Спитку, потім Свитригайлу, потім Вітовту) [Jana Długosza Roczniki czyli kroniki sławnego królestwa Polskiego. – Warszawa: 2009, ks. 12, 1445 – 1461, s. 43]. Обіцянка – цяцянка…

У 1448 році в Любліні був скликаний з’їзд спеціально для обговорення справ унії та Поділля. Там розглядались договори, укладені між Ягайлом та Вітовтом. Литовці наполягали, щоб з них були усунуті формули, згідно яких вони на вічні часи підлягають владі поляків; також просили повернути Поділля Литві, оскільки ним володів у свій час Вітовт, і тільки після його смерті Поділля було відірвано від Литви.

Поляки на це відповідали: загальновідомо, що Поділля здобув король Казимир [третій] від татар і побудував там багато замків: Кам’янець, Хотин, Чечунь, Бакоту, Брацлав, Меджибіж. Потім цю землю успадкував угорський король Людовік, а після нього – Ягайло як польський король. Ягайло віддав Поділля Спиткові, а після його смерті – Свитригайлу. Коли ж Свитригайло утік, Ягайло надав Поділля Вітовту, але з того ніякого постійного права не виникає. Перед смертю Вітовт розіслав накази своїм урядникам, щоб вони після його смерті не передавали ту землю нікому, окрім короля Ягайла і Польського королівства. І урядники виконали цей наказ. Великий князь Сигізмунд в офіційному документі ствердив, що Поділля до нього не належить й ані він, ані Велике князівство Литовське не мають до нього ніякого права [Длугош мав на увазі документи Сигізмунда, видані у Городні 15 жовтня 1432 р. Вони опубліковані: Akta unii Polski z Litwą 1385 – 1791. – Kraków: 1932, № 55, 56]. Але якщо литовці вважають, що їм заподіяна якась кривда, ми можемо створити комісію для розгляду цього питання.

Литовці, побачивши, що в них немає правових аргументів, полишили цю справу [с. 69 – 73].

У 1451 р. (мабуть, у січні) у Вільні було скликано литовський з’їзд для обговорення справи повернення Поділля. Але всі способи для того виявились або несправедливими, або важкими. І щоб не склалось враження, що литовці просто закинули цю справу, вони запропонували полякам спільний з’їзд у Бересті для її обговорення, але поляки не нього не погодились [с. 112]

У кінці вересня – на початку жовтня того ж **1451 року** у Парчові таки відбувся проектований спільний з'їзд, на якому від імені литовців виступив віленський біскуп Матвій. Він повторив жадання і аргументи 1448 року.

Йому відповідав кардинал Збігнев Олесницький і очікувано відкинув литовські вимоги. Зокрема у справі Поділля він сказав:

Ніхто не має сумніву, що Поділля завжди належало до Польського королівства і поляки оселились там після усунення татар – тоді, коли ще навіть імені вашого (литовського) серед народів не значилось. Вітовт володів Поділлям завдяки щедрості короля Ягайла, з чого не випливає ніякого обов'язку. Відомо, що Поділлям управляли польські рицарі – Повала Слуповський та інші, а потім воно було надано Спиткові Мельштинському (ми й документ цей маємо). Після його загибелі передано управління князю Свитригайлу, а коли він утік – литовському князю Вітовту, і всі урядники присягнули, що по смерті Вітовта передадуть землю королю і Польському королівству.

Отже, Вітовт володів Поділлям тимчасово і по його смерті воно повернулось до Польського королівства як його власність. І щоб не було в цьому сумніву – маємо документ великого князя Сигізмунда з вашими печатками, який ти, віленський біскупе, передав мені – і в ньому князь виразно зрікався Поділля.

І Збігнев пред'явив цей документ, якого литовці не хотіли ані бачити, ані чути. Поляки на їх наполягання знову запропонували або утворити комісію, або віддати справу на вирішення Казимиру як польському королю і великому князю литовському.

Щоб не склалось враження, що сторони ні в чому не дійшли згоду, було ухвалено скликати через рік ще один з'їзд [с. 129 – 131].

І справді, в кінці серпня – на початку вересня **1452 р.** на з'їзді у Серадзі питання Поділля було піднесене знову. Литовські вимоги і польські відповіді на них подано тут дуже скорочено, ніяких нових нюансів у порівнянні з попередніми переговорами не було [с. 150 – 151].

Наступний з'їзд у цій справі відбувся знову у Парчові на початку червня **1453 року**. Литовські вимоги були ті самі, і відповідав на них Олесницький так само, як і на попередніх переговорах. Тут литовці нагадали, що Ягайло записав Поділля Вітовту у сумі 40 тис. [кіп] широких грошей.

На це Олесницький відповів, що з цього навпаки випливає право поляків, а не литовців, до Поділля. І коли поляки в інтересах литовців підняли війну з Тевтонським орденом і розбили його і вирвали від рицарів Жемайтію та Судовію для Литви, литовці відплатили за це благодіяння захопленням Луцької землі.

Олесницький запропонував ці спірні справи віддати на справедливий суд Казимира, або папи, імператора чи когось із католицьких королів.

Справу знову було перенесено на наступний з'їзд [с. 177 – 179].

30 серпня **1456 р.** до короля Казимира у Ленчицю прибуло литовське посольство, котре поставило вимогу повернення Поділля Литві у відповідності з обіцянкою, даною Казимиром при коронації [мається на увазі документ Казимира з 2 травня 1447 р., яким було гарантовано нерушимість території Великого князівства Литовського в кордонах часів Вітовта: Codex epistolaris saeculi decimi

quinti. – Kraków: 1894, t. 3, № 7]. Якщо ж король зволікатиме, то литовці відберуть Поділля збройною силою.

Король не дав ніякої відповіді на це посольство, котре Длугош зве «зарозумілим» [с. 291].

Відповідь була дана на з’їзді поляків у Новому Місті Корчині у жовтні того ж **1456 року**: було ухвалено відправити спеціальних послів на Поділля, щоб вони відібрали від урядників нові присяги вірності польському королівству. Посли мали вимагати від старост, щоб їх замки були приведені в оборонний стан, забезпечені запасами – проти всякого ворога, а надто проти литовців [с. 299].

Мабуть, це було виконано.

Наступний польський з’їзд відбувся у Петрокові у січні **1463 р.** На нього прибули литовські посли (це не був спільний з’їзд), котрі знову вимагали Поділля та інших земель, погрожуючи потоками крові.

Поляки на це ухвалили відправити на литовський з’їзд, який мав відбутися 3 квітня, своє посольство з метою уговорити литовців зняти свою вимогу як неслушну [Jana Długosza Roczniki czyli kroniki sławnego królestwa Polskiego. – Warszawa: 2009, ks. 12, 1462 – 1480, s. 62 – 63].

Наступний спільний з’їзд було визначено на листопад **1464 р.** у Парчові, але литовці не схотіли туди їхати, і з’їзд відбувся у прикордонному селі Ломази. На литовську вимогу повернення Поділля поляки виставили вимогу повернення їм Луцької землі, і знову було ухвалено відкласти справу на один рік [с. 108].

Висновки

Хоча хроніка Длугоша продовжується ще понад 15 років, більше в ній нема згадок про справу Поділля. Висновки можна зробити такі:

1. Великий князь Сигізмунд, зрікаючись Поділля у 1432 році, скоріше за все просто не знав «Повісті про Подільську землю» (на мою думку, її писав прибічник Свитригайла, який вибрався з Вільна з усіма своїми творами і продовжував роботу десь у Білорусії). Окрім того, Сигізмунд, який тільки прийшов до влади (документ виставлено через 1.5 місяці після перевороту), був змушений до поступок, аби зберегти підтримку поляків, яка була для нього надзвичайно важливою.

2. В ході переговорів 1446 – 1464 років поляки спирались на письмові договори і грамоти великих князів, а литовці нічого письмового з собою не приносили. Ніяких слідів письмового меморандуму у справі Поділля з литовського боку ми не бачимо.

3. Більше того, литовці **нічого не знали** про Поділля часів Ольгерда і Коріатовичів, ба навіть про похід Вітовта 1394 року. Для них приналежність Поділля до Литви почалася з часу Вітовта, тобто з 1410 чи 1411 року.

4. Поляки, висвітлюючи історію Поділля, також не згадували нічого ані про Ольгерда, ані про Коріатовичів, ані про похід 1394 р. Натомість вони вигадали байку, що Поділля відібрав у татар король Казимир 3-й, і він же буцімто заснував там ті замки, заснування яких «Повість про Подільську землю» приписує Коріатовичам.

Ця байка була слабо обгрунтована, першим польським старостою на Поділлі вони могли назвати тільки Спитка (з 1395 р.; а хто ж управляв Поділлям у попередні принаймні 25 років, 1370 – 1395?).

Тобто в цілому з обох боків історичні аргументи не сягали глибше кінця 14 ст.

5. Поляки в цьому спорі прийняли і витримали тактику зволікання у формах відкладання справи на наступний з'їзд, передачі її на суд короля чи якоїсь комісії, висування зустрічних вимог та урядження зустрічних посольств. На погрози війни з боку литовців поляки не звертали ніякої уваги, і мали в цьому слушність. По-перше, вони не вірили у серйозність війни без головнокомандувача, яким мав би бути великий князь; по-друге, литовці не мали на території сучасної України ніякої поважної збройної сили, а поляки на Поділлі певні сили мали.

Так протягання справи упродовж 18 років залишило Поділля за Польщею.

З'їзд правителів і Похвала Вітовту

Після походу на Рязань (1397 р.) літописи «литовської» групи не подають **ніяких відомостей** аж до кінця правління Вітовта, до 1430 року. Ця лакуна у деяких списках заповнена відомостями з літописів «білоруської» групи, про які ми детальніше поговоримо нижче.

Таку перерву в описі правління Вітовта, я думаю, не можна пояснити інакше, як смертю першого письменника в 1397 р. і тим, що наступника йому вдалося знайти тільки в 1430 р. (а можливо, і після смерті Вітовта).

Оскільки коротке оповідання про з'їзд правителів (ОЗП) тісно пов'язане в літописах з «Похвалою Вітовту» (ПВ), ми будемо розглядати ці статті спільно.

Перша редакція Похвали

Варіанти тексту другої редакції

Варіанти тексту третьої редакції

Аналіз варіантів тексту

Длугош про з'їзди 1429 і 1430 років

Джерельна вартість повідомлень про з'їзд 1430 р.

Структура і вартість Похвали

Висновки

1. Літературна історія «Похвали Вітовту» починається із короткого запису (ПВ-1), який дійшов до нас у списку «Слів Ісаака Ніневійського», переписаного у Смоленську в 1428 р.

2. Дещо пізніше, мабуть, в 1430 році у Вільні, було складено оповідання про з'їзд правителів і розширену редакцію «Похвали» (ПВ-2). В такому вигляді ці твори увійшли до «Вітовтового» літопису і з нього були запозичені в «Білоруський» літопис.

3. Мета редакції ПВ-2 – прославлення могутності Вітовта, заради якої автор вдавався до гіпербол, не журячись ані хронологією, ані політичними реаліями, і записуючи до складу «підданих Вітовта» усі землі, які він тільки знав.

4. Значно пізніше (в кінці 15 ст.?) оповідання про з'їзд правителів та ПВ-2 були об'єднані з метою створити оповідання про останні роки правління Вітовта (ПВ-3), яке у незначній переробці (ПВ-4) увійшло до складу «литовських» літописів.

5. З усього сказаного випливає, що ПВ-3 не є історичним джерелом (тільки історіографічним, матеріалом для висвітлення розвитку історичної думки); джерельне значення ОЗП та ПВ-2 невелике, попри те, що обидва твори були написані сучасником (можливо, навіть учасником) подій. Вони цікавіші по відомству суспільної думки та художньої літератури, ніж по відомству історичних фактів. Будь-що-будь використовувати слід текст Віт4Л (з поповненням лакуни 64-а з Біл2Л, Біл4Л).

Перша редакція Похвали

Перша редакція «Похвали Вітовту» походить не з літопису, а з рукопису збірника слів Ісаака Ніневійського (Сірійського, скорочено СІН), який був переписаний у 1428 р. Там ПВ міститься у розлогій приписці, початковий запис якої розповідає про переписування книги Тимофієм з наказу володимирського єпископа Герасима. Робота велась в константинопольському монастирі Паммакаріста від 25 травня до 22 червня 6928 [1420] р. Після ПВ іде початок запису від 14 серпня 6936 [1428] р. про переписування цієї книги у Смоленську за наказом того ж Герасима – уже смоленського єпископа.

Цей рукопис нині поділено на дві частини, перша (з нашою приптскою) зберігається у Петербурзі в Російській національній бібліотеці [відділ рукописів, F.1.476]; друга – у колекції Врублевського бібліотеки Литовської академії наук [LMAVB RS F19-64].

Текст приписки було вперше надруковано О. І. Соболевським [*Соболевский А.И.* Запись начала XV века. – Чтения в Историческом обществе Нестора Летописца, 1895 г., т. 5, с. 219 – 222] і потім багато разів передруковано, зокрема в 1907 р. [ПСРЛ, т. 17, стб. 417 – 420] і ще раз (із фотокопіями сторінок) у 2014 р. [*Cicėnienė Rima* Rankraštinė knyga – istorijos šaltinis: vieno LDK kodekso istorija. – Knygotyra, 2014, 63, p. 99 – 128. (Manuscript book as a source of research: history of a codex in the GDL). На жаль, по-литовськи в нашому селі не говорять, а з англійського резюме небагато можна дізнатись…]

Первісність цього тексту по відношенню до літописної редакції видно з наступної порівняльної таблиці:

Слова Ісаака Сіріна	Віт4Л	№ епізоду 2-ї редакції
…при великому князі Олександрі, званому Вітовтом – тоді бо він багато років тримав велике княжіння Литовське і Руське та багато інших земель, попросту кажучи усю Руську землю	Цей великий князь Вітовт тримав велике княжіння Литовське і Руське та багато інших земель, попросту кажучи усю Руську землю	34
Тоді бо твердо служили йому великі князі:	деякі твердо служили йому	64-а
великий князь московський	Також великий князь	52

	московський живе з ним у великій приязні	
великий князь тверський	великий князь тверський	58
великий князь рязанський	великий князь рязанський	59
Великий Новгород	Новгород Великий	61
Великий Псков	Псков	62
попросту кажучи увесь руський язик	попросту кажучи усю Руську землю	34
честь і дари подавали йому	[Багато разів зустрічається]	41, 45, 48, 64-а
Також служать йому східні великі царі татарські	Також інші східні царі служать йому	51
Також великі князі німецькі служать йому з усіма своїми городами і землями	А інші великі князі німецькі служать йому з усіма своїми городами і землями	53
Ті ж великі князі німецькі, по-німецькі магістри,	Ті ж великі князі німецькі, по-німецькі магістри,	54
та й інші великі князі:	та й інші великі князі:	57
володарі Молдавської землі та Басарабської землі, волоською мовою воєводи	також володар землі Молдавської і Басарабської, волоською мовою воєводи	55
Також і Чеське королівство служить йому	Також і Чеське королівство велику честь віддало славному володареві	47
Ті ж великі князі всіх тих земель і народів	Ті ж великі володарі, царі, великі князі і великі землі	64
що тут записав, честь велику, і великі дари подавали славному володарю, великому князю Олександру, званому Вітовтом, також великі дари й данини приносили йому не тільки щороку, але щодня	що тут записав, честь велику, і великі дари, і багату данину приносили йому, не тільки щороку, але щодня	64-а
А з тих великих земель которому володарю повелівав у себе бути, вони без жодного непослуху приходили до нього зі своїх земель	і якій з тих великих земель наказував у себе бути, вони без жодного непослуху скоро приходили зі своїми землями до нього	67
Коли хотів піти на якусь землю, на котру був коли гнівався,	Славний володар великий князь Вітовт, коли був гнівався на яку землю, то сам ходив карати	65
або сильних своїх воєвод посилав куди	або сильних своїх воєвод	66

хотів	посилав куди хотів	
І з тієї землі, яким володарям наказував у себе бути, вони без жодного непослуху приходили з усіма своїми силами на допомогу і на службу	і якій з тих великих земель наказував у себе бути, вони без жодного непослуху скоро приходили зі своїми землями до нього	67
І коли якийсь володар тих великих земель не мав сили, він всі свої раті й сили посилав на допомогу і на службу	І коли якийсь володар не мав сили, він всі свої раті й сили посилав на допомогу, на його службу	68
Тоді бо був славний володар великий князь Олександр, званий Вітовтом, у великій честі і славі перебував	Цей великий князь Вітовт у великій честі і славі перебував	69
також і отечество його Литовська земля, у великій честі стояла і всяким достатком наповнена, також і населена густо		

Тісний зв’язок текстів цілком очевидний, і нам залишається вирішити, який з них – первісний, а який походить від нього.

Відповідь також уповні очевидна:

1, текст СІН написаний ще за життя Вітовта, в 1428 р., тоді як текст другої редакції ПВ (ПВ-2) в літописі йде після запису про смерть Вітовта, натякаючи, що дана похвала є посмертною.

2, кінцівка ПВ-1 зіпсована в ПВ-2, від неї залишено тільки першу частину (69), після якої вміщено оповідання про призначення татарських царів.

3, градус підхлібності до володаря в ПВ-2 значно вищий, ніж у ПВ-1, а він (як ентропія у термодинаміці) може тільки зростати, і після грандіозних гіпербол ПВ-2 текст ПВ-1 уже не міг вважатись «похвалою».

Коли була складена ПВ-1? Дата рукопису, що її містить – 1428 р. – підтверджується тим, що в ПВ-1 немає згадок про імператора Сигізмунда, тобто можна думати, що текст складено до Луцького з’їзду правителів (початок 1429 р.); разом з тим серед підвладних Вітовту земель згадано Великий Новгород.

Вітовт неодноразово намагався підпорядкувати собі Новгород, і остання спроба датується тим самим 1428 роком: Вітовт з військом підступив під Порхов, і мир з Новгородом був укладений на умовах виплати значної контрибуції [НКЛ під 6936 р.; те саме в Н4Л, Н1ЛМІ; докладніше в МЗ1492, але й там немає детальних дат; Длугош (Jana Długosza Roczniki czyli kroniki sławnego królestwa Polskiego. – Warszawa: 2009, ks. 11, 1413 – 1430, s. 256 – 260) оповідає про цей похід дуже широко, але без жодної конкретної дати, до того ж весь час називає Опочку замість Порхова, а між ними – 127 км! Длугош поставив під 1428 роком похід Вітовта під Опочку, який відбувся в 1426 році]. В довшій перспективі стало ясно, що це був лише миттєвий успіх, але під свіжим враженням можна було без натягання говорити, що Новгород був підвладним Вітовту (бо виплата контрибуції чи то пак данини – це і є найважливіша ознака політичної підлеглості).

Отже, маємо підстави думати, що ПВ-1 була написана в 1428 р. Але чи була вона призначена спеціально для СІН? Дослідники, які писали на цю тему, якось автоматично приймали ствердну відповідь: ПВ-1, була написана у Смоленську спеціально для завершення роботи над книгою слів Ісаака. На це можна заперечити – панегірики пишуться у столицях, при особі правителя. Тільки зі столиці можна було дивитись на сусідні землі як на підвладні. Тому я припускаю, що ПВ-1 була написана саме у Вільно, а тільки відклалась у смоленській книзі.

Тоді стає ясніше, як ПВ-1 послужила головним джерелом для розширеної літописної версії «Похвали», котра уже незаперечно була написана у Вільні.

Варіанти тексту другої редакції

Текст ПВ стилізовано так, що з нього не можна скоротити буквально жодного слова, тому в стовпчику «Епізод» наведено майже повний текст. Особливо характерні слова й вирази в цьому стовпчику виділено півжирним.

В перекладі оригінальне слово «господарь», яке в сучасній українській мові змінило значення, я передаю словом «володар», а слово «любов» – словом «приязнь».

Жовтим тлом виділено епізоди, які містять тільки славословія, без фактичних даних.

№	Епізод	Віт4Л	Біл1Л	Біл2Л	Біл4Л	Віт7Л
1	В літо 6939 [1431]	+	+	+	+	6938 [1430]
2	Великий князь Вітовт Кейстутович закликав до себе	+	+	+	+	У великого князя Вітовта Кейстутовича Литовського був з'їзд у Вільні великим государям, і послам, і багатьом людям
3	польського короля Владислава	+	+	+	+	Брат його Ягайло Ольгердович, король польський [переставлено після (5)]
4	московського великого князя Василя Васильовича	[Пропущено: *великого*]	+	+	+	онук його князь великий Василь Васильович Володимирський і Московський, а з ним отець його Фотій митрополит
5	великого князя тверського Бориса	+	+	+	+	+

	Олександровича					
6	магістра німецького і пруського	мистра	мистра	мистра	мистра	кунштер магістр пруський
7	магістра ліфляндського	мештеря	мештеря	мистра	мещеря	ліфляндський магістр
						воєвода Іліяш Волоський
8	і великі посли приходили від	+	+	+	+	+
9	Іоана, царя цaрeгородського	[Пропущено: *Іоана*]	+	+	+	Івана Мануїловича з Царгороду
10	римського цісаря	+	+	+	+	–
11	датського короля	дуньского	доньского	донского	индииского (!)	–
12	великого князя Івана Рязанського	Иона	Ивана	Иона	Иоана Разаньского (!)	–
13	волоського воєводи	+	+	+	+	–
14	і Одоєвські князі самі були	+	+	Подоевъскыя	+	–
15	і від Великого Новгорода	+	+	+	+	–
16	і від Пскова	+	+	Опскова	+	–
17	і від ординського царя посли були	+	+	+	+	від царя Великої Орди
18	і від інших князів посли були	+	+	+	–	–
19	у великого князя Вітовта 7 тижнів на	истраве	истраве	страве	**6 тижнів**, страве	–

	його забезпеченні: на день йшло оброку					
20	300 діжок меду	+	+	+	+	–
21	300 яловиць	+	+	+	+	–
22	300 баранів	+	+	+	+	–
23	300 вепрів	+	+	+	+	–
24	Великий князь Вітовт хотів покласти на себе корону	коруну	+	+	+	+
						Тоді Вітовтові посли були у цісаря римського й у папи, і взяли корону, тобто царський вінець, і пішли до Вітовта
25	і його неприятелі поляки не пропустили корони	**полянене** (!) каруны	**поляне** коруны	Як у Біл1Л	Як у Біл1Л	Його неприятелі – польські пани – не пропустили через свою землю корону, послів Вітовта пограбували і корону забрали
26	і Вітовт захворів, і розпустив великих князів і послів з багатьма дарами	+	+	+	+	Вітовт дуже образився і розпустив… [далі за текстом Віт4Л]
						І Вітовт хотів піти з військом на Польську

						землю, щоб помститись за образу, але чого бог не хоче – того чоловік не може вчинити. Скоро розхворівся Вітовт
27	А польський король Владислав був у великого князя Вітовта	+	+	+	+	–
28	і при ньому помер великий князь Вітовт у жовтні на пам’ять св. апостола Якова, брата господня [1]	+	23 жовтня	Як у Біл1Л	Як у Біл1Л	і помер 23 жовтня, а правив 38 років
29	**Похвала великому князю Вітовту** [окремий заголовок]	+	[Похвала в цьому списку відсутня]	–	Сказання про великого князя Вітовта	[Похвала в цьому списку відсутня]
30	Царську таємницю берегти – це добре, а розповісти про діла великого володаря теж добре [1-1]	+		+	+	
31	Хочу вам розповісти про великого князя Олександра Вітовта литовського і руського та інших багатьох земель володаря	+		+	+	

32	Писано: «Браття, бога бійтесь, а князя шануйте» [2]	боитася [двоїна?]		+	+	
33	От і я хочу розповісти вам про того славного володаря, але не можу ані розказати, ані написати його діла, як не можна нікому випробувати висоти небесної і глибини морської	+		[Початок, далі перефразовано:] Якби хто міг випробувати висоти небесної і глибини морської, той міг би розповісти про силу й хоробрість того славного володаря	Як у Біл2Л	
34	Цей великий князь Вітовт тримав велике княжіння Литовське і Руське та багато інших земель, попросту кажучи усю Руську землю	+		+	+	
35	Не тільки Руську, але й володар Угорської землі, якого звуть римським цісарем [3], жив з ним у великій приязні	+		+	+	
36		Таково ми ся уверило [не дуже розумію!]		Тол би ми ся увирило (!?)	Толбо ми ся увери (!?)	

37	**Колись** той славний володар перебував у своєму городі Великому Луцьку	+		+	+	
38	і послав послів до угорського короля, римського цісаря	+		+	+	
39	і **наказав** йому прибути до себе	+		+	+	
40	Він же [Сигізмунд] **без жодного непослуху** невдовзі приїхав до нього [Вітовта] зі своєю королевою	+		+	+	
41	і віддав їм велику честь і дари, і з того часу утвердилась їх велика приязнь	+		+	+	
42	Як не здивуватись честі великого володаря – які є землі на сході або на заході, приходять і поклоняються славному володарю,	устоце		восьтоце	востоце	
43	що є **царем над усією землю**	+		+	цісарем	
44	і той [хто?] прийшов поклонитися **славному**	+		… Олександру, званому Вітовтом	Як у Біл2Л	

	царю великому князю Олександру					
45	Ще й турецький цар велику честь і дари многі віддавав	+		турускы	+	
46	Славний володар, благовірний і христолюбивий цар царегородський, з ним [Вітовтом] у великій приязні жив	+		+	+	
47	Також і Ческе королівство велику честь віддало славному володареві,	+		+	+	
48	і датський король велику честь і многі дари подав славному володарю великому князю Вітовту	доньский		донский	доньскии	
49	В ті ж роки брат його Ягайло тримав престол Краківського королівства, а по-польськи звався Владислав, – і той з ним [Вітовтом] у великій приязні жив	Якаило		Ягаило	Ягаило	

50	Коли славний володар Вітовт на яку землю був розгнівався і хотів покарати, король Владислав завжди надавав йому допомогу	+		+	[Додано в кінці:] а іноді і сам приходив йому на допомогу	
51	Також інші східні царі **служать** йому	усточнии		усточни	восточныи	
52	Також великий князь московський живе з ним у великій приязні	+		+	–	
53	А інші великі князі німецькі служать йому з усіма своїми городами і землями	+		+	[Тільки кінець:] з усіма своїми городами і землями [тому вийшло, що це східні царі зі своїми городами служать]	
54	Ті ж великі князі німецькі, по-німецькі **магістри**,	мистрове		мистрове	мистрове	
55	також володар землі Молдавської і Басарабської, волоською мовою **воєводи**,	і Басараб		Босарабъския	Басараменьскиа	
56	також і володар Болгарської землі, по-болгарськи **деспот**,	+		+	+	

57	та й інші великі князі:	+		+	+	
58	великий князь тверський	+		+	+	
59	великий князь рязанський	+		+	+	
60	великий князь одоївський	великий князь едоевьский великий князь (!)		великии [Пропущено: *князь*] Одоевъскыи	+	
61	і Новгород Великий	+		+	+	
62	Псков	+		Великий Псков	Як у Біл2Л	
63	і просто кажучи, не знайдеться на усьому Помор'ї ані города, ані міста, які б не слухались того славного володаря Вітовта	+		+	+	
64	Ті ж великі володарі, царі, великі князі і великі землі [речення не дописано]	+		[Пропущено: *царі*]	[Пропущено: *володарі*]	
64-а				І ще писав тут інших, що у великий приязні жили з ним, а інші твердо служили йому, славному володарю, і честь велику, і великі	[Тут найкраще:] що тут записав, деякі у великій приязні жили з ним, а деякі твердо служили йому [і далі до кінця. Так є зв'язок	

				дари, і багату данину приносили йому, не тільки щороку, але щодня	з початком речення (64)]	
65	Славний володар великий князь Вітовт, коли був гнівався на яку землю, то сам ходив карати [4]	+		Вітовт, званий Олександром	Олександр, званий Вітовтом	
66	або сильних своїх воєвод посилав куди хотів	+		+	+	
67	і якій з тих великих земель наказував у себе бути, вони без жодного непослуху скоро приходили зі своїми землями до нього	+		+	+	
68	І коли якийсь володар не мав сили, він [Вітовт] всі свої раті й сили посилав на допомогу, на його службу	+		+	+	
69	Цей великий князь Вітовт у великій честі і славі перебував	+		Олександр, званий Вітовтом	Як у Біл2Л	
70	Був він **колись** в	+		+	+	

	одному зі своїх міст, у великому місті Києві,					
71	і присилали до нього великі князі ординські, приходили до нього на службу	+		+	+	
72	і просили в нього царя на царство	+		+	+	
73	Багато бо й ординських **великих царів служили** на його дворі	+		+	+	
74	Він же дав їм царя Салтана	+		+	+	
75	Отой цар, що був на Орді, почувши, що великий той володар відпустив свого слугу на царство, ніяк не наважився противитись славному володарю, покинув царство й утік	+		+	+	
76	Цей же Салтан прийшов в Орду і сів на царство повелінням великого володаря Вітовта, і служив йому з великим страхом	+		+	+	
77	І **по довгому часі**	гонзне за		согна за живот	гоньзне за живот	

	помер,	живот				
78	інші ж ординські старійшини послали своїх послів з великими дарами до славного володаря і просили в нього іншого царя	+		+	+	
79	Він же дав їм іншого царя, на ім’я Малого Салтана	Салдана		+	[Скорочено:] на ім’я Малого Салтана	
80	Цей Малий Салтан, як сів на царство, ніяк не наважувався не слухатись славного володаря: де коли йому накаже, і він туди кочує	+		+	+	
81	Через **недовгий час** великі князі ординські, ніяк не наважуючись розгнівати славного володаря великого князя Вітовта, щоб не з його руки поставити їм царя,	+		великі **царі** [описка замість *князі*] ординські	Через недовгий час **і той минувся**, і великі князі…	
82	послали з великою честю і просили в нього царя	+		+	+	
83	Він же дав їм іншого	Давлад-		Давлад-Бердия	[Скорочено:] на ім’я	

	царя, на ім’я Девлет-Берди	Бердия			Давлад-Бердея	
84	Як та ріка, що обходить усю землю, напоюючи людей і худобу, а сама не зменшується, так і славний володар багато царів відпускав на Орду, а у нього ж багато царів [залишалось]	+		напоюючи людську худобу […] а в него большало царей навчало (!?)	… так і славний володар множесто царів [кінець не дописано]	
85	Ми ж на попереднє повернемось	+		+	+	
86	Цей цар Девлет-Берди **недовгий час** побув і зник	и тому мимо шедшу [? я перекладаю *зник*]		Як у Віт4Л	Як у Віт4Л	
87	Оці ординські старійшини почули, що славний володар перебуває біля Києва,	+		+	+	
88	і прийшли самі, і поклонилися славному володарю великому князю Вітовту, і багато дарів принесли, і просили в нього царя	+		+	+	
89	Він же дав їм іншого	+		Магнета	[Скорочено:] на ім’я	

	царя – Магмета				Магмета	
90	Як від моря множество вод виходить, так і від сього мудрість великого володаря князя великого Вітовта	+		Як від моря множество вод виходить [далі нема]	Як у Біл2Л	

1. 23 жовтня у православних, 3 травня у католиків. Тут – православне свято.

1-1. Ф. Сушицький вказав [Західно-руські літописи як пам'ятки літератури. – К.: 1930 р., с. 293], що це – цитата з католицької книги Товіта, 12, 7 (ця книга не входить до православної Біблії).

2. 1-е послання Петра, 2, 17.

3. Це не помилка! Сигізмунд (1368 – 1437) був угорським королем від 1385 р., і німецьким (римським) – від 1410 р.

4. У Віт4Л тут, здається, описка: «сам **хотяше** казнити», а я думаю, треба було «сам **ходяше** казнити» – або сам карав, або воєвод посилав. Без цієї поправки зникає протиставлення.

Варіанти тексту третьої редакції

В стовпчику «Епізод» відображено зміни в тексті Віт6Л проти 2-ї редакції.

№	Епізод	Віт6Л	Лит4Л	Лит5Л	Лит6Л	Лит7Л
29	**Похвала великому князю Вітовту** [окремий заголовок]	+	Вітовту Кейстутовичу	+	+	+
34	Цей великий князь Вітовт тримав велике княжіння Литовське і Руське та багато інших земель [опущено: *попросту кажучи усю Руську землю*]	+	+	+	+	+
37	[Перефразовано:] І коли він перебував у Великому	+	+	+	+	+

	Луцьку					
24	І хотів був покласти на себе корону	+	+	+	+	+
25	і його неприятелі поляки не пропустили корони	+	+	коруны узложыти	+	+
2	І тоді закликав до себе	+	+	+	+	+
3	польського короля Владислава	+	+	Якгеила	Якгаила	[Ім'я опущено]
38 + 40	цісаря римського з цісаревою	+	[Тільки:] цісаря	[Тільки:] цэсара рымского	[Тільки:] цысаря римского	–
4	московського великого князя Василя Васильовича	+	[Пропущено: *московського*]	великого князя Василя Московського, **свого зятя**	великого князя Василя **Дмитровича** Московського, **свого зятя**	Як у Лит4Л
38 + 40	Короля угорського з королевою	+	+	+	+	+
5	і великий князь тверський Борис Олександрович був	+	+	+	+	+
6	і магістр німецький і пруський	мистр	+	мистр прускии	**бурмистры** прускии	мистр
7	і магістр ліфляндський	мистр	[Тільки:] іфлянтський	ифлянтскии	и лифлянский	+
8	І інші великі посли приходили від	+	+	+	+	+
9	Івана, царя царегородського	+	Івана царегородського	Ивана царигородского	+	+

10	римського царя	**мирского** царя (!)	+	–	–	+
11	датського короля	донского	гданського (!)	–	–	–
12	великого князя [пропущено: *Івана*] Рязанського	+	+	+	+	+
14	і Одоєвські князі самі були	+	+	+	+	+
15	і від Великого Новгорода	+	+	+	+	+
16	і від Пскова	+	+	+	+	+
17	і від ординських царів	–	+	+	+	+
13	волоського воєводи	+	+	+	+	+
53	[Перефразовано:] і від інших німецьких земель були	+	+	–	–	–
19	у великого князя Вітовта 7 тижнів на його забезпеченні: на день йшло обороку	страве	страве	–	+	истраве
20	300 діжок меду	**500**	Як у Віт6Л	Як у Віт6Л	Як у Віт6Л	Як у Віт6Л
21	300 яловиць	**500**	Як у Віт6Л	Як у Віт6Л	Як у Віт6Л	Як у Віт6Л
22	300 баранів	**500**	Як у Віт6Л	Як у Віт6Л	Як у Віт6Л	Як у Віт6Л
23	300 вепрів	**500**	Як у Віт6Л	Як у Віт6Л	Як у Віт6Л	Як у Віт6Л
	100 зубрів	+	Як у Віт6Л	Як у Віт6Л	Як у Віт6Л	Як у Віт6Л
	100 лосів	+	Як у Віт6Л	Як у Віт6Л	Як у Віт6Л	Як у Віт6Л
41	[Перефразовано:] Тоді римський цісар у великій	+	+	+	+	+

	приязні був із Вітовтом					
	І коли він був у своєму місті Луцьку, там гостей приймав і дарував великими коштовностями. І від того утвердилась велика приязнь між ними, що не можемо описати, про честь і про дари того великого володаря	+	[Опущено: *і про дари*]	+	+	+
42	[Опущено початок, далі:] Які є землі на сході або на заході, приходять і поклоняються славному володарю	+	[Інакше:] Який був від сходу сонця аж до заходу сонця паном дуже могутнім усієї землі. І приходячи кланялися йому, дуже потужному володареві, великому князю Вітовту	+	+	+
45	І турецький цар велику честь і дари многі віддавав	+	[Додано:] часто надсилав могутньому князю Вітовту	Як у Лит4Л	Як у Лит4Л	Як у Лит4Л
46	[Перефразовано:] й інший цар царегородський, – і той з ним [Вітовтом] у великій приязні жив	+	[Зіпсовано:] і другий цар – **городський**…	+	+	+
47	Також і Ческе королівство [додано: *і Угорське, і Польське*] велику честь віддало славному	+	[Тільки:] Ческе і Польське	+	Чевское	+

	володареві,					
48	і датський король велику честь і многі дари подав славному володарю великому князю Вітовту	донский	гданський (!)	дунский	датцкии	дански́и
49	[Скорочено і змінено:] А брат його Ягайло тримав престол Польського королівства, – і той з ним [Вітовтом] у великій приязні жив	+	[Змінено:] і також брату його Ягайлу, який…	[Скорочено:] і також брату його Ягайлу, який тримав престол Польського королівства	Як у Лит5Л	Як у Лит5Л
50	Коли славний володар Вітовт на яку землю був розгнівався і хотів покарати, король Владислав завжди надавав йому допомогу	+	+	Якгеило	Якгаила	+
51	[Перефразовано:] І всі татарські царі служили йому, і самі своїми головами на допомогу йому йшли і слухали його	+	+	+	Царі **турецькі**	+
52	Також великий князь московський живе з ним у великій приязні	+	+	+	+	+
53	[Перефразовано:] Інші княжата німецькі слухали його і допомогу давали на	+	+	+	+	+

	битву, де йому була потреба					
55	Також володар землі Молдавської і Басарабської, [далі змінено:] воєвода волоський, його в усьому слухався	+	+	[Змінено:] володар землі Молдавської і воєвода волоський були йому в усьому послушні	Як у Лит5Л	земли Могдавское и Басарабское
58	Великий князь тверський	+	+	–	–	–
59	великий князь рязанський	+	+	+	+	+
60	великий князь одоївський	+	Одоївські княжата	князи Одоевъские	Як у Лит5Л	Як у Лит5Л
61	і Новгород Великий	+	+	+	+	+
62	Псков	+	+	+	+	+
	– всі вони були послушні великому князю Вітовту	+	+	+	+	+
64	Ті ж великі володарі, царі, великі князі і великі землі	+	[Скорочено:] Царі і княжата	[Скорочено:] Царі і князі	Як у Лит5Л	Як у Лит5Л
64-а	– ті у великій приязні жили з ним, а інші твердо служили йому, і честь велику, і великі дари, і багату данину приносили йому, не тільки щороку, але щодня	+	[Додано:] щодня **і щогодини**	+	+	+
65	Славний володар великий князь Вітовт, коли був гнівався на яку землю, то сам хотів карати	+	–	–	–	–

66	або сильних своїх воєвод посилав куди хотів	+	–	–	–	–
67	і якій з тих земель наказував у себе бути, вони без жодного непослуху скоро приходили [далі змінено:] до нього і скрізь йому на допомогу були, де коли йому було треба	+	–	–	–	–
69	Цей великий князь Вітовт у великій честі і славі перебував	+	[Інакше:] І був князь Вітовт могутнім паном на всій землі Литовській і в інших землях був славен,	Як у Лит4Л	Як у Лит4Л	Як у Лит4Л
73	[Початок змінено:] Царі ординські й князі ординські приїжджали до нього на службу, і просили собі царя на царство; [далі за текстом 2-ї редакції:] багато було ординських царів і князів, що служили на його дворі	+	[Інакше:] і багато царів і княжат служили йому на його дворі, а інші, приїжджаючи, кланялися йому. І просили собі царя на царство ординське	Як у Лит4Л	Як у Лит4Л	Як у Лит4Л
74	І найперше дав їм царя Салтана	Солтана	Солтана	Солтана	Салтана	Солтана
75 + 76	Той цар був на царстві і не наважувався ніколи противитись сильному володарю, і полишив царство	+	[Додано:] і полишивши царство, побіг на інше царство	Як у Лит4Л	Як у Лит4Л	Як у Лит4Л

78	[Спрощено:] І князі ординські послали послів до славного володаря, просячи собі іншого царя	+	+	+	+	+
79	Він дав їм іншого царя, Малого Салтана	Солтана	Шолтана	Солтана	[Тільки:] Малого Солтана	Як у Лит6Л
80	Цей Малий Салтан, як сів на царство, ніяк не наважувався не слухатись славного володаря: де коли йому накаже, і він туди кочує	+	+	+	+	+
81	Через **недовгий час** великі князі ординські, ніяк не наважуючись розгнівати славного володаря великого князя Вітовта [кінець епізоду опущено],	+	[Тільки:] Через малий час	Як у Лит4Л	Як у Лит4Л	Як у Лит4Л
	і не полюбився їм той цар,	+	+	+	+	+
82	[Скорочено:] просили в нього царя	+	+	+	+	+
83	Він дав їм царя Девлет-Берди	Давлад-Бердея	Давлад-Бердея	Давлед-Бердея	Довлед-Бердия	Довляд-Бердея
86	Цей цар Девлет-Берди **недовгий час** побув на царстві і помер	+	+	И тот Давлед-Бердеи на царстве вмер	Як у Лит5Л	Як у Лит5Л
87	[Перефразовано:] А великий князь Вітовт був на	+	+	+	+	+

	той час у Києві					
88	[Перефразовано:] і прийшли до нього царі (!) ординські з багатьма цінними дарами, і просили в нього іншого царя	+	+	князі [замість *царі*]	Як у Лит5Л	+
89	Він же дав їм іншого царя – Магмета	Махмета	Махмета	Махмета	Махмета	Махмета
	Великий князь жив у Києві і звідти знову поїхав до Великого Луцька	+	+	+	+	+
26	і там захворів великий князь Вітовт, і розпустив великих князів і послів з великою честю	+	[Змінено:] розпустив своїх княжат і бояр	Як у Лит4Л	Як у Лит4Л	Як у Лит4Л
27	А польський король Владислав був у великого князя Вітовта [додано:] у Луцьку	+	+	Якгеило	Якгаило	+
28	і при ньому помер великий князь Вітовт у жовтні на пам’ять св. Якова, брата господня	+	23 жовтня	В літо 6938, а від божого народження 1430. Помер великий князь Вітовт у Луцьку 23 жовтня на день св. Якова брата господня у плоті. А панував на Великому князівстві Литовському і Руському 37 років	[Опущено: *на день св. Якова брата господня у плоті*]	[Додано:] в літо 6938

Аналіз варіантів тексту

Співвідношення списків

Найдавніший і в цілому найближчий до протографа текст ПВ-2 дає Віт4Л. Списки Біл1Л, Біл2Л та Біл4Л мають деякі спільні відмінності від Віт4Л, що підтверджує нашу гіпотезу про існування Біл0Л – спільного протографа списків Біл1Л – Біл4Л (епізоди 25, 28, 33, 44, 62, 69, 90).

Список Віт4Л має лише випадкові пропуски окремих слів і одну значну прогалину (64-а), яку найкраще заповнити текстом Біл4Л (цей текст, до речі, зберігся і в ПВ-1, так що він безсумнівно був і в протографі ПВ-2).

Списки БілЛ не дають змістовних варіантів, але кожен містить індивідуальні описки.

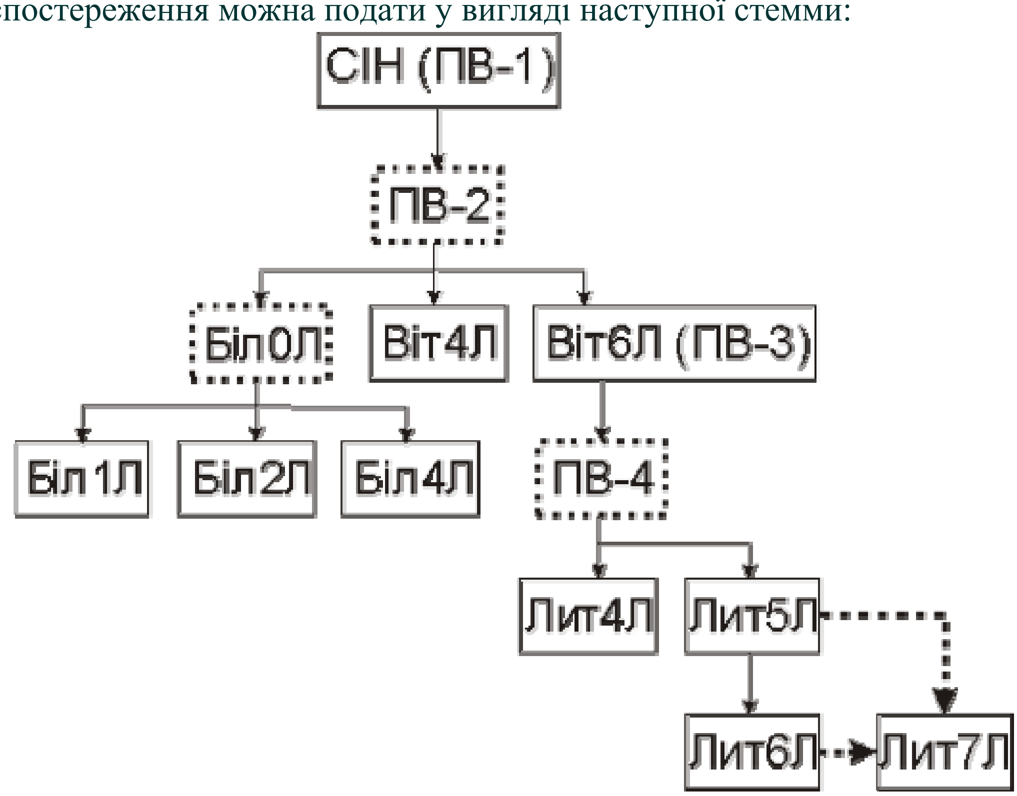
У Віт6Л текст ПВ-2 зазнав значної переробки, яка утворює 3-ю редакцію. Він походить від протографа ПВ-2, а не від Віт4Л (епізод 64-а, якого нема у Віт4Л, наявний у Віт6Л). Від нього походять списки Лит4Л – Лит7Л, які утворюють окрему групу (ПВ-4 на стеммі), що протистоїть читанням Віт6Л в епізодах 38 + 40, 41, 60, 64, 65 – 67, 69, 73, 75 + 76, 81, 88, 26. Тобто маємо підстави припускати, що від Віт6Л походив спільний протограф Лит4Л – Лит7Л, який ми будемо позначати Лит0Л.

Далі, Лит5Л та Лит6Л протистоять Лит4Л в епізодах 3, 4, 10, 11, 53, 50, 58, 86, 27, 28.

Список Лит6Л показує залежність від Лит5Л в епізодах 49, 50, 55, 58, 88, 27.

Список Лит7Л показує залежність від Лит4Л в епізодах 4, 10, 50, 55, 88, 27 (всього 6), від Лит5Л в епізодах 11, 53, 49, 87, 58, 86, 28 (всього 7), від Лит6Л в епізоді 79.

Ці спостереження можна подати у вигляді наступної стемми:

Стемма «Похвали Вітовту»

Джерела і напрямок переробки

Ми встановили, що джерелом 2-ї редакції ПВ (у складі «Вітовтових» літописів) була редакція зі складу «Слів Ісаака Ніневійського» 1428 р. Найважливіші елементи переробки ПВ-1 у ПВ-2 такі:

1, на початку до ПВ-1 додано статтю про з'їзд правителів (1 – 28);

2, в кінці до ПВ-1 додано статтю про призначення татарських царів (70 – 89);

3, сам текст ПВ-1 зазнав деякої перекомпоновки і поповнення новими подробицями;

4, запроваджено поділ держав на такі, що перебувають у приязні із Вітовтом, і такі, що служать йому (ПВ-1 не знала ніякої «приязні», тільки «службу»);

5, весь текст просочено надмірною гіперболізацією Вітовта;

6, запроваджено біблійні цитати та інші літературні прикраси;

7, текст подано від першої особи, в характері промови, з якою оратор звертається до слухачів (досить рідкісна форма, змушує пригадати Іларіонове «Слово про закон і благодать»).

Оскільки в складі ПВ-2 власне похвала (29 і наступні) розміщена після повідомлення про смерть Вітовта (28), слід думати, що ця редакція була створена після смерті Вітовта і в значній частині (ораторській промові 29 – 69, 90) написана під свіжим враженням його смерті (для погребальної церемонії? – але це скоріше припущення для історичного роману…). Отже, орієнтовна дата ПВ-2 – кінець 1430 – 1431 роки.

При переробці ПВ-2 на ПВ-3 пороблено такі найважливіші зміни:

1, відкинуто всі біблійні цитати та літературні прикраси, які становили окрасу ПВ-2;

2, відкинуто характер промови від першої особи;

3, два відносно незалежні складники – ОЗП та ПВ-2 – об'єднано в одне оповідання про останні роки правління Вітовта, яке закінчується повідомленням про його смерть; в процесі об'єднання епізоди ПВ-2 зазнали значних перестановок і перефразування, але ніякої нової інформації не додано;

4, комічним моментом ПВ-3 виступає побільшення з 300 до 500 всіх складових оброку, який ішов на з'їзд. Але й 500 корів на день видалось автору замало – і було додано ще 100 зубрів і 100 лосів. Багато – то не шкодить, аби не було мало!

Разом з тим автор ПВ-3 не показав розуміння суті подій, котру ми бачимо у автора ПВ-2:

1, автор ПВ-2 знав, що угорський король та римський король – то одна особа (як той чукча, який закінчив партійну школу, знав, що Ульянов-Ленін – то один чоловік, а не два); натомість в ПВ-3 вони виступають як окремі особи, і навіть кожен зі своєю королевою;

2, автор ПВ-2 не змішував Віленський з'їзд 1430 р. (1 – 28) із Луцьким з'їздом 1429 р. (37 – 41), хоча й не подав про них вичерпних відомостей; автор ПВ-3 змішав ці події в одну;

3, автор ПВ-2, оповідаючи про «коронаційний» з'їзд 1430 р. (під помилковою датою 1431 р.), не подав місця, де він проходив. Я думаю, він писав у Вільні і не міг собі уявити, що тут може бути якась неясність. Натомість автор ПВ-3 помилково переніс ці події до Луцька.

Все це говорить нам, що автор ПВ-3 не мав ніякого іншого джерела, окрім ПВ-2, і писав він свою редакцію значно пізніше подій (можливо, на кілька десятиліть пізніше, тобто наприкінці 15 або навіть на початку 16 ст.). Від цього і виникає відмічена плутанина з фактами та іменами.

Отже, якщо редакція ПВ-2 може використовуватись як джерело, то ПВ-3 – ці історіографічне непорозуміння в чистому вигляді, користуватись ним як джерелом не варто.

Длугош про з'їзди 1429 і 1430 років

Хоч як це може видатись неймовірним, баламутство ПВ-3 перейшло в «наукову історіографію». Змішування двох з'їздів і невідповідний склад учасників можна побачити у статтях Вікіпедії: українській, російській, польській, литовській, англійській та німецькій – у всіх мовних версіях, де є така стаття (перевірено у серпні 2016 р.). Все це нагадує астрономічну систему Птолемея перед виступом Коперніка!

Єдино правильну трактовку дала О. В. Русіна [Луцький з'їзд монархів 1429. – Енциклопедія історії України, К., 2009 р., т. 6]. Коротко, але також цілком правильно написав А. Грицкевич [Вітаўт. – Вялікае княства Літоўскае: энциклапедыя, Мінск, 2007 г., т. 1, с. 448; окремої статті про Луцький з'їзд в цій енциклопедії нема; нема такої статті й в «Энцыклапедіі гісторыі Беларусі» – Мінск: 1997 г., т. 4, с. 404], але ці правильні погляди не набули поки що поширення.

У зв'язку з таким загальним засліпленням я вважаю доцільним зреферувати справу цих з'їздів за найбільш докладним і компетентним джерелом – хронікою Яна Длугоша [Jana Długosza Roczniki czyli kroniki sławnego królestwa Polskiego. – Warszawa: 2009, ks. 11, 1413 – 1430, s. 253 – 254, 260 – 269, 301 – 307, 311 – 315]. Звичайно, пильний читач на цьому місці обов'язково запитає: а що міг знати про ці з'їзди Длугош, який мав на той час 14 – 15 років (народився в 1415 р.)?

Безумовно, сам Длугош на той час був ще занадто малим, аби брати якусь участь у політиці; але цілком дорослим був Збігнев Олесницький (1389 – 1455), краківський єпископ і фактичний керівник політики Польського королівства за Ягайла, Владислава і Казимира. Ян же Длугош уже від 1431 р. служив у канцелярії Олесницького, а в 1439 – 1455 роках був його особистим секретарем і тому був утаємничений у справи політики не менше, аніж його патрон. Ось чому я називаю хроніку Длугоша **компетентним джерелом** у цьому питанні.

Отже, послухаємо Длугоша:

Справу з'їзду підніс наприкінці 1428 року римський і угорський король Сигізмунд (Длугош титулує його саме так, і ми будемо звати його *імператором* тільки задля спрощення). Не маючи надії порозумітися з Ягайлом через листи чи послів, він запропонував Ягайлу і Вітовту особисту зустріч.

Слід знати, що Ягайло у Длугоша майже всюди зветься християнським іменем Владислав, а Вітовт у нього дуже часто – Олександр, але ми будемо говорити *Ягайло* та *Вітовт*, щоб не плутати з іншими Владиславами й Олександрами.

За довгий час правління Ягайла у Польщі та Сигізмунда в Угорщині вони зустрічались не один раз – як в Угорщині, так і в Польщі. І важливо розуміти, що Луцький з'їзд не був тут нічим особливим – рядова робоча зустріч монархів, котрим завжди було про що поговорити.

На першому місці, безумовно, стояла справа посередництва Сигізмунда у суперечках між Польщею та Тевтонським орденом. Це посередництво тягнулось багато років і було спробою (хоча і не цілком успішною) залагодження конфліктів між сусідніми державами не зброєю, а дипломатією.

Далі стояло питання Чехії, де розгортався гуситський рух.

Далі – на півдні Європи назрівала турецька загроза, і Сигізмунд весь час плекав плани європейської антитурецької коаліції, до якої треба було притягнути і Польщу.

Нарешті, Молдавія, котра принесла ленну присягу Ягайлу і вважалась польським ленним володінням. Сигізмунд завжди мріяв відділити собі кусочок, домовившись із Ягайлом про поділ Молдавії.

Вітовт запропонував з'їхатись в Луцьку на Волині на день Богоявління (6 січня 1429 р.).

Ягайло прибув до Луцька на визначений день і зовсім не уявляв, як важко випадуть ці переговори. У Луцьку він зустрів князя Вітовта, прелатів, князів, панів і шляхту польську, литовську і руську.

Імператор надіслав послів з повідомленням, що він запізнюється [точність – ввічливість королів, не імператорів!], тому Ягайло поїхав на кілька днів на полювання (між Луцьком і Житомиром).

Сигізмунд приїхав 25 січня 1429 р. з дружиною Барбарою, прелатами, князями і панами угорськими та чеськими. Вітовт зустрічав його за милю від міста, а Ягайло проїхався у кареті з королевою Барбарою. Сигізмунд в'їхав до міста на коні, маючи поруч єпископа Збігнева.

Всі учасники з'їзду змагалися у демонстрації свого багатства і пишноти, але Ягайло незмірно перевищував як Сигізмунда, так і Вітовта. У місті гостей зустрічали католицький єпископ Андрій, за ним – руський та вірменський єпископи, євреї. Сигізмунд зійшов з коня й ушанував католицькі реліквії, не звертаючи уваги на інші секти.

Під час переговорів радники кожного з володарів займали три окремі будинки. Сигізмунд на підставі попередніх письмових договорів вимагав від Ягайла, щоби найближчим літом було вислано військо до Молдавії – вигнати її князів і поділити її на частини. Ягайло на це не погодився [аргументацію сторін я пропускаю]. Ця відповідь була дана в присутності молдавських панів. Цей зайняло кілька днів.

Тоді Сигізмунд повів таку промову: «Я хочу звернутись до папи з вимогою скликати собор для полагодження справ католицької церкви. І не варто натискати на навернення визнавців грецької віри, бо їх відділяють від нас лише бороди й жони. Але якщо православні попи обмежуються однією жоною, то католицькі тримають по 10 і більше».

За цю промову православні дуже шанували імператора. Через нього – говорить Длугош – майже вся Європа занурилась у бунти та війни і він хижим оком дивився на мир у Польщі. І щоб втрутити Польщу в громадянську війну, скликав оцей з'їзд.

Задля цього імператор почав намовляти Вітовта, аби погодився стати королем Литви. Цю думку він мав уже давно, ще 20 років тому, але тоді вона була відхилена розумними радами, а нині збудила у Вітовті жадобу здобуття влади. Метою імператора було розсварити братів-правителів і їх народи [власне, отримати важіль тиску на Ягайла].

Сигізмунд лукаво почав вихваляти Вітовта – який він славний і визначний князь, скільки славних подвигів учинив, і якими великими землями володіє – так що він нічим не гірший від королів і вартий королівської корони. І литовських панів імператор схилив на свій бік щедрими дарами.

Вітовт охоче пристав на ці намовляння, але вказав, що не може погодитись без порозуміння з королем Ягайлом, від якого отримав владу на Литві [Длугош постійно проводив думку, що Вітовт – не самостійний правитель, а тільки литовський губернатор Ягайла. Ось і тут її бачимо].

Сигізмунд відповів, що він береться це владнати. Для цього він узяв з собою королеву і говорив із Ягайлом, відіславши усіх секретарів: «Бачиш, як нам личать наші корони? То несправедливо, що наш брат, князь Вітовт, не має гідності короля. Погоджуйся на те, щоб я іменував Вітовта королем, і твоя батьківщина – Литва – піднесеться на високу гідність».

Ягайло на це: «Я підтримую таке піднесення мого брата, і вважаю його гідним не то королівської, але й імператорської корони. Я навіть готовий уступити йому Польське королівство. Але я не можу погодитись на таку важливу пропозицію без наради з моїми прелатами і панами».

Сигізмунд: «Думаю, що заради коронації Вітовта не треба знімати корону з тебе, і на неї досить твого дозволу».

Ягайло на це виразив таємну згоду, або – краще сказати – не противився тому, чого від нього хотіли. Вітовт, дізнавшись про це від Сигізмунда, а потім і від Ягайла (котрий не розумів небезпеки від того для його королівства), хотів швидкого завершення справи. Для цього Вітовт звернувся до поляків (присутніх у Луцьку радників Ягайла).

Гнезненський архієпископ Войцех Ястшембець, як найвищий польський достойник, висловився розпливчасто і нерішуче. Натомість єпископ Збігнев висловив категоричну незгоду (тут Длугош наводить його довгу промову, де повторює улюблену тезу Олесницького, свою і наступних польських шовіністів – що від часу шлюбу Ягайла з Ядвігою ніякого окремого князівства Литовського більше не існує, воно на вічні часи включено до складу Польського королівства як провінція).

Інші польські пани підтримали Олесницького, заперечуючи «поділ Польського королівства на частини». Вітовт вийшов з ради дуже тим розгніваний і пообіцяв «ужити інших заходів». Поляки ж накинулись із докорами на Ягайла, що він, підтримуючи намір Вітовта, шкодить королівству, і почали тікати з Луцька. За ними виїхав і Ягайло.

Імператор лишився в Луцьку ще на 5 днів, і вони з Вітовтом обмінялися дарами. Далі через Белз, Ярослав, Ланцут, Фриштак і Беч повернувся до Угорщини.

Отже, луцький з’їзд відбувся наприкінці січня – в лютому 1429 р., і в ньому брали участь тільки Сигізмунд, Ягайло і Вітовт. Послами була представлена Молдавія.

Дальший хід справи Длугош описує так:

На початку березня 1429 р. з Нового Міста Корчина вислано посольство – єпископа Збігнева і сандомирського воєводу Миколая з Михалова – щоб умовити Вітовта відмовитись від свого плану. Посли зустріли Вітовта у Городні і [видаючи

чорне за біле, а біле за чорне, додамо від себе] говорили, що він буде останнім серед королів і тільки зменшить повагу до себе.

Однак Вітовт їх не послухав і вислав до імператора у Відень свого писаря Бартоломея з Опави. Цей Бартоломей від літа 1429 аж до весни 1430 року неустанно нагадував імператору, щоби прислав Вітовту корону та інші знаки влади.

Поляки ж, розгнівані на Сигізмунда, ухвалюють не допустити коронації [навесні 1429 р.]. 8 вересня 1429 р. із Сандомира вислано нове посольство – того ж Збігнева і краківського воєводу Яна з Тарнова. Посли прибули до Городна 8 листопада і запропонували Вітовту не більше й не менше, як корону Польського королівства, якої зречеться Ягайло. Так Вітовт мав би і стати королем, і мати владу над Польщею та Литвою.

Але Вітовт знав від своїх приятелів при дворі Ягайла, що в Сандомирі такого доручення послам не давали, і не погодився відмовитись від свого плану. [Я думаю, Вітовт слушно вважав цю пропозицію просто крутійством.] Вітовт подарував 100 гривень срібла Яну Тарновському, а про Збігнева зовсім «забув». Длугош не проминув відзначити витримку Збігнева, котрий проковтнув образу і говорив далі спокійно.

Через 5 днів [13 листопада 1429 р.] посли виїхали з Городна. Вітовт проводжав їх до Вовковийська. Відповідь його була: він корони не хотів, але якщо її пришлють, він її прийме. [Длугош навіть написав, що Вітовт посилав листи і послів до імператора, аби **не присилав** йому корони, але тут, я думаю, він прийняв бажане для себе за дійсне.]

Під час перебування у Вовковийську австрійський рицар Леонард привіз Вітовту від імператора орден Змія на знак своєї приязні. Вітовт його прийняв.

Ягайло поскаржився на Сигізмунда й Вітовта папі Мартину 5-у, і той надіслав Сигізмунду листа, датованого 13 листопада 1429 р., яким забороняв йому висилати корону, а Вітовту – її приймати. Іншого листа папа у той же день написав для Вітовта, того самого змісту. [Ці листи папи в рукописах не збереглися, відомі тільки з хроніки Длугоша.]

В наступному році Вітовт, дізнавшись, що Ягайло сеймує у Єдльній з панами (було видано славний Єдлінський привілей з 5 березня 1430 р.), надіслав листа польським панам зі скаргами на Ягайла – чого він перешкоджає коронації. Через три дні було вислано посольство (ті самі Збігнев та Миколай з Михалова), які зустріли Вітовта у Городні 16 квітня. Переговори були так само безуспішні, як і попередні дві спроби.

19 серпня 1430 р., коли Ягайло перебував у Єнджеєві, до нього приїхав познанський підкоморій Ян Чарнковський. Ян розкинув мережу розвідників, які мали вистежити послів Сигізмунда з короною для Вітовта.

Як день коронації Вітовта було визначено 15 серпня, але оскільки корона запізнювалась, його перенесли на 8 вересня 1430 р. Вітовт запросив до себе багатьох руських князів: московського, тверського, одоївського, великого магістра й значніших комтурів Тевтонського ордена, хана татарського [Длугош при цьому не подає їх імен; далі він написав, що був запрошений і магістр Лівонського ордену, і назвав пруського магістра – Павла Русдорфа]. Зібрані очікували, що корони прибудуть з дня на день.

Але Ян Чарнковський схопив послів імператора – генуезького рицаря Баптиста Сигалу і німця з Сілезії Сигізмунда Рота – коли вони із Саксонії приїхали у Прусію, і забрав у них все, що вони везли (оцим Ян і порадував Ягайла). Посли прибули до Вітовта з порожніми руками, але запевняли, що така дрібниця не перешкодить коронації.

З перехоплених листів Ягайло довідався, що мають приїхати інші, важливіші посли – магдебурзький архієпископ від імперії, Петро Юго від Угорщини та інші. Ян Чарнковський захворів, тому лапати цих послів зібралась шляхта з Великопольщі. Посли прибули до Костшина над Одрою і провели там понад два місяці, боячись їхати далі. Ці посли надіслали Вітовту повідомлення, що вони не можуть прибути через польську варту і тому повертаються назад.

Так Вітовт пересвідчився, що не може здобути корони через опір поляків. Він затримував зібраних аж до для св. Михаїла [тут – 6 вересня 1430 р., а не звичне 8 листопада!]. Він запросив до себе Ягайла (гонець застав його в Любліні 28 серпня). Ягайло поїхав у супроводі Збігнева Олесницького, який мав відмовляти короля від згоди на коронацію Вітовта.

Ягайло прибув до Вільна 4 жовтня 1430 р. Вітовт, зрозумівши, що коронації не буде, відіслав прибулих гостей і лишився з Ягайлом і його панами. 21 жовтня в Троках Ягайло затвердив маєтки віленської кафедри.

Вітовт тяжко страждав від кабункула між лопатками. Але він продовжував умовляти Ягайла не противитись його коронації. Ягайло звично відповідав, що він особисто не противиться, але польські пани йому забороняють. Єпископ Збігнев підтвердив свою непримиренну позицію (з цього приводу Длугош записав черговий панегірик Олесницькому).

В понеділок 16 жовтня 1430 р. єпископ Збігнев, мазовецький князь Земовіт і підканцлер Владислав з Опорова за наказом Ягайла виїхали з Вільна до Польщі. Король їх відіслав, аби не завадили йому іменувати Свитригайла великим князем після очікуваної смерті Вітовта [так, принаймні, розумів його мотиви Длугош].

15 жовтня Ягайло виїхав з Вільна до Трок. Вітовт їхав за ним верхи на коні, але через сильний біль змушений був пересісти у карету до своєї жінки, і надали змушений був лежати. Він передав свою владу королю Ягайлу і помер на світанку у п'ятницю, 27 жовтня 1430 р. (у канун дня св. Симона та Юди – 28 жовтня).

Длугош закінчив оповіданням про характер і звичаї Вітовта, котре однак, не має нічого спільного з «Похвалою Вітовту».

Джерельна вартість повідомлень про з'їзд 1430 р.

Ми бачили, що навіть екстракт з Длугоша винісся на велику статтю. Величезна кількість деталей і точних дат переконує нас у його компетентності, хоча деякі твердження є власними міркуваннями хроніста. Длугош розповідав тільки те, що діялось при дворі Ягайла; Вітовт же з'являється лише тоді, коли польський король має до нього якусь справу.

Отже, Длугош описав два з'їзди правителів. Перший відбувся в Луцьку в кінці січня – лютому 1429 рр., другий – у Вільні в серпні – початку жовтня 1430 р. Між ними – проміжок у півтора роки. (Длугош, як той чукча, що закінчив партійну школу, знав, що Маркс-Енгельс – то два чоловіки, а не один).

Тепер ми, нарешті, можемо зрозуміти, що написано в ОЗП. В епізодах 2 – 28 ми маємо опис віленського коронаційного з’їзду із датою 6939 р. [Події вересня – грудня 6939 **вересневого** року відповідають вересню – грудню 1430-го січневого року.] Дату коронації було визначено на 15 серпня 1430 р., і до неї з’їхалися усі запрошені гості. Слід знати, що запрошення сусідніх правителів на коронацію – це була звичайна практика тих часів (почитайте у того ж Длугоша про коронаційний з’їзд Владислава 3-го 1434 р.).

7 тижнів, які гості провели у Вільно (19) від 15 серпня, дають нам 3 жовтня як кінець з’їзду. Це практично співпадає з датою Длугоша – 4 жовтня. Помилкою чи спрощенням ОЗП є запрошення на з’їзд Ягайла (3) – з Длугоша ми бачили, що його запрошували окремо і його приїзд означав власне крах коронації.

Про луцький з’їзд 1429 р. в ПВ-2 оповідається пізніше (35 – 41). Длугош підтверджує наведені там дані, що Сигізмунд був разом з королевою (40) і про великі дари (41). Але про участь у з’їзді Ягайла чи про конкретні політичні наслідки ПВ-2 нічого не подає.

А що про ці з’їзди подають великоруські літописи? Дослідження показало, що про Луцький з’їзд 1429 року вони не мають ніякого поняття, а у висвітленні подій у Литві в 1430 році поділяються на наступні 6 груп.

Перша група («новгородська») є найбільш ранньою і подає дуже скупі відомості:

> В літо 6938. Восени помер Вітовт, княживши 38 років, і великим князем литовським став Свитригайло.

Такий запис дає Новгородський 4-й літопис (в усіх варіантах – 1437, 1448 років ПСРЛ, 1925 р., т. 4, с. 451, 433); Новгородський 1-й літопис молодшого ізводу (1447 р.) [Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов. – М.-Л., 1950 г., с. 416], Єрмолінський літопис (1481 р.) [ПСРЛ, 1910 р., т. 23, с. 147], Псковський 2-й літопис [Псковские летописи. – М. : 1955 г., т. 2, с. 43; стаття 6939 р. – вереснева, тобто осінь відповідає 1430 року], Новгородський літопис Дубровського (1539 р.) [ПСРЛ, 2004 р., т. 43, с. 177]

Хоча можна було сподіватись повідомлення про новгородське посольство на з’їзд 1430 р. – такої звістки нема. Я навіть думаю, що ніякого посольства і не було, бо після успішної для Вітовта війни 1428 р. (без анексій, але з контрибуцією!) сам факти прибуття посольства означав би підданство Новгорода, незалежно від того, з якими інструкціями чи пропозиціями приїхали б посли.

Псковське посольство на Віленський з’їзд 1430 року не підтверджується місцевим джерелом – так само як і новгородське.

Друга група («софійська») подає такий запис:

> В літо 6938 [1430]. Того ж літа був у великого князя Вітовта з’їзд усім людям від усіх земель: онук його великий князь Василь Васильович Московський, король польський Ягайло Ольгердович, куньштер (німецький воєвода), Фотій митрополит київський і всієї Русі, кардинал від папи з Риму, великий князь Борис Тверський, воєвода Ілляш Волоський, і всі князі і воєводи, і пани, і бояри з усіх земель були в нього. Князь же великий Вітовт урядив усіх і відпустив з миром і преставився, а княжив 38 років, і сів на великому княжінні Свитригайло Ольгердович.

Так пише Софійський 1-й літопис молодшого ізводу (у списку Бальзера доведений до 1456 р.) [ПСРЛ, 1851 р., т. 5, с. 264] – найближчий до подій за часом написання. Це повідомлення подає і пізній список Царського (СЗЛ, 1508 р.) [ПСРЛ, 1994 р., т. 39, с. 143], і скорочений звід 1493 р. (МЗ1493) [ПСРЛ, 1962 р., т. 27, с. 269].

Деяку новину вносить скорочений звід 1945 р.: після Ілляша Волоського додано «короля чеського» [ПСРЛ, 1962 р., т. 27, с. 343]. Чеським королем на той час був імператор Сигізмунд! Ця новина повторена в Софійському 2-у літописі (1518 р.) [ПСРЛ, 2001 р., т. 6, вип. 2, стб. 53], і в Хронографі 1512 р. [ПСРЛ, 1911 р., т. 22, вип. 1, с. 430 – 431]. У скороченні (але з чеським королем) подає цей запис Львовський літопис (1560 р.) [ПСРЛ, 1910 р., т. 20, вип. 1, с. 233 – 234].

Пізній варіант такого запису подано у Безднинському літописці (бл. 1586 року) [*Корецкий В. И.* Безднинский летописец конца XVII века из собрания С. О. Долгова // Записки отдела рукописей Государственной библиотеки СССР им В. И. Ленина, 1977 г., т. 38; розвідка і текст].

В. І. Корецький помилково вважав, що в цьому записі використано якийсь західноруський літопис. Справжнє джерело – літописи «софійської» групи. Відмінності невеликі і свідчать про пізню редакцію: Вітовт названий «королем», Ягайла титуловано «королем великопольським», незрозуміле слово *кунштер* зіпсовано ще гірше на *Уньштер*-а (у публікації – з великої літери, неначе власне ім'я), на допомогу Ілляшу Волоському додано *Стефана*, додано нумерацію гостей від 1-го до 11-го. Такі гості, як архієпископ краківський, єпископи віленський та полоцький – вигадки автора, так само як і міркування про забезпечення гостей (кормы посылая нарядные по выписем).

Третя група («московська») подає інакші відомості:

> В літо [69]38. Того ж літа Фотій митрополит був у Троках у Вітовта, а тоді до нього зійшлися усі землі, король Ягайло і великий князь Борис Тверський, Пруський і Німецький містр і Мазовшанський великий князь, і багато інших, і з Трок з тими усіма поїхав до Вільни і велику честь усім показав і великі дари у многих днях, і звідти усі роз'їхались по своїх землях. А митрополита Фотія залишив у себе і тримав його після тих всіх 11 днів і з великою честю відпустив його до Москви. І як прийшов він [Фотій] у Новгородок Литовський, і тут прийшла до нього вість, що Вітовт помер 24 жовтня, тільки через 3 дні після його відпуску.

Так подає Московський звід 1492 р. [ПСРЛ, 1949 р., т. 25, с. 248]. Точно такий запис міститься і в Симеонівському літописі (1493 р.) [ПСРЛ, 1913 р., т. 18, с. 170], і в Літописі від 72-х язик старшого ізводу (1497 р.) [ПСРЛ, 1962 р., т. 28, с. 98], і в Літописі від 72-х язик молодшого ізводу (1518 р.) [ПСРЛ, 1962 р., т. 28, с. 264].

Дата смерті Вітовта, як бачимо, помилкова. Але якщо вважати, що 24 жовтня – це день, коли Фотій був відпущений, то справді Вітовт помер через 3 дні, 27 жовтня. Тому не виключено, що текст тут трохи зіпсовано.

Вологодсько-Пермський літопис (1538 р.) [ПСРЛ, 1959 р., т. 26, с. 186] подає цей запис з деякими доповненнями: 1, «того ж літа **великий князь Василь Васильович** і Фотій митрополит»…; 2, «…тільки через 3 дні після його відпуску, **а великий князь тоді ще [був] у Вязьмі**». Ці ж особливості бачимо й у Воскресенському літописі (1541 р.) [ПСРЛ, 1859 р., т. 8, с. 95].

Четверта група («тверська») представлена одним тільки Тверським літописом [ПСРЛ, 1863 р., т. 15, стб. 489]:

В літо 6937 [1429], індикта 9, місяця сентября 27, поїхали князі до Вітовта: князь великий Василь Московський, князь великий Борис Олександрович Тверський, і король, і всі князі німецькі та литовські. І дав їм честь велику і великі дари, і відпустив їх з великою честю; вони ж роз'їхались. Тієї ж осені помер князь великий Вітовт Литовський, і після нього сів на великому княжінні Свитригайло у Литві.

Тверська частина цього літопису закінчується, я думаю, на статті 6992 [1484] року з місцевими тверськими відомостями. Хронологія цього літопису дуже непевна, так, у процитованому записі 6937 рік відповідає 7-у індикту, а не 9-у, і ані рік, ані індикт не відповідають реальній даті.

П'ята група («никонівська») представлена Никонівським літописом (1520 р.) [ПСРЛ, 1901 р., т. 12, с. 9]:

В літо 6938. Того ж літа Фотій митрополит київський і всієї Русі був у Троках у Вітовта, а тоді до Вітовта усі землі зійшлися: онук його великий князь Василь Васильович Московський, і король Ягайло Ольгердович Польський, і великий князь Борис Олександрович Тверський, і великий князь Мазовшанський, і кардинал від папи з Риму, і князь великий Ватмський (!?), і король Чеський, і воєвода Ілляш Волоський, і Кунштер (німецький воєвода) [написано з великої літери, неначе власне ім'я!], і містр пруський і німецький, та інших багато князів і воєвод. І пішов Вітовт з усіма ними з Трок до Вільни, і там велику честь їм дав багато днів, й ушанував багатьма дарами, і так розпустив їх. І звідки усі розійшлися по своїх землях. А Фотія митрополита всієї Русі залишив у себе і тримав його після тих 11 днів, і багато вшанувавши його, відпустив до Москви. Фотій же митрополит прийшов у Новгородок Литовський, і там прийшла до нього вість, що великий князь литовський Вітовт Кейстутович помер 24 жовтня, тільки 3 дні після його від'їзду, княжив 38 років.

Не важко побачити, що це – механічне об'єднання записів 2-ї та 3-ї груп, до того ж під помилковою датою (в Никонівському літописі від кінця 14 ст. всі статті – вересневі, тому жовтень 6938 р. відповідає жовтню 1429 р.).

Нарешті, остання, **шоста група** літописів взагалі пропускає ці події: Типографський літопис (1489 р.) [ПСРЛ, 1921 р., т. 24, с. 182], Псковський 1-й літопис [ПСРЛ, 2003 р., т. 1, вип. 1, с. 38 – 39], Псковський 3-й літопис [Псковские летописи. – М. : 1955 г., т. 2, с. 125 – 126], Степенна книга (1560 р.) [ПСРЛ, 1913 р., т. 21, вип. 2, с. 458 – 459].

Отже, записи 2, 3 і 4-ї груп підтверджують візит до Вільни московського і тверського князів до Вільни, але нічого не подають про мету з'їзду.

Порівняємо тепер склад гостей Віленського з'їзду за всіма виявленими джерелами:

Особи	Длугош	ОЗП	Софійська група	Московська група
Правителі:				
Московський князь	+	Василь Васильович	+	–

Тверський князь	+	Борис Олександрович	Борис	Борис
Одоївський князь	+	князі (у множині)	–	–
Магістр Тевтонського ордена	Павло Русдорф	+	Кунштер (німецький воєвода) [власне – комтур!]	+
Магістр Лівонського ордена	+	+	–	–
Татарський хан	+	[Тільки посли (нижче), не сам хан]	–	–
Польський король	Владислав	Владислав	Ягайло Ольгердович	Ягайло
Краківський єпископ	Збігнев Олесницький	–	–	–
Мазовецький князь	Земовіт	–	–	+
Посли від:				
Імператора Сигізмунда	Б. Сигала, С. Рот	+	–	–
Візантійського царя	–	Івана	–	–
Датського короля	–	+	–	–
Рязанського князя	–	Івана	–	–
Волоського воєводи	–	+	Ілляш Волоський [особисто, а не через послів!]	–
Великого Новгорода	–	+	–	–
Пскова	–	+	–	–
Татарського царя	–	+	–	–
Інші учасники:				
Комтури Тевтонського ордена	+	–	[Кунштер – вище]	–
Митрополит	–	–	+	+

Фотій				
Кардинал від римського папи	–	–	+	–
Всього:				
	11	14	7	5

Найбільш представницький список гостей виставлено в ПВ-2, але участь послів Новгорода і Пскова не підтверджується власними новгородськими і псковськими джерелами. Тому перелік у ПВ-2 ми повинні розглядати як список **запрошених** на з’їзд, а не як список **присутніх**.

Перелік «софійської» групи дуже некваліфікований, писар явно не розумів слова «кунштер» (так звичайно писалось слово «комтур» в літописах Великого князівства Литовського). Загадковим є кардинал – представник римського папи. З Длугоша ми бачили, що папа негативно ставився до коронації Вітовта, і ніякого його представника у Вільні не було. Хіба можна припустити, що під цим іменем ховається Збігнев Олесницький (котрий, однак, став кардиналом тільки у 1449 році – до написання Софійського 1-го літопису молодшого ізводу, але значно пізніше самого з’їзду). Можливо, це натяк на час створення запису «софійської» групи.

Перелік «московської» групи короткий, але цікавий згадкою про мазовецького князя, який (за Длугошем) справді був супутником Ягайла. Натомість він повністю промовчує участь у з’їзді московського великого князя. Джерелом цього запису, цілком очевидно, був який документ з архіву митрополита Фотія, але він поданий з помилками, як ми бачили вище.

Отже, обидва типи записів з великоруських літописів не показують великої обізнаності їх авторів у подіях і можуть бути тільки допоміжними, другорядними джерелами для Віленського з’їзду 1430 р.

Розглянувши ці записи, ми легко можемо встановити, що оповідання про з’їзд правителів у Віт7Л містить доповнення до ОЗП, запозичені з якогось літопису «софійської» групи. Оскільки у Віт7Л ми не бачимо «чеського короля», то можливі джерела обмежуються до списків Софійського 1-го літопису молодших ізводів або зводу 1493 р.

Структура і вартість Похвали

Розвиток політичної думки у Великому князівстві Литовському (власне, панегіристики) ілюструє наступна таблиця переліків правителів:

Правитель	СІН (ПВ-1)	ОЗП	ПВ-2
Великий князь московський	служить	Василь Васильович	приязнь
Великий князь тверський	служить	Борис Олександрович	служить
Великий князь рязанський	служить	Іван	служить
Великий Новгород	служить	+	служить
Псков	служить	+	служить
Східні царі татарські	служать	Ординський цар	царі – служать

Великі князі німецькі (магістри)	служать	–	служать
Пруський магістр	–	+	–
Лівонський магістр	–	+	–
Молдавський воєвода	служить	+	служить
Бесарабський воєвода	служить	–	служить
Чеське королівство	служить	–	честь віддало
Польський король	–	Владислав	Ягайло – приязнь
Візантійський цар	–	Іван	приязнь
Римський цісар	–	+	приязнь
Датський король	–	+	честь віддавав
Одоєвські князі	–	+	Князь – служить
Турецький цар	–	–	честь віддавав
Болгарський деспот	–	–	служить

Ми бачимо, що перелік осіб, запрошених на коронаційний з'їзд 1430 р., сформовано на основі переліку СІН з доповненнями. При цьому СІН знає тільки одну форму відносин інших правителів до Вітовта – вони **служать** Вітовту.

В тому, що слуги вихваляють свого пана, ще нічого незвичайного нема, і в ПВ-2 ми бачимо ускладнення класифікації: Вітовта шанують не тільки його піддані (що **служать**), але й незалежні від нього володарі (які перебувають з ним у **приязні** або **віддають йому честь**).

Цікава зміна зайшла з Чеським королівством. Якщо в СІН воно, як і всі інші, **служить** Вітовту, то в ПВ-2 воно уже **віддає честь**, тобто піднеслось до рівня незалежної держави (але автор пише про королівство, не про короля – він знав, що чеським королем був імператор Сигізмунд). Разом з тим тема **служіння** чеського короля Вітовту розвинута в ПВ-2 до окремого оповідання (35 – 41), яке було навіяне Луцьким з'їздом 1429 р.

Загальний перелік правителів у ПВ-2 поповнився турецьким царем та болгарським деспотом. Останній, як здається, внесений «оплошно и не справясь с делом» – відінський цар Костянтин Асень помер ще у 1422 р., а його володіння були захоплені турками. Титул «деспот» щодо правителів Болгарії вживався в 2 пол. 13 – 1 пол. 14 ст., пізніше вони титулувались «царями».

Це доповнює наш попередній висновок: ПВ-2 – дуже слабке історичне джерело.

Внутрішня структура ПВ-2 досить строката. На мою думку, «Похвала» складається з наступних частин:

1. Заспів (29 – 34).
2. Відносини з римським цісарем, Луцький з'їзд (35 – 41).
3. Перелік земель і правителів, які **віддають честь** (тобто рівні!) Вітовту (42 – 50).

4. Перелік земель і правителів, які **служать** Вітовту (51 – 64-а). В цей перелік поставлено і великого князя московського (пригадаймо ПВ-1!), але в останній момент було вирішено підвищити його в чині до «приятеля». Перенести ж його вище, у перелік приятелів, не вистачило снаги.

5. Вітовт – грізний володар (65 – 68). Фрагмент цього опису використано вище (50), у зв'язку з Ягайлом.

6. Кінцівка (69), обірвана на півслові (повний текст її бачимо в ПВ-1).

7. Початок оповідання про перебування Вітовта в Києві і призначення татарського царя (70 – 72).

8. Вставне оповідання про 3 татарських царів (73 – 86), із власною кінцівкою «повернемось на попереднє» (85).

9. Закінчення оповідання про перебування Вітовта в Києві і призначення татарського царя (87 – 89).

10. Кінцівка (90).

З усього цього можна виснувати, що між ПВ-1 та ПВ-2 була ще одна проміжна редакція (звичаєм програмістів хочеться позначити її як ПВ-1.5), яка складалась з епізодів 29 – 34, 42 – 49, 51 – 72, 87 – 90. Цей текст, який не дійшов до нас, можна орієнтовно датувати 1429 роком. Він тісніше слідує за ПВ-1 (московський князь – служить; немає суперечності щодо Чеського королівства) і є більш логічним, ніж наступна ПВ-2. Переліки правителів елегантно відділені від оповідання про татарського царя кінцівкою (69) – неначе карнизом.

При переробці оцієї гіпотетичної ПВ-1.5 на ПВ-2 зроблено вставки про Луцький з'їзд (чим внесено суперечність у позицію Чеського королівства), з епізоду 67 зроблено дубль у вигляді епізоду 50, підвищено в чині московського князя (52) і додано ще трьох татарських царів (73 – 86). Всі ці зміни зроблено недбало, вони розривають логіку панегірика і навіть славословіє (84), само по собі дуже ефектне, вклинюється на довільному місці (2 царі вище і 2 царі нижче).

Якби я був історичним романістом, я би припустив, що всі ці зміни робилися у стані великої поспішності при наближенні смерті Вітовта або при підготовці до його поховання – щоб устигнути виголосити цю промову на церемонії погребу. Але об'єктивних даних для цього мало.

Зв'язок між ОЗП та ПВ-2, зафіксований у Віт4Л, уже сучасникам не здавався надто переконливим. Так, автор Біл0Л, компонуючи матеріали «Вітовтового» літопису, умістив після ОЗП «Повість про Свитригайла» (ППС). Цим було поліпшено послідовність викладу в одному місці (ОЗП закінчується смертю Вітовта, а ППС починається вокняжінням Свитригайла), але погіршено в іншому: тепер ПВ-2 була уміщена після ППС, чим порушувалась усяка логіка.

Тому в пізніших літописах хронологія була відновлена шляхом розбавлення ОЗП уламками ПВ-2. Так виникла редакція ПВ-3 з усіма її неоковирностями.

Слід знати, що «Похвалі» присвячено окрему статтю М. С. Грушевського [Похвала в[еликому] кн[язю] Витовту. – Записки наукового товариства ім. Шевченка (Львів), 1895 р., т. 8, с. 1 – 16]. Основна заслуга Грушевського – встановлення запису СІН (ПВ-1) як джерела ПВ-2. Справедливо нарікаючи на обмеженість доступних текстів, Грушевський не міг зробити ширших висновків.

Ф. Сушицький у спеціальному екскурсі [Західно-руські літописи як пам’ятки літератури. – К.: 1930 р., с. 292 – 305] установив походження всіх редакцій ПВ. Його висновки підтверджуються моїм незалежним аналізом.

Повість про Свитригайла

Безпосередньо після «Похвали Вітовту» у Віт4Л іде «Повість про Свитригайла», не виділена, однак, окремим заголовком (їх у Віт4Л взагалі нема).

Структура повісті

Варіанти «Вітовтового» та «литовського» літописів

Варіанти «білоруського» літопису

Аналіз варіантів тексту

Висновки

1. «Повість про Свитригайла» як окремий твір виділена нами вперше, попередні дослідники її не виділяли і не приділяли увагу різночитанням списків.

2. Можна упевнено твердити, що «Повість» була написана тим самим автором, що написав «Повість про Подільську землю» і «Похвалу Вітовту» (2-ї редакції), тобто особою, наближеною до правлячих кіл Великого князівства Литовського.

3. Її первісна редакція збереглась у списку Віт4Л, звідки вона була запозичена до «білоруського» літопису (в останньому вона була невдало переміщена).

4. Написана «Повість» після завершення боротьби, в 1436 році або скоро по тому, ще за життя князя Сигізмунда Кейстутовича. Під час війни автор повісті перебував серед прибічників Свитригайла у північній частині Білорусії (Полоцьк, Вітебськ). Немає особливих підстав пов’язувати її написання зі Смоленськом.

5. Джерельна вартість твору досить висока, для досліджень слід використовувати список Віт4Л.

Структура повісті

Оскільки попередній досвід учить нас, що Віт4Л містить ранній, найкращий текст, подивимось на склад цієї повісті:

1. Свитригайло став князем на Вільні і Троках.

2. Він княжив 2 роки без 2 місяців [орієнтовно від листопада 1430 р. до серпня 1432 р.]

3. Він відпустив смоленського єпископа Герасима до Царгороду – ставитись на митрополію.

4. Литва посадила Сигізмунда Кейстутовича великим князем на Вільні і Троках 1 вересня [виходить, 1432 р.].

5. Руські князі посадили Свитригайла великим князем на Полоцьку і Смоленську.

6. Восени [1432 р.] Свитригайло одержав допомогу від тверського князя Бориса Олександровича і пішов на Литву під Ошмяни.

7. Сигізмунд дав битву у понеділок, 8 грудня, на день св. Потапія [8 грудня 1432 р. – дійсно понеділок, і день св. Потапія за православним календарем], і *з божою допомогою* переміг, захопив полонених.

8. В ту ж зиму [грудень 1432 – лютий 1433 р.] Свитригайло знову воював Литву.

9. Влітку [1433 р.] Свитригайло отримав допомогу від лівонського магістра і тверського князя. Далі йде докладний опис походу: Троки (на Спасів день [1 – 16 серпня]) – Крево – Молодечно – Заславль – Мінськ – Борисов – Лукомль.

10. *Тієї ж осені* Сигізмунд 26 жовтня, в середу на день св. Дмитра прийшов до Мстиславля і безуспішно облягав його три тижні. [Тієї ж осені – у збереженому тексті мало би стосуватись осені 1433 р., але 26 жовтня припадало на середу в 1435 р. Цей день – *православне* свято Дмитра.]

11. Влітку [1434 р.] Свитригайло і лівонський магістр безуспішно приходили до Браслава. [Слід знати, що тут йдеться про Браслав у Вітебській області, на півночі Білорусії при кордоні з Латвією (150 км від Вільнюса). Не плутати з Брацлавом у Вінницькій області (700 км від Вільнюса)!]

12. На третій рік Свитригайло спалив митрополита Герасима у Вітебську.

13. Свитригайло знову зустрівся з лівонським магістром під Браславом, і вони пішли до Вількоміра. І *бог не допоміг* Свитригайлу; *бог допоміг* Сигізмунду і його сину Михайлу, і убито магістра й багатьох князів – прибічників Свитригайла. Битва була на Семена літопроводця [1 вересня 1435 р. за *православним* календарем].

14. Через 3 тижні після перемоги Сигізмунд послав сина Михайла, і той в Орші прийняв капітуляцію Смоленська. Після того Михайло 6 тижнів безуспішно облягав Вітебськ.

15. *Тієї ж зими* військо Сигізмунда упродовж тижня безуспішно облягали Полоцьк.

16. І влітку [1436 р.] Полоцьк та Вітебськ, не маючи нізвідки допомоги, здалися Сигізмунду, і він став княжити.

Варіанти «Вітовтового» та «литовського» літописів

В наступний таблиці уміщено порівняння варіантів «Повісті про Свитригайла» у списках «Вітовтового» та «литовського» літописів:

Епізод	Віт4Л	Віт6Л	Лит4Л	Лит5Л	Лит6Л	Лит7Л	Лит1Л
Заголовки	–	4	2	4	–	4	–
2 (тривалість княжіння)	2 роки без 2 місяців	2 роки без 2 місяців	2 роки **і місяць**	2 роки **і місяць**	2 роки **і місяць**	2 роки **і місяць**	**2 роки**
3 (Герасим)	+	–	–	–	–	–	–
4 (дата)	1 вересня	1 вересня	1 вересня	**В літо 6941,** 1 вересня	**В літо 6941,** 1 вересня	1 вересня	1 вересня
7 (дата битви під Ошмянами)	8 грудня, **на день св. Потапія, у понеділок**	**7** грудня	8 грудня	**18** грудня	**18** грудня	8 грудня	8 грудня, **у понеділок**
7 (князя Юрія Лінгве-новича)	схопили	**убили**	**убили**	**убили**	**убили**	**убили**	схопили
7 (схопили)	князя Василя Семеновича	князя Василя Семеновича	князя Василя Семеновича	князя **Юрія** Семеновича	князя **Юрія** Семеновича	князя **Юрія** Семеновича	**князя Митка Зубреви-цького, князя Василя Красного**
7 (схопили)	Федька Одинцевича	Федька Одинцевича	Федька Одинцевича	Федька Одинцевича	Федька Одинцевича	Федька Одинцевича	–
7 (схопили)	пана Дедиголда, **воєводу**	пана Дедиголда,	пана Дедиголда	пана Дедиголда	**Ивана Кдиголда**	Ивана Кдиголда	брата його [кн. Василя

	віленського	**воєводу віленського**					Красного?] **Дедигол-довича пана** віленського, **пана Юшка Гольцевича, пана Івана Вяжевича**
9 (прибуття під Троки)	на Спасів день	на Спасів день	–	–	–	–	–
9 (облягали Крево)	4 дні	**2 тижні**	**2 дні**	**2 дні**	**2 дні**	**2 дні**	**2 дні**
9 (схопили в Борисові)	князя Михайла Івановича Гольшан-ського	князя Михайла Івановича Гольшан-ського	князя Михайла Івановича **Полоцького**	князя Михайла Івановича **Полочан-ського**	князя Михайла Івановича **Полоцького**	князя Михайла Івановича **Палачан-ського**	князя Михайла Івановича Гольшан-ського
10 (початок облоги Мсти-славля)	26 жовтня, **на пам'ять св. мученика Дмитра, у середу**	26 жовтня	**18** жовтня	**16 вересня**	**16 вересня**	**16 вересня**	–
10 (тривалість облоги Мсти-славля)	3 тижні	3 тижні	3 тижні	**4** тижні	**4** тижні	**4** тижні	3 тижні
13 (польська допомога)	8 сот списів	вісімсот списоносців	**п'ятдесят тисяч**	**вісім тисяч кінних**	**8000 кінних**	**8000** списоносців	ляхи [число не вказано]

			списоносців				
13 (дата битви під Вілько-міром)	на Семен день на літопроводця	на Сем[енів?] день восени	**на св. Симона Юди восени** [це католицьке свято – 28 жовтня; православна церква його не знає]	**1 січня**	1 вересня	на Семенів день восени	1 вересня на св. Семена
13 (божа допомога)	За те бог не допоміг князю Свитригайлу, що спалив митрополита Герасима	–	–	–	–	–	–
13 (убито під Вілько-міром)	братанича його [Свитри-гайла] князя Жидимонта **і** Корибуто-вича	братанича його князя Корибуто-вича Жидиміна	братанича князя Корибуто-вого Жидиміна	братанича Корибутова Жидиміна	братанича Курибутова Жидимана	братанича князя Корибутова Жидиміна	братанича Свитри-гайлова Жигимонта Корибуто-вича
13 (убито під Вілько-міром)	князя Ярослава Лынькве-невичь	князя Ерослава Лынкве-невича	князя Ярослава Лінгве-новича	князя Ерослава Лынкгве-невича	князя Ярослава **Квеневича**	князя Ярослава **Жинкгве-невича**	князя Ярослава Лінгве-новича
13 (убито під Вілько-міром)	князя Михаила **Болобана** Семеновичь	князя Михаила Семеновича	князя Михаила Семеновича	князя Михаила Семеновича	–	князя Михаила Семеновича	князя Михаила **Болобана**
13 (убито	князя Данила	князя Данила	–	–	–	–	князя Данила

під Вілько-міром)	Семеновича Гольшанского	Семеновича Гольшанского					Семеновича Гольшанского
13 (убито під Вілько-міром)	князя Михаила Вяземского Львовичь	князя Михаила Вяземского Львовича	князя Михаила **Вицемского** Львовичь	князя Михаила Вяземского Илвовича	князя Михаила **Рязанского** Львовича	князя Михаила Вяземского Львовича	князя Михаила Львовича Вяземского
13 (схоплено під Вілько-міром)	42 князі	42 князі	42 князі	–	–	42 князі	**40 князів і митрополита київського**
13 (схоплено під Вілько-міром)	князя Иоана Володи-мировичь Киевского	князя Ивана Володи-меровича Киевского	князя **Михайла** Львовича Київського	князя Ивана Володи-меровича Киевского	князя Ивана Володи-меровича Киевского	князя Ивана Володи-мировича Киевского	князя Ивана Володи-мировича Киевского
13 (схоплено під Вілько-міром)	брата его князя Феодора Кербутовичь	брата его князя Федора Корбутовича	брата его князя Федора Корбутовича	брата князя Федора Корбутовича	брата его князя Федора **Курбатовича**	брата его князя Федора Корбутовича	брата его князя Федора Корбутовича

Варіанти «білоруського» літопису

Таблиця містить варіанти «Повісті про Свитригайла» у списках «білоруського» літопису в порівнянні з Віт4Л:

Епізод	Віт4Л	Біл1Л	Біл2Л	Біл4Л
Заголовки	–	–	–	–
2 (тривалість княжіння)	2 роки без 2 місяців	так само	так само	так само
3 (Герасим)	+	+	+	+
4 (дата)	1 вересня	так само	так само	так само
7 (дата битви під Ошмянами)	8 грудня, на день св. Потапія, у понеділок	так само	так само	так само
7 (князя Юрія Лінгве-новича)	схопили	так само	так само	так само
7 (схопили)	князя Василя Семеновича	так само	так само	так само
7 (схопили)	Федька Одинцевича	так само	так само	так само
7 (схопили)	пана Дедиголда, воєводу віленського	так само	так само	так само
9 (прибуття під Троки)	на Спасів день	так само	так само	так само
9 (облягали Крево)	**4 дні**	2 дні	2 дні	2 дні
9 (схопили в Борисові)	князя Михайла Івановича Гольшанського	так само	так само	так само
10 (початок облоги Мстиславля)	26 жовтня, на пам'ять св. мученика Дмитра, у середу	так само	так само	так само
10 (тривалість облоги Мстиславля)	3 тижні	так само	так само	так само
13 (польська допомога)	8 сот списів	так само	так само	так само
13 (дата битви під Вількоміром)	на Семен день на літопроводця	так само	так само	так само
13 (божа допомога)	За те бог не допоміг князю Свитригайлу, що спалив митрополита Герасима	так само	так само	так само
13 (убито під	братанича його	без **і**	без **і**	без **і**

Вількоміром)	[Свитригайла] князя Жидимонта **і** Корибутовича			
13 (убито під Вількоміром)	князя Ярослава Лыньквеневичь	Лыгве-ньевича	Лыгвенича	Лыгвеньевича
13 (убито під Вількоміром)	князя Михаила Болобана Семеновичь	так само	так само	так само
13 (убито під Вількоміром)	князя Данила Семеновича Гольшанского	так само	так само	**Лыгвеньевича Голшанского**
13 (убито під Вількоміром)	князя Михаила Вяземского Львовичь	так само	князя Михаила Вяземского **Воловича**	як у Віт4Л
13 (схоплено під Вількоміром)	42 князі	так само	так само	так само
13 (схоплено під Вількоміром)	князя Иоана Володими-ровичь Киевского	так само	так само	так само
13 (схоплено під Вількоміром)	брата его князя Феодора Кербутовичь	так само	так само	так само

Якщо ми припустимо, зо 4 дні облоги Крева (9) та вираз «Жидимонта **і** Корибутовича» (13) є індивідуальними особливостями списку Віт4Л, то вийде, що Біл1Л взагалі не має ніяких істотних різночитань з Віт4Л, а Біл2Л та Біл4Л – тільки по одному (не рахуючи фонетики, звичайно).

Цілком очевидно, що всі списки «білоруського» літопису (а тому й Біл0Л) дуже подібні в цій частині до Віт4Л.

Аналіз варіантів тексту

Ми бачимо, що повість присвячена власне боротьбі Свитригайла та Сигізмунда, і на відміну від попередніх частин літопису містить точні дати і вказівки на **православні** свята. Інша відмінність – неодноразові згадки про божу допомогу.

Загальне враження від порівняння різних літописів підтверджує мої попередні спостереження: Віт6Л залежить від Віт4Л, але його текст вторинний і зіпсований. Лит4Л, слідуючи в цілому за Віт6Л, вносить нові помилки. Додаткові помилки накопичуються в Лит5Л, Лит6Л, Лит7Л.

Лит1Л в цілому ближчий до Віт4Л, але він містить між епізодами 2 і 4 велику вставку про взаємини Свитригайла з Ягайлом і характерне доповнення, що Сигізмунда проголосили великим князем за порадою Ягайла. Отже, і тут Лит1Л підтверджує свою репутацію незалежного тексту.

Для цього щоб надати цим гуманітарним спостереженням більшої переконливості, підрахуємо число збіжностей між різними літописами:

	Віт6Л	Лит4Л	Лит5Л	Лит6Л	Лит7Л	Лит1Л
Віт4Л	17	8	5	2	7	11
Віт6Л		9	6	3	9	9
Лит4Л			10	6	11	5
Лит5Л				12	14	5
Лит6Л					9	2
Лит7Л						6

Тепер цю таблицю можна візуалізувати за допомогою графо-аналітичного метода, запропонованого В. С. Стецюком (1987). Щоб не обтяжувати читача, я цю методику розповім своїми словами.

Графо-аналітичний метод, який є спрощеним варіантом кластерного аналізу, дозволяє візуалізувати у вигляді плоского (дво-вимірного) графа будь-яку матрицю даних, якщо ці числові значення можна розглядати як віддаль між об'єктами (віддаль – в абстрактному просторі!). Ми будемо розраховувати віддаль D як

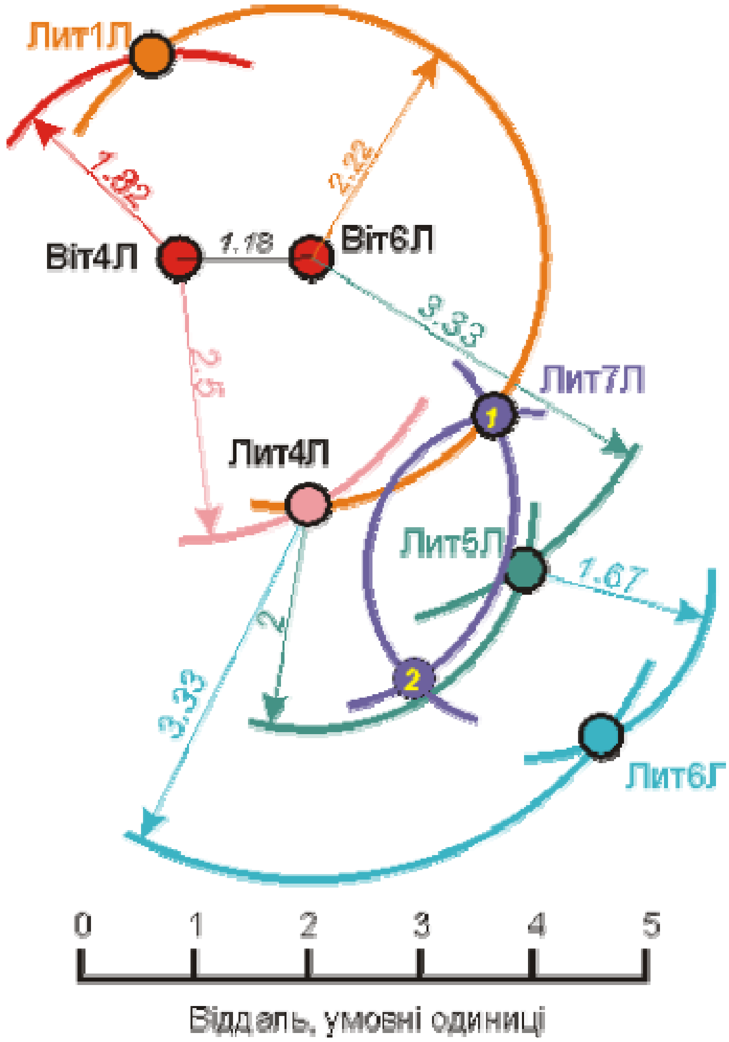
$$D = 20 / X$$

де X – записане в таблиці число збіжностей. Чому в чисельнику 20? Це не має принципового значення, просто при такому нормування віддалі будуть не менше 1 (1.18 і більше). Отже, розраховуємо віддалі між списками:

	Віт6Л	Лит4Л	Лит5Л	Лит6Л	Лит7Л	Лит1Л
Віт4Л	1.18	2.5	4	10	2.86	1.82
Віт6Л		2.22	3.33	6.67	2.22	2.22
Лит4Л			2	3.33	1.82	4
Лит5Л				1.67	1.43	4
Лит6Л					2.22	10
Лит7Л						3.33

Побудову графа слід починати з пари об'єктів, котрі зв'язані між собою найтісніше, в нашому випадку це пара Віт4Л – Віт6Л. Отже, малюємо два кола (на рисунку – червоні) і розносимо їх на віддаль 1.18. Із точки Віт4Л проводимо дугу радіусом 2.5 (рожеву), а із точки Віт6Л – дугу радіусом 2.22 (жовтогарячу). Їх перетин дає нам точу розташування Лит4Л (рожеве коло). Для визначення позиції Лит5Л ми вибираємо із трьох можливих віддалей дві найменші й проводимо дуги (зелені) радіусом 2 довкола Лит4Л і радіусом 3.33 – від Віт6Л. Їх перетин дає нам позицію Лит5Л.

Аналогічно будуємо блакитні дуги для Лит6Л, фіолетові – для Лит7Л та червону – для Лит1Л. Цей алгоритм – побудова нової точки на найменших віддалях від уже визначених точок – нагадує алгоритм «Краб» в кластерному аналізі.

Віддалі між текстами «Повісті про Свитригайла»

Для побудови графа віддалей ми використали тільки частину інформації з таблиці віддалей (відповідні комірки відзначені жовтим тлом). Інші віддалі можна використати для перевірки нашого графа. Для цього ми будемо вимірювати віддалі між точками на графі (ми пам'ятаємо – він побудований в масштабі) і співставимо з фактичними віддалями (аби не перевантажувати граф, відповідні розмірні лінії на ньому не показано):

Віддаль між		Фактична	Виміряна на графі
Віт6Л	Лит7Л	2.22	(2.12 – поз. 1) (3.85 – поз. 2)
Лит6Л	Лит7Л	2.22	(3 – поз. 1) (1.76 – поз. 2)
Віт4Л	Лит7Л	2.86	(3.08 – поз. 1) (4.27 – поз. 2)
Лит7Л	Лит1Л	3.33	(4.37 – поз. 1) (6 – поз. 2)
Віт4Л	Лит5Л	4	4.13
Лит4Л	Лит1Л	4	4.23
Лит5Л	Лит1Л	4	5.64
Віт6Л	Лит6Л	6.67	4.95
Віт4Л	Лит6Л	10	5.66
Лит6Л	Лит1Л	10	7.24

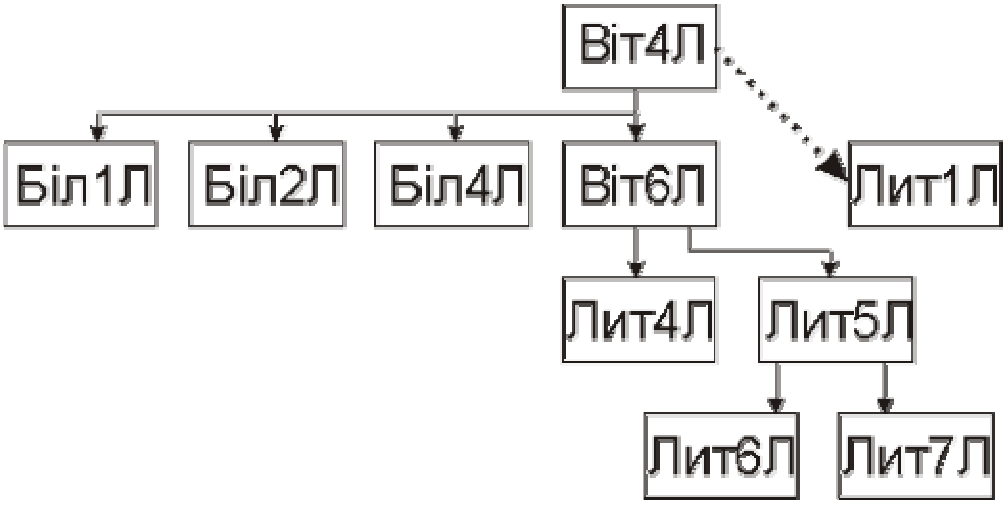
Зі шкільної геометрії ми пам'ятаємо, що два кола можуть або взагалі не перетинатись, або мати дві точки перетину. В процесі побудови графа кожного разу одна з цих двох точок перетину вибиралась довільно. Важливо відзначити, що всі потрібні нам кола справді перетинаються (а цього ніхто не гарантував, це – результат аналізу!), тобто множина об'єктів утворює зв'язний кластер.

Тільки з позицією Лит7Л виник був сумнів – чи вибрати позицію, позначену цифрою 1, чи 2? Але з таблиці ми бачимо, що позиція 1 значно краще узгоджується з віддалями до 4 інших літописів, ніж позиція 2, тому треба віддати перевагу саме позиції 1.

Звичайно, повного співпадіння фактичних і виміряних віддалей не можна було сподіватись, перш за все тому, що великі віддалі між текстами, основані на незначному числі збігів, визначаються значно гірше, ніж малі віддалі, основані на більшому числі збігів. До того ж не можна забувати, що обрана нами віддаль є величиною дискретною: два збіги дають віддаль 10, один збіг – віддаль 20, і ніяких проміжних віддалей між 10 і 20 не може бути.

Практично важливо, що з таблиці видно: виміряні віддалі збільшуються паралельно із віддалями фактичними (за одним винятком), що не може бути випадковим. Тому ми можемо вважати, що побудований нами граф віддалей є доброю кількісною основою для стемми походження літописних текстів.

Саму стемму «Повісті про Свитригайла» можна уявити собі так:

Стемма списків «Повісті про Свитригайла»

1. Чому я вважаю Віт4Л найстаршим списком і думаю, що Віт6Л походить від нього? Маємо два випадки (7, 10), коли у Віт6Л ми маємо скорочену версію повної дати події, подану тільки у Віт4Л. Найбільш виразним є пропуск у Віт6Л звинувачення Свитригайла у спаленні Герасима (13), успадкований всіма наступними списками.

2. Список Лит1Л показує деякі спільні читання з Віт4Л і ця пара протистоїть всім іншим спискам. Так, *понеділок* (7), опущений в інших списках, *схопили* (7) – проти *убили* (в інших списках), кн. Михайла названо *Болобаном* (13). Разом з тим Лит1Л показує деякі істотні відмінності від Віт4Л, тому на стеммі лінія між ними – пунктирна (зв'язок, але не походження одного від другого).

3. Інші списки, можна думати, походять від Віт6Л, саме тому що в епізоді 7 всі вони вказують: *убили* кн. Юрія. Додатково ми бачимо в них незворотне псування імені Михайла Гольшанського (9) та опису польського загону (13).

4. Найближче до Віт6Л стоять списки Лит4Л – Лит7Л, які походять від Віт6Л, наслідуючи його особливості і додаючі свої, спільні для всієї групи: тривалість княжіння Свитригайла в *2 роки і місяць* (2) та пропуск кн. Данила Гольшанського (13). Знову на цій підставі можемо згадати про спільний протограф – Лит0Л.

5. Всередині останньої групи список Лит4Л протистоїть групі Лит5Л – Лит7Л. В цих трьох списках ми бачимо кн. *Юрія* Семеновича (7) замість *Василя* Семеновича попередніх списків, дату 16 вересня (10), 4 тижні облоги Мстиславля (10), вісім тисяч польської допомоги (13). Тому можна думати, що Лит4Л та Лит5Л незалежно походять від Віт6Л. Індивідуальні особливості Лит4Л – 50 000 польської допомоги, дата Вількомірської битви на Симона-Юди – більше ніде не зустрічаються.

6. Списки Лит6Л та Лит7Л походять від Лит5Л, на мою думку, незалежно: так, в Лит6Л пропущено кн. Михайла Семеновича (13), а в Лит7Л він зазначений.

Така стемма, на мою думку, пояснює переважну частину зв'язків між списками. Разом з тим слід пам'ятати, що це – модель, тобто річ, схожа на дійсність, але не тотожна їй. Корисна модель має відбивати **істотні риси** модельованого об'єкту, нехтуючи рисами неістотними. І тут ми змушені знехтувати деякими зв'язками, котрі не вписуються в стемму, заради стрункості загальної картини. Наприклад, якби я був Шахматовим і звався Олексієм Олександровичем, я б запровадив «протограф» списків Лит4Л – Лит7Л, в якому стояло би *Полоцького* замість *Гольшанського* (9). Цей протограф ніколи не пізно буде ввести, якщо для цього знайдуться додаткові підстави, а поки що ми не будемо вигадувати зайвих сутностей, пам'ятаючи про бритву Оккама.

Запозичення з «білоруського» літопису

Після «Повісті про Свитригайла» у «Вітовтовому» літописі йде скорочена версія Смоленського літопису, яка запозичена з «білоруської» традиції. Детально про це – в окремому розділі. З нього видно, що докладніші запозичення були зроблені в Віт4Л, а скорочені – у Віт6Л і наступних «литовських» літописах.

В цей же час (в середині 15 ст., після 1446 р.), при остаточній компоновці Віт4Л хронологічна лакуна між закінченням «Діянь Вітовта» в 1397 р. і з'їздом правителів у 1430 р. була заповнена виписками з літопису «білоруської» традиції.

Із порівняльної таблиці видно, що літописи, які містять цю вставку, діляться (по вертикалі) на три групи: єдиними представниками першої і третьої груп виступають Віт4Л та Лит1Л, а другу групу утворюють Віт6Л та залежні від нього літописи. Ця друга група дуже виразно характеризується міфічним іменем «Промчеслов» в оповіданні про битву на Ворсклі, про що детальніше я говоритиму в окремому розділі.

Неважко помітити, що джерело записів Віт4Л + Віт6Л – це наш добрий знайомий Біл0Л:

№	Подія	Віт4Л	Віт6Л	№ епізодів Біл0Л
1	Тімур-Кутлук переміг Тохтамиша, і той утік до Литви	6903 р.	–	152

2	Вітовт захопив Смоленськ	6903 р., 28 вересня	–	154
3	Битва на Ворсклі	6906 р.	Без дати, **Промчеслов**	160
4	Кн. Юрій Святославич відвоював Смоленськ	6909 р.	Без дати	164
5	Знамення (сонячне затемнення)	6923 р., 7 червня, на св. Федота	–	209
6	За наказом Вітовта поставлено митрополитом Григорія Цамблака	6924 р., 15 листопада	–	212
7	Татари воювали біля Києва	6924 р., Печерський монастир	Без дати	216
8	Епідемія у Новгороді, Ладозі, Русі, Порхові, Пскові, Торжку, Твері, Дмитрові	6924 р.	Без дати. В Новгороді **і Москві**… [далі як у Віт4Л]	218
9	Знамення (сонячне затемнення)	–	Того ж року, на Благовіщення у понеділок на страсному тижні [25.03.1415 р.]	
10	Пожежі в Москві та Смоленську	–	Того ж року	208
11	Поставлення Цамблака	–	скорочено	212
12	Народився кн. Ярослав Лінгвенович	6919 р.	–	194
13	[Митрополит] в Луцьку призначив Єфимія турівським єпископом	6920 р., 8 вересня	–	197
14	[Митрополит] поїхав з Галича до Москви	6920 р., 1 серпня	–	198
15	Кн. Дашко Острозький узяв Кременець і звільнив Свитригайла	6926 р., 150 коней	**винських** бояр [замість *волинських*], **500** коней	220

Легко бачити, що всі записи Віт4Л та Віт6Л є повними запозиченнями або скороченнями Біл0Л, в тому числі така екзотика, як епізоди 13 – 14, котрих нема в жодному іншому літописі (докладніше – у розділі «Літопис митрополита Фотія»).

Перебивки хронології в таблиці, на мою думку, пояснюються плутаниною в самих списках. Так, в Віт4Л епізоди 12 – 14 потрапили не на місце, вони повинні були б стояти між епізодами 4 та 5. Аналогічна плутанина – у Віт6Л: там епізоди 9 – 11 мають стояти на місці епізодів 5 – 6.

Особливо треба звернути увагу на епізод 9. В Біл1Л та Біл2Л зазначено, що в 6923 році Благовіщення (25 березня) було в понеділок на святому тижні (це дійсно відповідає 1415 року). І трохи далі йде запис про сонячне затемнення 7 червня. Писар Віт6Л тут щось переплутав (або мав дефектний протограф), об’єднав ці записи і дав свій опис затемнення. Цей запис слід вважати результатом самодіяльності автора Віт6Л, а не використанням іншого джерела.

В плані змісту ці виписки з Біл0Л дуже однорідні – всі вони зосереджені довкола особи Вітовта. Автор Віт4Л, не маючи власних матеріалів, щоб заповнити зазначену лакуну, скористався тим, що знайшов у Біл0Л. Один запис (15) стосується Свитригайла, рання біографія якого також була для автора невідомою.

Епізоди 16 – 17 в складі Лит5Л також запозичені з Біл0Л – писарю здалось незрозумілим, чому у виписках попередніх літописів пропущено здобуття Смоленська. Натомість епізод 18 подано дуже скорочено, так що його джерело не можна встановити. Про похід Вітовта на Новгород (власне, на Порхов) повідомляють майже всі великоруські літописи, в тому числі літопис Авраамки, який потрапив у Велике князівство Литовське в останній третині 15 ст. Але стилізація запису в Лит4Л не подібна до цих літописів, і конкретне джерело не можна встановити.

Ці доповнення в Лит5Л (та залежному від нього Лит6Л) також висвітлюють діяльність Вітовта, котрий власне цікавив літописця.

Порівняння списків

В наступний таблиці уміщено порівняння вставок у «Вітовтів» літопис з літопису «білоруської» традиції.

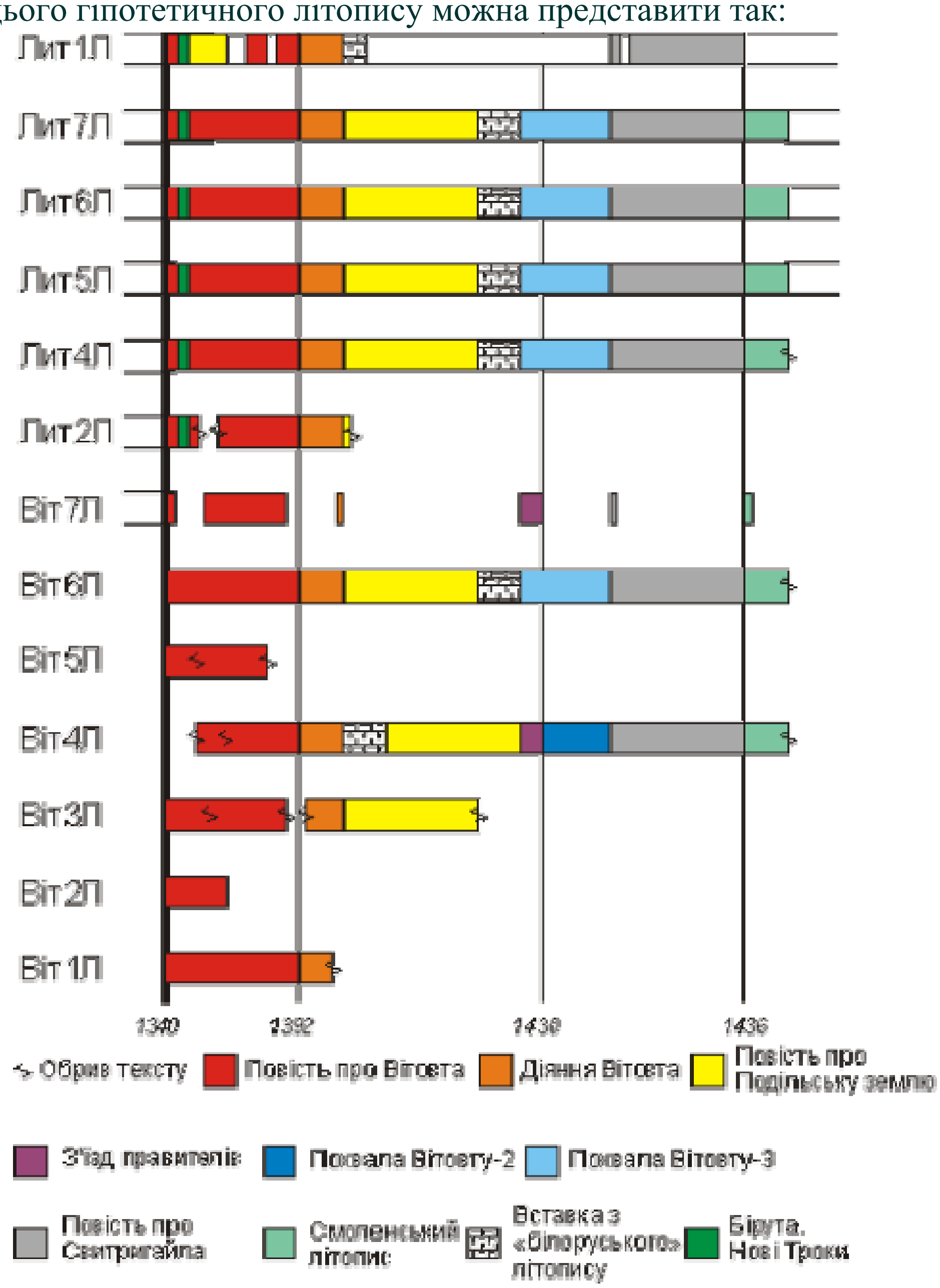
№	Подія	Віт4Л	Віт6Л	Лит4Л	Лит5Л	Лит6Л	Лит7Л	Лит1Л
1	Темір-Кутлуй переміг Тохтамиша, і той утік до Литви	6903 р.	–	–	–	–	–	–
2	Вітовт захопив Смоленськ	6903 р., 28 вересня	–	–	–	–	–	–
3	Битва на Ворсклі	6906 р.	Без дати, **Промчеслов**	Подібно до Віт6Л	Подібно до Віт6Л	Подібно до Віт6Л	Подібно до Віт6Л	1396 р., перефразована
4	Кн. Юрій Святославич відвоював Смоленськ	6909 р.	Без дати	Як у Віт6Л	Перефразовано, 6909 р.	Скорочення Віт6Л	Подібно до Віт6Л	1401 р., перефразовано і приєднано запис про вигнання кн. Юрія
5	Знамення (сонячне затемнення)	6923 р., 7 червня, на св. Федота	–	–	–	–	–	1402 р., 7 червня
6	За наказом Вітовта поставлено митрополитом Григорія Цамблака	6924 р., 15 листопада	–	–	–	–	–	–
7	Татари воювали біля Києва	6924 р., Печерський монастир	Без дати	Подібно до Віт6Л, **Київський**	Без дати, **місяця червня**	Як у Лит5Л	Як у Лит5Л	–

				кляштор				
8	Епідемія у Новгороді, Ладозі, Русі, Порхові, Пскові, Торжку, Твері, Дмитрові	6924 р.	Без дати. В Новгороді **і Москві**… [далі як у Віт4Л]	Як у Віт6Л	Як у Віт6Л	Подібно до Віт6Л, але пропущено Русу, **Тесові** [замість *Пскові*]	Подібно до Віт6Л, але **Утрові** [замість *Дмитрові*]	–
9	Знамення (сонячне затемнення)	–	Того ж року, на Благовіщення у понеділок на страсному тижні [25 березня 1415 р.]	Як у Віт6Л	Як у Віт6Л	Як у Віт6Л	Як у Віт6Л	–
10	Пожежі в Москві та Смоленську	–	Того ж року	Як у Віт6Л	Як у Віт6Л	Як у Віт6Л	Як у Віт6Л	–
11	Поставлення Цамблака	–	Скорочено	Як у Віт6Л	Як у Віт6Л	Як у Віт6Л	Як у Віт6Л	–
12	Народився кн. Ярослав Лінгвенович	6919 р.	–	–	–	–	–	–
13	[Митрополит] в Луцьку призначив Єфимія турівським єпископом	6920 р., 8 вересня	–	–	–	–	–	–
14	[Митрополит] поїхав з Галича до Москви	6920 р., 1 серпня	–	–	–	–	–	–
15	Кн. Дашко	6926 р., у	**винських** бояр	Без дати,	**500** коней	Як у Віт6Л	Як у Лит5Л	–

	Острозький узяв Кременець і звільнив Свитригайла	Великий четвер, 150 коней	[замість *волинських*], **500** коней	**500** коней				
16	Кн. Вітовт, Семен і Свитригайло 3 місяці безуспішно облягали Смоленськ	–	–	–	6912 р.	Як у Лит6Л, пропущено Свитригайла	–	–
17	Князі Вітовт, Корибут, Лугвеній, Свитригайло всю весну облягали Смоленськ і пішли. Потім кн. Юрій Святославич поїхав до Москви, а Вітовт узяв Смоленськ 26 червня, у четвер	–	–	–	6912 / 1404 р. [26 червня 1404 р. – дійсно четвер]	6913 р., як у Лит5Л	–	–
18	Кн. Вітовт ходив походом на Новгород	–	–	–	6936 р.	Як у Лит5Л	–	–

Реконструкція «Вітовтового» літопису

Ми бачимо, що «Вітовтів» літопис дійшов до нас в 13 списках: семи відносно автономних (Віт1Л – Віт7Л), п'яти у складі «литовських» літописів (Лит2Л, Лит4Л – Лит7Л) та у сильно перекомпонованому вигляді у складі Лит1Л. Збережені частини цього гіпотетичного літопису можна представити так:

Склад «Вітовтового» літопису за різними списками

Формувався цей літопис у три етапи.

На **першому етапі** було написано «Повість про Вітовта» (1392) та її безпосереднє продовження – «Діяння Вітовта» (1392 – 1397). Здогадно, робота увірвалась через смерть літописця.

На **другому етапі**, відділеному від першого великою перервою 1398 – 1429 років, була написана «Повість про Подільську землю», оповідання про з'їзд 1430 року, «Похвала Вітовту» та «Повість про Свитригайла». За написання цих творів узялися уже після смерті Вітовта, в 1430-х роках.

На **третьому етапі** (після 1446 р., можливо, до 1450 р.) хронологічна перерва була частково заповнена відомостями, запозиченими з Біл0Л, і в кінець було додано скорочений Смоленський літопис із того ж Біл0Л.

Після цього наступила нова перерва у літописанні аж до кінця 15 ст.

«Вітовтів» літопис писався при дворі великого князя, майже безсумнівно – у Вільнюсі. Для обох частин його, хоча вони писались різними людьми, характерна єдність стилю:

1, зв'язне оповідання, зосереджене на одній лінії подій, без відволікання на інші події, які відбувались одночасно;

2, повна відсутність вказівок на роки (нечисленні позначення років я вважаю результатом редакторської обробки пізніх списків);

3, прагматизм оповідання, майже повна відсутність релігійної закраски;

4, групування подій довкола особи Вітовта (пізніше – Свитригайла).

Вставки з Біл0Л різко виділяються наявністю сітки річних статей, але вибиралося з Біл0Л тільки те, що стосується Вітовта.

Наприкінці 15 – в 1 пол. 16 ст. «Вітовтів» літопис став основою для «литовських» літописів – до нього було приєднано початкову баснословну частину і виклад подій продовжено від 4 чв. 15 ст. До цього ж часу належить вставка на початку ППВ про діяння Кейстута – оженення з Бірутою і заснування Нових Трок.

Московський список

Визначивши історію формування «Вітовтового» літопису, чи можемо досить упевнено визначити походження його сильно переробленого московського списку (Віт7Л).

Починається цей літопис «Повістю про Войшелка», за якою йде «Повість про Довмонта». В. І. Охотнікова, досліджуючи історію тексту цих повістей, не змогла твердо встановити, з яких джерел виникла ця особлива редакція, з'ясовано тільки, що вона – відносно пізня, не раніше початку 16 ст. [*Охотникова В. И.* Повесть о Довмонте. – Ленинград: Наука, 1985 г.].

Слідом іде «Повість про Вітовта», яка на початку містить докладну генеалогію роду Гедиміна. Тут є і згадка про приїзд до Москви князя Федора Михайловича Іжеславського в 1526 р. В самому Великому князівстві Литовському ніяких генеалогій правлячого роду, як не дивно, ніколи не складали, і всі генеалогії Гедиміновичів, створені в 16 ст., походять з Москви. Список Віт7Л важливий тим, що він – один із найраніших.

Найбільш показовою є стилізація епізоду 17 із ППВ, котрий майже дослівно співпадає з Новгородським літописом Дубровського (НЛД) [ПСРЛ, 2004 р. т. 43, с. 117]. Цей літопис було завершено в 1539 р., і в своїй кінцевій частині він присвячений діяльності новгородського архієпископа Макарія.

В цьому фрагменті НЛД Ольгерд представлений щиро-православним, і Ягайло іменується Яковом (дослідники вважають це його православним іменем). Все це – вигадки 16 ст., але намагання представити правителів Литви 14 ст. православними однаково притаманне як НЛД, так і Віт7Л:

> «Яков же, син Ольгерда, **впав у латинську прелесть римської віри**, і був названий Алайло великий князь Литовський» (НЛД, с. 129);

«Ягайло заради слави сього світу полишив до кінця **православну християнську віру грецького закону**… поїхав у Краків у Лядську землю і став у **латинську віру римського закону**» (Віт7Л, с. 13).

Із цього літопису автор Віт7Л міг запозичити дату смерті Гедиміна [НЛД, с. 113 = ППВ, 1]. Але помилкові дати – смерть Кейстута в 1369 р. (ППВ, 51), битва під Мстиславлем у 1381 р. (ППВ, 63), сватання кн. Василя Дмитровича у 1360 р. (ППВ, 82) – це власні фантазії автора Віт7Л, жодне інше джерело таких помилок не містить.

Імена сватів кн. Василя Дмитровича (ППВ, 82) подає С1ЛСІ і в трохи зіпсованому вигляді – НЛД (с. 154).

Із «Діянь Вітовта» в Віт7Л включно тільки звістку про зустріч кн. Василя Дмитровича і Софії з Вітовтом (ДВ, 46, 48). Дата події – 1393 р. – міститься, зокрема, в НЛД (с. 155).

Наступна звістка Віт7Л – весілля кн. Лінгвена Ольгердовича з московською княжною Марією Дмитрівною (6902 – 1394 р.) – міститься у СимЛ та РогЛ, також в МЗ1493 та С3Л. Звістка про оженення кн. Юрія Наримонтовича з московською княжною Анною також запозичена з НЛД (с. 129); але в НЛД ця Анна представлена дочкою Василя Васильовича, а в Віт7Л – дочкою Василя Дмитровича.

Наступний епізод Віт7Л – оповідання про з'їзд правителів 1430 р. Як ми вже відзначали, тут джерелом доповнень був якийсь літопис «софійської» групи (МЗ1493 або С3Л), в НЛД цих доповнень нема.

Далі Віт7Л містить мізерні уламки «Повісті про Свитригайла» і Смоленського літопису (власне, голу згадку про вбивство кн. Сигізмунда).

Таким чином, узявши за основу Віт4Л, автор Віт7Л провів значну роботу по виявленню додаткових джерел і їх пристосуванню для його мети. А метою складання літопису було пояснення походження князя Мстиславського. Поки він жив у Великому князівстві Литовському, всі, кому належить, і так знали, хто він такий і від кого походить, і ніяких родоводів йому не було потрібно.

Але з переїздом до Москви його ситуація змінилась. У Москві почали вимагати від нього паспорт, аби з'ясувати, яка честь йому належить і на якому місці серед російської еліти його розмістити. Віт7Л показує, що його рід високий – його мати походить від князів Гедиміна (у 5-у коліні) та Дмитра Донського (у 4-у коліні).

Виявлена нами залежність Віт7Л від НЛД (мабуть, був використаний чорновий текст НЛД, який продовжував поповнюватись) вказує на можливе середовище виникнення Віт7Л, пов'язане з новгородським архієпископом Макарієм. Ми ще поговоримо про інтерес автора НЛД до історії Литви у зв'язку зі списком ППВ в складі НЛД.

«Білоруський» літопис

Літописи «білоруської» традиції починають історію від закликання варягів. Якщо «Вітовтові» літописи мінімально використовували письмові джерела, і при їх треба було визначити міру достовірності, то тут наша задача протилежна. У зв’язку з їх очевидною залежністю від великоруського літописання 14 – 15 ст. в наступних розділах дається детальне порівняння текстів для з’ясування джерел «білоруських» літописів. Ця робота дуже марудна і можливо мало цікава для тих, хто не є вузьким фахівцем.

Тому можна одразу прочитати заключний розділ, котрий містить висновки дослідження, а там по мірі цікавості подивитись, як обгрунтовуються ці висновки.

Літописи особливого складу

Порівняння списків

Сказання про князів руських

Повість про напад Батия

Повість про Невську битву

Лапідарний літопис сер. 13 – поч. 14 ст.

Таблиця звісток 1310 – 1427 рр.

Аналіз звісток 1310 – 1427 рр.

Битва на Ворсклі 1399 р.

Унікальні дані 1310 – 1410 рр.

Літопис митрополита Фотія

Варіанти тексту Смоленського літопису

Аналіз Смоленського літопису

Реконструкція «білоруського» літопису

Висновки

1. Всі 4 збережених списки «білоруського» літопису походять від одного протографа (Біл0Л). Всі вони є скороченими і зіпсованими копіями протографа. Найкращим є список Біл1Л, лакуни якого можна заповнювати з інших списків. При цьому слід пам’ятати, що найповніший список Біл2Л містить найбільшу кількість зіпсованих написань.

2. На початку Біл0Л (до 1427 року включно) знаходиться «Епітома митрополита Фотія» – скорочений літопис, складений у Москві особою з оточення митрополита Фотія. Для укладання його було використано «Сказання про князів руських» (скорочене), Новгородський Карамзінський літопис (до 1309 р.), Симеонівський та Рогозький літописи (в частині 1310 – 1385 рр.), Софійський перший літопис старшого ізводу (1385 – 1418 рр.).

3. «Епітому» в літературі часто, але цілком помилково називають «загальноруським» або навіть «західноруським» літописом. В ньому рішуче

скорочені новгородські звістки, рясно представлені у всіх літописах-джерелах, і увага зосереджена на Московському князівстві.

4. Починаючи від 1410 р. до запозичених записів додаються унікальні записи, які в частині 1419 – 1427 рр. становлять весь зміст. Ці унікальні записи слід вважати «Літописом митрополита Фотія».

5. «Епітома митрополита Фотія» не лишила ніякого сліду в подальшому московському літописанні; потрапивши до Смоленська, вона лягла в основу подальшої літописної роботи, яка полягала в залученні частин «Вітовтового» літопису (Оповідання про з'їзд правителів, Похвала Вітовту, Повість про Свитригайла).

6. Останньою частиною є оригінальний Смоленський літопис 1432 – 1446 років.

7. Зміст «Вітовтового» літопису було поповнено скороченими витягам з «Епітоми» (події 1395 – 1418 рр.) та зі Смоленського літопису (1438 – 1445 рр.).

8. З великої імовірністю Біл0Л було сформовано у Смоленську в середині 15 ст., але немає особливих підстав пов'язувати його з якимись конкретними особами чи навіть середовищами.

9. Попередні дослідники (Шахматов, Приселков) не виділяли «Епітоми» як окремого твору і не змогли повністю розкрити джерела (не зазначили Новгородського Карамзінського та Рогозького літописів), а тому помилково уявляли собі його походження.

10. У 16 ст. у Великому князівстві Литовському було написано ще принаймні 2 літописи, основані на великоруських літописах (Біл5Л, Біл6Л). Вони не пов'язані з Біл0Л та між собою, тому не складають окремої традиції.

Літописи особливого складу

Літописи «білоруської» традиції дуже чітко відрізняються від списків «Вітовтового» літопису наявністю хронологічної сітки, якої – нагадаю – геть нема у «Вітовтових» літописах.

Перегляд їх змісту показує, що вони діляться на три групи: до першої входять Біл1Л – Біл4Л, а Біл5Л та Біл6Л виступають єдиними членами своїх груп.

Біл5Л – літопис пізнього походження: є заголовки «Княжіння такого-то». Склад його різко відрізняється від Біл1Л – Біл4Л наявністю численних новгородських звісток, великих повістей про Куликовську битву (1380 р.) та про напад Тохтамиша на Москву (1382 р.) – нічого цього геть нема в Біл1Л – Біл4Л та Біл6Л.

Повість про Куликовську битву загалом слідує основній (поширеній) редакції, з характерною вставкою, що Андрій та Дмитро Ольгердовичі прийшли «поклонитися і послужити» (як в Московському зводі 1493 р. і похідних від нього). Додатково цих князів пожалувано «великими» – теж дуже пізня риса.

Думаю, цей літопис укладено не раніше 1 пол. 16 ст., найпевніше – в 1540-х роках, коли укладено й другий літопис, уміщений в рукописі. Можливо, для його укладання використано «Літопис Авраамки», котрий від 4 чв. 15 ст. знаходився на території Великого князівства Литовського (мабуть, у Смоленську). Так, оповідання «Повісті времен і літ» про Кия, Щека і Хорива має в обох творах заголовок «А це київське життя» [ПСРЛ, т. 16, стб. 34 = Супрасльская рукопись /

М. А. Оболенский. – М.: 1836 г., с. 2]. Але зараз я не маю змоги заглиблюватись у дослідження зв’язку цих текстів.

Біл6Л має на початку досить чітку хронологічну вказівку в родослові московських князів. Перелік складено дуже недбало, зі значними пропусками. Останніми там згадано синів Івана 3-го від другого шлюбу – від Василя (1479 – 1533) до Андрія (1490 – 1537), Олену Волошанку (+ 1505) та Дмитра Онука (1483 – 1509). Отже, в його основі лежить якийсь московський літопис рубежа 15 – 16 ст.

В його складі ми маємо короткий літопис 2 пол. 11 – 13 ст., чого зовсім нема у Біл1Л – Біл4Л; натомість у Біл5Л нема оповідань про напад Батия та про Невську битву, котрі є в Біл1Л – Біл3Л.

Кілька записів за 13 ст. показують очевидну залежність від Рогозького літописця (записи за 6734, 6738 рр.: ПСРЛ, 1922 г., т. 15, ч. 1, стб. 27 – 28 = ПСРЛ, 1980 г., т. 35, с. 120). Від кінця 15 ст. і до останнього запису за 7052 (1544) рік літопис містить цілком оригінальний текст про події на Волині.

Отже, цей літопис формувався упродовж 1-ї половини 16 ст., і є відносно пізнім. І знову я не можу зараз заглиблюватись у пошуки джерел Біл6Л, обмежуючись тільки зауваженням, що ми маємо три незалежні «ін’єкції» великоруського літописання в літописання Великого князівства Литовського.

Але нехай читач не шкодує з того, що ми не звернули на згадані бічні стежки – перша, найдавніша група «білоруських» літописів має досить своїх загадок, якими ми і займемось упритул. Перш за все нам треба порівняти тексти Біл1Л – Біл4Л. Це робота марудна і може не всім цікава, тому я виніс її в окремий розділ.

Порівняння списків

Склад Біл1Л – Біл4Л становить значну подібність, яку ми покажемо у наступній таблиці. Оскільки початок Біл4Л аж до статті 6846 (1338) р. втрачено, ми починаємо нашу таблицю з трьох стовпчиків, а потім перейдем на чотири.

В таблиці знаки «+» позначають однакові статті, «–» повну відсутність статті.

№	Подія	Біл1Л	Біл2Л	Біл3Л
1	Сказання про князів руських	Втрачено початок	Збережено цілком	[Містить інший початок]
2	Перелік років від Адама до візантій-ського імператора Михаїла	Повністю, «від Різдва Христа до царя Костянтина 310 років»	Трохи зіпсовано, «від Різдва Христа до царя Костянтина **18** років»	–
3	Початок Русі, хозарська данина (6362, 6366, 6368 рр.)	+	+	–
4	Закликання варягів (6370 р.)	… Рюрик, Синеус, Триур…	… **Люрик** [кілька разів!], Синеус, Триур	–
5	Записи 6377,	6387. **Помер**	6387. Передав [хто?]	–

	6387 рр.	**Рюрик** і передав княжіння своє Олегові…	княжіння своє Олегові… [Невдале скорочення]	
6	Олег опановує Київ (6389 р.)	+	+	–
7	Короткий перелік князів і подій	+	+	–
8	Родослівний перелік князів	–	Переписано з пропусками	Розміщено у вступній частині; інакший, ніж у Біл2Л
9	Похід Олега на греків (не датовано). Смерть Олега (6420 р.)	… входять до міста з царевим мужем без зброї, **50 мужів**, і творять купівлю…	… входять до міста **однією брамою** з **церкви** (!) мужем без зброї, і творять купівлю… [зіпсовано]	–
10	Княжіння Ігоря і його загибель (6421 р.)	… і похований був біля міста Коростеня у Деревах.	… і похований був біля міста **Корстеня (!) у Дверях**. [Зіпсовано]	–
11	Помста Ольги (без дати)	… «а самѣх [коростенців] исъсѣкоша».	… «а **сами изьсекошася**». [Виходить, що коростенці самі себе порубали. Переписано без розуміння суті]	–
12	Охрещення Ольги (6455 р.)	+	+	–
13	Новгородці просять собі князем Володимира (6478 р.)	«Аже бы кто шел [из] моих дѣтеи к вам». [Кінець запису механічно втрачено]	«Ажь бы **дошель** моих детеи к вам». [Зіпсовано, але запис подано цілком]	«Ажь бы **дошель** моих детеи к вам». [Точно як у Біл2Л]
14	Княжіння Ярополка (6485, 6481 рр.)	[Лакуна]	Порядок статей переплутано	Хронологічний порядок відновлено, але звістки перекомпоновано
15	Володимир опановує Київ (6488 р.)	[Початок статті втрачено.] **Перана**, Хорса, Дажьбога, Стрибога,	Перуна, Хорса, Дажба, **Дисьтриба** (!), Семаргія, Мокошь… «Мудр же бѣ, а наконец	Перуна, Хорса, Дажба, **Дисотирь-бога** (!), Семаргаа, Мокошь… «Мудр же бѣ, а наконец

		Семаргаа, Мокошь… «Мудр бо бѣ [Соломон], а наконец **плъзнуся**» (!)	избезумися». [Помилкові написання є в обох списках.]	**поползнуся**».
16	Похід на ляхів і в'ятичів (6489 р.)	+	+	+
17	Похід на болгар (6493 р.). Вибір віри (6494 р.)	Вибір віри скорочено до 1 речення	–	Тільки вибір віри – 1 речення
18	Похід на Корсунь (6496 р.). Розподіл волостей між синами. Перший митрополит Леон (6497 р.)	+	+	+
19	Побудова [Десятинної] церкви (6498 р.)	+	–	–
20	Боротьба Святополка з Ярославом (6523 – 6527 рр.)	… «обломилася на леду дружина Святоплъча»…	… «обломилася дружина **Ярополча** на леду»… [Зіпсовано. В обох списках помилково «Полыню» замість «Волыню».]	… «обломилася на леду дружина Святополкова»…
21	Княжіння Ярослава (6529 – 6562 рр.)	+	+	+
22	Феодосій засновує Печерську церкву (6581 р.). Смерть Феодосія (6582 р.) [Після цих записів по кілька слів –	+	+	+

	перерва на 162 роки.]			
23	Напад Батия на Рязань і Владимир (6745 р.)	Князі ж рязанські Юрій **Новгородов** (!)… «**Отступиша** град **Резарь** декабря 16, а в 22 взяша»… «Есть ли в **Новегородѣ** князь Юрьи?»	Князі ж рязанські Юрій **Новогоров** [Зіпсовано в усіх списках замість «Інгваревич».] «Оступиша Резань декабря в 16, а в **21** взяша» [тут краще – приступили, не відступили.] «Ес ли во граде Юрьи, князь Юрьи?» [краще. Далі значний пропуск.]	Князь же рязанський Юрій **Новгор-вьодоскии**… «**Опусти** Рязань 16 декабря, а во 21 взяша» [Пропуска, зробленого в Біл2Л, тут нема; кінець запису механічно втрачено ще в протографі]
24	Битва на Сіті. Похвала кн. Васильку. Похід татар на Новгород і Козельськ (6746 р.)	… «Княже, обошли и нас около»… «Ведоша [Василька] до Шерѣньского лѣса»…	… «Княже, **больше нас окол**» [знову нерозуміння написаного]… «Ведоша до **Шаръского** лѣса» [зіпсовано]…	[Лакуна]
25	Одруження князя Олександра Невського (!) (6746 р.)	–	+	[Лакуна]
26	Битва на Неві (6748 р.)	… «Старѣишина в земли Ижерьской, именем Пельгусии»… «Отбегоша конечнѣ».	… «Старѣишина в земли **Жиръской**, именем Пелгусеи»… «Отбегоша **конечень**» [зіпсовано.]	[Початок захоплено лакуною] «Отбегли конечне».
27	Батий здобув Київ. Похід татар у Європу (без дати)	… «Урдью, Баидар, Кадан, Бечяк, Меньгюи, Кююк»… «И приде к Каменцу; видѣв же Кременец»… «на рѣцѣ на Солонои»…	… «Урду, Баидар, Бирюи, Кадан, **Бечьнь**, Менгуи, Кююкь»… «И приде ко Каменьцю, **и не могы разбити стены их Заславлю и зять я (!). И приде ко Кременьцю,** видель же Кременец»…	… «Урду, Баидар, Бирюи, Кадан, Бечак, Меньгуи, Куюк»… «И приид Каменьцю, и не мога розбити стены, и к Жаславлю, и звя (!) его. И приде ко Кременьцю, виде же Кременець»… [На цьому текст Біл3Л уривається]

			«на рѣцѣ на **Солои**»…	
28	4 коротких записи 6749 – 6755 рр.	+	+	–
29	2-а половина 13 ст.	Один запис 6761 р. – Олександр став князем владимирським.	Запис 6761 р. – воював Олександр з новгородцями. Далі ще 6 коротких записів за 6766 – 6813 рр.	–
30	Митрополит Петро в Брянську (6818 р.)	… «съхраню входы его и исходы».	… «сохраню **воходы** его» [зіпсовано].	–
31	Статті 6823, 6824, 6826, 6830, 6833, 6835, 6836, 6842, 6846, 6849, 6850, 6851 рр. викладені в Біл1Л та Біл2Л однаково. Різночитання в наступних статтях:			
32	6825 р.	«на поли Бортенѣве»	«на поли **Беретневе**»	–
33	6834 р.	закладена церква Богородиці на Москві **4 серпня**	закладена церква Богородиці на Москві	–
34	6838 р.	закладена мурована церква св. Спаса на Москві 10 травня	–	–
35	6841 р.	[продовження статті 6840 р.; тут, можливо, пропущено *6841*] кн. Івана Данилович **оженився**; кн. Олександр Суздальський помер	князь Іван Данилович [що зробив – не сказано]; кн. Олександр Суздальський помер	–

Біл4Л має велику втрату тексту на початку і починається з півслова на статті 6846 р. Її вцілілий фрагмент не має відмінностей від Біл1Л та Біл2Л. Далі ведемо таблицю на чотири стовпчики:

№	Подія	Біл1Л	Біл2Л	Біл3Л	Біл4Л
36	6847 р.	«воевода Александр Ивановичь»	«воевода **Алксандро**» [зіпсовано]	–	«воевода Александр Ивановичь»

37	6848 р.	преставися князь великий **Иоанн** Данилович… Вийшов з Орди кн. Семен Іванович «октября 1»	преставися князь великий Данилович [ім'я пропущено]… Вийшов з Орди кн. Семен Іванович «октября 1»	–	преставися князь великий **Иоанн** Данилович… Вийшов з Орди кн. Семен Іванович «октября **11**»
38	Статті 6854, 6856, 6857 рр.	–	+	–	Статті Біл2Л 6854, 6856 рр. тут об'єднано, при цьому одруження кн. Семена з Євпраксією взагалі випало. В статті 6857 р. маємо зіпсоване «Истьчына» (СимЛ, Біл2Л – «Ситчина»)
39	Стаття 6858 р.	Корьядова чадь	Корьядова чадь; **чудо у гроба св. Петра**	–	Корьядова чадь; **чудо у гроба св. Петра**
40	Стаття 6860 р.	–	… «стоя на Угре **нелюди**»…	–	… «стоя на Угре неделю»… [краще, ніж у Біл2Л]
41	Стаття 6861 р.	[Немає першої частини]. Події у Царгороді… «взем жезл свои»…	**Події у Москві**. Події у Царгороді… «вземь **жель** свои»…	–	**Події у Москві**. Події у Царгороді… «возем жезль свои»… [краще, ніж у Біл2Л]
42	Статті 6862 – 6872 рр.	[Лакуна в тексті]	+	–	+
42-1	Стаття 6862 р.	[Лакуна в тексті]	+	–	+
42-2	Стаття 6863 р.	[Лакуна в тексті]	Вокняжіння Андрія Костянти-новича. **Убивство Олексія Хвоста**. Друга поїздка митрополита	–	Вокняжіння Андрія Костянти-новича. Друга поїздка митрополита Олексія до

			Олексія до Царгороду		Царгороду
42-3	Стаття 6865 р.	[Лакуна в тексті]	Прийшов посол **із Орди від цариці Тайдули** до Олексія митрополита, кличучи його до себе, заради нездоров'я свого… «взя Мисюрь и посади **нам** сына своего Берьдебека»	–	Прийшов посол до Олексія митрополита, кличучи його до себе, заради нездоров'я свого… «взя Мисюрь и посади на немь сына своего Бердибѣка» [Сильно зіпсовано текст Біл2Л]
42-4	Стаття 6867 р.	[Лакуна в тексті]	… «дая ему княжение великое 15 лѣтом»…	–	… «дая ему княженье 15 темь»… [Так само в РогЛ, але все одно неясно]
42-5	Стаття 6868 р.	[Лакуна в тексті]	+	–	+
42-6	Стаття 6870 р.	[Лакуна в тексті]	… «Того жь лѣта князи смоленьскыи ратию»…	–	… «Того же лѣта **ходиша** князи **московьские** ратью»… [Краще, ніж у Біл2Л]
42-7	Похід кн. Дмитра Івановича на Суздаль	[Лакуна в тексті]	**6872** року	–	6871 року [В РогЛ – 6871 р.]
43	Стаття 6873 р.	[Після лакуни:] князь великий Дмитро Костянти-нович у [Нижній] Новгород, і князь Борис, брат його менший, не уступив йому княжіння. [Закінчення	Стаття дана повністю, наявна в Біл1Л фраза – в її середині. «**Того жь лета бысть знамение** во солнци, аки гвоздие черно»… «ратью татаръскою на земьлю **Рускую** и Переяславль	–	Стаття дана як в Біл2Л, але: «В солнци аки гвоздие черно» [невдале скорочення]… «ратью татарьскою на землю Рязаньскую и Переяславль пожже» [Тут

		статті опущено.]	пожже». Оповідання про кн. Дмитра Костянти-новича тут сильно скорочено, так що сенс подій повністю перекручено, треба дивитись РогЛ, щоб розібратись.		краще, ніж у Біл2Л]. Оповідання про кн. Дмитра Костянти-новича тут скорочено проти Біл2Л ще на одне речення
44	Стаття 6874 р.	–	+	–	+
45	Стаття 6876 р.	… он же бежа в Литву… Хорвач да Роднѣ… Олгирд… побѣдиша на Строшине [треба – *на Тросні*, як у РогЛ]	… он же бежа в Литву… Хорвач да **Ронед**… **Олигрд**… **бѣдиша на Страшине** [зіпсовано]	–	… он же **бѣ** в Литву… **Ховрач** да Родне;… **Олгидрь**… побѣдиша на Строшине
46	Стаття 6878 р.	+	+	–	+
47	Стаття 6879 р.	Заручини кн. Володимира. Знамення [скорочення проти Біл2Л]	**Михайло Тверський великим князем**. Заручини кн. Володимира. **Війна Михайла**. Знамення	–	Михайло Тверський великим князем. **Кн. Дмитро Іванович пішов до Орди.** Заручини кн. Володимира. Війна Михайла. Знамення [найповніший варіант статті]
48	Стаття 6880 р.	Весілля кн. Володимира	**Війна Дмитра Москов-ського з Олегом Рязанським. Народження кн. Василя Дмитровича 1 грудня**. Весілля кн. Володимира	–	Війна Дмитра Московського з Олегом Рязанським. Народження кн. Василя Дмитровича **30** грудня. Весілля кн. Володимира

49	Стаття 6881 р.	[Пропущена звістка «кн. Михайло узяв Торжок»]	[Ця звістка в середині статті присутня]	–	Є тільки перше речення (як в Біл1Л, Біл2Л), далі починається лакуна
50	Статті 6883, 6884 р.	–	+	–	–
51	Стаття 6885 р.	Помер князь литовський Олгерд, і сів після нього син його менший Ягайло	**Помер митрополит Олексій 12 лютого. Того ж року** помер князь **великий** литовський Олгерд, і сів після нього син його менший Ягайло	Помер князь великий Олгирд	–
52	Битва на Вожі (6886 р.) [В Біл1Л, Біл2Л помилково *Воложи*]	+	+	–	–
53	Стаття 6888 р.	… Князь же великий не остави слова их, поиде в свою землю, а на Рязани посади своя намѣстнице. Тое же осени прибѣг Мамаи в свою землю и собра останочьную свою силу, въсхотѣ пакы изгоном… [В кінці статті нема звістки при прихід митрополита Кіпріана]	… Князь же великий не остави слова их, и поиде в свою землю. **И собра останочьную свою силу**, а на Рязани посади своя намѣстнице. Тое же осени прибѣг Мамаи в свою землю и собра останочьную свою силу, въсхотѣ пакы изгоном… [гаплографія; стаття закінчується звісткою про	–	–

			прихід Кіпріана]		
54	Статті 6890 – 6894 рр.	–	+	–	–
55	Стаття 6895 р.	Весілля Ягайла. Мор у Смоленську	**Похід Дмитра на Новгород**. Весілля Ягайла. **Олег Рязанський захопив Коломну**. Мор у Смоленську. **Кн. Василь Дмитрович повернувся з Орди**	Весілля Ягайла	–
56	Стаття 6896 р.	–	+	–	–
57	Стаття 6897 р.	[Нема звістки про Пимена, решта є]	**Пімен пішов у Царгород**. [Решта – як в Біл1Л]	–	–
58	Статті 6898, 6899 р.	–	+	–	–
59	Стаття 6900 р.	Весілля кн. Василя Дмитро-вича. Від'їзд Семена Ольгердо-вича до Литви	Весілля кн. Василя Дмитровича. **Василь ходив до Орди і захопив Новгород** [помилково названий *Великим*, треба – *Нижній*]. Від'їзд Семена Ольгердо-вича до Литви	Весілля кн. Василя Дмитро-вича. [Тільки постав-лено поза хроно-логічним рядом]	–
60	Стаття 6901 р.	–	+	–	–
61	Стаття 6902 р.	+	+	–	–
62	Стаття 6903 р. [прак-тично однакова в	… месяца септеврия 28, в вторник…	… месяца сентября 28 день, у **вольторок** [зіпсовано]	–	–

	Біл1Л та Біл2Л]				
63	Стаття 6904 р.	–	+	–	–
64	Стаття 6905 р.	Князь Василь смоленський Іванович і Патрикій Наримонт приїхали у Новгород	Князь Василь **московський** Іванович і Патрикій Наримонт приїхали у Новгород [зіпсовано]	–	–
65	Битва на Ворсклі (6906 р.)	[Кінець потрапив у лакуну]	Дана повністю, детальне порівняння – в окремому нарисі	–	–
66	Статті 6907 – 6911 рр.	[Лакуна в тексті]	+	–	–
67	Стаття 6912 р.	[Лакуна до середини оповідання про облогу Смоленська, далі як в Біл2Л]	Стаття дана повністю	–	–
68	Стаття 6913 р.	+	+	–	–
69	Стаття 6914 р.	… Иларион, епископ коломень-скыи… в соборнои церкви	… Ларион, епископ **колимень-ский**… в **изборьной** церкви [зіпсовано]	–	–
70	Стаття 6915 р.	Бысть знамение на Похрѣ… даша ему новгородци пригороды… Одоев	Бысть знамение на **Поръхѣ**… даша ему новгородци **три городы**… **Одеев** [зіпсовано]	–	–
71	Стаття 6916 р.	… приде Едигеи ратью… волости повоева и до Тферьского рубежа	… приде ратью **Едѣи**… волости повоева до **Ферьского** рубежа [зіпсовано]	–	–

72	Стаття 6917 р.	+	+	–	–
73	Стаття 6918 р.	Приїзд Фотія. Смерть кн. Володимира 14 травня. Грюн-вальдська битва (… полдругы-надцать недели). Фотій у Твері (На ту зиму месяца генваря поеха Фотеи митрополит на Тферь **и тамо постави владыку Антония,** игумена ильин-ского…)	Приїзд Фотія. Смерть кн. Володимира 14 травня. **Кн. Данило Борисович захопив Владимир. Фотій призначив єпископів.** Грюн-вальдська битва (… **по другой** на десять недели). Фотій у Твері (На ту зиму месяца генваря поеха митрополит Фотеи на Тферь игумена ильин-ского…) [зіпсовано]	–	–
74	Стаття 6919 р.	+	+	Тільки згадка про народ-ження кн. Ярослава Лінгвен-овича, кінця статті нема, і постав-лена вона не на своєму хроно-логічному місці	–
75	Стаття 6920 р.	Поїздки Фотія	Поїздки Фотія. **Князі в Орді**	–	–
76	Статті 6922, 6923 рр.	+	+	–	Лакуна, яка розпочалась на статті 6881 р., захопила початок статті

					6923 р. Решта цієї статті – як у Біл1Л, Біл2Л
77	Стаття 6924 р.	[Лакуна починається на середині]	Дана повністю	–	Дана повністю, як в Біл2Л
78	Статті 6926, 6927, 6928 рр.	[Лакуна]	+	Є тільки стаття 6928 р. – точно як у Біл2Л	Стаття 6926 р. обривається на половині 4-го слова, далі – лакуна
79	Стаття 6929 р.	Дана повністю	Тільки 1-а половина статті	Тільки 1-а половина статті, як у Біл2Л	[Лакуна]
80	Статті 6933, 6934 рр.	–	+	–	[Лакуна]
81	Стаття 6935 р.	+	+	–	[Лакуна]
82	Фрагмент з недатованої частини «Повісті времен і літ» про витоки Дніпра, Двини та Волги	+	+	–	Лакуна захопила перше речення, решта – як у Біл1Л, Біл2Л
83	З'їзд правителів (6939 р.) [Як у Віт4Л, епізоди 1 – 6]	+	+	–	+
84	Повість про Свитригайла	Уривається на півслові перед кінцем	Дана повністю	–	Дана повністю, як у Біл2Л
85	Похвала Вітовту [1 ред., як у Віт4Л]	–	+	–	+

86	Статті 6940 – 6946 рр.	–	+	Є статті 6940, 6943 рр., але викладені відмінно від Біл2Л	Ці статті точно повторюють Біл2Л
87	Убивство кн. Сигізмунда. Заколот у Смоленську (6948 р.)	–	+	–	+
88	Статті 6951, 6952, 6953, 6954 рр.	–	+	Зі статті 6953 р. дано тільки 2-у частину (Суздальська битва). Стаття 6954 р. – як у Біл2Л	Статті 6951, 6952 рр. – точно як у Біл2Л. У статті 6953 р. є погіршення: «Собрашася **можаичи за 9000** их и погнаша» (у Біл2Л «москвичи за 500»). Стаття 6954 р. – як у Біл2Л

Аркуші єдиного рукопису Біл1Л у збірнику, в якому він міститься, переплутані, хронологічний порядок викладу відновлено видавцем [ПСРЛ, 1980 г., т. 35, с. 4]. Ми бачимо, що літопис має втрати на початку та в кінці, а також лакуни всередині тексту (епізоди 13 – 15, 41 – 42, 64 – 66, 76 – 77). Ці лакуни можна відновити з тексту Біл2Л.

Біл2Л у порівнянні з Біл1Л має тільки один значний пропуск текста (облога Владимира татарами в 6745 / 1237 р., епізод 23). Якщо не рахувати лакун в Біл1Л, співвідношення цих текстів на підставі таблиці варіантів виглядає так:

Співвідношення текстів Біл1Л та Біл2Л

	Епізоди	Загальне число
Присутні в Біл1Л та Біл2Л	1 2 3 4 5 6 7 9 10 11 12 13 15 16 18 20 21 22 23 24 26 27 28 30 31 32 33 35 36 37 39 41 43 45 46 49 49 51 52 53 55 57 59 61 62 64 65 67 68 69 70 71 72 73 74 75 76 77 79 81 82 83 84	63
Кращий текст в Біл1Л	2 4 5 9 10 11 13 15 20 23 23 24 24 26 26 27 30 32 33 35 36 37 45 45 45 53 62 64 69 69 70 70 70 71 71 73 73 79	38
Кращий текст в Біл2Л	15 15 23	3

Епізод є тільки в Біл1Л	17 19 29 34	4
Епізод є тільки в Біл2Л	8 25 29 38 39 40 41 43 44 47 47 48 49 50 51 54 55 55 55 56 57 58 59 60 63 73 73 75 80	29

Висновок з цих підрахунків дуже простий: Біл1Л та Біл2Л безсумнівно переписані з **одного протографа** (хоч як я не люблю «відкривати протографи», але тут справа цілком очевидна, тому будемо позначати його Біл0Л). При цьому Біл1Л в цілому містить кращі, якісніші читання, в той час як Біл2Л переписаний недбало, часто без розуміння змісту тексту. Текст протографа в цих списках скорочувався незалежно, і Біл2Л подає нам більше його епізодів, особливо в другій половині. Даремно дослідники повторюють за Ігнатієм Даниловичем (1840), що Супрасльський список (наш Біл2Л) є найкращим – мої спостереження це цілком спростовують.

Від **Біл3Л** в складі Слуцького збірника уціліло три фрагменти. Перший охоплює епізоди 13 – 23, далі після лакуни другий фрагмент містить епізоди 26 – 27. Третій фрагмент у цьому збірнику переписано одразу після закінчення Віт4Л. Він містить епізоди 51, 55, 59, 78, 78, 79, 86, 88; порядок їх переплутано. Хоча цей фрагмент міститься перед вступною статтею до Біл3Л, він безсумнівно належить до її кінця, тому що виглядає скороченням Біл2Л. Тому я думаю, що М. М. Улащик [ПСРЛ, 1980 г., т. 35, с. 7] помилився, приєднуючи цей фрагмент до кінця Віт4Л.

Оскільки Слуцький збірник переписано одним писарем і за одним заходом, текст одного з виділених нами творів плавно перетікає у текст наступного на одній сторінці, то ми мусимо припустити, що писар мав дефектний список Біл3Л і спочатку переписав його кінцеві аркуші. Отже, маємо ще один протограф (Біл3Л-Дефект), який походить від Біл0Л.

Біл4Л має велику втрату на початку – аж до кінця епізоду 35, та дві лакуни – від епізоду 49 до 76 і на епізодах 78 – 82. В цілому її текст досить близький за складом до Біл2Л, не повторюючи однак багатьох її характерних описок.

Отже, можна стверджувати, що всі чотири списки – Біл1Л – Біл4Л – походять від одного протографа (Біл0Л), який можна умовно реконструювати, доповнюючи те, що пропущено в одному списку, з інших списків, та обираючи найкращі, найлогічніші варіанти написання.

Додатковими сильними аргументами на користь спільного протографа виступають, **по-перше**, уривок «Повісті времен і літ» (82), котрий читається у трьох з чотирьох списків однаково і на тому самому місці – між статтями 6935 і 6939 років. **По-друге**, склад статей у списках практично ідентичний – майже всі істотні статті присутні принаймні у двох списках, і лише незначна кількість дуже коротких записів наявна тільки в одному списку. Але навіть ці унікальні записи не містять нічого революційного, нічого такого, про що ми не знали б з інших літописів.

Сказання про князів руських

Сказання про вірних святих князів руських (СКР) – вступна стаття Біл2Л, і друга її половина уціліла в Біл1Л. Ця стаття є скороченням статті «А се руські князі» в Комісійному списку Новгородського 1-го літопису молодшого ізводу (сер. 15 ст.) [Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов. – М.-Л., 1950 г., с. 467 – 469] та в збірнику Авраамки, який складався упродовж 1470 – 1495 рр. [ПСРЛ, т. 16, стб. 309 – 312; ще один список О. О. Шахматов знайшов у літописі єпископа Павла 17 ст. (Обозрение русских летописных сводов 14 – 16 вв. – М.: 1938 г., с. 303), але він, здається, не опублікований і досі]. Ніякої істотної різниці між цими двома списками немає, тому ми будемо називати цю редакцію СКР-1, а редакцію Біл2Л – СКР-2.

Порівняння цих текстів виглядає так:

№	СКР-1 (Н1ЛМІ)	СКР-2 (Біл2Л)
1	Володимир Мономах заснував місто Владимир-Заліський і побудував церкву Спаса [1119 = 1169 – 50]	Володимир Київський охрестив Руську землю і побудував місто Владимир на Клязьмі і дерев'яну соборну церкву Богородиці. Через багато років Володимир Мономах побудував кам'яну церкву Спаса у Золотих воріт
2	Прийшов з Києва його син Юрій Довга Рука і побудував церкву св. Георгія [1139 = 1169 – 30]	Через кілька років його син Юрій Долгорукий побудував муровану церкву св. Юрія
3	В 6663 [1158] році кн. Андрій Юрійович забрав із Вишгорода ікону та попів і заснував город Боголюбий з 2 церквами	В 6605 році кн. Андрій Юрійович побудував першу кам'яну церкву Богородиці, і покрив Золоті ворота [тут нема ані Вишгорода, ані Кучковичів, ані Боголюбого]
4	Через 11 років [1169 = 1158 + 11] він заснував одноверху церкву св. Богородиці у Владимирі, 8 травня, і верх її позолотив	Через **10** років він заснував одноверху муровану соборну церкву Богородиці у Владимирі, 8 травня
5	Він збудував церкву Покладання риз Богородиці на Золотих воротах	Він закінчив Золоті ворота
6	Кучковичі убили кн. Андрія	Андрієва княгиня і Кучковичі замишляли зло на Андрія [але убивство не згадано]
7	Михалко помстився за нього і помер	Михалко помстився за нього, **побив Кучковичів** і помер
8	На третій рік [від загибелі Андрія] прийшов із Солуня Всеволод-Дмитро Юрійович і став князем, потопив Кучковичів в озері	На третій рік прийшов з **Києва** Всеволод-Дмитро Юрійович і став князем, побив Кучковичів
9	Він добудував 4 верхи до церкви	Він добудував 4 верхи до церкви Богородиці

	Богородиці і позолотив їх	і позолотив їх
10	Він побудував церкву св. Дмитра на своєму дворі	Він побудував церкву св. Дмитра на своєму дворі **і позолотив**
11	Він побудував одноверху церкву Богородиці в монастирі	–
12	Його княгиня Марія побудувала церкву Успіння у новому жіночому монастирі	+
13	Він призначив синів: Ярослава – до Великого Новгорода, Костянтина – до Ростова, Юрія – на своє місце	Він мав **6** синів:
14	–	перший Ярослав, другий Іван Стародубський, третій Костянтин Ростовський
15	–	четвертий Святослав-Гавриїл Юр'ївський, поставив святого Юрія і сам був майстер; він же і церкву Воздвиження у Владимирі поставив
16	–	п'ятий Андрій Суздальський
17	–	шостий – Юрій [в Біл1Л це ім'я є, в Біл2Л – пропущено], великий князь владимирський, поставив соборну церкву Богородиці в Суздалі, а другу – триверху церкву Різдва Богородиці у Владимирі
18	–	Він же «на Гзѣ» [Біл1Л; в Біл2Л – «на Згѣ»] з Костянтином, братом своїм, бився
19	В 6745 [1237] році прийшов Батий і убив князя Юрія	На нього прийшов цар Батий і наздогнав його на ріці Сіті [але не написано, що убив]
20	–	А церкву на Кидеші поставив Борис Михалкович, син брата Андрієва і Всеволодова, і насипав город Кидекшу [Біл1Л; в Біл2Л – Кидешку], він же – Городець на Волзі
21	Після Батия прийшов з Великого Новгорода на велике княжіння Олександр Невський	А потім прийшов на велике княжіння у Володимир [так – правильно – в Біл1Л; натомість в Біл2Л «князь Володимир»] з Великого Новгорода князь **Андрій Боголюбський**
22	Батий його дуже шанував і відпустив з честю	–
23	Сини Олександра: Данило Московський, Дмитро	–

	Переяславський, Василь Костромськой, Андрій Городецький	
24	Від цього Андрія пішли суздальські князі – до Дмитра Костянтиновича, з дочкою якого оженився великий князь Дмитро Іванович	–
25	Тверські князі – від Ярослава Всеволодовича	–
26	Олександр Михайлович Тверський убив Щелкана, і на нього напали татари і знищили Твер	–
27	Хан Узбек поділив велике княжіння між Іваном Даниловичем Московським та Олександром Васильовичем Суздальським	–
28	Чудо зі дзвоном у Владимирі	–
29	Після смерті Олександра хан віддав усе княжіння Івану Даниловичу	–
30	І від того пішли руські князі, яких ми славимо як заступників Руської землі	–
31	Від княжіння Івана Даниловича до преставлення князя Івана Васильовича минуло 108 років	–
32	А митрополит Петро прийшов із Волині в 6824 [1316] році, і його прийняв князь Іван Данилович з честю	–

В редакції СКР-1 твір має чітку політичну спрямованість – показати походження московської великокнязівської династії. Для цього дано скорочений виклад історії за 200 років – від 1 чв. 12 ст. до 1 чв. 14 ст. Загальні контури подій окреслені правильно, хоча й містить багато недоладностей в деталях та анахронізмів. Це природно для твору, написаного значно пізніше подій – все, що не згадано в літописі, написано на здогад буряків.

Відмітимо ті помилки, які кидаються в очі:

– Церкву Спаса (1) побудував не Володимир Мономах, а Юрій Долгорукий, і не у Владимирі, а у новозаснованому ним місті Переяславлі-Заліському, бл. 1152 р.

– Церкву св. Георгія (2) побудував таки Юрій Долгорукий, але не у Владимирі, а у новозаснованому ним місті Юр'єві-Польському, бл. 1152 р. (До речі, її залишків досі знайти не вдалося.)

- Церкву Успіння у Владимирі (4) побудував Андрій Боголюбський, але вважається, що будівництво розпочалось в 1158 році, не в 1169, як подає (4).

- Неясно, звідки взяв автор СКР-1, що Всеволод прибув із Солуня (8). В Радзивилівському літописі (6684 = 1176 р.) сказано, що він прибув разом із Михалком з Чернігова.

- Автор СКР-1 знає тільки трьох синів Всеволода, називаючи їх не за старшинством (13).

- Автор СКР-1 ігнорує великого князя Ярослава Всеволодовича (19 – 21).

- Автор СКР-1 плутає синів і братів Олександра Невського, називаючи їх не за старшинством (23). Костромським князем був Василь Ярославич, не Василь Олександрович.

- Автор СКР-1, правильно називаючи Андрія Городецького сином Олександра Невського, помиляється, коли вважає цього Андрія родоначальником суздальських князів (24). Традиційно вважається, що вони походили від Андрія Ярославича – молодшого брата Олександра Невського.

- Неясно, звідки взяв автор СКР-1, що Узбек поділив велике княжіння між Іваном московським та Олександром Суздальським.

Ранні літописи нічого не знають про велике княжіння Олександра, повідомляючи просто, що в 6836 (1328) році великим князем став Іван (Рогозький літописець (1411), Симеонівський літопис (1411), Софійський 1-й літопис старшого зводу (1418)). Так само подають цю справу і наступні літописи: Новгородський 4-й (1447), Єрмолінський (1481), Типографський (1489), Московські зводи 1492, 1493, 1495 років, Літопис від 72-х язик старшого зводу (1497), Літопис від 72-х язик молодшого зводу (1518), Никонівський літопис старшого зводу (1520), Владимирський літописець (1534), Вологодсько-Пермський літопис (1538), Воскресенський літопис (1541). Всі вони повідомляють під 6840 (1332) роком про смерть Олександра Васильовича Суздальського.

Виявляється, що єдине джерело про цей поділ – розглядуваний фрагмент СКР-1. Детальний перегляд всієї суздальської частини СКР-1 (23 – 29) – у книзі Пудалова, який датує СКР-1 1-ї третиною або 1-ю половиною 15 ст. [*Пудалов Б. М.* Русские земли Среднего Поволжья (вторая треть XIII — первая треть XIV в.). – Нижний Новгород: 2004 г., Часть 2, глава 4: «Полътретья году» князя Александра Васильевича.]

Власне текст «Сказання», на мою думку, закінчується на епізоді 30 – прославленні князів, а епізоди 31 – 32 – це post scriptum. В епізоді 31, на думку дослідників згадана смерть московського княжича Івана, сина Василя Дмитровича, в 1417 р. (підбірка літописних звісток – в моїй статті «Звичай постриження правителя в ченці»). І справді, іншого Івана Васильовича ми вказати не можемо.

Але в такому випадку відрахування 108 років вказує нам на 1309-й рік, коли на Москві княжив Юрій Данилович, а не Іван.

Така сама невідповідність міститься і в епізоді 32: по-перше, Петро був призначений митрополитом в 1308, а не 1316 році; по-друге, обидві дати падають на княжіння Юрія, а не Івана Даниловича. Отже, всього в тексті СКР-1 можна нарахувати 13 фактичних помилок.

Можна думати, що цей post scriptum був написаний після 1417 року «оплошно и не справясь с делом» – автор приписки не знав про князя Юрія Даниловича, а уявляв собі справу так, що після Данила московським князем став одразу Іван (так воно виглядає з СКР, але не з літописів, у які автор приписки не зазирав).

Остання подія, згадана у самому тексті СКР-1 – це одруження Дмитра Московського з дочкою Дмитра Суздальського (1368 р.). Виникає спокуса віднести формування СКР-0 (тобто СКР-1 в об'ємі епізодів 1 – 30, без приписки) до 1370-х років і вважати публіцистичним трактатом для обґрунтування династичних прав московського дому, які треба було боронити від зазіхань тверського та суздальського домів. Але заглиблюватись у це питання я не маю наміру.

СКР-2 у цілком очевидний спосіб є похідною від СКР-1, і пороблені зміни показують, що їх автор був слабо обізнаний з предметом. Так, місце реального Володимира Мономаха (1) в СКР-2 поділено між Володимиром святим і Мономахом; в епізоді 21 місце реального Олександра Невського зайняв давно померлий Андрій Боголюбський. Помилка в даті (3) може бути простою опискою (наприклад, якщо в протографі було «в літо шість тисяч шістсот шістдесят третє» – то писар міг механічно пропустити третє слово, яке починається на «шість»), але вона показує, що автор не орієнтувався в хронології владимирських князів.

Цікавими є доповнення (14 – 18, 20) СКР-2 проти СКР-1. Там згадано уже 6 синів Всеволода (щоправда, Андрій Суздальський (16) був його онуком, а не сином), так що перелік СКР-1 виглядає його скороченням. Святославу слушно приписано будівництво церкви св. Юрія (в Юр'єві-Польському), церкви Воздвиження у Владимирі, здається, не існувало. З іменем Юрія слушно зв'язано будівництво собору Різдва Богородиці в Суздалі; але засновником церкви Різдва Богородиці у Владимирі вважається кн. Всеволод (11).

Найгірше стоїть справа з епізодом 20: церква Бориса і Гліба у Кидекші вважається будівлею Юрія Долгорукого, в той час як існування князя Бориса Михалковича сучасні довідники не визнають [*Войтович Л. В.* Князівські династії східної Європи. – Льв.: 2000 р., розділ 3.17: Мономаховичі. Юрійовичі. Ростовська, суздальська, московська і тверська гілки]. Змішування Кидекші (3 км від Суздаля) із Городцем на Волзі, який знаходиться у 180 км, видає в авторі слабке знайомство з географією Владимирського князівства (можливо, тут має місце невдале скорочення).

Так чи інакше, доповнення в СКР-2 наводять на думку, що в гіпотетичному тексті СКР-0 події 1-ї половини 13 ст. були висвітлені повніше.

В цілому СКР виразно ділиться на дві частини: перша (1 – 20) приділяє велику увагу будівництву міст і храмів, тоді як друга (21 – 30) мовчить про це, і не тому, що не було про що писати.

Обрізана на 21-у епізоді СКР-2 повністю втратила своє первісне значення меморандума династичних прав московських князів. Ці права автора редакції не цікавили. Натомість дуже вагомо і символічно виглядає поява Володимира – хрестителя Русі – на самому початку. Тобто СКР-2 набула нового значення як увертюри до літопису.

Визначити обставини появи СКР-2 не видається можливим; залишається припустити, що ця переробка була виконана спеціально для даного літопису.

Нижче, розглядаючи «Епітому митрополита Фотія», ми ще повернемось до питання про ідею переробки СКР.

Повість про напад Батия

Порівняємо текст повісті 1237 – 1238 років за 4 літописами: Софійським 1-й літописом старшого ізводу (С1ЛСІ, 1418 р.), Новгородським Карамзінським літописом (НКЛ, 1428 р.), Новгородським 4-го літописом (Н4Л, 1447 рр.) та Біл1Л. При цьому ми будемо проминати фрагменти, спільні для всіх літописів, і відзначати переважно структурні та змістовні різниці. Різночитання окремих слів враховуються тільки тоді, коли вони присутні принаймні у двох літописах, тобто не є індивідуальними особливостями якого списку.

№	Подія	С1ЛСІ	НКЛ	Н4Л	Біл1Л
1	Повчання з нагоди відмови кн. Юрія допомогти Рязані	+	–	–	–
2	Татари під Рязанню	Прийшли 16 грудня, узяли місто 21-го	16 / 21	16 / 21	16 / **22**
3	Емоційний опис руйнування Рязані	+	–	–	–
4	Емоційний опис руйнування Москви	+	–	–	–
5	Князь Юрій готується до битви на Сіті	+	–	–	–
6	Воєвода у Владимирі	Петро **Ослядю-кович** / Ослятин	Ослятин	Ослятин	**Ослятев**
7	Татари перед брамою Владимира	начаша **въпрашати**	начаша глаголати	начаша глаголати	начаша глаголати
8	На слова татар: «Не стріляйте»	Они же [владимирці] престаша стрѣлятъ	–	–	–
9	Всеволод і Мстислав збираються зробити	+	–	–	–

	вилазку				
10	Емоційний опис руйнування Суздаля	+	–	–	–
11	Масове постриження	И бысть наутрия: видѣвъ же се **князь Всеволодъ и владыка Митрофанъ**, яко уже взяту быти град, и внидоша въ церковь въ Святую Богородицю и остригошася всѣ **въ аггельскыи образъ** от владыки Митрофана	И наутриа увидѣша **гражане**, яко уже взяту быти граду, и внидоша в церковь святыя Богородиця, и стригошася вси от владыкы Митрофана	Як в НКЛ	Як в НКЛ
12	Молитва Митрофана при штурмі Успенського собору	+	–	–	–
13	Емоційний опис руйнування Владимира	–	+	Як в НКЛ	Особливий варіант
14	Татари воюють землю	И до Торьжьку нѣсть мѣста, гдѣ же не воеваша	**И всю ту страну и грады многи поимашя**, и до Тръжку нѣсть мѣста, **ни веси, ни селъ таких**, идеже не воевашя	Як в НКЛ	Як в НКЛ
15	Князь Юрій збирає військо на Сіті	–	Скорочений виклад епізоду 5	Як в НКЛ	Як в НКЛ
16	Князь Юрій оплакує загибель Владимира	+	–	–	–
17	Повідомлення	**А уже**, княже,	Княже, обошли	Як в НКЛ	Як в НКЛ

	Дорожа	обошли суть нас около **татары**	нас около		
18	Битва на Сіті	И нача князь полкы ставити около себя, и се вънезапу приспѣша **татарове** на Сить **противу князю Юрью. Юрьи же князь отложи всю печаль и поиде к нимъ**. И съступишася обоихъ полци, и бысть **сѣча зла и** велика, и побѣгоше пред инопле-меньники	…начашя ставити плъки около себе. И се внезапу приспѣша **крово-проливци христи-анскыи** на Сить, и съступишася обои полци, и бысть **брань** велика. **Разгне-ванием Божиим таково зло не бывало**, побегоша наши пред инопле-менникы.	Як в НКЛ	Початок як в НКЛ, далі: Разгневанием Божиим побегоша наши пред инопле-менникы
19	Загибель Юрія	И ту убиенъ бысть великии князь Юрьи Всеволодичь **на рѣцѣ на Сити, и вои его много побиша**	И ту убьен бысть князь великыи Юрьи Всеволодич **Володи-мерскыи**	Як в НКЛ	Як в НКЛ
20	Татари схопили Василька	**руками** яша и ведоша **въ станы своя** съ великою нуждею, **и дошедше** Ренъскаго лѣса, и сташа станы ту, и нудиша Василка много **проклятии и безбожнии татаровѣ**	яша и ведошя с великою нужею до Шерньскаго лѣса, и сташа станом, и нудиша его много	Як в НКЛ	Як в НКЛ
21	Відповідь Василька татарам і його молитви	+	+	+	–
22	Дата загибелі Василька	Сия злоба съключила месяца марта в 4,	Си же злоба съключися марта в 4	Сия же злоба **смертнаа**	Си же злоба случися марта в 4

		в четверг 4 недѣли поста		**сътворися** марта 4	
23	Поховання кн. Юрія	Докладний опис	Скорочено до фактичних деталей	Як в НКЛ	Як в НКЛ
24	Знайдення тіла Василька	+	+	+	Скорочено і стилізовано трохи інакше
25	Оплакування Василька	+	–	–	–
26	Похвала кн. Васильку	Тільки перша половина: «Бѣ же Василько лицемъ красенъ… на отне столе и дедне». И далі заключне речення: «И тако тѣ скончашася судомъ божиимъ, яко же слышасте».	Дано цілком	Як в НКЛ	Інший текст за мотивами похвали
27	Бог врятував князів	В переліку названо поіменно 6 синів Ярослава Всеволо-довича	Тільки: Ярослава Всеволо-довича з синами	Як в НКЛ	–
28	Ярослав розподіляє столи	–	+	+	–
29	Емоційний опис зруйнування Торжка і перелік убитих	+	+	+	–
30	Похід татар на Новгород	Довгий перелік святих заступників. Оплакування Русі	Перелік скорочено, татар відвернув св. Кирило. Оплакування нема	Як в НКЛ	Текст НКЛ скорочено
31	Оборона Козельська	Козляне же на ножи рѣзахуся с ними. **Съвѣтъ же сътвориша**	Козляне же [на] ножи рѣзахуся с ними и, исъшедше из	Як в НКЛ	Як в НКЛ

		изыти противу имъ на полкы татарьскыя. Исъшедше из града…	града…		
32	Козельський князь Василь	…понеже убо млад бѣ	…понеже убо млад бѣ, **12 лѣт**	Як в НКЛ	Як в НКЛ
33	Дві звістки про Олександра Ярославича	+	+	+	–
34	Татари здобувають Переяславль	+	Трохи скорочено	Як в С1ЛСІ	Сильно скорочено
35	Татари здобувають Чернігів	Докладний опис	Скорочено	Як в НКЛ	Сильно скорочено і пере-фразовано
36	Невська битва	Не на цьому місці, поставлена після повісті про похід Батия	+	+	+
37	Татари здобувають Київ і йдуть на Угорщину	Докладне оповідання	Неістотні скорочення С1ЛСІ	Як в НКЛ	Пропущено початок до княжіння Ростислава. Деяке скорочення тексту НКЛ – Н4Л

Далі, як ми уже звикли, складаємо таблицю збіжностей, в комірках якою вписуємо числа спільних епізодів:

	НКЛ	Н4Л	Біл1Л
С1ЛСІ	5	6	0
НКЛ		33	21
Н4Л			21

Тут нам ніякий графо-аналітичний метод не потрібен, бо справа цілком очевидна: НКЛ та Н4Л утворюють тісну пару, яка досить помітно відрізняється від С1ЛСІ. Біл1Л показує досить тісну залежність від цієї пари і незалежність від характерних особливостей С1ЛСІ.

Повість про Невську битву

Повість про Невську битву під 6748 роком читається в тих самих 4 літописах, що і Повість про напад Батия. На підставі розгляду повісті про напад Батия ми можемо проминути порівняння з С1ЛСІ і зосередитись на трьох літописах: НКЛ – Н4Л – Біл1Л, тим більше що і в цьому місці С1ЛСІ підтримує свою репутацію літопису особливого складу: тут перед повістю про Невську битву іде досить велика похвала князю Олександру, котрої нема в трьох інших літописах.

№	Подія	НКЛ	Н4Л	Біл1Л
1	Північний король на усті Іжори	…и мурмане, **и сумь**, и ѣмь…	…и мурмане, и соумъ…	…и мурмане, **и сумь**, и емь…
2	Король викликає Олександра	**шатаася безумием своим**, хотяще восприяти Ладогу…	**шатаяся безумьемь своимъ**, хотяще въспріяті Ладогу…	хотя въсприяти Ладогу…
3	Сбислав Якунович	…не имѣа **страха** в сердци…	…не имѣя **страха** въ сердци…	…не имѣя в сердци… [так само і в Біл2Л, і Біл3Л – мабуть випадковий пропуск у Біл0Л]
4	Ратмир	…он же от многыхъ ранъ паде и скончася	…онъ же от многыхъ ранъ паде и скончася	…он же от многых **не изнеможе въскорѣ, но мужествовав на них крѣпко, последи же изнеможе от рань многых** и скончася
5	Загиблі новгородці	Названо 4 імені, «а всѣх 20 муж»	Як в НКЛ	Нема імен, тільки «20 муж»
6	Втрати ворогів	А инии мнози язвени быша.	Як в НКЛ	А инии мнози язвьни быша, **отбѣгоша конечнѣ**.

Ми бачимо, що матеріал цієї повісті не дає нам нічого нового, тільки підтверджує факт залежності Біл1Л від НКЛ – Н4Л. Різночитань небагато, і вони переважно є пропусками окремих слів, з яких нічого вивести не можна.

Лапідарний літопис сер. 13 – поч. 14 ст.

Пошукаємо джерел записів Біл0Л за 2 пол. 13 – поч. 14 ст. (до 1309 р.), порівнюючи його з НКЛ та Н4Л. Оскільки тексти НКЛ та Н4Л досить обширні, а Біл0Л – лапідарний, ми беремо саме його за основу і шукаємо відповідників у новгородських літописах. Екстраваганції Біл0Л проти них виділено півжирним.

№	Подія	НКЛ	Н4Л	Біл1Л
1	6749 р.	+	+	Родися князю Александру сын Василии
2	6749 р.	+ [Копор’є]	Як в	И приеха Александр в Новъгород и взя с

			НКЛ	новградци **Попарью** и немець избишя
3	6750 р.	+	+	Иде Александр к Батыю царю, и Олег Рязанский иде к канови.
4	6750 р.	–	–	А Батый слышя Александрово мужьство и възлюби я, и отпустив и с честью [Схоже на цитату з СКР, епізод 22]
5	6754 р.	+	+	Ездил Александр 2-е к Батыю и отпущен бысть с честью
6	6755 р.	+	+	Убиен бысть в Орде князь Михаило Черниговьскии и Феодор, боярин его, **от Батыя** за вѣру християньскую септеврия 23
7	6761 р.	+	+	Сѣде Александр на столѣ Владимери
8	6761 р.	**6764 р.** Воева князь Александръ с новгородци **ѣмь**	Як в НКЛ	6761 р. Воева князь Александрь с новгородци [скорочено до безглуздя]
9	6766 р.	Бысть число на всю Рускую землю царьства Батыева **въ 21 лѣто**	Як в НКЛ	Бысть число на всю Рускую землю царьства Батыева
10	6771 р.	+ [6772]	Як в НКЛ	6771 р. Преставися князь Александрь Ярославичь, княжив 10 лѣт во Володимери
11	6788 р.	+	+	Кирил митрополит крыл церков оловом святую Богородицю во Володимири
12	6791 р.	+	+	Поставлен бысть Максим, митрополит греческыи, **на трети год ко Суздалию**
13	6793 р.	+	+	Заложена бысть камена церкви на Твери святы Спась
14	6798 р.	+	+	и освещана бысть в лѣто 6798 [продовження запису 12]
15	6811 р.	+	+	Приставися князь Данило Московскыи марта 4, **а княжив лѣт 11**
16	6813 р.	+	+	Князь Михайло Тверскыи Ярославичь и приде изо Орды, и сѣде на великомь княжени, и ходи к Москве и взя со Даниловичомь мир
16	6813 р.	+	+	Тои же зимы приставися **во Володимери** Максимь митрополит декебра в 16
17	6813 р.	–	–	Того же лѣта выеде князь Михаило изо Орды **Тверскы на великое княжение** [можливо гаплографія – перша частина речення може бути фрагментом запису про кн. Михайла Андрійовича]

18	6814 р.	6816 р. Поставлен бысть Петръ митрополит на Русь	Як в НКЛ	6814 р. Поставлен Петр митрополит в Рускую землю, **приехав в Сузьдаль в лѣто 6817**

Порівняння показує, що всі звістки Біл0Л походять з НКЛ – Н4Л, відмінності полягають у невдалих скороченнях та поясненнях, для яких не потрібно було особливе джерело.

Таблиця звісток 1310 – 1427 рр.

Пошукаємо джерел записів Біл0Л за 14 – поч. 15 ст. (до 1409 р.), порівнюючи його із доступними нам літописами 1 пол. 15 ст.: Троїцьким [ТЛ, за реконструкцією М. Д. Приселкова; втрачені фрагменти позначаємо «?»], Симеонівським [СимЛ, ПСРЛ, т. 18], Рогозьким літописцем [РогЛ, ПСРЛ, т. 15, ч. 1], С1ЛСІ, НКЛ та Н4Л.

Слід знати, що РогЛ має лакуну від 6909 до 6917 року, а в СимЛ ця лакуна заповнена текстом з Московського зводу 1492 р. Цей пізніший текст ми для порівняння не використовуємо.

Ми будемо також використовувати назви «московсько-тверська група літописів» (МТГ) на позначення ТЛ – СимЛ – РогЛ і «софійсько-новгородська група літописів» (СНГ) на позначення С1ЛСІ – НКЛ – Н4Л.

Оскільки всі ці літописи значно докладніші за Біл0Л, методика порівняння буде полягати у вибиранні звісток з Біл0Л та пошуку відповідників в інших літописах. Записи розташовані в тому порядку, в якому вони йдуть у Біл0Л. В інших літописах вони можуть іти в іншому порядку.

		МТГ			СНГ			
№	Подія	ТЛ	СимЛ	РогЛ	С1ЛСІ	НКЛ	Н4Л	Біл0Л
1	6818 р. Митро-полит Петро в Брянську	Фрагменти досить подібні до СимЛ	Докладне оповідання	–	Значно скорочено риторику, додано, що митрополит приїхав після Хрещення (цієї деталі нема в СимЛ)	Як в С1	Як в С1	Трохи скорочено СимЛ, додано приїзд після Хрещення
2	Кн. Михайло і Петро в Орді	?	Звістка дана під 6821 р.	–	–	–	–	Звістка дана під 6823 р., скоро-чення СимЛ
3	6823 р. Кн. Юрій пішов до Орди. Кн.	?	+	Тільки звістка про Михайла	Оповідання СимЛ значно розширене	Скоро-чення С1	Як в НКЛ	Скорочення СимЛ

	Михайло прийшов з Орди, захопив Торжок							
4	6824 р. Новгородці відбирають Торжок	?	+	–	–	–	–	+
5	6824 р. Поразка кн. Михайла	+	+	Інакше оповідання про поразку Михайла	Поширене оповідання СимЛ	Скоро-чення С1	Як в НКЛ	Скорочення СимЛ, не СНГ (нема характерної назви *Устьяни*)
6	6825 р. Юрій – великим князем. Битва на Бортеневі	?	+	Інакше оповідання, значно доклад-ніше за СимЛ. **Битва – 22 грудня**	6826 р. Коротке оповідання з інакшими деталями, ніж в СимЛ та РогЛ	6824 р. Скоро-чення С1	6825 р., як в НКЛ	Сильно скорочене, **битва – 22 грудня**
7	6826 р. Посол Кокча у Ярославлі та Ростові	?	+	–	+	Як в С1	Як в С1	Сильно скорочено
8	6826 р. Мор у Тверi	?	+	–	–	–	–	+
9	6826 р. Узбек убив кн. Михайла	?	+	Докладне оповідання	Велика повість	Лапідарна звістка	Як в НКЛ	Лапідарна звістка, може бути скороченням будь-

	Тверського							якого тексту
10	6830 р. Кн. Іван Данилович й Ахмил вийшли з Орди, узяли Ярославль	?	+	Звістка є, згадки про Ярославль нема	Звістка є, згадки про Ярославль нема	Звістка стилізована інакше, ніж в СимЛ	Скоро-чення С1 (нема кн. Івана)	Текстуально значно ближче до НКЛ, хоча факти ті самі, що й в СимЛ
11	6830 р. Дмитро Михайлович Тверський – великим князем	?	+	+	Звістка стилізована інакше	+	+	+
12	6833 р. Загибель кн. Юрія в Орді	?	+	Лапідарна згадка	+	+	+	Особливий варіант: кн. Дмитро та Юрій (обидва – великі!) розсварені пішли до Орди, і там Юрій був убитий **з наказу** Дмитра (інші літописи пишуть, що Дмитро убив особисто, а РогЛ мовчить про убивцю)
13	6833 р. Закінчена церква св. Федора у Твері	?	–	+	–	–	–	Згадка про **царгородського ігумена Івана** є тільки тут

14	6834 р. Узбек убив кн. Дмитра Михайло-вича	В Орді убито Дмитра Тверського та Олександра Ново-сильського	Як у ТЛ	Практично як у ТЛ	Цар убив Дмитра за кн. Юрія	Татари убили Дмитра за кн. Юрія	Як у НКЛ	Звістка сильно скорочена, може походити від різних текстів
15	6834 р. Закладено церкву Успіння на Москві	?	4 серпня, митрополит Петро і кн. Іван	Тільки факт закладання	Тільки факт закладання	Тільки факт закладання	Тільки факт закладання	4 серпня, кн. Іван [найбільш схоже на СимЛ]
16	6834 р. Олександр Михайлович – великим князем	?	–	+	–	–	–	Повторює РогЛ, але не дослівно
17	6834 р. Смерть митро-полита Петра	?	20 грудня, оповідання про похорон	–	20 грудня, зцілення від мощів	20 грудня	20 грудня	Пас церкву 20 років
18	6835 р. Похід Шевкала на Твер	?	–	–	–	–	–	Тільки тут цей похід згадано двічі
19	6835 р. Освячена Успенська церква в Москві	?	Освятив Прохор Ростов-ський	Освятив Прохор Ростов-ський **14 серпня, в канун**	–	–	–	**15 серпня** [Думаю, це здогад редактора Біл0Л]

				Успіння				
20	6835 р. Повстання у Твері проти Шевкала	?	–	Докладне оповідання з датою загибелі Шевкала – 15 серпня	Інше оповідання про **Щолкана**, з датою загибелі – 15 серпня	Досить подібно до С1, Шевкал / Щелкан	Як в НКЛ, Щелкан	Того ж дня [15 серпня] убито Шевкала у Твері [форма імені вказує скоріше на РогЛ]
21	6835 р. Призна-чення Феогноста митро-политом	?	Датовано 6836 роком	Датовано 6836 роком	Датовано 6836 роком	Датовано 6836 роком	Датовано 6836 роком	Датовано 6835 роком. Особливість – в тому, що ця подія поставлена перед звісткою про вокняжіння Івана Даниловича
22	6835 р. Князь Іван Данилович пішов до Орди	?	+	–	+	+	+	+
23	6835 р. Рать Федорчука знищила Твер	?	Докладне оповідання	Коротке, інакше стилізоване оповідання	Дещо відмінне від СимЛ	Коротка звістка	Як в НКЛ	Коротка звістка, згадано, що з татарами йшов також кн. **Олександр Васильович Суздальський**
24	6836 р. Іван Данилович – великим князем	+	Як в ТЛ	Як в ТЛ	Скорочення ТЛ	Як в С1	Як в С1	Скорочення С1

25	6836 р. Призна-чення Феогноста митро-политом	?	Поставлено	Поставлено	Приїхав на Русь	Приїхав на Русь	Приїхав на Русь	Вийшов на Русь
26	6837 р. Кн. Іван Данилович пішов війною на Псков	?	–	+	Докладне оповідання під 6838 роком	Як в С1	Як в С1	Точно як в РогЛ
27	6838 р. Заснування церкви Спаса на Москві	Докладне оповідання, 10 травня	Як в ТЛ	Як в ТЛ	Лапідарна згадка, без дати	Як в С1	Як в С1	Скорочена звістка, 10 травня
28	6840 р. Голод	+	Як в ТЛ	Як в ТЛ	–	–	–	+
29	6841 р. Другий шлюб кн. Івана Даниловича	–	–	–	–	–	–	+
30	6841 р. Помер кн. Олександр Суздаль-ський	+	+	+	6840 р.	6840 р.	6840 р.	+
31	Побудова церкви св. Михаїла в Москві	6841 р., освячена 20 вересня	Як у ТЛ	Як у ТЛ	–	6842 р., без дати	6842 р., без дати	6842 р., освячена 20 вересня
32	Вбивство кн. Олександра	6847 р. (подробиці	6847 р.	6847 р. 28 жовтня	Велика повість + коротка	Скорочена згадка, 29	Як в НКЛ	6846 р. 20 жовтня. Олександр

	Тверського і його сина Федора в Орді	майже не збереглись)			згадка (як у СимЛ) під 28 жовтня 6847 р.	грудня 6848 р.		названий великим князем; сказано, що Іван Данилович на той час був в Орді (це суперечить всім іншим оповіданням)
33	6847 р. Кн. Олександр Пронський убитий своїм братом	Докладна звістка	Як в ТЛ	Як в ТЛ	Як в ТЛ, але під 6848 р.	Як в С1	Як в С1	Скорочена звістка
34	6847 р. Похід Товлубія на Смоленськ	Докладна звістка	Як в ТЛ	Як в ТЛ	Як в ТЛ	Як в ТЛ, під 6848 р.	Як в НКЛ	Скорочена звістка ТЛ
35	6848 р. Смерть кн. Івана Даниловича	+	Докладна звістка	Як в СимЛ	Скорочено, княжив 18 років [помилково]	Як в С1, але під 6849 р.	Як в НКЛ	Як в С1, княжив 12 років [правильно]
36	6848 р. Кн. Семен Іванович в Орді	Зберігся фрагмент	Докладна звістка, пішов 2 травня, повернувся 1 жовтня	Як в СимЛ	6849 р., без точних дат	Як в С1	Як в С1	Скорочено, повернувся 1 жовтня
37	6849 р. Кн. Семен воював Торжок	Є звістка про похід, неначе без закінчення (нема вказівки на	Трохи скорочено ТЛ	Як у СимЛ, але під 6848 р. Є закінчення: «узяв на них [новго-	Інакше докладне оповідання	–	–	Скорочене оповідання ТЛ, **стояли в Торжку два місяці** (цієї подробиці нема ніде)

		тривалість пере-бування в Торжку)		родцях] чорний бір»				
38	6849 р. Кн. Костянтин Васильович Суздаль-ський	–	–	Він сів у Нижньому Новгороді на **Городці** на великому княжінні	–	–	–	Він сів у Новгороді на **Городищі** [тут в Біл0Л Городець на Волзі помилкою прийнято за Городище у Великому Новгороді]
39	Напад литви на Можайськ	6849 р., Ольгерд	6849 р., 1 жовтня, Ольгерд	Як в СимЛ	–	–	–	6850 р., скоро-чення СимЛ
40	Помер Узбек, Джанібек став ханом	Під 6849 р. і вдруге під 6850 р.	Точно як в ТЛ	Загалом як в ТЛ	Смерть Узбека під 6849 р., воцаріння Джанібека під 6850 р.	–	–	Під 6850 р.
41	Поїздка кн. Семена і Костянтина Суздаль-ського до Орди	6850 р.	Мабуть, як в ТЛ	Як в СимЛ	6850 р., згадана тільки поїздка Семена	–	–	6851 р. Кн. Семен і Костянтин Суздальський сперечались за Нижегородське князівство, і в Орді його присудили Костянтину [цього нема ніде]

42	Поїздка Феогноста до Орди	?	6850 р., коротка згадка + на середо-хресному тижні він повернувся до Москви	Як в СимЛ	6851 р., докладніша звістка, але нема про повернення	–	Як в С1	6852 р., виглядає як скорочення С1, але згадано про повернення
43	Померла Анастасія – дружина кн. Семена	?	6853 р., 11 березня	Як в СимЛ	–	–	–	6854 р.
44	Кн. Семен оженився з Євпраксією Смолен-ською і розвівся з нею	?	Під 6853 р. – оженився, під 6854 р. – розвівся	Як в СимЛ	–	–	–	Під 6854 р. обидві події
45	Кн. Семен оженився з Марією Тверською	6855 р.	Як в ТЛ	Як в ТЛ + митрополит його не благословив і церкви зачинив, і посилали до Царгороду по благо-словення	–	–	–	6856 р., зі скандальними подробицями РогЛ
46	Із Орди видали в Москву	6856 р. докладне	Як в ТЛ, Корольяд	Загалом як в ТЛ, Корьяд,	6857 р., скорочено,	Як в С1	Як в С1	6856 р., Михаїл-Кораид – Біл2Л;

	литовських князів	оповідання, Корьяд		Михаїл [ніби дві особи]	Михаїл та Курьяд [чітко дві особи]			6857 р., Михаїл-Корьяд – Біл4Л [неначе одна особа]
47	Війна за Оріхів	6856 р. Запис зберігся фрагмен-тарно	6856 р. Подано повністю	Як у СимЛ	–	6856 р. Інше, значно доклад-ніше оповідання	Як в НКЛ	6857 р., дуже подібно до СимЛ
48	Кн. Ольгерд прислав по Корьядову чадь	6857 р.	Як в ТЛ	Як в ТЛ	6858 р., стилізовано інакше	Скоро-чення С1	Як в НКЛ	6858 р., стилізація ближча до ТЛ
49	Чудо на гробі св. Петра митро-полита	6859 р.	Як у ТЛ	Як у ТЛ	–	–	–	6858 р.
50	Феогност призначив Данила Суздаль-ським єпископом	6859 р.	Як в ТЛ	Як в ТЛ	–	–	–	6860 р., скоро-чення ТЛ
51	6860 р. Похід кн. Семена на Смоленськ	6860 р. Збережено фрагмен-тарно	Як у ТЛ, але повністю, стояв на Угрі **тиждень**	Як у СимЛ	6859 р. Скорочено, стояв на Угрі **8 днів**	Як в С1	Як в С1	6860 р., **стояв тиждень**, тобто ближче до ТЛ
52	Митро-полит Феогност призначив Олексія	6861 р. 6 грудня, збережено частково	Запис ТЛ збережено повністю, названо 4	Як у СимЛ	–	6860 р., скорочено, без згадки про	Як в НКЛ	6861 р., названо 4 посли (Біл4Л), 3 посли (Біл3Л) [Скорочення СимЛ]

	Владимир-ським єпископом. Посольство до Царгорода у справі Олексія – наступника		послів			посольство		
53	Смерть митро-полита Феогноста, князів Семена та Андрія	6862 р., збереглось дуже мало	6862 р., обширний запис	Як у СимЛ	6861 р., скорочено і переком-поновано: спочатку смерть Семена і Андрія, а потім – Феогноста	Як в С1	Як в С1	6861 р., скоро-чення СимЛ
54	Повернення послів з Царгороду	?	6862 р., названо 4 послів	Як в СимЛ	–	–	–	6861 р., скоро-чення СимЛ
55	Заколот у Царгороді	?	–	6860 р.	–	–	–	6861 р., трохи скорочено РогЛ
56	Іван Іванович – великим князем	?	6862 р., сів у Владимирі 25 березня	Як у СимЛ	6861 р., без дати	Як в С1	Подібно до С1	Дуже подібно до СимЛ
57	Олексій поїхав ставитись у митро-полити	?	6862 р., лапідарна звістка	Точно як у СимЛ	–	–	–	Точно як у СимЛ
58	Роман – литовським	?	–	6862 р., докладна	–	–	–	6862 р., **не прийняли його**

	митро-политом			звістка				**кияни** – оцієї подробиці ніде нема
59	Митро-полит Олексій прийшов з Царгорода на Русь	6863 р., фрагмен-тарно	6863 р., повністю	Як у СимЛ	6862 р., скорочено	6862 р., сильно скорочено	Як в НКЛ	6862 р., сильно скорочено СимЛ, не як в С1
60	Весілля кн. Михайла Олексан-дровича	?	–	6860 р.	–	–	–	6862 р.
61	Весілля кн. Бориса Костянти-новича	?	–	6860 р., жовтень, Аграфена Ольгердівна	6862 р., без імені нареченої	Скоро-чення С1	Точно як у НКЛ	6862 р., Аграфена Ольгердівна [скорочення РогЛ]
62	Андрій Костянти-нович – князем у Нижньому Новгороді	?	–	6863 р., і ще раз згадано в 6864 р.	6863 р., докладніше, ніж у РогЛ	Точно як в С1	Точно як в С1	6864 р., лапідарна звістка
63	6864 р. Убито Олексія Петровича – тисяцького	Докладна звістка	Як у ТЛ	Інакша докладна звістка	–	–	–	Лапідарна звістка
64	6864 р. Митро-полит Олексій вдруге ходив	+	Точно як у ТЛ	Доклад-ніше, ніж у ТЛ	–	–	–	Лапідарна звістка

	до Царгороду							
65	6865 р. Митрополит Олексій їздив до Тайдули	Докладне оповідання	Точно як у ТЛ	Точно як у ТЛ	–	–	–	Загалом як у ТЛ + **проводив його великий князь Іван Іванович до Владимира** [цієї подробиці ніде нема]
66	6865 р. Убивство хана Джанібека	?	Лапідарна звістка [скоро-чення РогЛ]	Докладна звістка	Інша звістка (нема убивства Джанібека, просто – помер)	Точно як в С1	Точно як в С1	Скорочення РогЛ
67	6867 р. Смерть кн. Івана Івановича	?	13 листопада, княжив 6 років	Точно як в СимЛ	Княжив 6 років [скоро-чення СимЛ]	Як в С1	Як в С1	Скорочення СимЛ
68	6867 р. Смерть Бердібека. Кульпа. Наврус	?	Кульпа царював 5 місяців	Точно як в СимЛ	–	–	–	Кульпа царював **6** місяців [скорочення СимЛ]
69	6867 р. Князі в Орді – Наврус віддав велике князівство Дмитру Костянтиновичу	?	–	Докладна звістка	–	–	–	Зіпсована звістка РогЛ, з’явився **Іван Володимир** – думаю, внаслідок непорозуміння
70	6868 р. Князь Дмитро	Дмитро Костянти-	Дмитро Костянти-	Точно як в СимЛ	Дмитро Костянти-	Як в С1	Як в С1	Дмитро **Іванович**, 22 червня [думаю,

	вийшов з Орди і 22 червня сів на велике княжіння	нович	нович, 22 червня		нович, без дати			редактор Біл0Л, скорочуючи СимЛ, просто заплутався у цих Дмитрах – великих князях]
71	6868 р. Убивство Навруса і Тайдули. Хидир – царем	Вціліла тільки згадка про убивство Навруса	Запис збережено цілком	Зміст той самий, стилі-зовано інакше	–	–	–	Скорочення СимЛ
72	6868 р. Знамення на небі	?	+	Інакші записи про знамення, ніж у СимЛ	Ще інакші записи про знамення	–	–	Текстуально запис найближчий до СимЛ
73	6870 р. Цар Мурат віддає велике княжіння Дмитру Івановичу	?	Докладний запис	Точно як в СимЛ	Скорочення СимЛ	Як в С1	Як в С1	Плутанина з Дмитрами тут продовжена
74	6870 р. Кн. Дмитро Іванович виганяє кн. Дмитра Костянти-новича із Переяславля	?	Дмитро, Іван і Володимир проганяють Д. К. у Владимир і далі в Суздаль	Трохи докладніше ніж у СимЛ	Як у СимЛ	Як в С1	Як в С1	Три князі йдуть на Дмитра **Галицького**, проганяють його **і захоплюють в полон його княгиню**
75	Похід кн.	?	6871 р.	Як в СимЛ	–	–	–	6872 р. Лапідарна

	Дмитра Івановича на Суздаль		Коротка звістка					звістка
76	Епідемія	6872 р., фрагменти збереглись, Нижній Новгород, Коломна, Перея-славль, Москва	6872 р. – Нижній Новгород; 6873 р. – Нижній Новгород, Коломна, Перея-славль, Москва	6872 р. – запис подібний до СимЛ під 6873 р.; 6873 р. – Кашин, Ростов, Твер, Москва, Суздаль, Торжок	–	–	–	6873 р. Нижній Новгород, **Кострома, Ярославль, Ростов** [Ростов згадано в РогЛ, а Костроми і Ярославля ніде не названо]
77	6873 р. Заснування церкви Чуда св. Михаїла на Москві	?	Докладний запис	Як в СимЛ	–	–	–	Скорочення СимЛ
78	6873 р. Заснування церкви св. Михаїла у Нижньому Новгороді	?	–	–	–	–	–	Церкву заснував кн. Андрій Костянтинович, і цієї звістки ніде нема
79	Знамення в небі – місця чорні, як цвяхи, і мгла 2	Під 6879 р.	Під 6879 р.	Під 6879 р.	–	–	–	Під 6873 р., не на тому місці, де в інших літописах (97)

	місяці стояла							
80	6873 р. Смерть кн. Андрія Костянти-новича	2 червня	Як в ТЛ	Близько до СимЛ	Лапідарна звістка, 2 червня	Як в С1	Як в С1	Лапідарна звістка, без дати
81	6873 р. Невдала спроба кн. Дмитра Костянти-новича зайняти Нижній Новгород	?	–	–	Коротка звістка	Як в С1	Як в С1	Як в С1, але додано, що Дмитро **приїхав із Суздаля** [думаю, це здогад автора Біл0Л]
82	6873 р. Напад Тагая на Рязань	?	Докладна звістка	Як в СимЛ	Скорочення СимЛ	Як в С1	Як в С1	Скорочення СимЛ або й С1
83	6873 р. Кн. Дмитро Костянти-нович здобуває Нижній Новгород	?	Докладне оповідання зі згадкою посла Урусманди, але не на місці, під 6872 р., ще перед звісткою про смерть Андрія Костянти-новича	Як у СимЛ	Інше оповідання, посол Байрам-Хозя	Скоро-чення С1	Як в НКЛ	Скорочення РогЛ, з іменем Урусманди

84	Помер суздаль-ський єпископ Олексій	?	Взимку 6872 р.	Взимку 6872 р. (як у СимЛ) і потім ще раз – взимку 6873 р.	–	–	–	6873 р.
85	6874 р. Епідемія в Москві	?	Коротка звістка	Як у СимЛ	–	–	–	Скорочення СимЛ – РогЛ
86	6874 р. Весілля кн. Дмитра Івановича	?	Докладний запис	Як в СимЛ	–	Скоро-чений запис	Як в НКЛ	Скорочено, не можна визначити джерело
87	6876 р. Кн. Дмитро Іванович вигнав кн. Михайла Тверського до Литви	?	Докладний запис	Як в СимЛ	Інший запис	Трохи доклад-ніше за С1	Як в НКЛ	Скорочений запис, мабуть СимЛ – РогЛ
88	6876 р. Кн. Андрій Полоцький узяв Хорвач та Родню, а кн. Володимир – Ржев	?	Ховру та Рове	Хорвач та Родню	–	–	–	Хорвач (Біл1Л, Біл2Л); Ховрач (Біл4Л); Родне [більш подібно до РогЛ]
89	6876 р. Похід кн. Ольгерда	Збереглися незначні	Значна повість	Як в СимЛ	Коротка звістка	Як в С1	Як в С1	Скорочення СимЛ – РогЛ, не С1ЛСІ

	на Москву	фрагменти						
90	6876 р. Кн. Володимир Андрійович допомагав псковичам	?	Лапідарна звістка	Як в СимЛ	–	–	–	Ще трохи скорочено
91	6878 р. Знамення на небі	Запис збережено частково	Докладний запис з повчанням	Як в СимЛ	–	–	–	Скорочено
92	6878 р. Великий сніг у Новгороді	?	У Нижньому Новгороді (власне, схід сніжної лавини)	Як в СимЛ	–	–	–	Сильно скорочено, так що неясно, про який Новгород йдеться
93	6878 р. Другий похід кн. Ольгерда на Москву	Запис збережено фрагмен-тарно	Докладне оповідання, О. стояв під Москвою 10 днів	Як в СимЛ, О. стояв під Москвою **8** днів	–	–	–	Скорочено, О. стояв під Москвою **8** днів [більше схоже на РогЛ]
94	6879 р. Спроба кн. Михайла Тверського сісти на велике княжіння у Владимирі	?	Докладна звістка	Інакше оповідання	Скорочення СимЛ	Як в С1	Як в С1	Сильно скорочено СимЛ: **Лжею взял єси княжіння** [цього речення ніде нема]
95	6879 р. Весілля кн. Володимира	?	Коротка звістка, Олена Ольгердівна	Як в СимЛ	Скорочено, без імені Олени	Як в С1	Як в С1	З іменем Олени, більш подібно до СимЛ – РогЛ; але

	Андрій-овича							тут йдеться тільки про заручини, а про весілля є окрема згадка в наступному році (100)
96	6879 р. Кн. Михайло ходив походом на Кострому	?	Маршрут: Кострома, Молога, Угличе поле, Бежецький Верх	Як в СимЛ	Тільки Кострома й Молога, скорочено	Як в С1	Як в С1	Кострома, Молога, Углич, Бежецький Верх
97	6879 р. Знамення, мгла велика, за 2 сажені не видно	Є така звістка	Як в ТЛ	Як в ТЛ	–	–	–	Ще раз повторено звістку, яка подана під 6873 р. (79)
98	Кн. Дмитро послав військо на Рязань	?	6879 р. Велике оповідання	Як в СимЛ	Трохи розширене оповідання СимЛ	Як в С1	Як в С1	6880 р., скорочено
99	Народження кн. Василя Дмитровича	?	6879 р., 30 грудня	Як в СимЛ	6879 р., 1 січня	Як в С1	Як в С1	6880 р., 1 грудня (Біл2Л), 30 грудня (Біл4Л) [думаю, запис запозичено з СимЛ – РогЛ, в Біл2Л – помилка]
100	6880 р. Весілля кн.	?	+	+	Без імені нареченої	Як в С1	Як в С1	Без імені нареченої, названої вище (95)

	Володимира Андрій-овича							
101	Кн. Олег відвоював Рязань	?	6880 р.	Як в СимЛ	Скорочення СимЛ	Як в С1	Як в С1	6881 р., злегка скорочено СимЛ – РогЛ, не С1ЛСІ
102	6881 р. Похід кн. Кейстута на Перея-славль. Похід кн. Михайла на Торжок. Похід кн. Ольгерда під Любутськ	Незначний фрагмент	Деяке скорочення РогЛ, до Переяславля приступили у вівторок на другому тижні після Пасхи	Докладне оповідання, але без зазначеної дати	Скорочення РогЛ, дата – у **середу** після Радуниці	Як в С1	Як в С1	Сильно скорочено, дата – точно як в СимЛ
103	Народження кн. Юрія Дмитровича	6882 р.	Як в ТЛ	Як в ТЛ	–	–	–	6883 р. все інше як в ТЛ – СимЛ – РогЛ
104	6883 р. Похід кн. Дмитра Івановича на Твер	Незначні фрагменти	Докладне оповідання, облога тривала 4 тижні [оце точне значення]	Трохи змінене оповідання СимЛ, облога тривала **місяць** [заокруг-лено]	Трохи змінене оповідання РогЛ, облога тривала **місяць**	Як в С1	Як в С1	Сильно скорочено, облога тривала **5 тижнів**
105	6884 р. Похід кн. Володимира Андрій-овича	Коротка звістка	Як у ТЛ	Як у ТЛ	–	–	–	Ще трохи скорочено

	на Ржев							
106	6884 р. Невдалий приїзд митро-полита Кипріана до Москви	Тільки згадка про призна-чення К. митро-политом	Як у ТЛ	К. призначено митро-политом, і він прийшов до Києва	Докладне оповідання, але приїзд до Москви не згадано	–	–	[Такої звістки, як у Біл2Л, ніде нема]
107	6884 р. Приїзд патріарших прото-дияконів до митро-полита Олексія	Коротка звістка	Як у ТЛ	Як у ТЛ	–	–	–	Коротка і сильно зіпсована звістка
108	6885 р. Помер митрополит Олексій	Докладна звістка, 12 лютого	Як у ТЛ	Як у ТЛ	Коротка звістка, без дати	–	Як в С1	Коротка звістка, 12 лютого
109	6885 р. Помер кн. Ольгерд, на його місці – Ягайло	?	Коротка звістка + оповідання про Ольгерда і його синів	Як у СимЛ	Скорочення СимЛ	Як в С1	Як в С1	Коротка звістка, оповідання нема
110	6886 р. Битва на Вожі	Збереглися фрагменти повісті	Велика повість. «Вдарили з одного боку Тимофій окольничий, з другого – князь Данило	Як у СимЛ	6887 р., скорочення повісті СимЛ. «Великий князь ударив на них в лице, а з другого боку ударив князь	Як в С1	Як в С1	Значне скорочення повісті СимЛ (опис атаки – як в СимЛ, не як у С1ЛСІ)

			Пронський, а великий князь в лице»		Данило Пронський, а збоку Тимофій Васильович окольничий»			
111	6886 р. Похід Мамая на Рязань	?	Докладна звістка	Як в СимЛ	Як в СимЛ	Як в СимЛ	Як в СимЛ	Скорочено
112	6887 р. Михайло-Митяй	?	Докладна звістка – скорочення великої повісті про Митяя	Як в СимЛ	–	–	–	Ігумен Михайло, намісник митрополита, пішов до Царгороду на митрополію – скорочення СимЛ
113	6887 р. Князі Володимир Андрійович та Андрій Полоцький ходили на Литву до Стародуба	?	Докладне оповідання	Як в СимЛ	Коротка звістка, без назв міст	Як в С1	Як в С1	Скорочення СимЛ
114	6887 р. Єпископ Діонісій пішов до Царгороду	?	Коротке оповідання	Як в СимЛ	–	–	–	Сильно скорочено
115	6888 р. Куликов-ська	?	Коротка повість	Як в СимЛ	Поширена повість	Подібно до С1	Подібно до С1	Скорочення СимЛ

	битва							
116	6888 р. Похід кн. Дмитра Івановича на кн. Олега Рязанського	?	Докладна звістка	Як в СимЛ	Трохи поширене оповідання СимЛ	Як в С1	Як в С1	Дуже близько до СимЛ, не до С1
117	6888 р. Тохтамиш побив Мамая і став ханом	?	Докладне оповідання	Як в СимЛ	Поширене оповідання СимЛ	Як в С1	Як в С1	Дуже близько до СимЛ, не до С1
118	Кіпріан став митро-политом у Москві	?	6889 р., на Вознесіння	Як в СимЛ	–	–	–	6888 р., в кінці статті [можливо, заголовок 6889 перед цією звісткою просто пропущено]
119	6890 р. Народження кн. Андрія Дмитровича	?	Коротка звістка	Як в СимЛ	–	–	–	Перефразована звістка СимЛ
120	6890 р. Напад Тохтамиша на Москву	Дрібні фрагменти великої повісті	Велика повість	Як в СимЛ	Розширена повість СимЛ	Як в С1	Як в С1	Повість СимЛ сильно скорочена до основних фактів і поділена між 6890 та 6891 роками (чого ніде більше нема)
121	Мятеж у	6890 р.	6890 р.	Як в СимЛ	–	–	–	6891 р. Князь

	митрополії	Фрагмент запису	Кіпріан поїхав з Москви до Києва					Дмитро **вислав** Кіпріана з Москви [дослівно такої звістки ніде нема]
122	Рязанський князь захопив Коломну	6893 р. Докладна звістка	Як в ТЛ	Як в ТЛ	–	–	–	6892 р., скорочено запис ТЛ [ще один запис – № 130]
123	Народження кн. Петра Дмитровича	?	6893 р. Коротка звістка	Як в СимЛ	–	–	–	6892 р.
124	6896 р. Смерть кн. Дмитра Івановича і вокняжіння його сина Василя							Звістка потрапила не на місце, між статтями 6892 та 6893 років, нижче повторена (135) на хронологічному місці
125	Кн. Дмитро Іванович послав до Орди свого сина Василя	?	6891 р., навесні	Як в СимЛ	6891 р., докладніше, ніж в СимЛ, але без дати	6893 р., лапідарна звістка [мабуть, помилкова дата або помилково інтер-претована звістка СимЛ, що Василь того року	6891 р. – як в С1; і 6893 р. – як в НКЛ	В кінці помилкової статті 6896 р., дата – **травень** (чого нема в інших літописах), стилізація – СимЛ

						утік із Орди]		
126	6893 р. Митрополит Пімен пішов до Царгороду	Коротка звістка	Як в ТЛ	Як в ТЛ	Лапідарна звістка, скорочення ТЛ	Як в С1	Як в С1	Дуже подібно до С1
127	6894 р. Митрополит Кіпріан прийшов на Русь	?	–	–	Лапідарна звістка	Як в С1	–	Як в С1
128	Похід кн. Дмитра Івановича на Новгород	?	6894 р. Коротка звістка	Як в СимЛ	6894 р. Велика повість. Д. І. розгнівався на розбої в Костромі й Нижньому Новгороді	6894 р., скоро-чення повісті С1 і деякі допов-нення	6894 р., здається, об'єднання С1 + НКЛ	6895 р., скорочення С1 – і згадка про Кострому й Нижній Новгород. Д. І. узяв не тільки 8 000 рублів, але й **чорний бір і всі старини княжі** (цього, здається, нема ніде)
129	Весілля кн. Ягайла	?	–	–	6894 р.	Як в С1	Як в С1	6895 р., текст як в С1
130	Кн. Олег Рязанський захопив Коломну	?	–	–	6894 р. Лапідарна звістка здається, помилкою перенесено з 6893 р. (122)	Як в С1	Як в С1	6895 р., як в С1

131	6895 р. Епідемія у Смоленську	?	–	–	Коротка звістка	Як в С1	Як в С1	Скорочення С1
132	6985 р. 19 січня прийшов з Орди кн. Василь Дмитрович	?	–	–	Коротка звістка	Як в С1 + прийшов **до Москви**	Як в НКЛ	Як в С1
133	6896 р. Повернення митро-полита Пімена з Царгороду	Фрагмент звістки	Коротка звістка	Як в СимЛ	Скорочення СимЛ	–	–	Мабуть взята із С1 (повторена характерне написання «в другий *ряд*» замість «в другий *раз*»)
134	6896 р. Пімен висвятив новгород-ського архі-єпископа Івана	?	Докладна звістка, 18 січня	Як в СимЛ	Докладне оповідання, **17 січня**	Як в С1	Як в С1	Скорочення С1, 17 січня
135	Помер кн. Дмитро Іванович	?	6897 р., докладна звістка, «в середу в час ночі»	Як в СимЛ	6896 р., велика повість, «в середу в **2 часа** ночі»	6897 р., повість із С1	Як в НКЛ	6896 р., «в середу в 2 часа ночі». Особливості датування показують, що скорочувалась повість С1
136	6897 р. Пімен таємно пішов до Царгороду	6896 р. [хоча фактично – 6897 р.]	Як в ТЛ	Як в ТЛ	6897 р., скорочено	Як в С1	Як в С1	Як в С1 – під правильним роком, але з порушенням

								відносної хронології – звістка поставлена після смерті Д. І. (тоді як в ТЛ – під невірним роком, але з дотриманням відносної хронології)
137	6897 р. Приїзд кн. Семена-Лінгвена Ольгер-довича до Новгорода	?	–	–	Коротка звістка повторена двічі – перед повістю про Д. І. та після неї	Як в С1 (з подво-єнням)	Як в С1 (з подво-єнням)	Друга звістка С1, але ім'я *Лінгвен* додано з першої звістки С1
138	6897 р. Кн. Василь Дмитрович поїхав за Яїк	?	–	–	Коротка звістка	Як в С1	Як в С1	Скорочення С1
139	6897 р. У Києві помер митрополит Діонісій	?	–	–	Коротка звістка	Як в С1	Як в С1	Як в С1 [дата помилкова – треба 6893 р., як у СимЛ, але саме так стоїть в С1]
140	6898 р. Помер митрополит Пімен	?	–	–	Помер у Києві	–	Як в С1	У **Царгороді** [правильніше, ніж в С1!]
141	6898 р. Прибуття митро-полита	Прийшов із Царгорода через Київ	Докладне оповідання	Як у СимЛ	Прийшов з Царгорода (скорочення	–	Як в С1	Як в С1

	Кіпріана на Русь	(фрагмент)			ТЛ)			
142	Вокняжіння Василя Дмитровича	?	6897 р., посол Шихмат	Як у СимЛ	6898 р., посол Улан	–	Скоро-чення С1	6898 р., посол Улан – отже, узято із С1
143	6899 р. Поїздка Кіпріана до Новгорода	?	Докладне оповідання	Як в СимЛ	Коротка звістка, згадано владику рязанського, якого не згадано в СимЛ	Інакше докладне оповідання, згадано владику рязанського	Як в НКЛ	Практично співпадає з С1
144	Весілля кн. Василя Дмитровича	6898 р., фрагмент	6898 р., коротка звістка	Як в СимЛ	6900 р., інакша коротка звістка	Скоро-чення С1	Як в НКЛ	Практично співпадає з С1
145	6900 р. Кн. Василь Дмитрович ходив до Орди і захопив Нижній Новгород	?	Докладна звістка	Як в СимЛ	Коротка звістка, проти СимЛ додано, що кн. Семен Дмитрович утік до Орди	Як в С1	Як в С1	Дуже подібно до С1
146	6900 р. Кн. Семен Ольгер-дович повернувся до Литви	?	–	–	Коротка звістка	–	Скоро-чення С1	Як в С1
147	Москов-ський князь Василь в	?	6900 р. Коротка	Як в СимЛ	6901 р., Нижній Новгород,	Точно як в С1	Точно як в С1	Точно як в С1

	Орді одержав Ниже-городське князівство		звістка, тільки Нижній Новгород		Муром, Мещера, Торуса			
148	Царевич Бектут захопив Вятку	6899 р. Тохтамиш послав Бектута на Вятку	Як в ТЛ	Як в ТЛ	6901 р. Коротка звістка без імені Тохтамиша	Як в С1	Як в С1	Як в С1
149	Помер кн. Борис Костянти-нович	6902 р., 6 травня, в середу	6902 р., скорочено	Як в СимЛ	6901 р., лапідарна звістка	Як в С1	Як в С1	Як в С1
150	Москов-ський князь Василь Дмитрович послав військо на Торжок	6900 р., фрагмент звістки	6900 р., коротка звістка	Як в СимЛ	6901 р., докладне оповідання	Розширене оповідання С1	Як в НКЛ	Скорочення С1
151	6902 р. Приїзд кн. Андрія Ольгердо-вича до Новгорода	?	–	–	Коротка звістка	Як в С1	Як в С1	Як в С1
152	6903 р. Битва Темір-Кутлуя з Тохта-мишем	?	–	–	Коротка звістка	Як в С1	Як в С1	Як в С1
153	6903 р. Характе-ристика	?	–	–	–	–	–	Характеристика не містить жодного факту. Джерело її

	Тимура							мені невідоме, але це не «Повість про Темір-Аксака»
154	6903 р. Похід Вітовта на Смоленськ	?	–	–	Докладне оповідання	Як в С1	Як в С1	Як в С1
155	6903 р. Напад кн. Семена Дмитровича на Нижній Новгород	?	–	–	Докладна звістка	Як в С1	Як в С1	Скорочення С1
156	6903 р. Похід кн. Юрія Дмитровича на Казань	?	–	–	Докладна звістка	Злегка доповнена звістка С1	Як в НКЛ	Як в С1
157	6903 р. Кн. Вітовт послав військо на Рязанську землю	?	–	–	Коротка звістка	Як в С1	Як в С1	Як в С1
158	6904 р. Митрополит Кіпріан висвятив Григорія на ростовського єпископа	Фрагмент звістки	–	–	Коротка звістка, без переліку ростовських єпископів	Як в С1 + перелік	Як в НКЛ	Як в С1
159	6905 р. Князі	?	–	–	Коротка звістка	Точно як в С1	Стилі-	Точно як в С1

	Василь Іванович і Патрикій Наримон-тович у Новгороді						зовано інакше	
160	Битва на Ворсклі	6907 р. Незначний фрагмент	6907 р. Коротка повість	Точно як в СимЛ	6906 р. Велика повість	Як в С1	Як в С1	Дуже подібно до С1
161	6907 р. Помер кн. Михайло Тверський	?	Велика повість	Як в СимЛ	Інша велика повість	Як в С1	Як в С1	Лапідарна звістка
162	6908 р. Іван Михайлович – князем у Твері	?	Коротка звістка	Як в СимЛ	Помилково – **Михайло Іванович**	Як в СимЛ	Доклад-ніше, з точною датою	Як в СимЛ (або С1 з правильним іменем)
163	6908 р. Знамення на небі (сонячне затемнення)	?	–	–	Докладна звістка	–	–	Трохи скорочено С1
164	6909 р. Кн. Юрій Святославич відвоював Смоленськ	Фрагменти звістки	–	–	Докладна звістка	Як в С1	Скоро-чення С1	Скорочення С1 (відмінне від Н4Л)
165	6910 р. Знамення на небі (комета)	?	–	–	Докладна звістка	Як в С1 + повчання	Як в НКЛ	Як в С1, з маленьким доповненням

166	6910 р. Литовці побили рязанського князя	?	–	–	Ярослава Ольговича	Як В С1, Родслава Ольговича	Як в НКЛ	Як в С1, Родислава **Ольгердовича** [описка, яких багато в Біл2Л]
167	6911 р. Кн. Лінгвен захопив Вязьму	Звістка збереглась не повністю	–	–	Як в ТЛ	Як в С1	Звістка С1 пере-фразована і доповнена	Як в С1
168	6911 р. Війна з кн. Василем Кашин-ським	?	–	–	Коротка звістка	Як в С1	Як в С1	Як в С1, але зіпсовано
169	6912 р. Новгород-ський архі-єпископ Іван повернувся з москов-ського ув'язнення	Фрагмент звістки	–	–	Подібно до ТЛ	Як в С1	Як в С1	Як в С1
170	6912 р. Кн. Вітовт здобув Смоленськ	Фрагменти оповідання	–	–	Докладне оповідання	Як в С1	Як в С1	Як в С1
171	6912 р. Помер кн. Василь Суздаль-ський	?	–	–	Лапідарна звістка	Як в С1	Помер князь **великий** Суздаль-ський [зіпсовано С1]	Як в С1

172	6913 р. Пригода і смерть кн. Семена Суздаль-ського	?	–	–	Докладне оповідання	Як в С1	Як в С1	Трохи скорочено С1
173	6913 р. Чудо у Тютрю-мовому домі	?	–	–	Коротка звістка	Як в С1	Як в С1	Як в С1
174	6913 р. Війна кн. Вітовта зі Псковом	?	–	–	Докладна звістка	Як в С1	Як в С1	Скорочення С1
175	6914 р. Кн. Василь Дмитрович воював з Вітовтом через Псков	Фрагмент звістки	–	–	Інша звістка, ніж в ТЛ	Звістка С1 зіпсована	Звістка С1 пере-фразована	Текстуально найбільш подібно до С1
176	6914 р. Смерть і поховання митро-полита Кіпріана	Лапідарна звістка	–	–	Докладне оповідання	Як в С1, з невеликим допов-ненням	Як в НКЛ	Скорочення С1
177	6914 р. Пригоди кн. Юрія Смолен-ського	?	–	–	Докладне оповідання	Як в С1, трохи доповнене	Як в С1	Скорочення С1
178	6914 р. Кн. Петро	?	–	–	Коротка звістка	–	–	Як в С1

	Дмитрович їздив до Новгорода							
179	6915 р. Знамення на Пахрі	?	–	–	Коротка звістка	Як в С1	Як в С1	Як в С1
180	6915 р. Війна Пскова з німцями	?	–	–	Коротка звістка	Скоро-чення С1	Як в НКЛ	Скорочення С1 (інакше, ніж в НКЛ – Н4Л)
181	6915 р. Новгородці прийняли князя Лінгвена	?	–	–	Коротка звістка	Скоро-чення С1	Як в НКЛ	Як в С1
182	6915 р. Війна кн. Василя Дмитровича з Вітовтом	?	–	–	Коротка звістка	Скоро-чення С1	Скоро-чення С1 (інакше, ніж в НКЛ)	Як в С1
183	6915 р. Булат-Салтан скинув царя Шадібека	?	–	–	Коротка звістка	Скоро-чення С1	Як в НКЛ	Як в С1, але Булат-**Берди** [в обох списках]
184	6916 р. Кн. Костянтин Дмитрович намісником у Новгороді	?	–	–	Коротка звістка	–	Пере-фразовано С1	Точно як в С1
185	6916 р. Напад Едігея на Москву	Велика повість [на ній закінчу-	Інша повість	Як в СимЛ	Коротка фактична довідка, 300	Скорочена повість + довідка з С1	Як в С1, **3000** рублів викупу	Як в С1, **3000** рублів викупу (але не так як в Н4Л)

		ється ТЛ]			рублів викупу			
186	6917 р. Татари побили Анфала		–	–	Коротка звістка	Скоро-чення С1	Скоро-чення НКЛ	Найбільш подібно до НКЛ
187	6917 р. Псковичі уклали мир з Вітовтом та німцями		–	–	–	–	Коротка звістка	Трохи поширена звістка Н4Л
188	Приїзд митро-полита Фотія		6919 р. Коротка звістка, прийшов на Великдень	Як у СимЛ	6918 р. Докладніша звістка [тут є пізніша дописка, що він був митро-политом 22 роки]	–	Скоро-чення С1	6918 р. Трохи скорочено С1 (нема дописки), прийшов на Великдень [цієї подробиці нема в С1, є в СимЛ]
189	6918 р. Помер кн. Володимир Андрійович		На Трійцю	Як в СимЛ	Коротка звістка, без дати	–	Скоро-чення С1	14 травня [така дата є тільки в С2Л]
190	Напад кн. Данила Борисовича на Владимир		6919 р. Коротка звістка	Як в СимЛ	6918 р. Докладніша звістка	–	Скоро-чення і допов-нення С1	6918 р. Скорочення С1
191	6918 р. Фотій призначив єпископів		–	–	–	–	–	+
192	6918 р.		–	–	Докладна	–	Як в С1	Як в С1

	Грюнвальд-ська битва				звістка			
193	6918 р. Фотій призначив тверського єпископа		Коротка звістка [тут закінчується РогЛ та Сим1Л]	Як в СимЛ	–	–	–	Оповідання значно докладніше за СимЛ
194	6919 р. Народження кн. Ярослава Лінгве-новича				Коротка звістка	–	–	Як в С1
195	6919 р. Від'їзд княжни Анни Дмитрівни до Царгороду				Коротка звістка	–	Як в С1	Як в С1
196	6919 р. Митро-полит Фотій у Києві				–	–	–	+
197	6920 р. Митро-полит Фотій у Луцьку				–	–	–	+
198	6920 р. Митро-полит Фотій повернувся до Москви				–	–	–	+
199	6920 р. Князі Василь Дмитрович та				Коротка звістка	Скорочення С1	Як в НКЛ	Як в С1

	Іван Михай-лович в Орді								
200	6920 р. Повернувся з Орди [мабуть кн. Василь Дмитрович]				–	–	–	+	
201	6922 р. Пожежа у Твері				–	–	–	+	
202	6922 р. Кн. Ярослав поїхав до Литви				–	–	–	+	
203	6922 р. Чудотворна ікона в Колочі				–	–	–	+	
204	6922 р. Пере-бування Цамблака в Москві				–	–	–	+	
205	6922 р. Народження кн. Василя Василь-овича				–	–	–	Коротка звістка [в С2Л – 15.03.6923 р.]	
206	6923 р. Татари повоювали Єлецьку землю				Коротка звістка	Як в С1	Як в С1	Як в С1 + **і від того запустіла**	

207	6923 р. Невдала поїздка Фотія до кн. Вітовта				–	–	–	+
208	6923 р. Пожежі Москви і Смоленська				Коротка звістка	Подібно до С1	Подібно до С1	Точно як в С1
209	6923 р. Знамення (сонячне затемнення)				Коротка звістка	–	–	Докладніше, ніж в С1
210	6923 р. Кн. Василь Дмитрович – 26 років на великому княжінні				–	–	–	+
211	6923 р. Самсона обирають новгород-ським архі-єпископом				Докладна звістка	Скоро-чення С1	Як в С1	Як в С1
212	Цамблака обрали митро-политом				6923 р. [березневий рік = 15.11.1415 р.] Григорій болгарин	Як в С1	Як в С1	6924 р. [вересневий рік = 15.11.1415 р.] Григорій болгарин **Цамвлак**

213	Самсон приїхав до Москви на поставлення				6923 р., взимку	Як в С1	Доклад-ніше, ніж в С1	6924 р., взимку
214	6924 р. Чудесне зцілення над гробом митро-полита Петра				Коротка звістка	2 чуда, з іншими датами	Об'єднано дати з С1 та НКЛ	Як в С1
215	6924 р. Висвячення Самсона і його повернення до Новгорода				Докладна звістка	Скоро-чення С1	Як в С1	Трохи скорочено С1
216	6924 р. Татари воювали біля Києва				Коротка звістка	Як в С1	Як в С1	Як в С1
217	Помер кн. Іван, син Василя Дмитровича				6925 р. Коротка звістка	Скорочення С1	Як в НКЛ	6924 р., скорочення С1 [думаю, в Біл2Л випадково пропущено заголовок 6925 року, і ця звістка приєдналась до 6924 р.]
218	Сильна епідемія				6925 р., коротка звістка	Звістка С1 + оповідання	Як в НКЛ	6924 р., точно як в С1
219	6926 р. Митро-				–	–	–	+

	полит Фотій призначив ростов-ського єпископа							
220	6926 р. Кн. Дашко Острозький звільняє Свитри-гайла				Докладне оповідання	Як в С1	Як в С1	Як в С1
221	6926 р. Заколот у Новгороді				Докладна звістка	–	Значно доклад-ніше опо-відання	Як в С1
222	6926 р. Михайло Розсохін убив Анфала				Коротка звістка [скоро по цьому С1 закінчується]	Як в С1	Як в С1	Як в С1
223	6927 р. Відлито дзвони у Владимирі та Ростові					–	–	+
224	6928 р. Поїздка митро-полита Фотія до Литви і Галича					–	–	+
225	6929 р.					–	–	+

	Продов-ження поїздки Фотія до повернення в Москву							
226	Єфимія призначено новгород-ським архі-єпископом					–	6932 р., 24 вересня	6933 р., жовтень, скорочено
227	6933 р. Помер Михайло Федорович					–	–	+
228	6933 р. Помер кн. Василь Дмитрович					Коротка звістка, без дати	Скоро-чення НКЛ	Докладніша звістка, з датою
229	6933 р. Кн. Юрій Дмитрович від'їхав у Галич					–	–	+
230	6933 р. Поїздки митро-полита Фотія					–	–	+
231	6934 р. Епідемія у Твері та Москві,					–	–	+

	митрополит посилав ікону до Твері							
232	6934 р., осінь. Епідемія в Москві					–	–	+
233	6934 р. Кн. Василь Васильович в Москві					–	–	+
234	6934 р. Митрополит у с. Бісерів-ському та Владимирі					–	–	+
235	6935 р. Великий князь із матір'ю – у с. Курчев-ському					–	–	+
236	6935 р. Зустрічі Фотія з великим князем					–	–	+
237	6935 р. Смерть князів Володими-ровичів					–	–	+

238	6935 р. Митрополит їздив до Литви					–	–	+
239	6935 р. Помер кн. Петро Дмитрович					–	–	+

Аналіз звісток 1310 – 1427 рр.

Ми завели в таблицю **всі звістки** Біл0Л за 1310 – 1427 роки. Що це дає нам для з’ясування джерел Біл0Л?

Перш за все треба зазначити, що наша велика таблиця чітко ділиться по вертикалі на дві групи, які ми скорочено називаємо МТГ та СНГ (МТГ – «московсько-тверська група літописів» на позначення ТЛ – СимЛ – РогЛ; СНГ – «софійсько-новгородська група літописів» на позначення С1ЛСІ – НКЛ – Н4Л), а по горизонталі – на три смуги, з яких перша охоплює звістки 1 – 125 (6818 / 1310 – 6893 / 1385 роки), друга – звістки 126 – 190 (6893 / 1385 – 6918 / 1410 роки), третя – звістки 191 – 239 (6918 / 1410 – 6935 / 1427 роки).

Ці три смуги відповідають трьом джерелам Біл0Л, як то дуже добре видно з наступних узагальнених таблиць (складаючи їх, я перш за все дивився на сам факт присутності звістки в літописі, і тільки в другу чергу – на текстове оформлення звістки).

Перше джерело (1310 – 1385 рр.)

Джерело записів Біл0Л	Епізоди	Кількість
Тільки в СимЛ	1 2 3 4 5 8 15 19 67 71 72 94 102	13
Тільки в РогЛ	6 13 16 20 26 38 45 55 58 60 61 66 69 83 84 88 93	17
Якийсь із МТГ	27 28 31 36 37 39 40 41 43 44 47 49 50 51 52 53 54 56 57 59 63 64 65 68 73 75 76 77 79 85 89 90 91 92 95 96 97 99 101 103 105 107 108 110 112 113 114 115 116 117 118 119 122 123 125	55
МТГ в цілому		85
Тільки в С1ЛСІ		0
Тільки в НКЛ		0
Тільки в Н4Л		0
Якийсь із СНГ	81	1
СНГ в цілому		1
МТГ або СНГ	7 9 10 11 12 14 17 21 22 23 24 25 30 32 33 34 35 42 46 48 62 70 74 80 82 86 87 98 100 104 109 111 120	33
Тільки в Біл0Л	18 29 78 106 121 124	6

Першим джерелом виступає у нас МТГ – із неї в Біл0Л запозичено 118 звісток, або 94%! Натомість записи, характерні для СНГ, тут представлені тільки один раз (звістка 81 вочевидь запозичена із С1ЛСІ при компоновці Біл0Л).

В силу фрагментарної збереженості Троїцького літопису ми не маємо в Біл0Л жодної звістки, яку можна було б однозначно пов'язати з ТЛ. Натомість ми бачимо цілі значні серії звісток, **які є тільки в СимЛ** (і яких нема в ТЛ / РогЛ) та **які є тільки в РогЛ** (і яких нема в СимЛ / ТЛ).

До найбільш яскравих запозичень із СимЛ належать епізоди 1 (1310 р., митрополит петро в Брянську), 4 (1316 р., новгородці в Торжку), 8 (1318 р., мор у Твері). Таким чином, немає ніякого сумніву, що писар Біл0Л використав СимЛ.

До найбільш яскравих запозичень із РогЛ належать епізоди 13 (1325 р., церква Федора у Твері), 16 (1326 р., кн. Олександр Михайлович на великому княжінні), 38 (1341 р., кн. Костянтин Суздальський), 45 (1347 р., скандальний шлюб кн. Семена Івановича), 55 (1352 р., заколот у Царгороді). Таким чином, немає ніякого сумніву, що писар Біл0Л використав РогЛ.

Як не дивно, ніхто з дослідників так і не побачив у Біл0Л слідів Рогозького літописця – всі один за одним повторювали, що джерело згаданих повідомлень невідоме. Довелось мені попрацювати Шахматовим (не отримуючи, однак, його академічного жалування!).

Я не бачу підстав припускати існування «протографа» (тобто літопису, який об'єднував би СимЛ та РогЛ) – це припущення нічого не пояснює і суперечить бритві Оккама. Якщо автор «протографа» мав ці два літописи, то так само їх міг мати і писар Біл0Л, як це ми скоро побачимо.

Друге джерело (1385 – 1410 рр.)

Джерело записів Біл0Л	Епізоди	Кількість
Тільки в СимЛ		0
Тільки в РогЛ		0
Якийсь із МТГ		0
МТГ в цілому		0
Тільки в С1ЛСІ	128 132 133 134 142 143 144 145 146 163 175 178 180 182	14
Тільки в НКЛ		0
Тільки в Н4Л	187	1
Якийсь із СНГ	126 127 129 130 131 135 136 137 138 139 140 141 147 148 149 150 151 152 154 155 156 157 158 159 160 164 165 166 168 171 172 173 174 176 177 179 181 183 185 186 190	41

СНГ в цілому		56
МТГ або СНГ	161 162 167 169 170 188 189	7
Тільки в Біл0Л	153	1

Кардинально інша ситуація – з другою групою звісток. тут 56 записів із 65, або 86%, ми можемо пояснити використанням тільки одного джерела – Софійського 1-го літопису старшого ізводу. Натомість повідомлення, характерні для МТГ, тут зникають повністю.

Ще одним показником зміни джерела виступає подвоєння запису про захоплення Коломни (122 + 130). Епізод 122 запозичено з МТГ і відповідно датовано 6893 роком (в СНГ під цим роком його нема). Епізод 130 такого ж змісту запозичено з С1ЛСІ, де він датований 6894 роком (в МТГ під цим роком його нема). Тобто кожен з літописів МТГ та СНГ має тільки один запис про Коломну, і лише в Біл0Л цей запис подвоєно внаслідок переходу до нового джерела.

Третє джерело (1410 – 1427 рр.)

Джерело записів Біл0Л	Епізоди	Кількість
Тільки в СимЛ		0
Тільки в РогЛ		0
Якийсь із МТГ		0
МТГ в цілому		0
Тільки в С1ЛСІ	194 199 208 209 214 215 218 221	8
Тільки в НКЛ		0
Тільки в Н4Л	226	1
Якийсь із СНГ	192 195 206 211 212 213 216 217 220 222	10
СНГ в цілому		19
МТГ або СНГ		0
Тільки в Біл0Л	191 193 196 197 198 200 201 202 203 204 205 207 210 219 223 224 225 227 228 229 230 231 232 233 234 235 236 237 238 239	30

В третій групі ми бачимо продовження використання С1ЛСІ аж до самого її кінця (запозичення в Біл0Л припиняються на 1418 році – році закінчення С1ЛСІ; далі в Біл0Л ідуть виключно унікальні звістки). Але з цього джерела взято лише 32% повідомлень; решта – це унікальні звістки Біл0Л, які цілком очевидно скупчені довкола митрополита Фотія.

Тому ми можемо сміливо припустити, що автором цієї частини Біл0Л (та мабуть і редактором-складачем всього Біл0Л до 1427 року) був писар митрополита Фотія (ПМФ). Сам Біл0Л в частині до 1427 року можна називати «Епітомою митрополита Фотія» (ЕМФ), про яку ми докладніше поговоримо у заключному розділі. Оскільки Фотій був persona grata у Москві, то природно припустити, що він мав доступ і до літописів. Так, я думаю, можна пояснити використання в Біл0Л Симеонівського та Рогозького літописів. Через той самий канал було використано і С1ЛСІ (або гіпотетичний «звід митрополита Фотія», від якого, на думку О. Г. Боброва, походять С1ЛСІ та НКЛ2 [*Бобров А. Г.* Новгородские летописи 15 в. – Спб.: 2001 г., глава 3.3 «Свод митрополита Фотия»]. Але Бобров ніяк не використав білоруських літописів).

Битва на Ворсклі 1399 р.

«Повість про битву на Ворсклі» у складі «білоруського» літопису походить із С1ЛСІ. Аналіз її – дуже простий, проте повчальний.

Варіанти тексту «білоруських» літописів

Варіанти тексту «литовських» літописів

Аналіз варіантів тексту

Висновки

1. Ця повість у складі «білоруських» та «литовських» літописів повністю залежить від Софійського 1-го літопису старшого ізводу і не може бути ніяким історичним джерелом. В окремому нарисі, присвяченому історії тексту цієї повісті, буде показано, що навіть найдавніший текст у складі Біл0Л сильно зіпсовано.

2. При переписуванні «білоруських» та «литовських» літописів ця повість продовжувала псуватись, тому я наполегливо раджу історикам користуватись в дослідженнях текстом С1ЛСІ, а не цими літописами. Особливо характерною є поява літературного героя ***Промчеслова***, який поширився у ряді списків.

3. Писарі Великого князівства Литовського **не мали жодного поняття** про битву на Ворсклі. Все, що вони про неї знали – запозичено з московського літописання.

Варіанти тексту «білоруських» літописів

№	Епізод	Біл1Л	Біл2Л	Віт4Л	Лит1Л
1	В літо 6906 [1] була битва великого князя Вітовта з царем Темір-Кутлуєм	побоище, Темирь-Кутлуй	**поище** (!); **Тимер-Куклуй**	побоище, Темир-**Тиклуй**	побоище, Тимір-Кутлуй
2	Вітовт Кейстутович зібрав велике військо	+	+	+	+
3	і цар Тохтамиш зі своїм	+	+	+	…зі своїм

	двором				**військом**
4	і литва	+	+	+	+
5	і німці	+	+	+	+
6	і ляхи	+	+	+	+
7	і жемайти	–	+	+	+
8	татар	–	+	+	+
9	волохів	–	+	+	+
10	і подоляни	поляне	поляне	поляне	поляне [поставлені одразу після литви]
11	і було 50 князів з ним, і дуже багато війська	+	і з ним було князів [число пропущено]	+	…князів **руських**
12	З усіма полками рушив на Темір-Кутлуя	+	Темир-**Кукляя**	+	+
13	І хвалився Вітовт:	+	+	+	+
14	Підемо, полонимо землю Татарську, переможемо царя Темір-Кутлуя і візьмемо царство його, і посадимо царя Тохтамиша, а він мене посадить на всій Руській землі і на тому всьому	+	+	+	[Трохи скорочено]
15	І пішов воювати татар	+	+	+	+
16	В той час прибув цар Темір-Кутлуй з великим військом і своїми князями	+	+	+	+
17	І зустрівся з Вітовтом у полі на ріці Ворсклі, і був їм великий бій 12 серпня, у вівторок [2], і довго билися, і допоміг бог татарам	+	+	+	…довго билися, **мало не весь день**…
18	Князь Вітовт утік з малою дружиною	+	[Нема імені]	Як у Біл2Л	Як у Біл2Л
19	І цар Темір-Кутлуй прийшов до Києва і узяв	+	+	+	+

	викуп 3000 рублів литовських				
20	і силу свою розпустив по Литовській землі, і воювали татари аж до Великого Луцька	+	+	+	+
21	і багато зла створили у Литовській землі, і відійшли в свою землю	[Далі в тексті лакуна]	+	+	+
22	А це імена загиблих князів литовських		+	+	+
23	князь Андрій Ольгердович Полоцький		+	+	князь Андрій **Кейстутович** Полоцький
24	брат його Дмитро Брянський		+	Дьбрянский	Бранский
25	князь Іван Дмитрович Кіндир		+	+	**Скіндир**
26	князь Андрій, пасинок Дмитра		+	+	князь Андрій **Дмитрович, пасинок його**
27	князь Іван Євлашкович		+	+	+
28	князь Іван Борисович Київський		+	+	+
29	князь Гліб Святославич Смоленський		+	+	+
30	князь Лев Корьядович [3]		+	**Глеб** Корьядович	**Глеб** Коріатович
31	брат його князь Семен		+	+	+
32	князь Михайло Підберезький		+	+	+
33	брат його князь Олександр		+	–	–
34	князь Михайло Данилович		+	–	–
35	брат його князь Дмитро		+	+	+
36	князь Федір Патрикійович Волинський		+	**Волоський**	**Вольский**
37	князь Ямонтович		+	**Амонтович**	+
38	князь Іван Юрійович Більський		+	+	+

39	князь Спитко Краківський		Выспытко	+	**пан краківський з ляхів, пан** Спитко

1. Літні місяці 6906 року відповідають 1398 року при березневому та вересневому численні, і 1397 року при ультра-березневому численні.

2. 12 серпня 1399 р. – дійсно вівторок, тому 6906-й рік слід вважати помилкою.

3. В С1ЛСІ, звідки запозичено цю повість, стоїть: **Лев Корьядович**. Таким чином, Гліб Корьядович – це помилка писаря.

Варіанти тексту «литовських» літописів

№	Епізод	Віт6Л	Лит4Л	Лит5Л	Лит6Л	Лит7Л
1	Того ж літа [рік не вказано!] князь великий Вітовт прийшов до Смоленська і послав Промчеслова і князя Гліба Святославич на Темір-Кутлуя	**Чемир-Тиклуй**	**Промці-лова**, Темір-Тиклуй	**Промчы-слава**, Тимир-Тиклуй	**Промчи-слава, Мирклуй**	Промчи-слава, Тимир-Тиклуй [в заголовку навіть Тивир-Тиклуй]
2	Вітовт Кейсту-тович зібрав велике військо	+	+	+	+	+
3	і цар Тохтамиш зі своїм двором	…своим **людом**	Як у Віт6Л	Як у Віт6Л	Як у Віт6Л	Як у Віт6Л
4	і литва	+	+	+	+	+
5	і німці	+	+	+	+	+
6	і ляхи	+	+	+	+	+
7	і жемайти	+	–	–	–	–
8	татар	+	+	+	+	+
9	волохів	+	+	–	+	–
10	і подоляни	–	–	–	–	–
11	і було 50 князів з ним, і дуже багато війська	+	+	+	+	+
12	З усіма полками рушив на Темір-Кутлуя	**Тимир-Тиклуя**	+	+	**Тымир-Тиклуя**	**Тивир-Тиклуя**
13	І хвалився Вітовт:	+	+	+	+	+
14	Підемо, полонимо	…**убьем**	Як у	…**забиймо**	Як у Віт6Л	Як у Віт6Л

	землю Татарську, переможемо царя Темір-Кутлуя і візьмемо царство його, і посадимо царя Тохтамиша, а він мене посадить на всій Руській землі і на тому всьому	царя…	Віт6Л	царя…		
15	І пішов воювати татар	+	+	+	+	+
16	В той час прибув цар Темір-Кутлуй з великим військом і своїми князями	…с князьми **и с уланы**	Як у Віт6Л	[Скоро-чено, нема *і своїми князями*]	Як у Віт6Л	…с князи и **слав-ными** [зіпсо-ване *с ула-нами*!]
17	І зустрівся з Вітовтом у полі на ріці Ворсклі, і був їм великий бій 12 серпня, у вівторок, і довго билися, і допоміг бог татарам	+	+	…битва великая **лета 6907**…	Як у Лит5Л	+
18	Князь Вітовт утік з малою дружиною	+	+	+	+	+
19	І цар Темір-Кутлуй прийшов до Києва і узяв викуп 3000 рублів литовських	…под Киев **и стоял под Киевом 3 дня**…	Як у Віт6Л	Як у Віт6Л	Як у Віт6Л	Як у Віт6Л
20	і силу свою розпустив по Литовській землі, і воювали татари аж до Великого Луцька	+	+	+	+	+
21	і багато зла створили у Литовській землі, і відійшли в свою землю	+	+	+	+	+
22	А це імена загиблих князів литовських	+	+	+	+	+
23	князь Андрій	+	+	+	+	+

	Ольгердович Полоцький					
24	брат його Дмитро Брянський	+	+	+	+	+
25	князь Іван Дмитрович Кіндир	[Нема *Кіндир*]	Як у Віт6Л	Як у Віт6Л	–	Як у Віт6Л
26	князь Андрій, пасинок Дмитра	+	+	…пасинок **його**	[Переставлено на початок, перед Андрієм Полоцьким]	+
27	князь Іван Євлашкович	–	–	–	–	–
28	князь Іван Борисович Київський	+	+	+	+	+
29	князь Гліб Святославич Смоленський	+	+	+	[Нема *Смоленського*]	+
30	князь Лев Корьядович	**Глеб** Корьядович	**князь Коріатович**	Як у Віт6Л	–	Як у Віт6Л
31	брат його князь Семен	+	+	+	+	+
32	князь Михайло Підберезький	+	+	+	+	+
33	брат його князь Олександр	–	–	–	–	–
34	князь Михайло Данилович	–	–	–	–	–
35	брат його князь Дмитро	+	+	+	+	+
36	князь Федір Патрикійович Волинський	**Волоский**	князь **Дмитро** Патрикійович **Волоський**	**Біль-ський**	Як у Лит5Л	Як у Лит5Л
37	князь Ямонтович	–	–	–	–	–
38	князь Іван Юрійович	+	+	–	–	–

	Більський					
39	князь Спитко Краківський	**пан**	Як у Віт6Л	Як у Віт6Л	да на Спытка, **который держал Подолие**	Як у Віт6Л

Аналіз варіантів тексту

Починаємо аналіз традиційно – із з'ясування залежності списків.

Ця робота в даному випадку дуже легка і прозора – її навіть можна використовувати для практичних занять зі студентами-істориками.

Порівняння Біл1Л та Біл2Л показує, що вони походять зі спільного протографа (Біл0Л) з певними індивідуальними різночитаннями. Наприклад, в Біл1Л пропущено епізоди 7 – 9, хоча вони були в С1ЛСІ, а отже, і в Біл0Л; в Біл2Л пропущено число князів в епізоді 11 (хоча воно було вказано в С1ЛСІ, а отже і в Біл0Л). Ми можемо думати, що в Біл0Л було помилкове написання *поляне* (10) замість правильного *подоляне* в С1ЛСІ, і це помилкове написання поширилось по всіх списках.

У Віт4Л повість запозичена з Біл0Л (незначні співпадіння Віт4Л з Біл2Л слід вважати випадковими, і в той же час є й відмінності). При цьому в Віт4Л допущено деякі характерні описки, які були успадковані в наступних списках: це написання імені Темір-**Тиклуй** замість *Кутлуй*, перейменування *Льва* Корьядовича на **Гліба** Корьядовича (30), помилкове написання **Волоський** замість *Волинський* (36). Всі ці описки говорять нам, що писар Віт4Л не був знайомий з предметом.

Від Віт4Л походить і текст Лит1Л, в якому маємо пропуск епізодів 33, 34 (так само як у Віт4Л). Разом з тим Корьядович (30) названий Левом (як у Біл2Л), а не Глібом (як у Віт4Л). Розгляд вставки з білоруського літопису в Лит1Л показує, що в Лит1Л маємо сильно скорочений і зіпсований текст Віт4Л.

До тексту зроблено незначні доповнення. Так, Спитко (39) правильно названий паном краківським (тобто воєводою, не князем, як у Біл0Л); разом з тим князь Андрій Полоцький (23) названий **Кейстутовичем**. Вище ми бачили, що автор Лит1Л відносив Андрія до синів Кейстута (ППВ, епізод 15) – і тут він не забув ще раз про це нагадати. Але це – його особиста думка, не більше.

Повість у складі Віт6Л переписана з Віт4Л, про що нам говорять характерні епізоди 30, 36, іменування царя *Тиклуєм*, а також пропуск епізодів 33, 34. Разом з тим Віт6Л запроваджує деякі свої характерні написання, відмінні від Віт4Л, які поширюються далі. Це **пропуск** епізодів 10, 27, 37, імені *Кіндир* в епізоді 25; **заміна** *своїм двором* на *своїм людом* (3), *переможемо царя* на *уб'ємо царя* (14), *князь* на *пан* (39); **додатки** *і з уланами* (16), *стояв під Києвом 3 дні* (19).

Але найбільш характерна особливість Віт6Л, яка дозволяє виділити її як особливу редакцію – це поява фантастичного ***Промчеслова***. Виник він під пером недбалого писаря – у той самий спосіб, як підпоручик Кіже в оповіданні Тинянова.

В Біл2Л читаємо:

> В літо 6903. Був бій царю Темір-Тиклую з Тохтамишем…

Того ж літа [тобто 6903-го!] прийшов великий князь Вітовт до Смоленська, а перед тим **промче слава**: «На Темір-Туклуя іду». І виїхав до нього князь Гліб Святославич… [далі йдуть інші події 6903 року та записи за 6904 і 6905 роки.]

В літо 6906. Було побоїще великому князю Вітовту з царем Тимер-Куклуєм… [і далі повість про битву на Ворсклі].

Недбалий писав Віт6Л почав: «Того ж літа…» – забувши вказати, якого саме! Побачивши імена Вітовта, Темір-Кутлуя і Гліба Святославича – ті самі, які фігурують на Ворсклі – він вирішив об'єднати ці оповідання, викинувши те, що їх розділяло (варіант: може, в цього був дефектний протограф, де це місце не читалось).

Слів протографа *промче слава* він просто не зрозумів і утворив із них міфічного персонажа – Промчеслова (чукча, котрий закінчив партійну школу, знав, що «Слава КПСС» – це взагалі не чоловік, а от писар Віт6Л не знав).

В С1ЛСІ це місце читається докладніше:

Вітовт пішов з військом, роблячи вигляд (*творяся*) на Темір-Кутлуя, а не на Смоленськ. І пішла чутка (*промчеся слово*) така скрізь, щоб смоляни не підготувались (*оплошали*).

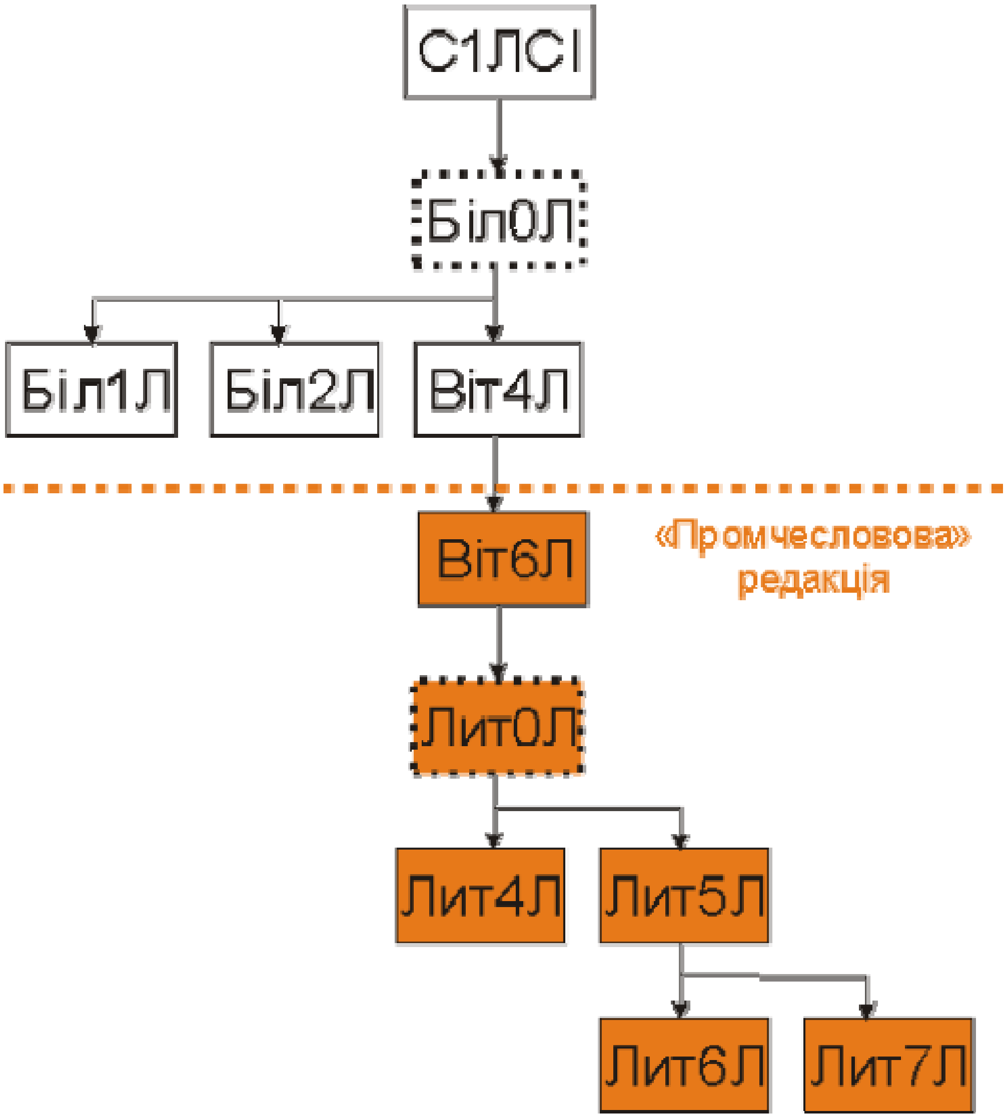
Тобто Вітовт, якщо вірити С1ЛСІ, свідомо розпускав правдоподібну дезінформацію для забезпечення походу на Смоленськ, що йому і вдалося.

В Біл2Л це викладено скорочено, але цілком зрозуміло. Тим не менше писар Віт6Л цього місця не зрозумів, і виникло потужне перекручення. А історикам з цього наука – ніколи не користуватись пізніми копіями ранніх текстів як джерелом!

Тексти повісті в Лит4Л – Лит7Л всі походять від Віт6Л з її ***Промчесловом***. Разом з тим група Лит4Л – Лит7Л має деякі спільні риси, які протистоять читанням Віт6Л. Це перш за все пропуск епізоду 7. З урахуванням усіх попередніх спостережень ми маємо ще одну підставу припустити існування Лит0Л – спільного протографа усіх «литовських» літописів, який походить від Віт6Л (ми ще поговоримо про нього детальніше в розділі про «литовські» літописи).

Список Лит6Л походить від Лит5Л (епізоди 17, 36, 38); список Лит7Л також походить від Лит5Л (епізоди 9, 36, 38). Разом з тим список Лит7Л не може походити від Лит6Л – цей останній дуже недбалий, тоді як Лит7Л кращий (в епізодах 26, 29, 30, 39).

Отже, стемма списків виглядає так:

Стемма «Повісті про битву на Ворсклі»

Унікальні дані 1310 – 1410 рр.

Залишаючи до подальшого розгляду численні унікальні дані третьої частини, розглянемо унікальні дані Біл0Л, які містяться в першій та другій частинах (епізоди 1 – 190). Їх можна поділити на повністю унікальні звістки (таких є 7, із них 6 – в першій частині) та унікальні подробиці у звістках, відомих з інших літописів. Автора тексту Біл0Л, якого нам весь час доведеться згадувати, ми будемо позначати як ПМФ (писар митрополита Фотія).

Розглянемо спочатку повністю унікальні звістки.

Запис про похід Шевкала (18), на мою думку, є результатом подвоєння запису 20, який є в різних літописах. Можливо, це просто гаплографія – ПМФ почав запис про Шевкала, потім помітив, що щось пропустив, записав освячення Успенської церкви в Москві і далі продовжив: **того ж дня**…

Цікавіше виглядає запис про другий шлюб кн. Івана Даниловича (29). Сам факт другого шлюбу – поза сумнівом (І. Д. згадував свою княгиню в заповіті, який дійшов до нас в оригіналах), але у великоруських літописах ця подія чомусь не відбита. Можна думати, що літопис, яким користувався ПМФ, був повнішим за той СимЛ, який дійшов до нас.

Складніше стоїть справа із заснуванням церкви св. Михаїла у Нижньому Новгороді (78). Такої звістки в жодному авторитетному для 14 ст. літописі нема, в Біл0Л вона поставлена під 6873 (1365) роком, а в Никонівському літописі – під 6867 (1359) роком [ПСРЛ, т. 10, с. 230]. Мабуть, і тут маємо слід більш повного літопису.

Епізод 106 – приїзд митрополита Кіпріана до Москви в 1376 році – залишився не відзначеним в інших літописах, і я думаю, що такого приїзду і не було, а тут маємо просто здогад ПМФ на пояснення ситуації – Кіпріана митрополитом призначено, а в Москві він не утримався. Пояснення цієї історії в С1ЛСІ виглядає значно більш переконливо.

Так само здогадом ПМФ я пояснюю і запис 121. Слова «князи **вислав** митрополита з Москви» правильно підсумовують ситуацію, але дослівно такого закиду на адресу князя інші літописи не висловлювали.

Звістка 124, поставлена не на своєму хронологічному місці, є подвоєнням запису 135, який поставлено правильно.

Нарешті, запис 153 подає характеристику Тимура як ворога християн, але не містить жодного конкретного факту. Його можна вважати риторичною вправою ПМФ або фрагментом якоїсь повісті про похід Тимура в 1395 році. Але у відомій «Повісті про Темір-Аксака» такого місця немає.

Таким чином, із семи унікальних записів Біл0Л тільки в двох випадкам можна припускати використання літопису, повнішого за ті, що дійшли до нас.

Унікальні подробиці у відомих записах виглядають так.

Епізод 1 (митрополит Петро в Брянську) – в цілому викладено за СимЛ, але доповнено датою, запозиченою із С1ЛСІ.

Епізод 12 (суперечка князів Юрія Даниловича та Дмитра Михайловича) викладено не так, як в інших літописах, але досить подібно до того, як пояснюють цю ситуацію сучасні історики. Запис має виразні сліди пізньої редакції – обидва суперники названі **великими** князями (тоді як весь сенс їх боротьби був саме у посіданні цього титула, який міг належати тільки одній особі). Тому можна вважати, що тут маємо справу з поясненням, складеним ПМФ, а не із окремими джерелом.

Епізод 13 (побудова церкви св. Федора в Твері) міститься тільки в РогЛ, а в Біл0Л тут додатково згадано **царгородського ігумена Івана** – можливий слід літопису, повнішого за РогЛ.

Епізод 17 (смерть митрополита Петра) доповнено власним розрахунком автора Біл0Л: **пас церкву 20 років**. Фактично – 18 (1308 – 1326), але ми пам’ятаємо, що в Біл0Л призначення Петра датовано 6814 роком, а не 6816, як в інших джерелах. Отже, ця подробиця відповідає внутрішній хронології Біл0Л.

Епізод 19 (освячення Успенської церкви в Москві) в Біл0Л датовано 15 серпня (днем Успіння), тоді як в РогЛ – 14 серпня, кануном цього свята. Думаю, тут ПМФ міркував так само, як і багато хто з сучасних дослідників, котрі сміливо «вираховують» дати освячення храмів, прирівнюючи їх до дат відповідних свят. Даний епізод мусить бути застереженням проти таких «розрахунків».

Епізод 23 (похід татар на Твер) містить згадку, що з татарами йшов також кн. **Олександр Васильович Суздальський** – подробиця, якої нема в жодному іншому літописі. Можливо, це ім’я перенесено сюди з опису походу на Псков 6838 р.

Епізод 32 (загибель кн. Олександра Тверського) також містить слід пізньої редакції, як і 12 – Олександр названий **великим** князем. Твердження Біл0Л, що кн. Іван Данилович був на той час в Орді, суперечить всім іншим літописам, які однозгідно свідчать, що він вийшов з Орди до цього вбивства, залишивши тільки своїх синів. Я думаю, у такий спосіб ПМФ хотів стисло вказати на кн. Івана Даниловича як на організатора і натхненника цього вбивства – як це представляють і сучасні історики.

В епізоді 37 (війна за Торжок) Біл0Л зазначає, що кн. Семен **стояв у Торжку два місяці** – і тут можна припускати запозичення з якогось більш повного літопису.

В епізоді 38 ми бачимо непорозуміння: ПМФ переплутав Городець на Волзі в Нижегородському князівстві із Городищем (князівською резиденцією біля Великого Новгорода). Внаслідок цієї помилки кн. Костянтин Суздальський «вокняжився» у Великому Новгороді.

В епізоді 41 (1342 р.) Біл0Л подає унікальну подробицю: князі Семен Московський і Костянтин Суздальський сперечались в Орді за Нижегородське князівство, і в Орді присудили його Костянтину. Москва захопила Нижегородське князівство тільки через 50 років, в 1392 р., справді внаслідок ординського арбітражу, але коли в Москві виник такий загарбницький план – з джерел не видно. З певною обережністю і цю звістку можна вважати запозиченням з давнішого літопису.

Епізод 42 (поїздка Феогноста до Орди) виглядає скороченням тексту С1ЛСІ, але з доповненням про повернення Феогноста до Москви, котре читається в СимЛ та РогЛ. Можна вважати, що ПМФ об’єднав дані цих джерел.

Епізод 58 (Роман – литовський митрополит) у версії Біл0Л містить додаток, що **не прийняли його кияни**, якого нема в РогЛ (єдиному можливому джерелі цієї звістки). Це, на мою думку, власний здогад ПМФ.

Епізод 65 (поїздка Олексія до Орди) містить в Біл0Л доповнення, що **проводив його великий князь Іван Іванович до Владимира**. Жоден твір про митрополита Олексія, включаючи багаті на вигадки повісті Никонівського літопису та Степенної книги, не містять цієї подробиці. Думаю, що це власна вигадка ПМФ, хоча уповні правдоподібна.

В епізоді 68 (царювання Кульпи) Біл0Л подає тривалість його правління – 6 місяців, замість 5 в МТГ. Думаю, погано збережене Є (5) прийнято писарем за S (6).

В епізоді 69 (князі в Орді), запозиченому з РогЛ, текст джерела сильно зіпсовано, і з’являється невідомий князь **Іван Володимир** . Думаю, що це початок серії непорозумінь, яка триває аж до епізоду 74.

В епізоді 70 (Дмитро Костянтинович – великим князем) непорозуміння продовжується, в Біл0Л цього Дмитра – великого князя названо **Івановичем**.

В епізоді 73 (Дмитро Іванович – великим князем) плутанина з Дмитрами тут продовжена – обидва названі великими князями (вище ми уже відзначали це як ознаку пізньої редакції тексту), і предметом суперечки названо Новгородське княжіння (і знову не ясно, про який Новгород думав автор Біл0Л). Думаю, ПМФ не розібрався в тексті СимЛ – РогЛ.

В епізоді 74 (боротьба за Переяславль) Біл0Л, на мою думку, подає зіпсований текст СимЛ. Це місце взагалі в різних літописах виглядає дуже по-різному: в РогЛ

під 6871 р. згадано вигнання Дмитра Галицького з Галича, а С1ЛСІ – вигнання Дмитра Костянтиновича з великого княжіння та з Галича; в НКЛ – Н4Л Дмитро Іванович виганяє галицького князя Дмитра.

Оскільки ніякого третього Дмитра (окрім суздальського і московського) в ці роки не видно, слід думати, що тут невдало об'єднано дві кампанії – повернення під владу Москви Переяславля (Заліського) і Галича (Мерянського, у Костромській області). Але жодне з джерел не повідомляє про полон княгині (таке траплялось не часто, і в розглядуваний період – тільки один раз, в 1402 році москалі захопили княгиню Семена Дмитровича).

Загальна моя думка така, що всім екстраваганціям в епізодах 69 – 74 не слід надавати значення.

Епізод 76 (епідемія) містить в Біл0Л доповнення в переліку міст – названо Кострому та Ярославль, котрі ніде більше не згадані. З певною обережністю і це доповнення можна вважати запозиченням з давнішого літопису.

Знамення на небі, записане в МТГ під 6879 роком, в Біл0Л повторено двічі – під 6873 (79) та під 6879 (97) роками. Текст його настільки характерний, що в цьому не може бути найменшого сумніву – адже йдеться про чорні точки на Сонці, неначе цвяхи (мабуть, якісь надзвичайно великі плями, що їх можна було побачити без телескопа).

В епізоді 81 (спроба кн. Дмитра Костянтиновича зайняти Нижній Новгород) Біл0Л подає доповнення, що Дмитро приїхав із Суздаля. Вважаю це правдоподібним здогадом ПМФ.

В епізоді 94 (спроба кн. Михайла Тверського сісти на велике княжіння у Владимирі) Біл0Л подає звинувачення на адресу Михайла: **Лжею взял єси княжіння**. Цього нема в жодному іншому літописі, і знову ми мусимо припустити, ПМФ у такий спосіб пояснив ситуацію (знову близько до того, як пишуть сучасні історики).

Про весілля кн. Володимира Андрійовича літописи повідомляють двічі – під 6879 (95) та 6880 (100) роками. Думаю, ПМФ, побачивши дві однакові звістки про шлюб під сусідніми роками, зміркував собі так, що перша стосувалась заручин, а друга – весілля.

В епізоді 104 (похід кн. Дмитра Івановича на Твер) тривалість облоги Твері в Біл0Л подана як 5 тижнів замість точного значення – 4 тижні (СимЛ). 5 тижнів тривала уся кампанія (перший тиждень коаліційне військо витратило на підхід до Твері). Можливо, ПМФ, кардинально скорочуючи своє джерело, оце й хотів виразити.

Епізод 120 (напад Тохтамиша на Москву) в Біл0Л поділено між статтями 6890 і 6891 років, чого нема в жодному іншому літописі. Слід здогадуватись, що ПМФ намагався подавати події за вересневими роками, тоді вони справді діляться між серпнем 6890 і наступним вереснем 6891 років.

В епізоді 125 (кн. Дмитро Іванович послав до Орди свого сина Василя) Біл0Л подає більш конкретну дату – травень – замість загальнішої (навесні – у СимЛ, РогЛ). Можливо, це запозичення з повнішого літопису-джерела.

В епізоді 128 (похід кн. Дмитра Івановича на Новгород) ПМФ скорочує докладну повість С1ЛСІ і додає, що Дмитро узяв не тільки 8 000 рублів, але й **чорний бір і всі старини княжі** (цього, здається, нема ніде).

Умови миру викладені в С1ЛСІ дуже докладно, записано навіть, що 3 000 рублів новгородці виплатили готівкою, а на 5 000 дали «кредитну гарантію» (право москалям самим зібрати цю суму на двинянах, розбої яких були причиною війни). Мені важко повірити, щоби такі істотні умови, як чорний бір і традиційні збори (старини) були випадково пропущені – адже всі сторони розуміли, що цей запис стане прецедентом для подальших відносин. Отже, вважаю доповнення здогадом ПМФ або навіть вставкою в Біл2Л, зробленою в 16 ст. при переписуванні цього списку за прикладом московсько-новгородських стосунків 3 чв. 15 ст.

В епізоді 140 (смерть митрополита Пімена) Біл0Л правильно вказує місце – Царгород, в той час як раніші літописи помилково вказують Київ. Пізніші літописи (наприклад, Єрмолінський, 1481 р.) правильно вказують Царгород, але Біл0Л (принаймні в цій частині) написана бл. 1427 р., тобто є давнішим відбитком такого тексту, де містився правильний запис – давнішим за московські літописи 4 чв. 15 ст.

В епізоді 162 правильно названо ім’я нового тверського князя – **Іван Михайлович**, тоді як в С1ЛСІ (основному джерелі цієї частини) помилково стоїть **Михайло Іванович**. Можливо, ПМФ звірився із СимЛ – РогЛ, де князя названо правильно.

В епізоді 166 рязанський князь помилково названий Родиславом **Ольгердовичем** (замість Ольговичем). Це – механічна описка в Біл2Л або непорозуміння, допущене в Біл0Л.

В епізоді 183 ординський цар названий Булат-**Берди** (в обох списках, отже, і в Біл0Л), тоді як інші літописи звуть його Булат-Салтаном. Думаю, ПМФ переплутав татарські імена (наприклад, з Девлет-Берди).

В епізоді 185 (напад Едигея на Москву) привертає увагу наведена в Біл0Л сума викупу – 3 000 рублів. Історія з цим викупом така: найдавніший Троїцький літопис у збережених фрагментах не містить згадки про викуп. Так само нема цієї згадки і в повісті, вміщеній в РогЛ – СимЛ. В короткій довідці С1ЛСІ, котра послужила основою запису в Біл0Л, наведена сума в 300 (триста!) рублів. Вона повторена в НКЛ.

Натомість Н4Л і всі пізніші літописи подають суму в 3 000 (три тисячі) рублів. Але стилізація цього місця в Н4Л інакша, ніж в Біл0Л. Отже, комусь із пізніших літописців сума в триста рублів видалася до смішного малою, і він приписав справа ще один ноль. І знову в Біл0Л ми маємо найраніший відбиток такого варіанту, який набув поширення з сер. 15 ст.

Епізод 188 (приїзд митрополита Фотія) подано в основному за С1ЛСІ, причому в її імовірному первісному варіанті, написаному бл. 1418 року (в збережених списках С1ЛСІ з 1480-х років тут стоїть дописка, що Фотій був митрополитом 22 роки (1409 – 1431), якої не могло бути в протографі). Але тут знову бачимо доповнення, що Фотій прийшов на Великдень, запозичене із СимЛ – РогЛ.

В епізоді 189 (смерть кн. Володимира Андрійовича) Біл0Л подає точну дату – 14 травня 1410 р. Такої дати нема в раніших літописах, є тільки в пізнішому Софійському 2-у (1518 р.). Натомість в СимЛ – РогЛ маємо заокруглену дату – на Трійцю (11 травня 1410 р.). Це вже третій випадок, коли Біл0Л подає найдавніший відбиток джерела, яким скористався і С2Л. Це, в свою чергу, підвищує довіру до інших екстравагантій С2Л, яких в цьому літописі немало.

Епізод 193 (призначення тверського єпископа) в Біл0Л подано значно докладніше, ніж в СимЛ – РогЛ, і це перший випадок, коли текст Біл0Л обширніший за інші. Ця звістка безсумнівно належить до літопису митрополита Фотія.

Епізод 206 (напад татар на Єлецьку землю) подано за С1ЛСІ, але з додатком **і від того запустіла**. Мабуть, це здогад ПМФ, в інших літописах такої фрази нема.

В частині за 1410 – 1427 рр. Біл0Л має ще ряд звісток, котрих нема в давніших літописах, і які присутні в пізніших. В усіх цих випадках, як і в трьох зазначених вище, я бачу відбиток спільного джерела, котре було спочатку використано в Біл0Л, а потім відбилося в пізнішому московському літописанні.

В цілому наш розгляд унікальних звісток можна підсумувати так:

Характер звісток	Епізоди	Кількість
Використання нині невідомого докладнішого джерела	13 21 36 37 41? 76? 78 125 140 185 189	11
Комбінування даних з нині відомих джерел	1 42 162 188	4
Непорозуміння, подвоєння записів	20 38 68 69 70 73 74 79 124 166 183	11
Власні доповнення ПМФ	12 17 19 23 32 58 65 81 94 95 104 106 120 121 128 153 206	17

Найважливішою є перша група звісток, які можна вважати слідами нині невідомих докладніших джерел. Вона складає всього 4.5% від загального числа епізодів, але наші знання про цей час настільки обмежені, що кожна звістка, котра є не пізнішою вигадкою, має велику вагу. До цього варто додати відносно ранній час їх запису – бл. 1427 року.

Значення їх підвищується ще й тим, що загалом ПМФ не був схильний до фантазій – записів з його власними словами всього 7 %, і то частина з них виглядає правдоподібно. Принаймні, тут ми не бачимо жодного невідомого науці князя, жодного невідомого воєнного походу чи битви, жодного невідомого знамення. Час «збагачення» нашої історії такими масштабними фантазіями ще не наступив – 16-е століття було попереду.

Літопис митрополита Фотія

Ми вже відзначили, що Біл0Л в частині 1410 – 1427 років різко відрізняється від попередніх частин масою унікальних відомостей і тим, що всі вони групуються довкола митрополита Фотія.

Щоб краще зрозуміти значення цих повідомлень, ми складемо повний перелік всіх подій довкола митрополита Фотія, з використанням основних літописів 15 ст. Окрім уже названих, це Новгородський 1-й літопис молодшого ізводу (**Н1ЛМІ**, 1447 р.), літопис Авраамки (**ЛА**, 1469 р., ПСРЛ, т. 16), Єрмолінський (**ЄЛ**, 1481 р., ПСРЛ, т. 23), Типографський (**ТипЛ**, 1489 р., ПСРЛ, т. 24), Московський звід 1492 р. (**МЗ1492**, ПСРЛ, т. 25), Софійський 2-й літопис (**С2Л**, 1518 р., ПСРЛ, т. 6, ч. 2).

№	Дата [орієнтовна]	Подія	Біл0Л	Інші джерела

1	1410 р., бл. 23 березня	Приїзд митрополита Фотія, родом грека. Поставлений патріархом Матфієм при царі Мануїлі	6918 р., як в С1ЛСІ + СимЛ	СимЛ, РогЛ [6919 р. ультра-березневий], С1ЛСІ, Н4Л, Н1ЛМІ, ЛА; на Великдень **22 квітня** 6918 р. – ЄЛ [явна описка в даті]; ТипЛ, МЗ1492, С2Л – як в ЄЛ
2	1410 р.	Ф. призначив Сергія Озакова рязанським єпископом	6918 р.	–
3	1410 р.	Через місяць Ф. призначив ярославського ігумена коломенським єпископом	6918 р.	–
4	1411 р., січень – лютий	Ф. поїхав до Твері призначати єпископа. Кандидати – федорівський ігумен Парфеній та іллінський ігумен Антоній (з Москви). Жеребом обрано небажаного тверичам Антонія	6918 р., докладна звістка, січень	6919 р. СимЛ, РогЛ – коротка звістка, 4 лютого
5	1411 р.	Ф. поїхав до Литви і в Києві призначив Севастьяна смоленським єпископом	6919 р.	–
6	1411 р., 8 вересня	Ф. в Луцьку призначив Єфимія турівським єпископом	6920 р. [вересневий]	–
7	1412 р., 1 серпня	Ф. із Галича [Прикарпатського] поїхав до Москви	6920 р.	–
8	Березень 1412 р.	Новгородський архієпископ Іоан їздив до Москви до Ф.	–	6920 р., НКЛ; 9 березня 6920 р. помер диякон Аким – Н4Л, ЛА; 6919 р., взимку – Н1ЛМІ
9	[Грудень 1413 – лютий 1414 р.]	Взимку Ф. призначив Амвросія коломенським єпископом	6922 р.	–
10	[Літо 1414 р.]	Явління чудотворної ікони Богородиці в	6922 р.	6921 р. С1ЛСІ [інші подробиці]; НКЛ, Н4Л,

		Колочі. 15 серпня її принесли до Москви, потім до Коломни, знову Москви і Можайська		Н1ЛМІ, ЛА [подібно до С1ЛСІ]; ЄЛ [скорочення С1ЛСІ]; ТипЛ: нове докладне оповідання, з подробицями С1ЛСІ, не Біл0Л; воно повторене в МЗ1492, С2Л
11	[Літо 1414 р.]	Тоді був Цамблак в Москві	6922 р.	–
12	Весна 1415 р.	Поїздка Ф. до Литви: казну він залишив у Смоленську, а сам їздив у Городно до Вітовта, і Вітовт його не прийняв. Це було на Благовіщення (25 березня) у понеділок на Страсному тижні [повністю відповідає 25.03.1415 р.]. На ранок (26.03) Ф. поїхав, на Великдень (31.03) був у Смоленську, а на святу неділю (7.04) приїхав до Москви	6923 р.	6922 р., дуже коротко – НКЛ, Н4Л, Н1ЛМІ, ЛА; ТипЛ: Ф. **хотів йти до Царгороду**, але в Литві Вітовт його не пропустив і пограбував, і Ф. повернувся до Москви (так і в МЗ1492, С2Л)
13	1415 р., 11 серпня	Самсона обирають новгородським архієпископом	6923 р.	С1ЛСІ, НКЛ, Н4Л, Н1ЛМІ, ЛА; ТипЛ, МЗ1492 [скорочено];
14	1415 р., 15 листопада	За наказом Вітовта зібрались єпископи: Феодосій Полоцький (грек), Ісакій Чернігівський, Діонісій Луцький, Харитон Володимирський, Єфимій Турівський – і поставили київським митрополитом болгарина Григорія Цамблака	6924 р. [вересневий]	6923 р. [березневий] С1ЛСІ, НКЛ, Н4Л, Н1ЛМІ; **Герасим Володимирський, Харитон Холмський** – ЛА; ЄЛ – як ЛА + додаткова описка – **8** листопада: ТипЛ, МЗ1492: як в ЛА, + **зле помрете**
15	1416 р., 23 лютого	Взимку Самсон поїхав до Москви ставитись в архієпископи	6924 р.	6923 р. С1ЛСІ, НКЛ; 23 лютого 6923 р., у м’ясопусну неділю [повністю відповідає 12.03.01416 р.] – Н4Л, Н1ЛМІ, ЛА, ТипЛ,

				МЗ1492
16	1416 р., 12 березня	Чудесне зцілення на гробі митрополита Петра	6924 р.	С1ЛСІ; НКЛ [2 чуда, з іншими датами]; Н4Л, Н1ЛМІ, ЛА [об'єднано дати з С1ЛСІ та НКЛ]; ЄЛ [скорочено]; ТипЛ, МЗ1492
17	Березень 1416 р.	Висвячення Самсона: 15 березня, у другу неділю поста [повністю відповідає 15.03.1416 р.] Ф. поставив його дияконом, в 3-ю суботу поста (21.03) – попом, у середохресну неділю, 22-го – архієпископом під іменем Симеон. На поставлені були єпископи Григорій Ростовський, Митрофан Суздальський, Антоній Тверський, Тимофій Сарайський, Ісакій Пермський	6924 р., трохи скорочено С1ЛСІ	С1ЛСІ, НКЛ, Н4Л, Н1ЛМІ, ЛА; ЄЛ [скорочено]; ТипЛ, МЗ1492
18	1416 р., 16 квітня	Симеон приїхав до Новгорода 16 квітня, у великий четвер [повністю відповідає 16.04.1416 р.]	6924 р., як в С1ЛСІ	С1ЛСІ, НКЛ, Н4Л, Н1ЛМІ
19	Грудень 1417 – лютий 1418 р.	Цамблак схиляє Вітовта прийняти православіє. Вітовт наказує Цамблаку йти до Риму на диспут	–	6925 р. С1ЛСІ; тієї ж зими (6925 р.) – НКЛ, Н4Л, ЛА, ЄЛ, ТипЛ, МЗ1492
20		Ф. пише грамоту, в якій відлучає Цамблака і забороняє спілкуватись із ним	–	6925 р. С1ЛСІ, НКЛ, Н4Л, ЛА, ЄЛ; ТипЛ, МЗ1492 [грамота скорочена]
21	1418 р., 12 липня	Ф. призначив Діонісія ростовським єпископом	6926 р.	6926, 12 липня – ТипЛ, МЗ1492
22	1418 р., 12 липня? чи пізніше	Ф. призначив Амвросія коломенським єпископом	–	6926 р., ТипЛ; МЗ1492 [тут запис відділено від попереднього іншим, неначе подія сталась пізніше]
23	Березень 1418 – лютий	Цамблак приїхав до Литви з римського міста Костянтина	–	6926 р. Н4Л, ЛА; ТипЛ, МЗ1492: із Рима до Литви

	1419 р.			
24	Грудень 1419 – лютий 1420 р.	В Києві помер митрополит Григорій Цамблак	–	6926 р. НКЛ [але нема статті 6927 р.]; 6927 р., взимку – Н4Л, Н1ЛМІ, ЛА, ТипЛ, МЗ1492
25	Вересень 1418 – серпень 1419 р.	Відлито дзвони у Владимирі та Ростові	6927 р.	–
26	1420 р., червень – серпень	1 червня Ф. поїхав до Литви разом з єпископом Амвросієм і зустрів Вітовта у Новгородку. Там був посол візантійського імператора Філантропон. Потім Ф. поїхав до Києва і в Слуцьку охрестив князя Семена Олександровича. У Мозирі [він отримав наказ] великого князя [Вітовта?] – повернутись. Того ж року митрополит був у Галичі [Прикарпатському]	6928 р.	–
27	Вересень 1420 – лютий або березень 1421 р.	і у Львові [продовжується речення з попередньої статті], у Володимирі був у вівторок в канун Різдва Христового [24 грудня 1420 р. – дійсно вівторок], у Вільні – на Хрещення [6.01.1421 р.], далі проїхав через Борисів, Друцьк, Тетерине. У Мстиславлі був у кн. Семена-Лінгвена, а потім у Смоленську соборував кн. Семена Івановича, і приїхав до Москви у Великий піст	6929 р.	–
28	Грудень 1422 – лютий 1423 р.	Взимку велика княгиня Софія Вітовтівна з сином Василем їздила до Вітовта у Смоленськ, а Ф. був у Вітовта **ще раніше**	–	6930 р., ТипЛ, МЗ1492

29	1424 р., 24 вересня	Ф. у Москві призначив Єфимія новгородським архієпископом	жовтень 6933 р. [вересневого, тобто 1424 р.]	6932 р. – НКЛ, Н1ЛМІ, ЛА; 24 вересня 6932 р. – Н4Л
30	1425 р., 27 лютого	Помер кн. Василь Дмитрович, і Ф. тієї ж ночі послав до Звенигорода Акинфа по князя Юрія Дмитровича. Але він не пішов до Москви – пішов до Галича, а в Москві вокняжився Василь Васильович	–	6933 р. – ЄЛ; МЗ1492: значно докладніше
31	Весна 1425 р.	Ф. їздив до кн. Юрія Дмитровича в Кострому і Галич, знову в Кострому і на свято [Пасхи, 8 квітня 1425 р.] – у Владимир, а потім в Москву	6933 р.	МЗ1492: значно докладніше оповідання
32	[Літо 1425 р.]	Був мор у Твері й на Москві, і Ф. посилав архімандрита Іону з іконою Богородиці до Твері Петровою	6934 р. [таке враження, що знову ультра-березневі роки]	–
33	Вересень 1425 – травень 1426 р.	Восени на Москві був сильний мор. І великий князь Василь Васильович [поїхав кудись] і жив там до Різдва Христова. А Ф. поїхав у своє село Бісерівське і далі у Владимир, був там на Великдень [31.03.1426 р.]. І був переляк від татар, ледве відслужили службу. До Москви Ф. приїхав після Трійці [19.05.1426 р.]	6934 р.	–
34	Вересень 1426 р.	Великий князь був у селі Курчевському з матір’ю. Ф. після Воздвиження [14.09.1426 р.] приїхав до Москви, був у великого князя, обідав у Курчевському, а потім	6935 р. [ультра-березневий, схоже]	–

		поїхав до села Іллінського, а князь – до Красного села. І в ту ніч помер Івашко Голтяїв син, і великий князь обідав в Іллінському з митрополитом, а далі Ф. поїхав до Москви, а князь у Гжель, бо в Москві почався мор гірший за попередній		
35	Осінь 1426 р.	Тієї ж осені померли князі Ярослав, Василь, Семен Володимировичі [важливо для датування]	6935 р.	Андрій, Ярослав, Семен – осінь 6934 р. (ЄЛ); Василь – 6935 р. (ЄЛ, МЗ1492)
36	Осінь 1426 р. – лютий 1427 р.	Тієї ж осені Ф. був на Брашеві та в Коломні, а після Різдва їздив до Литви, і поїздка зайняла 7 тижнів	6935 р.	–
37	Лютий 1427 р.	Тієї ж зими, **у лютому**, помер кн. Петро Дмитрович	6935 р., лютий	6934 р. (НКЛ) 6936 р. (ЄЛ, МЗ1492)
38	1427 р., 13 квітня	Ф. призначив Єфрема ростовським єпископом		6935 р., 13 квітня – ТипЛ [стаття вереснева]
39	1430 р., жовтень	Ф. був у Троках у Вітовта, і там зібрались до Вітовта правителі, і всі разом пішли до Вільна. Тут Вітовт розпустив гостей, а Ф. тримав ще 11 днів і відпустив до Москви. І коли Ф. прийшов до Новгородка Литовського, прийшла до нього вість, що 24 жовтня помер Вітовт – через 3 дні після відпуску Ф.		6938 р., МЗ1492
40	[1430 р., жовтень – листопад]	Після Вітовта сів на великому княжінні Свитригайло і прийшов разом з Ягайлом у Новгородок, і пошанував Ф. і відпустив його до		6839 р., МЗ1492

		Москви		
41	[1425 – 1431 рр.] 20 травня	Ф. брав участь в обретінні мощів митрополита Олексія		Житіє св. Олексія, написане Пахомієм Сербом
42	[1431 р., травень]	Ф. у Москві пише заповіт		6939 р. С2Л
43	1431 р., 2 червня	Помер у Москві митрополит Фотій		6939 р. Н4Л, Н1ЛМІ, ЛА, ЄЛ; 6939 р., 2 червня – М31492; 6939 р., 1 червня – С2Л

Це – не все, що ми знаємо про Фотія, а тільки літописні дані. Більше (з додатковими коментарями) – в окремій статті.

Тут ми обмежимось тільки мінімально необхідними поясненнями. Ми бачимо, що літопис митрополита Фотія (ЛМФ) у складі Біл0Л обмежено епізодами 1 – 37; за наступні роки в інших літописах є звістки про Фотія, але в Біл0Л вони не потрапили. Тому ми можемо досить упевнено говорити про те, що поповнення ЛМФ припинилось між лютим і квітнем 1427 року, і можна припустити, що причиною була смерть літописця від чуми, яка оминала його півтора року (з осені 1425 р.).

Отже, останній запис ЛМФ – смерть князя Петра Дмитровича в лютому 1427 р. (також, мабуть, від чуми). Жоден інший літопис не подає ніяких уточнень цієї дати. В НКЛ ця подія датована 6934 (березневим) роком, тобто періодом від березня 1426 до лютого 1427 р. Таким чином, ця дата не суперечить уточненому датуванню ЛМФ. Натомість в пізніших літописах маємо дату 6936 р., котра при будь-якій системі числення років суперечить як НКЛ, так і ЛМФ. Тому слід віддати перевагу ЛМФ як найранішому і найбільш компетентному джерелу.

Компетентність автора ЛМФ у тих справах, про які він писав, і його близькість до митрополита – поза всяким сумнівом. Він, безсумнівно, супроводжував Фотія як в його поїздках до Литви, так і в поїздках по підмосковним селам, звідси велика кількість точних дат.

Характер записів	Епізоди	Загальна кількість
Тільки в ЛМФ	2 3 5 6 7 9 11 25 26 27 32 33 34 36	14
Тільки в інших літописах	8 19 20 22 23 24 28 30	8
В ЛМФ та в інших літописах	1 4 10 12 13 14 15 16 17 18 21 29 31 35 37	15

Таким чином, із загальної кількості літописних звісток про Фотія за 1410 – 1427 роки унікальні звістки ЛМФ становлять 38%; до того ж в таких епізодах, як 10, 12, 31, ЛМФ подає унікальні подробиці, які не потрапили в жоден інший літопис. Тому ЛМФ є важливим джерелом як для біографії Фотія, так і для історії цього часу в цілому.

Варіанти тексту Смоленського літопису

№	Подія	Біл2Л	Біл3Л	Біл4Л	Віт4Л	Віт6Л	Лит4Л	Лит5Л	Лит6Л	Лит7Л
1	Смоленський єпископ Герасим пішов до Царгорода ставитись на митрополію	6940 р.	як у Біл2Л	як у Біл2Л	як у Біл2Л					
2	Битва на Ошмяні	6940 р.	як у Біл2Л	як у Біл2Л	як у Біл2Л					
3	Сигізмунд став великим князем		6940 р.	як у Біл3Л, тільки правильно постав-лено перед битвою на Ошмянах	як у Біл3Л					
4	Герасим вийшов з Царгороду	6941 р.		як у Біл2Л						
5	Свитригайло спалив митрополита Герасима у Вітебську	6943 р.	як у Біл2Л	як у Біл2Л	як у Біл2Л					
6	Битва на Вількомірі	6943 р.	як у Біл2Л	як у Біл2Л	як у Біл2Л					
7	порожній	6944 р.		як у Біл2Л						

8	порожній	6945 р.		як у Біл2Л						
9	Голод у Смоленську	6946 р.		як у Біл2Л		Перефра-зовано і змінено запис Біл2Л, додано про епідемію	як у Віт6Л, але без дати	як у Віт6Л	6942 р., як у Віт6Л	як у Віт6Л
10	Татарський цар побив москвичів	6946 р. **Михайло Мет**	**6943** р. Махмет	6946 р. Махмет	**6943 р. Махемт**					
11	Убито кн. Сигізмунда Кейстутовича	6948 р., у вербну неділю [20.03.1440 р.]		як у Біл2Л	як у Біл2Л	**Зарізали** князя	як у Віт6Л, але без дати	6948 / 1440 р., як у Віт6Л + **один з дому князів Чорто-рийських, але за волею всіх панів і князів литов-ських. Панував 7 років і 6 місяців**	скоро-чення Лит5Л	як у Лит4Л
12	Заколот у Смоленську, присяга воєводі Андрію	6948 р.		як у Біл2Л	як у Біл2Л	скоро-чення Біл2Л, опущено **Семена**	як у Віт6Л	як у Віт6Л	як у Віт6Л	як у Віт6Л

	Ісаковичу										
13	Збройний виступ жителів Смоленська, битва з урядовим військом	6948 р., на святому тижні [28.03 – 3.04.1440 р.]		як у Біл2Л	як у Біл2Л	як у Біл2Л	як у Біл2Л	як у Біл2Л	як у Біл2Л	як у Біл2Л
14	Утеча Андрія, проголошення смоленським воєводою кн. Андрія Дмитровича Дорого-бузького	6948 р.		як у Біл2Л	як у Біл2Л	як у Біл2Л, опущено **Дмитро-вича**	як у Віт6Л	як у Віт6Л	як у Віт6Л	як у Віт6Л [тут почина-ється лакуна]
15	Рада Великого князівства Литовського обирає князем Казимира	6948 р.		як у Біл2Л	як у Біл2Л	як у Біл2Л	як у Біл2Л	6948 / 1440 р., як у Біл2Л + на Вільні **і Троках**	1440 р., як у Лит5Л	[лакуна]
16	Кн. Юрій Лінгвенович повернувся з Новгорода до Литви, і кн. Казимир дав йому Мстиславль	6948 р.		як у Біл2Л	як у Біл2Л	як у Біл2Л	як у Біл2Л	як у Біл2Л	як у Біл2Л	[лакуна]
17	Чорні люди не пустили бояр у	6948 р.		як у Біл2Л	як у Біл2Л	як у Біл2Л	як у Біл2Л	як у Біл2Л	як у Біл2Л	[лакуна]

	Смоленськ і обрали вождем кн. Юрія										
18	Кн. Юрій арештував смоленських бояр і роздав їх маєтки своїм боярам	6948 р.		як у Біл2Л	як у Біл2Л	як у Біл2Л	як у Біл2Л	як у Біл2Л	як у Біл2Л	[лакуна]
19								1432 р. Помер король Ягайло	**1447** р. (!) Помер король Ягайло	
20								1434 р. Поляки обрали королем Влади-слава, який був і угорським королем	Того ж року сина його коронували у Кракові	
21								Король Владислав багато разів успішно бив турків, а потім з польським та		

								угорським військом зазнав поразки від турків під Варною у був убитий, в 1444 р.		
22								Через три роки, в 1447 р., поляки обрали великого князя Казимира королем		
23	Литовське військо прийшло до Смоленська і стояло 2.5 тижні, попалило посади та церкви	6948 р., восени на Пилипові запусти [14 – 30.11.1440 р.]		як у Біл2Л	як у Біл2Л			Тієї ж осені [1447 р.] і далі як у Біл2Л. **А кн. Юрій перед приходом війська утік до Москви.**	як у Лит6Л	[лакуна]
24	Люта сніжна зима, навесні у Смоленську була велика	6951 р.		як у Біл2Л		Пропущено заголовок 6951 р., тому запис	як у Віт6Л	як у Віт6Л	як у Віт6Л	після лакуни – тільки кінець

	повінь					приєднано до 6948 р.				запису
25	Помер спаський архімандрит Онуфрій	6951 р., взимку, 23 **вересня** (!)		6951 р., взимку, 23 січня [23 січня 1443 р.]						
26	Великий князь Борис Тверський послав кн. Андрія Дмитровича воювати Великий Новгород, і сплюндрували 25 волостей	6952 р.		як у Біл2Л						
27	Польський король Владислав бився з турками, і убито угорського короля та турецького царя	6952 р.		як у Біл2Л						
28	Війна кн. Казимира з Москвою	6953 р.		як у Біл2Л	як у Біл2Л	Пропущено заголовок 6951 р., тому	як у Віт6Л	як у Віт6Л	як у Віт6Л	як у Віт6Л

						запис приєднано до 6948 р.				
29	Москвичі й татари сплюндрували Вяземську землю	6953 р.		як у Біл2Л	як у Біл2Л	як у Біл2Л	як у Біл2Л	як у Біл2Л	як у Віт6Л	як у Віт6Л
30	Литовські воєводи сплюндрували Козельськ, Верею, Калугу, Можайськ	6953 р., взимку [грудень 1444 – лютий 1445 р.]		названо тільки Козельськ	як у Біл2Л	як у Біл2Л	як у Біл2Л	як у Біл2Л	як у Віт6Л	як у Віт6Л
31	Москвичі – понад 500 – погналися за литвою, але в битві литовці перемогли і привели полонених у Смоленськ	6953 р.		**Можаїчи – понад 9000**, інше як у Біл2Л	пропу-щено **понад 500**	**Москвичі, зібрав-шись за дев'ять днів**, далі як у Біл2Л	як у Віт6Л	як у Віт6Л	як у Віт6Л	як у Віт6Л
32	Московський князь тоді ходив до Мурома битися з татарами	6953 р.			6953 р. Москов-ський князь тоді ходив до	…битися з татарами, з царем Махметом і сином його Маму-тяком	як у Віт6Л, тільки без дати	як у Лит4Л + **Мон-тяком**	як у Лит4Л	як у Віт6Л

					Мурома, **і татар побили**					
33	Помер смоленський єпископ Семен	6953 р., 3 березня у середу на середо-хресному тижні [3 березня 1445 р.]		як у Біл2Л						
34	Татарський цар Магомет із сином Мамутяком побили великого князя московського, схопили його і можайського князя Івана. Битва була у Суздалі біля монастиря св. Спаса	6953 р., у травні [травень 1445 р. (правиль-ніше – 6.07.1445)]	як у Біл2Л	як у Біл2Л		І побили москвичів наголову, схопили великого князя Василя і можай-ського князя Івана [на цьому рукопис урива-ється]	скоро-чення Віт6Л	як у Біл2Л		
35	Пожежа в Москві		6953 р.	як у Біл3Л						
36	Землетрус, коливались	6953 р., за два тижні до	як у Біл2Л	**за дві ночі перед**						

	хороми	Покрови [14.09.1445 р.]		**Покровом**, решта як у Біл2Л						
37	Цар Магомет і Мамутяк відпустили великого князя Василя на викуп	6953 р., восени на св. Дмитра [26.10.1445 р.]	як у Біл2Л	як у Біл2Л			скоро-чення Біл2Л	як у Лит4Л	як у Лит4Л	як у Лит4Л
38							Москов-ський князь поми-рився з кн. Кази-миром [на цьому рукопис урива-ється]	дописано речення з Лит4Л	як у Лит4Л	Тільки фраг-мент
39	Кн. Дмитро Юрійович Шемяка схопив великого князя Василя Васильовича, осліпив його і сам сів на великому	6954 р.	як у Біл2Л	як у Біл2Л						

	княжінні в Москві									
40	Сильна епідемія у Смоленську		6954 р.							

Аналіз Смоленського літопису

Ми маємо 9 списків Смоленського літопису (СмолЛ), і порівняльна таблиця дуже виразно показує, що він був написаний для Біл0Л, а до складу «Вітовтового» літопису потрапив із Біл0Л у скороченому вигляді. Цей скорочений вигляд відбився у Віт4Л та Віт6Л, а Лит4Л – Лит7Л залежать від них, повторюючи їх характерні описки, самостійного звернення до Біл0Л в них не видно.

В Лит5Л цей скорочений СмолЛ розбито вставками з якогось польського історичного твору (19 – 22), причому вставка розриває суцільний текст оповідання про заколот у Смоленську. Ця вставка – пізня, що видно і з подвійного датування роками від створення світу та від Різдва Христова (в ще пізніших списках – Лит6Л та Лит7Л – залишаються тільки дати від Різдва).

З виключенням пізніх вставок 19 – 22, 38 та дописки 40, збереженої тільки в одном списку, СмолЛ на 44% складається із епізодів, які відбувались безпосередньо в Смоленську (16 із 36), і ще 4 епізоди війни з Москвою стосувалися смоленських земель і участі смоленського війська в ній. Тільки 16 епізодів мають загальніший характер, не пов’язаний зі Смоленськом безпосередньо. Таким чином, смоленське походження цього літопису – поза всяким сумнівом, так само як і належність літописця до «білоруської» традиції (з розбивкою викладу по річних статтях).

Стаття 6948 року про заколот у Смоленську, яка є центральною в усьому літописі, здається мені березневою. Втім, може бути, що вона й вереснева, але її останній епізод – облога Смоленська у листопаді 1440 р. – припадав би на 6849-й вересневий рік. Скоріше за все, літописець, якщо він і тримався вересневого числення, просто не став ділити оповідання між двома рівними статтями.

Епізод 25 з датою 23 січня 6951 р. слід відносити до 1443 р. при вересневому численні і до 1444 р. при березневому – складно вирішити.

Натомість група записів 6953 року виразно показує вересневий стиль: зима – березень – травень. В цьому нас переконує й єдина повністю кваліфікована дата в епізоді 33, котра повністю відповідає середі, 3 березня 1445 р. Разом з тим і ця річна стаття перелізає в наступний, 6954-й вересневий рік в епізодах 36 – 37.

Останній запис СмолЛ, який можна датувати – це осліплення кн. Василя Васильовича (16.02.1446 р.) і вокняжіння в Москві Дмитра Шемяки (середина лютого 1446 р.). Можливо, цю новину принесли в Смоленськ московські емігранти – прихильники кн. Василя. Тому дата закінчення літопису може бути визначена як весна 1446 р.

Можна припустити, що формування літопису почалося в 1441 р. з написання оповідання про заколот у Смоленську (з точними датами). До нього було ретроспективно приєднано записи за 1432 – 1439 роки без точних дат і навіть з порожніми роками. Далі літопис продовжувався рік за роком.

Порівняння з великоруськими літописами показує:

Н1ЛМІ розповідає під 6948 р. про убивство Сигізмунда (11), про вибір Казимира (15), про від’їзд з Новгорода до Литви князя Юрія Семеновича (Лінгвеновича) і одержання ним Мстиславля (16), про захоплення ним Смоленська (17 – 18) і про втечу восени до Москви (23 – у Лит5Л). Але все це з іншими подробицями.

Про напад тверського князя на новгородські землі (26) в 6952 р. пише також Н1ЛМІ та НикЛ, але з іншими подробицями.

Про московсько-литовську війну 6953 року (28 – 31) є запис в ЄЛ, але із зовсім іншими подробицями, хоча й підтверджує, що литовці перемогли і захопили полонених. Інші подробиці подає Іоасафівський літопис. В НикЛ є цілих три оповідання про цю війну.

Про битву під Суздалем 1445 р. (34) пише Н1ЛМІ, незалежно від нього МЗ1492 і слідом за МЗ1492 – НикЛ, але там сказано, що кн. Іван був поранений і утік, а не потрапив у полон. Це підтверджує й Іоасафівський літопис.

Про пожежу в Москві (35) повідомляє Н1ЛМІ та з іншими деталями – МЗ1492 (це також повторене в НикЛ), значно докладніше. Є таке оповідання в Іоасафівському літописі.

МЗ1492 (+ НикЛ) повідомляє і про землетрус (36), але у Москві, і дата тут – Покрова, 1 жовтня (так що можливо Біл4Л, датуючи його за два дні перед Покровою, є точнішим за Біл2Л).

Щодо дати 26 жовтня (37) – МЗ1492 (+ НикЛ) пояснює, що на цей день кн. Василь Васильович приїхав до Переяславля. Це підтверджує й Іоасафівський літопис.

Таким чином, великоруські повідомлення СмолЛ знаходять собі повне підтвердження у великоруських літописах. Але разом з тим – ані вони не були джерелами для СмолЛ, ані він не був використаний у великоруських літописах. Що ж стосується суто литовських і смоленських звісток, то про них великоруські літописи нічого не знають.

Більше того: характеристична звістка 6938 р., що у Смоленську з'явився голий вовк, а у Троках – криваве озеро (ЄЛ, МЗ1492, НикЛ), не знайшла відображення в Смоленському літописі. Цей факт, з одного боку, підтверджує наше припущення, що великоруське джерело Біл0Л закінчується 1427 роком (ЕМФ), а з другого боку – що записи СмолЛ 1432 – 1439 років робились заднім числом, і про ці з'явища не згадали. (Звичайно, могло бути й так, що ці з'явища – це тільки московська поголоска, і за межами Москви про них нічого не знали.)

Коли СмолЛ потрапив в руки автора Віт4Л, він відкинув короткі звістки про боротьбу Свитригайла, слушно вважаючи, що вони дублюють «Повість про Свитригайла». Він почав свої запозичення з 6946 року, і таким чином позбувся характерної для Біл0Л нелогічності – після закінчення «Повісті про Свитригайла» на подіях 1436 р. вона з початком СмолЛ поверталась у 1432 рік. Також він слушно об'єднав епізоди 32 й 34 в одне оповідання про Суздальську битву.

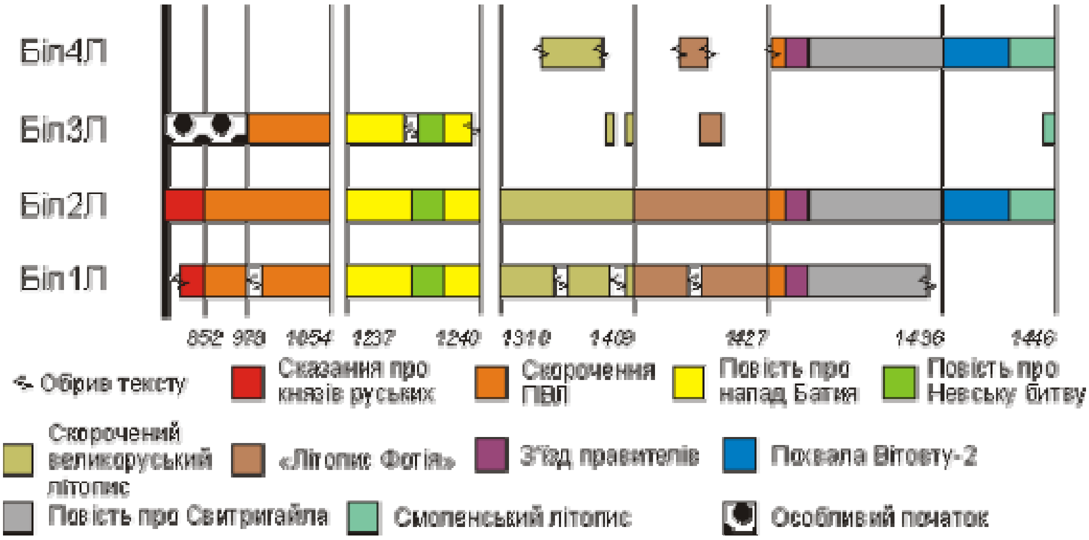
В такому скороченому вигляді СмолЛ увійшов до «литовської» літописної традиції. Уже в Лит4Л почалось відкидання заголовків річних статей, чим стиль оповідання наближався для «литовського» (в якому, нагадаю, ніяких річних статей ніколи не було). В цілому накопичення і подальше відтворення дрібних описок показує, що «литовські» літописи переписувались в послідовності Лит4Л – Лит5Л – Лит6Л – Лит7Л (нагадаю, що номери літописам були надані виключно на підставі хронології списків, а тепер ця послідовність знаходить незалежне підтвердження).

Реконструкція «білоруського» літопису

Підведемо тепер підсумки наших спостережень над структурою і джерелами «білоруських» літописів.

Перший висновок полягає в тому, що всі чотири списки походять від одного протографа, який ми позначаємо Біл0Л. Його списки, котрі ми маємо, є незалежними обробками-скороченнями, жоден із наявних списків не можна вивести просто з іншого, кожен має як погіршені, так і покращені в порівнянні з іншими читання.

Склад Біл0Л можна реконструювати наступним чином:

Склад «білоруського» літопису за різними списками

Другий висновок полягає в тому, що Біл0Л формувався у два етапи. На першому етапі літопис було доведено до 1427 року, на другому, після 1446 року – доповнено матеріалами з «Вітовтового» літопису та Смоленським літописом.

Перша частина Біл0Л – від початку до 1427 року – становить окремий твір, який можна назвати **Епітомою (скороченим літописом) митрополита Фотія** (ЕМФ).

За основу реконструкції ЕМФ доводиться брати найповніший список – Біл2Л, хоча він рясніє лихо прочитаними фрагментами. ЕМФ має дві характерних особливості:

1, практично не заповнений інтервал від 1054 до 1237 року (183 роки);

2, практично не заповнений інтервал від 1240 до 1310 року (70 років);

Якими ж джерелами користувався автор ЕМФ, якого я вважаю писарем митрополита Фотія (ПМФ)?

1. Почнемо з **особливої вступної статті** до Біл3Л. Вона містить родословіє московських правителів від Рюрика до Дмитра Івановича (1483 – 1508), онука Івана 3-го. Родословіє містить тільки пряму низхідну лінію, брати правителів не включені. Примітно, що тут не названі інші сини Івана 3-го, які народились перед народженням Дмитра Онука: нема Василя (1479 – 1533), Юрія (1480 – 1536), ані Дмитра Сина (1481 – 1521). Мабуть цей перелік відображає ситуацію, коли Дмитро Онук був коронований і вважався спадкоємцем (1498 – 1502).

Досить подібно стилізований родовід є в збірнику Авраамки [ПСРЛ, т. 16, стб. 261], але там він доведений тільки до Івана 3-го. До Дмитра Онука доведений

родовід при Типографському літописі [ПСРЛ, т. 24, с. 227], але він розширений за рахунок братів правителів.

Заглиблюватись далі у це питання ми не будемо, для нас істотно, що ця вступна стаття не могла виникнути раніше від кінця 15 ст. і тому не належить до первісного складу ЕМФ.

Слід знати, що О. О. Шахматов на підставі одного цього фрагменту, який міститься тільки в одному списку, датував весь літопис рубежем 15 – 16 ст. Це – явна помилка, яка, проте, подекуди повторюється і в сучасній науковій літературі.

2. **Сказання про вірних святих князів руських** (СКР). Такий заголовок має вступна стаття Біл2Л, і друга її половина уціліла в Біл1Л.

Стаття є скороченою переробкою московського за походження оповідання про історію московського правлячого дому, написаного між 1370-ми та 1420-и роками. Переробка характеризується тим, що історія починається з князя Володимира – хрестителя Русі і засновника Владимира на Клязьмі. Останнє фактично невірно, але, я думаю, автору ЕМФ ходило о найстислішиий зв'язок між київською старовиною і потрібним йому предметом – Владимирсько-Московським князівством.

ПМФ відкинув другу половину СКР, яка розповідала про події 14 ст., оскільки він мав намір описати їх докладніше в своєму літописі. В такому скороченому вигляді СКР заступала докладний опис історії до походу Батия, який в літописі дано в граничному скороченні.

Перероблене у такий спосіб СКР стало дуже доброю увертюрою до наступного літопису, з яким це сказання тісно пов'язане.

3. **Скорочення «Повісті времен і літ»** (ПВЛ). При скороченні повністю випала вступна недатована частина (за винятком невеликого фрагмент при витоки Дніпра, Двини й Волги, який парадоксально потрапив між статті 1427 і 1430 років. Але на цьому місці він читається у 3 рукописах із 4, і тому це – характерна ознака протографа, Біл0Л. Однак цей фрагмент, на мою думку, не належав до ЕМФ). Скорочений виклад охоплює два століття (852 – 1054).

Три великих (ключових) оповідання ПВЛ – хрещення Русі за Володимира, загибель св. Бориса і заснування Печерського монастиря (св. Антоній та Феодосій) – в Біл0Л кардинально скорочені до одного речення кожне. Християнська і взагалі релігійна тематика явно не були пріорітетом редактора.

4. **Оповідання про події 1237 – 1240 років** скомпоновано з двох повістей – про похід Батия та про Невську битву. В усіх літописах, залежних від С1ЛСІ, вони розташовані саме в такій послідовності, але в НКЛ редактор переставив оповідання про Невську битву (літо 1240 р.) перед оповіданням про облогу Києва (грудень 1240 р.). У такий спосіб відновлено хронологію подій – коштом розчленування повісті про похід татар. Окрім того, внаслідок перекомпоновки дещо змістилися ідейні акценти: якщо в С1ЛСІ важке враження від суцільних поразок від татар пом'якшується наступним оповіданням про перемогу на Неві, то в НКЛ ця перемога нівелюється розміщенням між описами поразок перед і після неї.

Оця особливість компоновки НКЛ притаманна і залежному від нього Н4Л, а також ЕМФ. Як не дивно, ця особливість **структури** літопису не була зауважена ніким із дослідників, котрі писали про «білоруський» літопис. Це – прояв загальної помилкової системи: дослідники заглиблюються у вишукування збіжностей /

розбіжностей в окремих словах і не звертають уваги на структуру твору, тобто на склад повідомлень та їх послідовність. Але якщо два твори не мають структурної подібності, співпадіння окремих слів нічого не доводить.

5. **Лапідарний літопис сер. 13 – поч. 14 ст.** є кардинальним скороченням НКЛ – Н4Л. Дуже виразною особливістю ЕМФ є **повна відсутність** звісток про локальні новгородські події.

6. **Московські звістки за 14 – поч. 15 ст.** Більш детальними звістки ЕМФ стають від 1310 року, і це наводить на думку, що тут маємо перехід до нового джерела. За період 1310 – 1386 років ЕМФ становить скорочення і об'єднання Рогозького (РогЛ) та Симеонівського (СимЛ) літописів (в ЕМФ ми бачимо немало звісток, які є тільки одному з цих літописів і більше ніде). Від 1386 до 1418 року ЕМФ є скороченням С1ЛСІ – до самого кінця цього літопису. Окрім того, від 1410 року в ЕМФ є велика серія унікальних звісток про митрополита Фотія, що дає підставу виділити частину за 1410 – 1427 роки як окремий літопис митрополита Фотія (ЛМФ).

Ще одна важлива особливість записів за 14 – поч. 15 ст. – всі вони зосереджені довкола Москви, свідомо послідовно пропускаються всі записи про внутрішні події у Новгороді.

Для її складання писар митрополита Фотія (ПМФ) використав «Сказання про князів руських», НКЛ, РогЛ, СимЛ, С1ЛСІ і записи про Фотія, ведені ним в 1410 – 1427 роках. Головна ідея скорочення – виділити історію московського княжого дому. Тому історія аж до початку 14 ст. дана в дуже сильному скороченні – її мала заступити перша половина СКР. Натомість друга половина СКР опущена – замість неї події від 1310 року описуються докладніше.

Коли було складено ЕМФ? Останній її запис датовано лютим 1427 року, і цим визначається час, коли роботу було припинено. Час початку чітко обмежений 1418 роком – ПМФ мав у своєму розпорядженні С1ЛСІ в його повному обсязі. Дуже яскрава залежність ЕМФ від НКЛ показує, що компоновку ЕМФ слід віднести до найближчих років перед 1427 р. – наприклад, до 1425 – 1426 років. І все одно ми змушені припустити, що ПМФ при цьому використав НКЛ ще в його «розплавленому» вигляді, коли цей літопис продовжував поповнюватись. А очевидна залежність НКЛ від С1ЛСІ не дає нам можливості відсунути початок роботи над НКЛ на час перед 1418 роком.

Разом з тим автор С1ЛСІ (або гіпотетичного зводу митрополита Фотія, який, згідно О. Боброва, лежав в основі С1ЛСІ) не тотожній з ПМФ. Всі епізоди, спільні для С1ЛСІ та ЕМФ, мають характер запозичень-скорочень тексту С1ЛСІ для ЕМФ, і нема жодного випадку, щоб в С1ЛСІ читався скорочений варіант розповіді ЕМФ. Якби ПМФ писав Софійський 1-й літопис, незрозуміло, чому він не скористався жодною деталлю із своїх записів, а для чуда в Колочі (1414 р.) подав навіть рішучо інші деталі, ніж в С1ЛСІ.

Тому ми маємо вважати С1ЛСІ та ЕМФ незалежними літописними проектами митрополита Фотія.

Помилялись ті автори, які називали ЕМФ західнорусьою або навіть смоленською обробкою великоруських літописів. Окрім виразної концентрації змісту на Москві ніде, окрім Москви, не можна було зібрати таку кількість літописних джерел, яка фактично використана в ЕМФ.

Яка була мета складання ЕМФ? Якби я писав історичний роман, я б подумав: верховна влада звалилась на плечі Василя Васильовича в 1425 році, коли йому було тільки 10 років. Йому ще треба було вчитись, і митрополит Фотій вирішив скласти для нього посібник з історії московського правлячого дому. Можливо, це був посібник більше для вчителя, ніж для учня. Але учень мав засвоїти: він є нащадком і продовжувачем славної державної традиції.

А як же з ЕМФ утворилась Біл0Л в повному обсязі? Слід припустити, що автограф ЕМФ був дуже швидко вивезений з Москви і там з нього не встигли зняти копії. Можливо, Фотій возив його з собою і узяв в свою останню поїздку до Вітовта (осінь 1430 р.), і при цьому залишив рукопис в Литві (у Смоленську?).

Трохи пізніше, після 1436 року, ЕМФ було доповнено матеріалами з «Вітовтового» літопису (майже безсумнівно це був протограф Віт4Л, бо саме він містить похвалу Вітовту 2-ї редакції). Протограф Віт4Л, можливо, і не мав ще вигляду закінченого літопису, а являв собою окремі зошити, порядок яких ще не було остаточно встановлено. Так в Біл0Л «Повість про Свитригайла» не зовсім логічно влізла між оповіданням про з'їзд правителів та похвалою Вітовту.

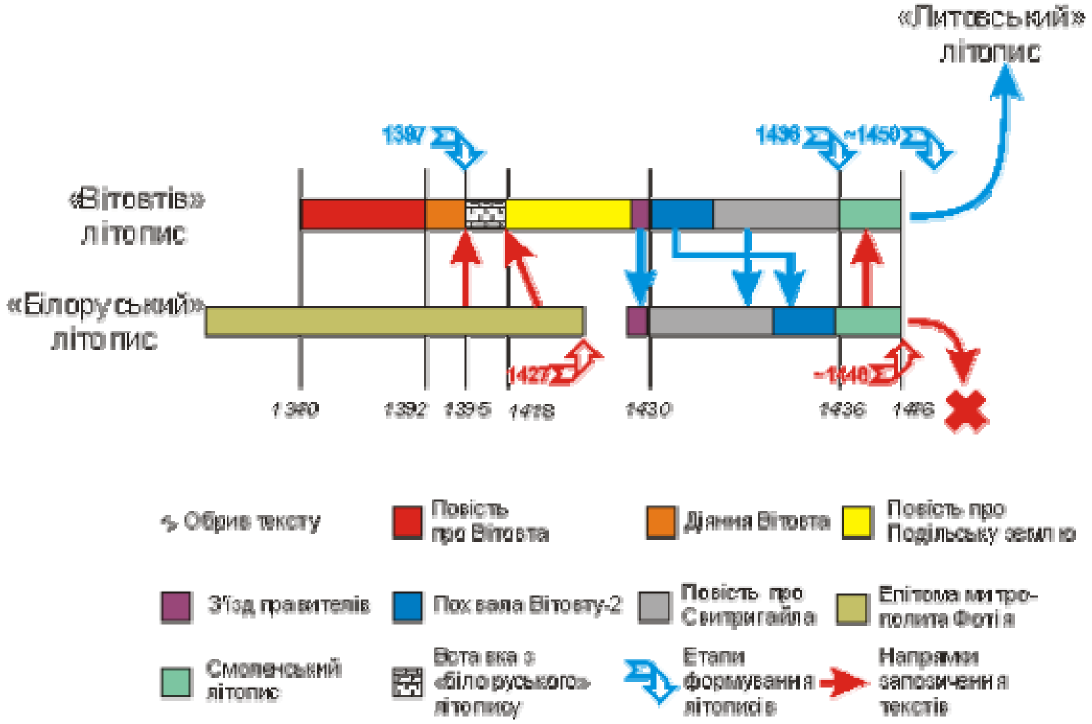
«Повість про Свитригайла» у списках Біл1Л, Біл2Л та Біл4Л дуже подібна до Віт4Л. Навіть недбалий писар Біл2Л полишив свій звичай і переписав цю повість досить ретельно, допустивши тільки одну (!) істотну помилку.

Таким чином, ми можемо вважати доведеним, що Біл0Л та Віт4Л формувалися паралельно.

Цей паралелізм було продовжено в останній частині Біл0Л / ВітЛ – у Смоленському літописі 1432 – 1446 років.

Якщо Біл0Л збагатився за рахунок повістей з «Вітовтового» літопису, то цей останній, в свою чергу, увібрав у себе скорочений текст ЕМФ за 1395 – 1418 роки.

Таким чином, в середині 15 ст. (орієнтовно в 1446 – 1450 роках) у Великому князівстві Литовському було остаточно сформовано два незалежних в основі, але взаємно пов'язаних історичних твори – «Вітовтів» літопис (найкраще представлений у Віт4Л) та «білоруський» літопис (Біл0Л, найкраще представлений списками Біл1Л та Біл2Л).

Взаємодія двох традицій літописання Великого князівства Литовського

Після цього літописання у Великому князівстві Литовському знову припинилось на 40 – 50 років, відновившись тільки наприкінці 15 ст. (саме з цього часу походять перші збережені до нашого часу списки – Віт1Л та Біл1Л).

«Литовський» літопис

З усього попереднього викладу ми бачимо, що Лит1Л є відносно пізнім твором, який займає особливе місце серед інших списків «литовського» літопису. Тому ми звичним рухом відкладаємо його на десерт, а поки що подивимось, що ще містять інші списки окрім розібраного нами «Вітовтового» літопису.

«Литовський» літопис утворено шляхом «оббудови» «Вітовтового» літопису: на початку до нього приєднано статтю «Баснословний початок Литви» (від імператора Августа до Гедиміна), а в кінці – або статтю «Літопис короля Сигізмунда», або «Короткий літопис Литви» (опис подій від кінця 15 ст. до моменту завершення літопису).

Баснословний початок Литви

Літопис короля Сигізмунда

Короткий літопис Литви

Реконструкція «литовського» літопису

Висновки

1. В 1520-30-х роках на основі тексту Віт6Л (орієнтовно кінця 15 – поч. 16 ст.) було написано Лит0Л – спільний протограф усіх «литовських» літописів. Цей протограф включав «Ердівілову» редакцію «Баснословного початку Литви» та відредагований «Вітовтів» літопис.

2. Пізніше на основі «Ердівілової» редакції було створено «Немоносову» редакцію «Баснословного початку Литви», і вона в деяких списках заступила собою «Ердівілову» редакцію.

3. Пізніше різні списки «Литовського» літопису поповнювались списками «Літопису короля Сигізмунда» різних редакцій та / або «Короткого літопису Литви».

4. В подальшому «литовські» літописи не поповнювались, а тільки переписувались. Ці списки були використані при написанні компілятивних творів. Друкування цих останніх (найбільше – "Хроніки" Стрийковського) перекрило шлях подальшому розвитку літописання у вузькому значенні цього слова.

Баснословний початок Литви

Розглянемо детальніше «Баснословний початок Литви» (БПЛ), збережений у 7 списках. Як завжди – кому не цікаві найдрібніші деталі, може одразу перейти до висновків.

Варіанти тексту

Аналіз варіантів тексту

Каркасні і заповнюючі елементи

Іменослов

Хронограф

Енциклопедія р. Мафеї

Галицько-Волинський літопис

Походження оповідання

Висновки

1. БПЛ був написаний одним невідомим нам автором за одним заходом, орієнтовно між 1519 і 1539 роками. Цей же автор зробив редакційні зміни у «Повісті про Вітовта» (редакція ППВ-3) для узгодження цієї останньої з текстом БПЛ.

2. Первісною редакцією БПЛ була «Ердівілова» редакція; пізніше на її основі виникла «Немоносова» редакція, яка відрізняється системною заміною імен діячів при повному збереженні структури оповідання. З цієї пізнішої редакції було зроблено скорочений список ЛитЗЛ.

3. Основним джерелом БПЛ був Галицько-Волинський літопис, який служив автору складом готових будівельних елементів і конструкцій, при дуже невеликому об’ємі дослівного цитування.

4. Меншими джерелами були напис на Рогволодовому камені, житіє св. Єфросинії Полоцької, «Діяння Вітовта» зі складу «Вітовтового» літопису, енциклопедія Рафаело Мафеї (1506 р.), топоніміка Литви і Білорусії. В одному епізоді можна добачати слід героїчного епосу або родинного переказу Гаштольдів.

5. Майже безсумнівно БПЛ був написаний у Вільно, у столиці держави.

6. Політична мета твору – показати високе походження правлячої династії Ягеллонів і в такий спосіб зв’язати історію Литви зі «всесвітньою» (загальноєвропейською) історією. БПЛ мала бути ідейною зброєю проти претензій Москви на спадкоємність влади від імператора Августа. Певне значення мав цей твір для консолідації правлячого класу Великого князівства Литовського довкола ідеї спільного славного (римського) походження магнатських і шляхетських родин.

7. «Баснословний початок Литви» не має ніякої вартості історичного джерела і не повинен використовуватись для історичних реконструкцій. Всі праці, які спираються на дані БПЛ, слід безумовно вважати помилковими.

8. «Баснословний початок Литви» представляє значний інтерес для історії історичної та суспільної думки та історії художньої літератури.

Варіанти тексту

В наступний таблиці уміщено порівняння варіантів «Баснословного початку Литви» (БПЛ) у різних списках:

№	Подія	Лит1Л	Лит2Л	Лит3Л	Лит4Л	Лит5Л	Лит6Л	Лит7Л
1		[Лакуна до (3) включно]	[Лакуна до початку (30)]	Христос народився в 5526 [18-й рік **після** Різдва Христова] р. від створення світу. Тоді римським цісарем був Август	+	+	Від створення світу 3960 р., царства Римського 769 р., від Різдва Христова – 16 р.	+
2				Цісарі Тіберій, Гай, Клавдій, Нерон (забив найвищого доктора – ім'я пропущено)	Agyus замість Гай; ім'я доктора – Сенека	Ганос замість Гай; доктор Сенока	Гайос, Сенека	Гайос, Сеника
3				Родич Нерона – **Полемон**	Палемон	Палемон	Послемон	Палемон
4	…Венеція	+		–	–	–	–	–
5	Плавання по морю. Обсадження Жемайтії	**Князь Аполон з Венеції**, Довспрунк гербу Кітоврас,		Полемон з родами шляхти Кітоврас, Колюмни, Рожі, **Урги**	Названо тільки роди Кітоврас і Колюмни	Довспрунк з Кітоврас, Прешпор з Колюмни, Ульянус з **Русі, Ектор**	**Додепронг** з Китавруч, Прешпор, Юліан з Урусин, **Нектор** з	**Давепрунг** з Кітаврус, Прешпор з Колюмнув, Іульянус з **Русин**,

		Прешпор **Цезарінус** гербу Колюмни, Юліанус гербу Урсинів, Торог гербу Рожа		поплив по морю і заселив Жемайтію		з Рож	Рожен	Ектор з Рож
6	Сини кн. Палемона: Борк, Кунос, Спера. Заснування міст Юрборка, Куносова	+		+	+	+	+	**Істра** замість Спера
7	Спера оселився над озером, яке стало зватись Спера	+		+	+	+	+	Спера
8	Спера помер бездітним, і в пам'ять про нього зробили болвана, і вважали його за бога	–		+	+	+	+	+
9	Довспрунк з Кітовраса засновує місто Вількомір	+		–	–	–	–	–
10	Смерть Спери	+		–	–	–	–	–
11	Смерть Борка. Сини Куноса – Кернус та Гімбут. Заснування	+		+	Кімбут	Гінбунт	Кернус, **Скинбунт, Нернов**	+

	міста Кернова							
12	Панування Кернуса в Литві, а Гімбута – у Жемайтії	+		Гінбунт	+	+	**Гвінбунт**	+
13	Похід на Браслав і Полоцьк. Німці заселяють Ліфлянти	+		–	–	–	–	–
14	Кернус не мав синів, тільки дочку Пояту, і віддав її за Гіруса з Кітовраса, і він став панувати після смерті Кернуса	–		+	+	+	[лакуна, ніяк не відмічена в рукописі]	+
15	Після Кернуса панує у Литві його син Живінбуд	+		–	–	–	?	–
16	Після Гімбута у Жемайтії панує його син Монтвіл	+		+	+	+	[лакуна]	–
17	Монтвіл мав синів	–		**Немоноса та Скирмонта**	**Ердвіла та Крімунта**	Немоноса та Скирмонта, а інші кажуть – Вікінта та Ердвіла	[лакуна]	Немоноса та Скирмонта
18	Напад Батия на Русь. Київський князь Дмитро засновує місто	+		+	+	+	[після лакуни]… засновує	+

	Друцьк						Друцьк	
19	Князь з панами радними – Групмпею з Колюмнів, Екшисом з Урсинів, Гровжисом з Рожі – засновують місто Новгородок, який князь зробив своєю столицею	Князя зовуть **Ердівіл**, син Монтвіла		Князя зовуть **Скирмонт**, син Монтвіла	Князя зовуть **Ердвіл**, син Монтвіла; Кумпя з Колюмнів, **Юліан з Арсусинів**, Граус з Рош	Як у Лит1Л	Князя зовуть **Скирмонт**, син Монтвіла; Екша з **Ібрсінов**	Князя зовуть **Ердівіл**, син Монтвіла; **Грумня**; **Лішкіс** з Урсинов
20	Князь засновує Городно, опановує Берестя, Дорогичин та Мельник	+		+	+	+	Нема про Городно	+
21	Після Монтвіла у Жемайтії панує його син	Син зветься **Вікінт**		Син зветься **Немонос**	Син зветься **Вікінт**	Син зветься **Вікінт**	Син зветься **Скирмонт**	Син зветься **Вінінт**
22	Грумпя засновує місто Ошмяни, Екшис – Ейшишки (тут повіт Ейшишський згадано), Гровжис – Гровжишки. Сини: Грумпя – Гаштольд, Екшиса – Довойн, Гровжиса – Монвід	+		+	+ [тут нема Юліана, є Екш]	+	**Кекшесвіс** замість Екшиса; **Молтвін** замість Монвіда	**Кунпя** замість Грумпя
23		Після смерті Вікінта Живінбуд панує в Литві		Після смерті Немоноса Гірус став панувати в	Як у Лит1Л	Як у Лит1Л	Немонос панував у Жемайтії, а Скирмонт – у	Як у Лит1Л

		та Жемайтії, а Ердівіл – у Новгородку		Литві й Жемайтії, а Скирмонт – у Новгородку			Новгородку	
24							Після нього [Немоноса? Скирмонта?] почав княжити в Литві й Жемайтії Гірус з Кітовраса, а в Новгородку – Мінгайло, син Скирмонта	
25	Після X панує його син Мінгайло. Він розбиває полочан під Городцем і захоплює Полоцьк	X зветься **Ердівіл**		X зветься **Скирмонт**	X зветься **Ердівіл**, замість Мінгайла – **Михайло**	X зветься **Ердівіл**	**Посік** замість Полоцьк	X зветься **Ердівіл**
26	Після Мінгайла його сини панують: X у Новгородку, Гінвіл у Полоцьку	X зветься **Скирмонт**		X зветься **Шварно**	X зветься **Скирмонт**	X зветься **Скирмонт**	X зветься **Шварно**	X зветься **Скирмонт**
27	Гінвіл оженився з Марією – дочкою тверського князя Бориса, і охрестився у руську віру з іменем X	**Борк** замість Борис. Ім’я X – **Юрій**		Ім’я X – **Борис**	Ім’я X – **Борис**	Ім’я X – **Борис**	Ім’я X – **Борис**	Ім’я X – **Борис**

28	Z засновує місто Борисів, будує в Полоцьку церкву св. Софії, жіночий монастир св. Спаса, монастир св. Бориса і Гліба на Більчиці	Z зветься Борис, **син кн. Юрія**		Z зветься Борис	Z зветься Борис	Z зветься Борис	Z зветься Борис	Z зветься Борис
29	Після Бориса панує його син Рогволод-Василь	+		–	+	+	–	+
30	У князя X – син Гліб та дочка Парасковія, яка постриглась у черниці в монастирі св. Спаса, а потім поїхала до Риму, де й померла, і її там шанують як св. Пракседу	X зветься **Рогволод**	[лакуна], тільки кінець запису	X зветься **Борис**	X зветься **Василь**	X зветься **Василь**	X зветься **Борис**	X зветься **Василь**
31	Гліб помер молодим, і похований у св. Софії в гробі батька. І полочани знову почали управлятись вічем	+	+	+	+	+	+	+
32	Князь Мстислав Луцький і Пінський почав війну проти X. Y послав на допомогу князю X свого	X зветься **Скирмонт** Y зветься **Живінбуд**	X зветься **Скирмонт** Y зветься **Живінбуд**	X зветься **Шварно** Y зветься **Гірус**	X зветься **Скирмонт** Y зветься **Живінбуд**	X зветься **Скирмонт** Y зветься **Живінбуд**	X зветься **Шварно** Y зветься **Гірус. Мстислава побив кн.**	X зветься **Скирмонт** Y зветься **Живінбуд.** Узяли місто

	старшого сина Куковойта. Вони розбили Мстислава, і князь X захопив Пінськ та Турів						**Ямонт.** Узяли місто **Пінесци**	**Піченкт**
33	Після князя X на Литві й Жемайтії панує його син Куковойт	X зветься **Живінбуд**	X зветься **Живінбуд**	X зветься **Гірус**	X зветься **Живінбуд**	X зветься **Живінбуд**	X зветься **Гірус**	X зветься **Живінбуд**
34	Заволзький цар Балаклай вимагає данини від X і плюндрує Руську землю. X розбиває його в Койданові і захоплює Мозир, Чернігів, Стародуб, Карачів	X зветься **Скирмонт**	X зветься **Скирмонт**	X зветься **Шварно**	X зветься **Скирмонт**	X зветься **Скирмонт**	X зветься **Шварно**. Скорочено, нема Койданова	X зветься **Скирмонт**
35	По смерті X панують його сини: Y – в Новгородку, Любарт – у Карачеві, Пісімонт – у Турові	X зветься **Скирмонт** Y зветься **Тройнат**	X зветься **Скирмонт** Y зветься **Тройнат**	X зветься **Ямонт** Y зветься **Скиргайло**	X зветься **Скирмонт** Y зветься **Тройнат**	X зветься **Скирмонт** Y зветься **Тройнат**	X зветься **Шкварно** Y зветься **Скиргайло**	X зветься **Скирмонт** Y зветься **Тройнат**
36	Коли померла мати Куковойта – Поята, Куковойт зробив на пам'ять про неї болвана і поставив біля озера Жослі. Пояту шанували як бога	[лакуна]	+	+	+	+	Озеро Козлі	+

37	Куковойт помер, і панувати став його син Утенус. Він на пам’ять про батька поставив болвана на горі над р. Святою біля Девялтова, і його шанували як бога	[лакуна]	+	+	+	+	+	+
38	Заволзький цар Курдас прийшов з татарами на Русь. Y з’єднався з братами та з князями Семеном Михайловичем Друцьким, Давидом Мстиславичем Луцьким. Вони зустріли татар за Мозирем на р. Окунівці і побили. В битві загинули князі Пісімонт та Любарт, Михайло Семенович Друцький, Андрій Давидович Луцький	[лакуна]	Y зветься **Тройнат. Хуцьким** замість Луцьким, **і Свято-славом Київським**	Y зветься **Скиргайло**	Як у Лит2Л, тільки руські князі – Семен, Давид **Мстислав-ський** та Святослав Київський; загинув кн. **Семен Михайло-вич** Друцький	Як у Лит2Л, але правильно **Луцький**	Y зветься **Скиргайло** Давид Мстиславич – **друцький,** Святослав Київський	Як у Лит5Л
39	Після Y панував його син Ольгимонт	[лакуна]	Y зветься **Тройнат**	Y зветься **Скиргайло**	Y зветься **Тройнат,** його син – **Окімонт**	Y зветься **Тройнат**	Y зветься **Скиргайло**	Y зветься **Тройнат**

40	Після Ольгимонта на Новгородку панував його син Рингольт	… [віддав] Новгородок Рингольту	+	+	+	+	+	+
41	Руські князі – Святослав Київський, Лев Володимирський, Дмитро Друцький – вирушили проти Рингольта. В битві на Німані, біля Могильної переміг Рингольт	+	+	+	+	+	Лев **Київський**	+
42	Рингольт повернувся до Новгородка і помер бездітним. Так скінчився рід Палемона	–	+	+	+	+	+	+
43	А інші пишуть, що Рингольт мав трьох синів, і залишив панувати Войшелка	–	+	–	+	+	–	+
44	Після Рингольта новгородським князем став його син Міндовг	+	–	–	–	–	–	–
45	Міндовг, пануючи на Новгородку, почав нищити своїх родичів. Він послав Вікінта воювати Смоленськ, а з ним – своїх небожів	+	–	–	–	–	–	–

	Товтівіла та Ердівіла, збираючись їх убити. Вони втекли у Володимир до князів Данила та Василька							
46	Данило й Василько утворюють коаліцію проти Міндовга (поляки, німці, половці) і йдуть на Вовковийськ, Слонім, Здитов. Товтівіл охрестився в Ризі	+	–	–	–	–	–	–
47	Міндовг хреститься від папи	+	–	–	–	–	–	–
48	Боротьба Товтівіла проти Міндовга	+	–	–	–	–	–	–
49	Загибель Міндовга. Войшелк хреститься у приймає чернецтво у Галичі, повертається у Новгородок	+	–	–	–	–	–	–
50	Тройнат має намір убити свого брата Товтівіла, а Товтівіл – убити Тройната. Тройнат убиває Товтівіла. Конюхи Міндовга убивають	+	–	–	–	–	–	–

	Тройната							
51	Войшелк стає князем у Литві, воює з поляками, потім іде в монастир св. Данила в Угровську	+	–	–	–	–	–	–
52	Кн. Лев Володимирський просив кн. Василька Галицького закликати Войшелка. Войшелк приїхав у Володимир у монастир св. Михаїла, і тут Лев його убив. Так скінчився рід Палемона	+	–	–	–	–	–	–
53	У Литві обрали князем Свінторога, сина Утенуса гербу Кітоврас	[Є початок запису, далі – лакуна]	+	+	+	+	+	+
54	Свінторог – князь Великого князівства Литовського, Жемайтського, Новгородського і Руського	[лакуна]	+	+	+	+	+	+
55	Свінторог породив сина Гірмонта (Скирмонта), і обрав	[лакуна]	Гірмонт, Скирмонт	Скирмонт	Скирмонт	Скирмонт	Гомонт	Скирмонт

	місце біля впадіння Вілії у Велю, і наказав Скирмонту спалити його тіло на тому місці, і щоб тіла усіх князів і видатних бояр там спалювали							
56	Поховальні звичаї в Литві	[після лакуни – тільки кінець запису]	Скирмонт	Гірмонт	Скирмонт	Скирмонт	Гірмонт	Скирмонт
57	Латигола чинила шкоду в Жемайтії, і Скирмонт їх побив і землю спустошив. Тоді із-за моря прийшли німці і заселили Латигольську землю, і прозвали її Вифлянти	–	Скирмонт	Гірмонт	Скирмонт	Скирмонт	Гірмонт	Скирмонт
58	Скирмонт залишив синів Трабуса (панував у Жемайтії) та Гілігіна (панував у Литві й на Русі)	+	Колігін	Колігін	Кілікін. Трабус панував у Жемайтії, Литві і Русі [мабуть випадковий пропуск володіння Кілікіна]	Колігін	Трубас і Колігінус	Колігін

59	Після смерті Трабуса на Литві, Жмуді й Русі став князем його небіж Роман, який мав синів Наримонта, Довмонта, Гольшана, Гедруса, Тройдена	+	Голша, Кендрус, Трогент	Домон, Голша, Гедрус, Дройден	+	+	Після смерті Гілігіна княжити почав його син Роман, а коли помер Трубас, Роман поширив владу і на Жмудь. Тройген	Трошен
60	Після смерті Романа панував Наримонт, і переніс столицю з Новгородка до Кернова	+	+	+	+	+	+	+
61	Довмонт сів на Утині і назвався князем Утинським	+	+	+	+	+	+	+
62	Гедрус заснував місто Гедройти і назвався князем Гедройтським	+	– [мабуть, випадковий пропуск]	+	+	+	Гердус	–
63	Гольшиш заснував напроти Роконтишок місто Гольшани, і назвався князем Гольшанським	+	+	+	+	+	+	+
64	Тройден жив при браті Наримонті. Наримонт	+	+	+ [на цьому список	+	+	**Онтех сяркий** замість Антіох	+

	підкорив ятвягів і віддав їх Тройдену. Тройден заснував місто Райгород і назвався князем Ятвязьким і Дойнівським			закінчується]			Сірійський	
65	Наримонт і Довмонт оженились з дочками ліфляндця Фляндри	+	+		+	+	+	+
66	Жінка Довмонта померла, і він силою взяв собі жінку Наримонта. Наримонт зібрав проти нього братів і тестя. Довмонт утік до Пскова	+	+		+	+	+	+
67	Тройден оженився з дочкою мазовецького князя і мав сина Римонта, якого віддав учитись руській мові до Льва Мстиславича (який заснував місто Львів). Римонт постригся у ченці з іменем Лавраш і заснував Лаврашевський	+	+		+	+	+	+

	Воскресенський монастир							
68	Помер Наримонт, і пани взяли князем Тройдена	+	+		+	+	Тройгена	+
69	В цей час Довмонт захопив Полоцьк, і почав думати, як убити Тройдена, і убив його, і хотів стати великим князем	+	+		+	+	**Полтек**	+
70	Лавраш-Римонт-Василь скинув чернецтво, побив і убив Довмонта, узяв Полоцьк	+	+		+	+	+	+
71	Лавраш відмовляється від князівства, пояснює герб Литви (вершник) і радить узяти князем Вітеня	+	+		+	+	+	+
72	Так скінчився рід Кітоврасів і почалось княжіння Вітеня	+	+		+	+	+	+
73	Після Вітеня паном великого князівства Литовського, Жемайтського і	+	+		Єдімонт	+	+	+

	Руського став його син Гедимін							
74	Гедимін послав свого гетьмана на місто Куносів – укріпити його проти німців. Німці схопили гетьмана й оселились у Жемайтії	гетьман – Гаштольд з роду Колюмни [що цим гетьманом був саме Гаштольд, видно з наступної згадки про нього (84)]	+		+	+	Як у Лит1Л	Як у Лит1Л
75	В битві на р. Отмені Гедимін переміг німців, забрав Жемайтію й міста Тільзіт та Рагнету	+	+		+	+	на р. **Онмене**	+
76	Гедимін пішов на Русь на Володимир, і убив князя Володимира Володимирського, й узяв Володимир	+	+		+	+	+	+
77	Князь Лев Луцький утік до свого зятя князя Романа Брянського. Гедимін забрав Луцьк і зимував	+	**Рвоеган** замість Роман		+ [немає *Брянського*]	+	+	+

	у Бересті							
78	Після Великодня Гедимін пішов на Станіслава Київського і забрав Овруч та Житомир	+	+		+	+	+	+
79	Станіслав з Олегом Переяславським, Романом Брянським і Львом Волинським стали на Ірпіні під Білгородом. У битві Гедимін переміг, убив Льва та Олега, а Станіслав з Романом утекли до Брянська	+	+		+	+	Опис битви пропущено, Станіслав з Романом тікають до Брянська	+
80	Гедимін захопив Білгород і місяць облягав Київ, і міщани його здали	+	+		+	+	+	+
81	Тоді пригороди київські – Вишгород, Черкаси, Канів, Путивль, Сліповрод – піддалися Гедиміну, а там і Переяслав. Гедимін посадив князем над усіма містами Ольгимонта,	+	+		+ [немає Вишгорода]	+	+	+

	сина Міндовга Гольшанського							
82	До Станіслава в Брянськ прислав рязанський князь Іван, аби він оженився з його дочкою Ольгою. І після Івана Станіслав став князем рязанським	+	+		+ [немає імені *Ольга*]	+	+	+
83	Гедимін заснував місто Троки (де були Старі Троки) і переніс туди столицю з Кернова	+	+		+	+	+	+
84	Гедимін бачить видіння залізного вовка. Головний волхв Ліздейко пояснює, що тут має постати столиця. Гедимін засновує Вільну (тут маса мікротопонімів), переносить сюди столицю і призначає воєводою Гаштольда з Колюмнів	+	+		+	+	+	+

В наступній таблиці уміщено номери епізодів БПЛ, спільних для пар списків (виключаючи записи, однакові для всіх списків, та унікальні записи):

	Лит2Л	Лит3Л	Лит4Л	Лит5Л	Лит6Л	Лит7Л
Лит1Л	30 32 33 34 35 41 56 64 68 69 73 79 81 82	6 8 11 14 16 18 20 22 41 42 62 64	6 8 12 14 16 18 20 21 22 21 26 29 32 33 34 35 41 42 43 44 59 62 64 68 69 74 79	6 8 12 14 16 18 19 20 21 22 23 25 26 29 32 33 34 35 41 42 43 44 59 62 64 68 69 73 77 79 81 82	6 8 18 42 73 74 77 81 82	11 12 18 20 23 25 26 29 33 34 35 41 64 68 69 73 74 77 79 81 82
Лит2Л		30 36 41 42 43 58	30 32 33 34 35 36 41 42 43 55 56 57 64 68 69 74 75 79	30 32 33 34 35 36 39 41 42 43 55 56 57 58 64 68 69 73 74 75 79 81 82	30 42 43 63 65 73 81 82	30 33 34 35 36 39 41 42 43 55 56 57 58 64 68 69 73 75 79 81 82
Лит3Л			1 3 6 8 14 16 18 20 27 28 36 41 42 43 55 62 64	1 3 6 8 14 16 18 20 22 27 28 36 41 42 55 58 62 64	6 8 18 26 27 28 30 33 39 43 56 57	1 3 8 11 14 17 18 20 27 28 36 41 42 43 55 58 64
Лит4Л				1 3 6 8 12 14 16 18 20 21 23 26 27 28 29 30 32 33 34 35 36 41 42 43 55 56 57 59 62 64 68 69 74 75 79	6 8 18 27 28 29 42	1 3 8 12 14 18 20 23 26 27 28 29 30 3133 34 35 36 41 42 43 55 56 57 62 64 68 69 75 79
Лит5Л					6 8 18 27 28 42 73 77 81 82	1 3 8 12 14 18 20 23 24 26 27 28 29 30 33 34 35 36 38 39 41 42 43 55 56 57 58 64 68 69 73 75 77 79 81 82
Лит6Л						8 18 27 28 42 73 74 77 81 82

Аналіз варіантів тексту

Приступаючи до аналізу баснословного початку Литви (БПЛ), ми мусимо слідом за Мальчишем-Кібальчишем сказати: «Тут нам предстоит не лёгкий бой, а тяжёлая битва».

1. Перш за все ми мусимо виділити як окремі варіанти – Лит1Л (епізоди 4, 9, 10, 13, 44 – 52 наявні тільки в ньому) та Лит6Л (тут дано особливу редакцію епізодів 1, 23, 32, 59, 79, унікальний епізод 24). Інші списки не містять таких виразних особливостей, але питання їх походження не просте.

2. Виразною особливістю писарської традиції в БПЛ є фонетичний запис литовських імен, з чого постає велика різноманітність їх написання. Я думаю, писарі БПЛ не зв'язувались буквальним копіюванням імен з протографів, а, пізнаючи знайоме ім'я, записували його так, як було звично саме їм. Так можна пояснити варіанти Скірм***о***нт – Скірм***у***нт, Гедимін – Єдімонт, Гілігін – Колігін – Кілікін, Ге***др***ус – Ге***рд***ус та інші (я не ставив собі за мету збирати усі ці варіанти). Тому на ці фонетичні особливості можна не звертати уваги.

3. Натомість таких варіантів ми зовсім не бачимо в написанні географічних назв, а розбіжності Полоцьк – Посік, Полтек; Кернов – Нернов слід вважати описками. На нашу біду, ці описки, які є провідними зірками для текстолога, не повторюються: кожен список має їх як індивідуальні особливості, і жодна з них не закріпилась у рукописній традиції (на відміну, наприклад, від виразного *Промчеслова* із битви на Ворсклі). Наприклад, перелік 4 родів супутників Палемона (5) подано в шести списках у шести різних варіантах, жоден з яких не можна вивести з іншого.

Тому ми уже на цьому місці можемо зробити **важливий висновок**: всі наявні тексти БПЛ переписані з протографів, і серед Лит1Л – Лит7Л немає жодного списку, який був би переписаний з іншого списку цієї сім'ї.

На мою думку, це, в свою чергу, можливо тільки за умови побутування протографів БПЛ як окремих зошитів, окремих творів, які різні писарі переписували до своїх копійних книг (збірників).

4. Тому ми змушені знову вдатись до графо-аналітичного методу і подивитись, чи не покаже він чогось виразного. Отже, вилучаємо зазначені вище унікальні епізоди, а також епізоди 7, 31, 37, 40, 53, 54, 60, 61, 63, 65, 66, 67, 70, 71, 72, 76, 78, 80, 83, 84, котрі читаються однаково в усіх списках. Вони безсумнівно читались так і в спільному протографі, але не говорять нам нічого про спорідненість / неспорідненість окремих списків. Номери спільних епізодів заносимо в таблицю, а далі рахуємо число спільних епізодів між списками:

	Лит2Л	Лит3Л	Лит4Л	Лит5Л	Лит6Л	Лит7Л
Лит1Л	14	12	27	32	9	21
Лит2Л		6	18	23	8	21
Лит3Л			17	18	12	17
Лит4Л				35	7	29
Лит5Л					10	36
Лит6Л						10

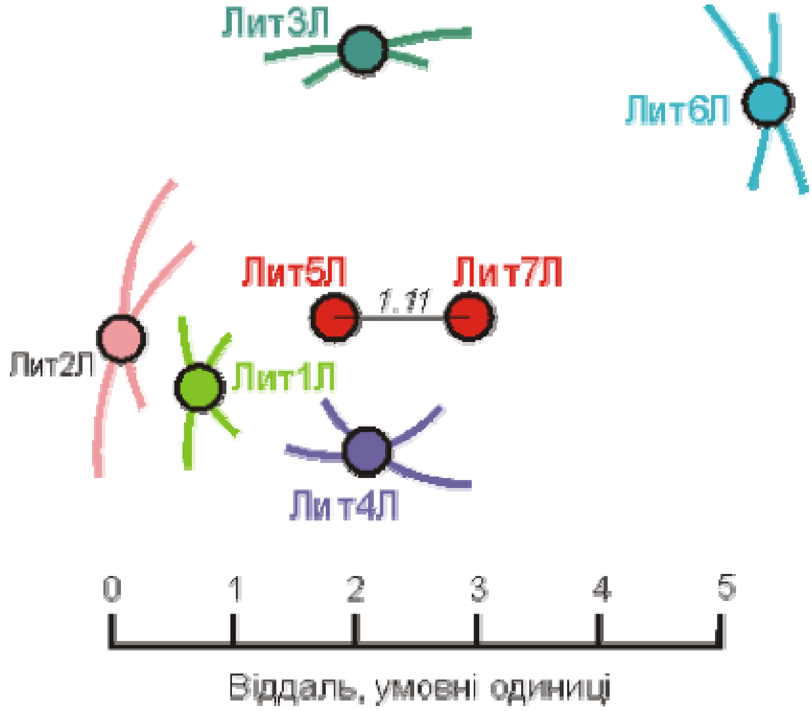
Виходячи з того, що максимальне число спільних епізодів у таблиці – 36, віддаль між списками *D* вираховуємо по формулі

$$D = 40 / X$$

де *X* – записане в таблиці число збіжностей. Нагадаю: при такому нормуванні віддалі будуть не менше 1. Отже, розраховуємо віддалі між списками:

	Лит2Л	Лит3Л	Лит4Л	Лит5Л	Лит6Л	Лит7Л
Лит1Л	2.86	3.33	1.48	1.25	4.44	1.90
Лит2Л		6.67	2.22	1.74	5	1.90
Лит3Л			2.35	2.22	3.33	2.35
Лит4Л				1.14	5.71	1.38
Лит5Л					4	1.11
Лит6Л						4

Нагадаю, що жовтим тлом у таблиці виділено віддалі, на основі яких побудовано наступний граф:

Віддалі між текстами літописів

Тепер ми можемо використати ті віддалі, які не використані для побудови графа, для порівняння фактичних і розрахункових (виміряних на графі) віддалей:

Пара списків	Фактична віддаль	Віддаль, виміряна на графі
Лит1Л – Лит7Л	1.90	2.30
Лит2Л – Лит7Л	1.90	2.87
Лит1Л – Лит2Л	2.86	0.76
Лит3Л – Лит4Л	2.35	3.30
Лит1Л – Лит3Л	3.33	3.09
Лит6Л – Лит7Л	4	3.02

Лит1Л – Лит6Л	4.44	5.23
Лит2Л – Лит6Л	5	5.63
Лит4Л – Лит6Л	5.71	4.37
Лит2Л – Лит3Л	6.67	3.1

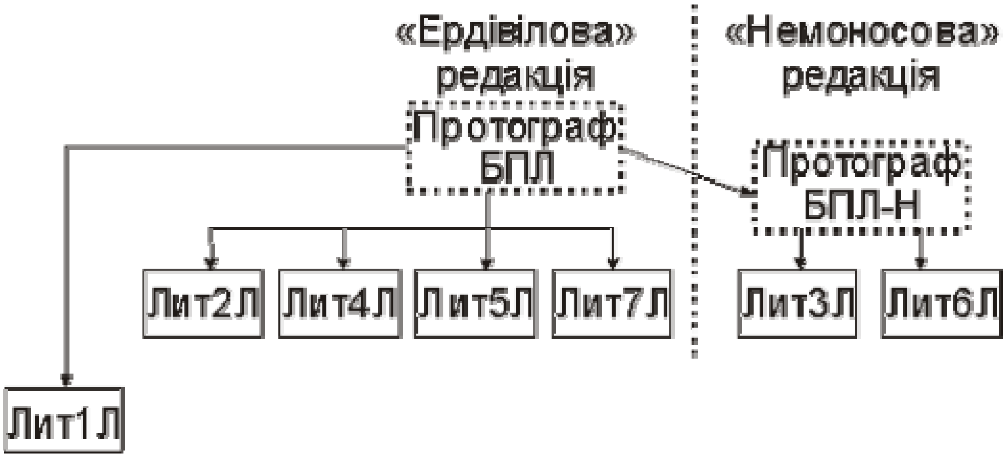
Співвідношення розрахункових та фактичних віддалей можна вважати задовільним скрізь, окрім незвично малої віддалі між Лит1Л та Лит2Л. Тому в цілому можна вважати, що наслідком наших зусиль було виділення кластера з п'яти списків та двох окремих списків – Лит3Л і Лит6Л.

Керуючись цим результатом, ми робимо наступний крок: ділимо всі списки БПЛ на «Ердівілову» редакцію (БПЛ-Е, Лит1Л, Лит2Л, Лит4Л, Лит5Л, Лит7Л) та «Немоносову» редакцію (БПЛ-Н, Лит3Л, Лит6Л):

Епізод	«Ердівілова» редакція	«Немоносова» редакція
17	Ердвіл, Крімунт	**Немонос**, Скирмонт
19	**Ердівіл**	Скирмонт
21	Вікінт	Немонос
23	Живінбуд, Ердівіл	Гірус, Скирмонт
25	Ердівіл	Скирмонт
26	Скирмонт	Шварно
30	Рогволод (або Василь)	Борис
32	Скирмонт, Живінбуд	Шварно, Гірус
33	Живінбуд	Гірус
34	Скирмонт	Шварно
35	Скирмонт, Тройнат	Шварно (або Ямонт), Скиргайло
38	Тройнат	Скиргайло
39	Тройнат	Скиргайло
56	Скирмонт	Гірмонт
57	Скирмонт	Гірмонт

Ми бачимо, що такі імена, як Вікінт, Ердівіл, Живінбуд, Тройнат зустрічаються виключно в БПЛ-Е, а імена Гірмонт, Гірус, Немонос, Скиргайло, Шварно – виключно в БПЛ-Н. Маємо парадоксальну картину: події в цій п'єсі викладаються цілком однаково, але замість імен «дієвих осіб» в текстах проставлено імена «виконавців», яких маємо два склади.

Стемму текстів БПЛ можна подати в наступному вигляді:

Стемма списків «Баснословного початку Литви»

1. Існування спільного протографа всіх списків БПЛ безспірно випливає з того, що в усіх списках загалом зберігаються склад епізодів, їх послідовність та схема подій. Цей протограф був «Ердівілової» редакції.

2. Від цього протографа незалежно походять списки Лит1Л, Лит2Л, Лит4Л, Лит5Л, Лит7Л, при цьому тільки список Лит1Л містить вставку – запозичення з Галицько-Волинського літопису.

3. Відносно пізнє походження БПЛ-Н видно з наступних моментів:

3-1. Пізні зіпсовані написання імен в Лит3Л (*Урги* замість *Урсин* в епізоді 1, *Домон, Дройден* замість *Довмонта* і *Тройдена* в епізоді 59).

3-2. Список Лит6Л є одним з найпізніших на стеммах усіх повістей, які в ньому містяться. До того ж він подає багато унікальних читань, які не перейшли в подальшу рукописну традицію.

3-3. Ми маємо тільки 2 списки БПЛ-Н проти 4 списків БПЛ-Е. Ця редакція мала менше часу для переписування.

3-4. В компілятивних творах, які використали БПЛ, скрізь в основу покладена БПЛ-Е, а варіанти БПЛ-Н представлені дуже слабо, в основному іменем *Немонос*, яке могло з’явитись і незалежно він БПЛ-Н, тому що ми не бачимо **системного** запозичення імен з цієї редакції.

Тому список Лит3Л слід вважати **скороченням** тексту БПЛ – усупереч думці багатьох дослідників, які помилково вважати Лит3Л першою, висхідною редакцією, за основі якої було написано повний текст БПЛ.

4. Для походження текстів БПЛ-Н ми можемо висунути два припущення:

4-1. Лит3Л та Лит6Л незалежно походять під спільного протографа (як на стеммі), при цьому список Лит3Л, можливо, свідомо скорочений до епізодів 1 – 64.

4-2. Протографом БПЛ-Н був список Лит3Л, котрий дійшов до нас з механічною утратою кінця (епізодів 65 – 85). Список Лит6Л переписано з нього з додатком багатьох унікальних особливостей.

Чому я віддаю перевагу варіанту 4-1 (хоч я не люблю вигадувати «протографи»)? Порівнюючи Лит3Л та Лит6Л, ми бачимо численні індивідуальні особливості останнього – це однаково добре підходить для обох варіантів; але разом з тим ми бачимо нечисленні, але досить характерні індивідуальні особливості Лит3Л, котрі не повторені в Лит6Л. Це пропуск імен родоначальників (5 – в Лит6Л вони є); також ім’я *Ямонт* (35) – проти *Шкварна* в Лит6Л.

До цих чисто текстологічних міркувань можна додати ще й змістовне. Призначення БПЛ – показати високий рід Гедиміна і через нього – правителів Литви 16 ст. Цьому призначенню відповідає тільки БПЛ у повному складі, тоді як скорочений список Лит3Л для цього не надається – як міст, побудований тільки до середини річки.

Порівняння цієї стемми зі стеммою «Повісті про Свитригайла» показує їх кардинальну незгоду: якщо «Повість про Свитригайла» в Лит6Л та Лит7Л походить від Лит5Л, то варіанти БПЛ в усіх трьох літописах – незалежні, а Лит6Л навіть належить до іншої редакції, ніж Лит5Л та Лит7Л. Справді – важка битва! І я не бачу іншого способу вив'язатись з цієї проблеми, як припустити, що списки БПЛ та списки «Вітовтового» літопису існували у вигляді окремих зошитів, і переписувались (варіювались) незалежно, а у «літописах» (по суті – збірниках), які до нас дійшли, ці списки комбінувались довільно, в залежності від того, який писар на який список натрапив.

Значний інтерес в цьому плані становить епізод 43: записавши, що Рингольт помер бездітним, літописець зазначив: «А інші пишуть, що він мав трьох синів, і залишив князівство Войшелку, тільки про цього Войшелка далі не чути».

Цей текст міститься в 4 списках і мабуть був у протографі. Отже, автор мав якісь два варіанти оповідання про Рингольта, і другий варіант до нас не дійшов (докладна історія Войшелка в Лит1Л сюди не йде саме через свою докладність).

Звичайно, може виникнути питання – а де ж примірники оцих окремих зошитів? Куди вони всі подівалися? На це можна відповісти контр-запитанням: а де окремі примірники тих численних статей, з котрих утворені рукописні збірники 15 – 17 ст.? Адже майже всі твори цього часу дійшли до нас саме у складі збірників, і збірний їх характер не підлягає жодному сумніву. На цьому тлі відсутність окремих списків наших творів не повинна дивувати.

Я думаю, ці окремі списки писались на дешевому низькоякісному папері, не мали твердих палітурок і розглядались як тимчасові, не призначені для довготривалого (постійного) зберігання. Десь так, як газети в 20 ст. – нині навіть великі бібліотеки мають проблеми з повними комплектами газет хоча б сторічної давнини, не кажучи про давніші. Газети розглядались як одноденки, і ставлення до них було відповідне, звідси й стан збереження.

Інша справа – збірники творів, які одразу планувались для тривалого (постійного) зберігання, писались ретельно, на міцному якісному папері, оправлялись у дерев'яні палітурки (що само значно допомагало збереженню). Такі книги коштували немалих грошей, і відповідно поводились з ними обережно. От вони і дійшли до нашого часу.

Каркасні і заповнюючі елементи

Розглянемо тепер зміст БПЛ.

На цьому місці я хочу підкреслити різницю між «баснословною історією» та «фантастичною історією». Фантастичною я називаю таку «історію», котра вигадана від початку до кінця і не відбиває жодних реалій минулого. Баснословна історія спирається на деякі реальні факти, надаючи їм нереального забарвлення або розбавляючи її фантастичними епізодами.

Баснословна історія складається з несучих конструкцій (каркасу), який в загальних рисах відповідає історичним реаліям, і заповнюючих конструкцій –

деталей та подробиць, які мають переконати читача в достовірності написаного, і покладатись на які ми не маємо права (поки пишемо науку, а не історичний роман).

Такий підхід давно використовується, скажімо, при реконструкції історії євреїв на підставі Ветхого завіту, чи при видобуванні історичних даних із фольклора.

Які ж каркасні елементи ми маємо в БПЛ?

1. Литовці розселялися в країні, де не було міст. Перші міста заснували вони самі. З цим можна погодитись, і варто порівняти з баснословним початком Русі, де варяги прибувають в уже існуючі міста.

2. Литовська територія виразно ділилась на Жмудь (Жемайтію) та власне Литву. Цей поділ виразно простежується упродовж всього існування Великого князівства Литовського (ця назва – спрощена! Офіційно держава звалась Великими князівством Литовським, Жмудським і Руським, подібно до З'єднаного королівства Великобританії та Північної Ірландії). Чи справді Жемайтія заселялась спочатку, а Литва – пізніше, як представляє БПЛ, вирішити важко. В історичні часи політичний провід завжди належав Литві, не Жемайтії.

3. Німці прибули у Прибалтику і заснували ордени пізніше, коли в Литві уже були свої міста і князі (57). З цим слід погодитись, і це перший факт з БПЛ, який можна синхронізувати з історією інших народів. Прибуття німців датується початком 13 ст., але всередині БПЛ ця подія поставлена далеко після нападу Батия (18).

Тому на запитання – чи є якась хронологія в БПЛ, хоча б відносна? – можна дати ухильну відповідь: хронологія є, але не лінійна хронологія літопису, а поетична хронологія, властива фольклору. Звичайно, автор БПЛ розумів, що він пише не просто про давно минулі часи (past perfect time), але про давно минулі тривалі часи (past perfect continuous time) і розумів, що Палемон був давніше, а Гедимін – пізніше. Але й тільки! Як завжди у фольклорі, внутрішня хронологія «раніше – пізніше» безуспішно змагається із загальним «давно», і це «давно» завжди перемагає, як тільки події відсуваються більше ніж на 70 – 80 років від поточного часу.

4. Напад Батия на Русь (18) – важливий епізод для скелета БПЛ. Саме після нього литовці починають займати спустошені руські міста і засновують Новгородок та Городно (19 – 20). Побудова Новгородка, перенос туди столиці і утворення «Русі» (приблизно в межах сучасної Гродненської області) як третьої складової частини нової держави справді відбулося в середині 13 ст., тут БПЛ має слушність. Автор БПЛ виявив слушну обережність у питанні, **звідки** столиця була перенесена в Новгородок – жодне із згаданих раніше міст він столицею не називає.

5. Мабуть можна повірити автору БПЛ, що давні литовці спалювали тіла померлих, а над могилами померлих князів встановлювали болванів і потім шанували їх як богів (36 – 37). Звичайно, можна сумніватись, чи справді діяв «заповіт Свінторога» – спалювати померлих князів на тому місці, яке він обрав для себе (55).

6. Можна повірити, що литовці **обирали** собі князів (53, 71; адже кожна династія завжди починається з вибору її першого представника).

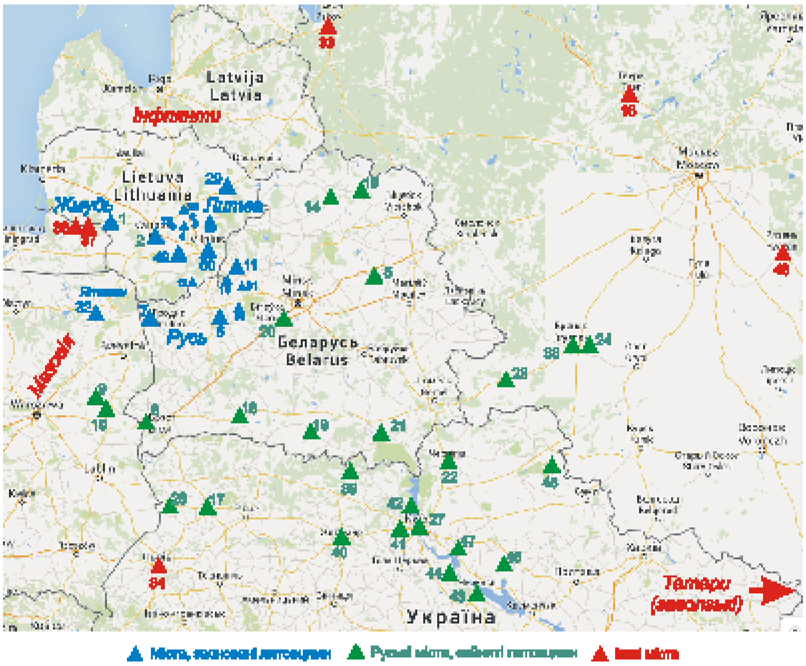
7. Можна повірити, що заснування Трок (83) та Вільна (84), або принаймні піднесення їх політичного значення, сталося пізніше виникнення інших міст

Литви. Чи дійсно це сталось аж за Гедиміна і чи була проміжна столиця в Кернові (60) – не знати, видно тільки, що так думав автор БПЛ.

8. Із числа сусідів Литви, окрім згаданих вище німців і татар, БПЛ знає князів мазовецького, тверського і рязанського. Дуже примітно, що в БПЛ цілком проминено існування Москви та Польщі.

9. Цілком логічно, що баснословна повість завершується заснуванням Вільнюса – постійної столиці князівства.

Географія БПЛ виглядає так:

Карта географічних назв «Баснословного початку Литви»

Цифрами на карті позначено (в порядку згадки у БПЛ): 1 – Юрборк; 2 – Куносів (Каунас); 3 – озеро Спера; 4 – Кернів; 5 – Друцьк; 6 – Новгородок; 7 – Городно; 8 – Берестя; 9 – Дорогичин; 10 – Мельник; 11 – Ошмяни; 12 – Ейшишки; 13 – Гровжишки (Граўжышкі); 14 – Городець (Шарковщинського району Вітебської обл.); 15 – Полоцьк; 16 – Твер; 17 – Луцьк; 18 – Пінськ; 19 – Турів; 20 – Койданово; 21 – Мозир; 22 – Чернігів; 23 – Стародуб; 24 – Карачев; 25 – озеро Жослі (Жасляй, Żasliai); 26 – Девялтів (сучасна Deltuva біля Вількоміра-Укмерге); 27 – Київ; 28 – Володимир; 29 – Утена; 30 – Гедройти (Giedraičiai); 31 – Гольшани; 32 – Райгород (Rajgród); 33 – Псков; 34 – Львів; 35 – Лаврашевський монастир; 36 – Тільзіт; 37 – Рагнета (Ragnit, за радянської окупації – Німан); 38 – Брянськ; 39 – Овруч; 40 – Житомир; 41 – Білгород; 42 – Вишгород; 43 – Черкаси; 44 – Канів; 45 – Путивль; 46 – Сліпород, 47 – Переяслав; 48 – Рязань; 49 – Троки; 50 – Вільнюс.

(14) У Вітебській області (тобто поблизу Полоцька) є два села Городець – одне поруч із Лепелем (на південь від Полоцька, по дорозі на Мінськ) та друге – у Шарковщинському районі, якраз на дорозі з Вільнюса до Полоцька. З огляду на таке розташування я обрав саме його.

(46) Зі Сліпородом у автора БПЛ вийшло непорозуміння. В Україні є така річка (доплив Сули) і на ній – мізерне село (в Оржицькому районі). Але міста там ніколи не було. Думаю, назва річки помилково перетворилась на місто.

З карти можна зробити два очевидних висновки: 1, що БПЛ написана у Вільнюсі (окрім виразної концентрації назв довкола нього – маса мікротопонімів,

згаданих в епізоді заснування міста (84), не залишають у цьому сумніву); 2, в БПЛ відбито два етапи історичного розвитку Литви – формування території Великого князівства Литовського, Жмудського і Руського та подальша експансія на землі сучасних Білорусії й України.

Цей другий етап настав пізніше, уже після правління Гедиміна, але автор БПЛ цього не відчував – все це для нього була баснословна «давнина», не розчленований у часі героїчний період початків держави.

При цьому експансія на землі Давньої Русі в уявленні автора БПЛ відбувається тільки в один спосіб – війн за руські землі. БПЛ згадує два епізоди війн з татарами (обидва – власне за руські землі, не за литовські) і кілька епізодів війн з руськими князями. Конкретний зміст цих епізодів належить до фантастики.

Розглянемо деякі характерні моменти БПЛ, котрі допоможуть нам увійти в коло ідей автора і якось датувати твір. Всі ці моменти я вважаю фантастичними, тобто такими, що не мають жодної опори в дійсності. Всі вони багато разів відмічені дослідниками, але нам вони знадобляться, тому варто нагадати.

1. Вирушаючи з Риму, Палемон має супутниками **шляхту**, і ця шляхта має **герби**, належить до гербових братств (5). Це дуже виразно показує, хто, на думку автора БПЛ, є засновниками держави, і хто відповідно повинен мати в ній вирішальний вплив.

2. Дуже характерно у зв’язку з цим, що **князі** з’являються у Литві значно пізніше (61 – 64). Всі вони походять від синів князя Романа, а до того в Литві були тільки князі-правителі. Автор БПЛ хотів переконати читачів, що князі не повинні мати ніяких особливих прав, тому що з’явились пізно й «на все готове».

3. Чільні представники шляхти виступають як **пани радні** (19) – знову давніше за князів. В цьому ж епізоді з’являються **повіти** – територіальні одиниці устрою князівства. І повіти давніші за удільні князівства!

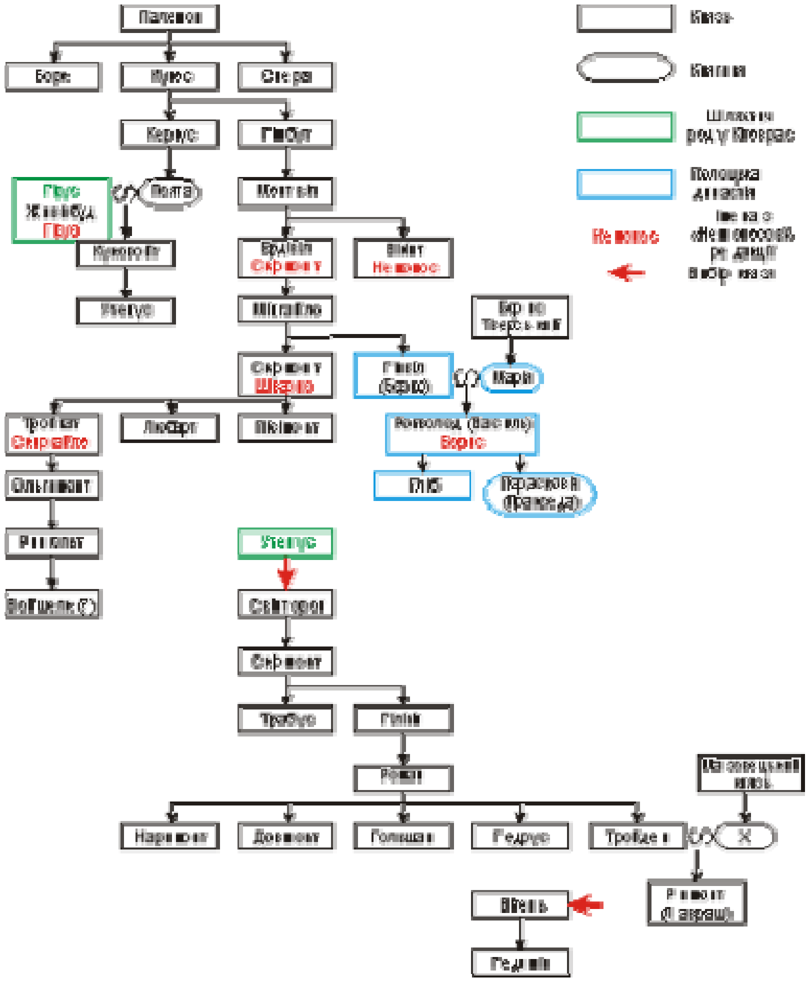
4. Всі князі в БПЛ звуться **великими князями** – без розбору. Титул «князь» без додатку «великий» не здавався автору БПЛ досить поважним.

5. Литва як держава має герб (71), на якому зображено вершника (герб «Погоня» – офіційний герб Великого князівства Литовського, який виникає наприкінці 14 ст. як персональний герб Вітовта) [*Шаланда А.* Пагоня. – Вялікае княства Літоўскае. Энциклапедыя ў 2 т. – Мінск, 2007 г., с. 382].

6. Важливою рисою баснословної історії є **постійні перемоги** «наших». Той, хто цього не розуміє – не годиться у байкарі або популяризатори історії, хай пошукає собі іншої роботи. Автор БПЛ це розумів, і в його баснословії литовці усіх підряд перемагають. Тільки один раз німці збунтувались і захопили були Ковно (74), але Гедимін скоро їх приборкав (у битві на річці Окмені) і навіть захопив два пруських прикордонних містечка (75).

До явних вигадок автора БПЛ належить більшість імен князів та їх генеалогія. Це, зрештою, дуже добре продемонструвала «Немоносова» редакція БПЛ, в якій багато імен замінено на інші, в тому числі й геть невідомі в «Ердівіловій» редакції – і нічого, якість і переконливість баснословія ніяк не постраждали. Тому «генеалогічні побудови» тут можливі тільки в плані – як автор БПЛ уявляв собі цю генеалогію, і ні в якому разі не вважати їх за якусь реальність.

Ми можемо займатись генеалогією князя Світозара, його дочки Людмили і зятя Руслана – але тільки для з'ясування, як поет розставляв персонажів у світі своєї поетичної фантазії. Той самий підхід треба застосувати і для БПЛ:

Баснословна генеалогія перших литовських князів

Ми бачимо, що від Палемона до Гедиміна змінилось 16 поколінь, і якби генеалогія була дійсною, а не вигаданою, то цього мало б вистачити на 400 років (940 – 1340). Але я вважаю її повністю вигаданою. Навіть про останніх, уже не вигаданих, а історичних князів – Вітеня й Гедиміна – БПЛ подає невірні дані (Гедимін вважається молодшим братом, а не сином Вітеня). Прецінь для баснословія це не має істотного значення.

Так само дивно виглядає з точки зору хронології, що Живінбуд надає допомогу Скирмонту (32), хоча між ними різниця в чотири покоління і Скирмонт мав би діяти на сто років пізніше за Живінбуда. Але ця невідповідність проявляється лише при спробі наукового аналізу генеалогії, при побудові графа, при намаганні витягнути з оповідання якісь фактичні подробиці. Автор БПЛ, ясна річ, не малював ніяких графів і вигадував події в режимі вільного польоту. Але слід погодитись, що при читання БПЛ ця невідповідність зовсім непомітна, тому можна вважати, що автор досягнув своєї мети – скласти цікаву розповідь про героїзм предків.

На графі видно ще одну невідповідність: один раз чоловіком Пояти названо Гіруса (14), і сином її виступає Куковойт (36); тому батьком Куковойта мав би бути Гірус, але замість нього бачимо Живінбуда (32). Так у більшості списків

БПЛ-Е, і це не сподобалось автору БПЛ-Н, котрий викреслив з історії Живінбуда і залишив Гіруса.

В інакший спосіб вив'язався з цього утруднення автор Лит1Л: він відкинув Пояту (14) і дав Кернусу сина Живінбуда (15). Поята ще знадобилась би в епізоді 36, але в Лит1Л на цьому місці лакуна, яку не можна заповнювати з інших списків, як це пропонував М. Улащик [ПСРЛ, 1980 г., т. 35, с. 131 – 132], – саме через те, що Лит1Л часто подає дуже своєрідні варіанти, не подібні до інших списків групи БПЛ-Е.

Ще одна невідповідність пов'язана із Утенусом. **Князь** Утенус – син Куковойта виступає в генеалогії на 4 покоління раніше за Утенуса – **шляхтича** роду Кітоврас, батька Свінторога. Тому в моїй генеалогії – це дві різні особи. Але для баснословія це не має істотного значення.

Отже, як генеалогія литовських князів, так і всі їх діяння належать до области фантазії автора БПЛ. Їх не можна використовувати для історичних реконструкцій, натомість вони цікаві по іншому відомству – художньої літератури або баснословія.

Але фантастичність генеалогії нітрохи не заважає її практичному використанню, зокрема в плані ідеології – для консолідації правлячих кіл країни довкола ідеї спільного походження. Вигадана генеалогія тут працює навіть краще, ніж дійсна: всі литовці – нащадки Палемона, і крапка. А коли почати розбирати, хто від кого насправді походив – то ще бог зна до чого можна докопатись…

Ще деякі історичні дані містяться в епізодах 74 та 75. Так, у Длугоша [Jana Długosza Roczniki czyli kroniki sławnego królestwa Polskiego. – Warszawa: 2009, ks. 9, s. 393] під 1362 роком читаємо, що тевтонські рицарі **справді** захопили Ковно (74). Далі, під 1364 р. [s. 411] читаємо, що вони ж захопили Вельону (Veliuona, на Німані) і при цьому **справді** схопили Гаштольда (74) і одразу його вбили. Під наступним, 1365 р. [s. 411] читаємо, що литовські князі **справді** захопили Рагнету (75)!

Щоправда, при цьому не згадується захоплення Тільзіта, але Рагнета на той час була значно важливішим пунктом. Вона дуже часто згадується (географічний покажчик до 9 та 10 томів Длугоша, в яких описано події 1300 – 1405 рр.), тоді як Тільзіт там не згадується взагалі. І ясно чому – перша згадка цієї назви належить до 1385 р., а права містечка йому дані в 1552 р. Тобто в 1 пол. 16 ст., в часи написання БПЛ, це був уже помітний пункт, на відміну від 14 ст., коли про нього не було чути.

Я, звичайно, ніяк не припускаю, що автор БПЛ міг скористатись твором Длугоша, але він нам пояснює реальну основу того фольклоризованого оповідання про боротьбу з німцями і про першого Гаштольда, яке записано в БПЛ. Думаю, що джерелом тут міг бути саме литовський фольклор. Я не знаю, чи заховались ці історичні оповідання до 19 ст., коли ними почали цікавитись фольклористи, але не сумніваюсь, що давні литовці такий фольклор мали.

Нарешті, в епізоді 78 Гедимін, наступаючи на Київ, займає Житомир та Овруч – достоту так, як це зробив Вітовт у 1394 році (Діяння Вітовта, епізод 20). Таким чином, автор БПЛ запозичив дещо і з «Вітовтового» літопису.

Іменослов

На відміну від генеалогії та діянь, набір власних імен (і частково – асоціацій імен з містами) наводить на деякі думки щодо використаних автором джерел. Щоб це побачити, згрупуємо імена БПЛ в таблицю:

Імена	Джерело
Август (1). Тіберій. Гай. Клавдій. Нерон. Сенека (2). Юлій (5). Прешпор (5). Пракседа (30).	Історія давнього Риму
Палемон (3). Гектор (5)	Історія давньої Греції
Борк (6). Кунос (6). Спера (7). Кернус (11). Екшис (20). Гровжис (20). Утенус (37). Гольшан (59). Гедрус (59). Лавраш (67).	Утворені від топонімів
Довспрунк (5). Живінбуд (15, 32). Ердівіл (17). Вікінт (21). Гаштольд (22, 84). Довойн (22). Монвід (22). Мінгайло (25). Гінвіл (26). Тройнат (35). Любарт (35). Ольгимонт (39). Войшелк (41). Наримонт (59). Довмонт (59). Тройден (59). Вітень (71). Гедимін (74). Міндовг (81).	Поширені литовські імена
Гімбут (11). Монтвіл (15). Скирмонт (26, 32, 55). Пісімонт (35). Римонт (67). Ліздейко (84).	Унікальні литовські імена
Поята (14, 36). Гірус (14). Групмя (20). Куковойт (32). Балаклай (34). Курдас (38). Рингольт (40). Свінторог (53). Трабус (58). Гілігін (58).	Імена, вигадані на зразок лицарських романів
Батий (18). Дмитро Київський-Друцький (18). Борис Тверський (27). Марія Тверська (27). Борис Полоцький (27). Рогволод Полоцький (29). Василь Полоцький (29). Гліб Полоцький (30). Парасковія Полоцька (30). Мстислав Луцький (32). Семен Михайлович Друцький (38). Давид Мстиславич Луцький (38). Святослав Київський (38). Андрій Давидович Луцький (38). Роман Литовський (59). Лев Мстиславич (67). Володимир Володимирський (76). Лев Луцький (77). Роман Брянський (77). Станіслав Київський (78). Олег Переяславський (79). Іван Рязанський (82). Ольга Рязанська (82).	Історичні імена, переважно руські

Римські імена

Перша група імен належить до римської історії і запозичена з якоїсь її обробки в християнському дусі. Провідною зорею тут має стати титулування Сенеки «найвищим доктором» (2). Я наразі не маю наміру відшукувати це джерело, думаю, це була якась ренесансна історія давнього Риму (2 пол. 15 – поч. 16 ст.).

Ім’я *Юлій* (5) було в римський час дуже поширеним, а пізніше перейшло в католицький християнський іменослов. Тому воно не може вказувати на конкретне джерело.

Натомість ім’я *Прешпор* (5) примушує замислитись. В такій формі воно зустрічається тільки в БПЛ, але походить від досить рідкісного римського (і

католицького) імені *Проспер* (в 5 ст. відомо два діячі). Його італійська форма *Просперо* починає вживатись у 15 ст. і набуває поширення в 16 ст. Тому це ім'я може бути корисним при пошуку джерел.

Про *Пракседу* ми поговоримо в далі в цьому розділі, у зв'язку з полоцькою династією.

Грецькі імена

Також про знайомство з давньою Грецією (через посередництво літератури доби Ренесансу) свідчить ім'я Гектор (5) – троянський герой і, як не дивно, Палемон (3).

Виявляється, був такий син – Палемон у троянського царя Пріама, отже, брат Гектора. Далі, був у давній Греції такий бог – Палемон. Палемоном подекуди звали Алкіда, котрий прославився під новим іменем Геракл. Нарешті, серед аргонавтів був Палемоній.

Окрім того, відоме ще дуже близьке ім'я Полемон, теж пов'язане з давньою Грецією. Таке ім'я мали три філософи, три понтійські царі і полководець Олександра Македонського.

Але в обох формах ім'я досить рідкісне і тому вказує нам напрямок подальших пошуків – давньогрецьку історію та міфологію.

Окрім того, ім'я *Палемон* автор міг узяти з енциклопедії Рафаело Мафеї (про це – в окремому нарисі).

Топонімічні імена

Наступна група імен утворена від литовських топонімів і тому не викликає підозр чи заперечень. Утворення назви поселення від імені засновника – дуже поширена модель, і можна не сумніватись, що Кернус і Гровжис таки справді існували (елемент каркаса). Але вписування їх у загальну генеалогію – то вже елемент вигадки. Ну, і без народної етимології (Юр + Борк) не обійшлося.

Лавраш (67) – простонародна форма грецького імені Лаврентій, з якого сучасні горе-дослідники роблять неймовірного *Лавримонта* [*Левшун Л. В.* Культура западнорусских земель в условиях уний XIV–XVII вв. – Исследования по истории Восточной Европы, Минск, 2008 г., т. 1, с. 150]. Мало того, що він названий «літописним» (літопис цей, будь ласка, в студію!) – так він ще відправлений на двір Льва **Даниловича** (Даниловича, мої любі, не Мстиславича!). І все це поважно опоряджено посиланням… на Лит5Л! Мало нам тих фантазій, що автор БПЛ наскладав – так треба ще й свої п'ять копійок додати.

Повертаючись до БПЛ, тут маємо топонімічну легенду: якщо є Лаврашевський монастир, то мав бути і його засновник Лавраш (проти чого, власне, не можна заперечувати). Інша справа, що цього Лавраша в БПЛ зроблено княжичем.

Поширені литовські імена

Довспрунк (5) – князь із таким іменем згаданий у Галицько-Волинському літописі (ГВЛ) під 6723 (1215) роком. Більше це ім'я ніде не зустрічається. Далі ми ще повернемось до серії литовських імен з цього літопису.

Живінбуд (15, 32) – князь із таким іменем згаданий у ГВЛ під 6723 (1215) роком. Більше це ім'я ніде не зустрічається.

Ердівіл (17) – князь із таким іменем згаданий у ГВЛ під 6723 (1215) роком. Більше це ім'я ніде не зустрічається.

Вікінт (21) – князь із таким іменем згаданий у ГВЛ під 6723 (1215) роком. Більше це ім'я ніде не зустрічається. Під впливом БПЛ ім'я Вікінт з 4 чв. 20 ст. почало поширюватись у Литві, але вживається рідко.

Гаштольд (22, 84) – славна родина литовських магнатів, відома в 1364 – 1542 роках.

Довойн (22) – також славна родина литовської знаті, відома від 1401 р. На відміну від Гаштольдів, носії цього прізвища живуть і нині.

Монвід (22) – від поч. 15 ст. при Вітовті служив Монівід-Войтех (+1422), рід якого вигас в 1475 р. Попри це, шляхетські роди Олехновичів, Дорогостайських і Заберезинських вважали Монвіда своїм предком.

Мінгайло (25) – Станіслав Мінгайлович Гедройц відомий з документа 1528 р. Його син звався Ян Станіславович Мінгайло Гедройц [*Wolff J.* Kniazowie litewsko-ruscy od końca 14 w. – Warszawa: 1895, s. 66]. Також *Минигайло* значиться наймолодшим сином Ольгерда (у Софійському 1-у літописі старшого ізводу і залежних від нього), але про його діяння нічого не відомо, і само його існування – під сумнівом [зокрема, Ю. Вольф (с. 339) його серед синів Ольгерда не назвав]. Не можна виключити, що це – литовська форма імені *Михайло*.

Так чи інакше, це ім'я реально побутували в Литві і утворене за литовською моделлю на -*гайло*. Але слід зауважити, що сама ця модель поширилась тільки серед синів Ольгерда, тобто не раніше за середину 14 ст.

Гінвіл (26) – досить рідкісне литовське ім'я. У великого князя Вітовта був воєвода Гінвіл (Діяння Вітовта, епізод 2). Також назва герба, вживаного у Польщі та Литві, і литовського роду.

Тройнат (35) – ім'я зустрічається у ГВЛ як головного учасника змови проти Міндовга. Після вбивства Міндовга Тройнат (Тренята) став правителем Литви. Більше носіїв такого імені не відомо.

Любарт (35) – таке ім'я мав син Гедиміна (мабуть, наймолодший), волинський князь (1340 – 1383). Більше носіїв такого імені не відомо.

Ольгимонт (39) – князь Іван Ольгимонтович Гольшанський відомий з документів 1379 – 1401 років [*Wolff J.*, s. 111], але про його батька Ольгимонта нічого конкретного не відомо (окрім фантастики з БПЛ). Рід вигас в 1556 р. [*Wolff J.*, s. 111]. Більше носіїв такого імені не відомо.

Войшелк (41) – таке ім'я мав син Міндовга, про якого досить докладно написано у ГВЛ, а також в інших літописах (новгородських та московських). Більше носіїв такого імені не відомо.

Наримонт (59) – таке ім'я мав старший син Гедиміна, відомий у 1333 – 1348 роках. Рід його вигас в 1407 р., але князі Корецькі, Голіцини, Куракіни та Хованські вважали себе нащадками цього роду [*Wolff J.*, s. 274]. Більше носіїв такого імені не відомо.

Довмонт (59) – таке ім'я мав литовський князь, який утік до Пскова і правив там в 1266 – 1299 роках. Більше носіїв такого імені не відомо.

Тройден (59) – таке ім'я мав литовський князь, правитель Литви, про якого повідомляє ГВЛ. Правив він орієнтовно в 1270 – 1282 роках.

Таке ім'я мали також два мазовецьких князя: старший жив у 1284 – 1341 роках, молодший – від поч. 15 ст. до 1427 р.

Вітень (71) – таке ім’я мав правитель Литви (орієнтовно у 1295 – 1316 рр.). Про нього писав пруський хроніст Петро з Дюсбурга (та похідні від нього, зокрема, Я. Длугош). Більше носіїв такого імені не відомо.

Гедимін (74) – таке ім’я мав правитель Литви (1316 – 1341 рр.), про якого маємо досить історичних даних. Інші носії цього імені відомі тільки у 20 ст., ім’я поширилось під впливом славного предка.

Міндовг (81) – князь із таким іменем згаданий у ГВЛ під 6723 (1215) роком, і далі цей літопис подає досить докладні звістки про нього, аж до його загибелі в 1264 р.

Імена цієї групи знаходять відповідники за межами БПЛ і тому можуть служити орієнтирами у пошуках джерел БПЛ.

Унікальні литовські імена

Гімбут (11) – нині дуже рідко зустрічається як прізвище. Трохи частіше – у формі *Гімбутас*, його носії чітко пов’язані з Литвою. Можна вважати, що ім’я або походить від БПЛ, або воно побутувало в Литві в час написання БПЛ.

Монтвіл (15) – нечисленні носії такого прізвища відомі в 19 – 20 ст. (литов. Montvila, польськ. Montwiłł). Всі вони чітко пов’язані з Литвою, на що вказує і формант -*віл*. Можна вважати, що в БПЛ зафіксовано перший випадок вживання цього імені.

Скирмонт (26, 32, 55) – як князівське ім’я відоме тільки в БПЛ, утворене за поширеною литовською моделлю (складові *скир* і *монт* ми бачимо в інших литовських іменах). Рід Скирмонт (Скірмунт) нічим особливим не визначався аж до 19 ст., коли його представники почали набувати слави. Нині це прізвище досить поширене, його походження з Литви – поза сумнівом.

Пісімонт (35) – такого особового імені ніде, окрім БПЛ, немає. Ім’я утворене відповідно до поширеної в Литві моделі, де складова *монт* може виступати як першою (***Монт***овт), так і другою (Нари***монт***) частиною імені.

Римонт (67) – такого особового імені ніде, окрім БПЛ, немає. Маю підозру, що ім’я походить від нормативного грецького і руського імені *Роман*. Нині це слово (Rymont) виступає як прізвище, але вкрай рідко, так що його зв’язок з Литвою не простежується.

К. Кириченко вказала, що ім’я *Римонт* стоїть у привілеї Вітовта для євреїв з 1388 р. [*Кириченко К.В.* Методи роботи укладачів леґендарної частини літописів Великого князівства Литовського. – Український історичний журнал, 2014 р., № 2, с. 190]. Текст цього (сфальшованого у 1507 р.) привілею публікувався багато разів [Грамоти 14 ст. – К.: 1974 р., № 45]. В одній з публікацій ми справді бачимо *Римонта*, в другій – *Жимонта* (Жигимонт → Жимонт → Римонт? чи Наримонт → Римонт?). Передруки тексту не звірялись з рукописами, і рукописні списки документу не зібрано і не вивчено. Тому попередньо можна думати, що на початку 16 ст. це ім’я не збуджувало підозри щодо приналежності литовцю.

Ліздейко (84) – такого особового імені ніде, окрім БПЛ, немає, хоча антропонімічна модель типова для Литви: Бор***ейко***, Від***ейко***, Пан***ейко***, Скуп***ейко***.

Хоча ці імена зустрічаються тільки в БПЛ, вони утворені за литовськими антропонімічними моделями і не викликають підозр чи заперечень – так само, як не викликають підозр імена Світозара та Рогдая, дарма що вони відомі тільки з часів «Руслана і Людмили».

Вигадані імена

Поята (14, 36) – ім'я настільки рідкісне, що без поглиблених студій не можна нічого сказати про його походження. Нині нечисленні носії такого прізвища розсипані по східній Європі, і не видно, щоб вони тяжіло до Литви. Тому можна скоріше думати, що тут БПЛ виступає як джерело такого імені.

Гірус (14) – такого особового імені ніде, окрім БПЛ, немає. Може походити від латинського слова gyrus – *коло*, але це нам нічого не допомагає.

Грумпя (20) – такого особового імені ніде, окрім БПЛ, немає.

Куковойт (32) – такого особового імені ніде, окрім БПЛ, немає.

Балаклай (34) – такого особового імені ніде, окрім БПЛ, немає.

Курдас (38) – такого особового імені ніде, окрім БПЛ, немає. Є казахське слово *курдас*, означає нібито *ровесник*. Мабуть, від цього слова походить сучасне прізвище Курдас, досить рідкісне.

Рингольт (40) – такого особового імені ніде, окрім БПЛ, немає. Енциклопедії подають його у формі Ринголь***д***, якої нема в літописах. Сучасне (20 ст.) вживання імені *Рингольд*, безумовно, само навіяне БПЛ.

Є німецьке слово *Rheingold – золото Рейна* (зокрема, опера р. Вагнера). Його вживання в якості особового імені засвідчує ім'я польського історика *Рейнгольда* Гейденштейна (1553 – 1620), родом німця, імовірно з Кенігсберга. Дві колекції носіїв цього імені (англійська та українська) показують, що воно побутувало в Німеччині в 16 ст., але було мало поширене. Поширюватись воно почало з кінця 19 ст., безсумнівно під впливом славної опери Вагнера, і то переважно в єврейському середовищі, де воно служило як іменем, так і прізвищем.

Свінторог (53) – такого особового імені ніде, окрім БПЛ, немає.

Трабус (58) – такого особового імені ніде, окрім БПЛ, немає.

Гілігін (58) – такого особового імені ніде, окрім БПЛ, немає.

Оскільки діяння носіїв цих імен фантастичні, то намагатись розгадати, які реальні імена за ними стоять – справа цілком марна. З таким же успіхом можна дошукуватись «зерна історичної правди» в іменах Гамурета, Іпомидона, Барука, Белакани та Кондвірамур (це з «Парсіфаля», хто не знає; в інших лицарських романах читач знайде все нові й нові набори таких імен, і БПЛ треба розглядати в цьому літературному ряду).

Руські імена

Батий (18) – це незаперечно ім'я відомого монгольського царевича, правителя Золотої Орди (1237 – 1256 рр.), якого часто називають ханом (хоча він був тільки губернатором ханів, які правили в Монголії, визнаючи їх зверхність).

Дмитро Київський-Друцький (18) – хоча ім'я *Дмитро* від 14 ст. досить поширилось серед руських князів, київських князів такого імені не бувало. Цікавішим виглядає іменування його Друцьким. Князі Друцькі відомі з 4 чв. 14 ст., і рід їх був дуже розгалуженим, від нього походила маса інших князівських родів [*Wolff J.*, s. 55 – 64], хоча сам титул Друцьких перестає вживатись на початку 16 ст. Їх родовід подав також Л. В. Войтович [*Войтович Л. В.* Князівські династії східної Європи. – Льв.: 2000 р., розділ 3.3: князі Друцькі].

Борис Тверський і *Марія Тверська* (27) – у тверському домі дійсно був князь Борис Олександрович (правив у 1425 – 1461 рр.), який справді мав доньку Марію

(1442? – 1437). На біду для БПЛ, ця Марія була дружиною московського великого князя Івана 3-го Васильовича!

Полоцькі князі: Борис, Рогволод, Василь, Гліб (27 – 30). Всі ці імена справді зустрічаються серед полоцьких князів [*Войтович Л. В.* Князівські династії східної Європи. – Льв.: 2000 р., розділ 3.3: Ізяславичі Полоцькі]. Але відомості про них в давньоруських літописах вкрай обмежені, і можливо, не вони були джерелом для автора БПЛ.

Але в Білорусії відома досить численна група пам'яток – Борисові камені з написами. Для нас найцікавішим є Рогволодів камінь з написом: «В літо 6679 місяця мая в 7 день поставлений хрест сій. Господи, поможи рабу своєму Василю в хрещенні, іменем Рогволоду, сину Борисову». Він містить одразу три потрібних нам імені – Борис, Рогволод, Василь. Оце й було, на мою думку, імовірне джерело БПЛ в частині історії Полоцька.

Ім'я *Гліб* було досить поширене у полоцькому домі, як і *Борис*. Тому для нього нам не треба шукати додаткових джерел: автор БПЛ, дізнавшись про існування Бориса Полоцького, припустив, що міг бути і Гліб – і влучив.

Парасковія Полоцька (30). Про неї БПЛ повідомляє: 1, князівського роду; 2, постриглась у черниці; 3, в Спаському монастирі в Полоцьку; 4, поїхала до Риму і там жила черницею кілька років під іменем Пракседи; 5, в Римі її вважали святою, збудували на її честь костел і там її поховали.

Джерелом тут незаперечно виступає « Житіє Єфросинії Полоцької» – давня (здогадно, кін. 12 – поч. 13 ст.) пам'ятка агіографії. Вона була дуже поширена – дослідники налічують від 4 до 6 її редакції, до 150 списків (найдавніші з 16 ст.). Там читаємо: 1, князівського роду; 2, постриглась у черниці; 3, в Спаському монастирі в Полоцьку; 4, поїхала на прощу до Єрусалиму і там померла. Однаковість деталей просто очевидна.

А які ж різниці? В житії вона названа мирським іменем Предслава і чернечим Єфросинія, в БПЛ – Парасковією та Пракседою (відповідно руською та латинською формами грецького імені Євпраксія). Знаючи сміливість автора БПЛ у поводженні з іменами, можемо припустити, що для цього всі ці імена були рівнозначними. В житії черниця їде до Єрусалиму, а в БПЛ – до Риму. Різниця неістотна – вона їде до давнього, великого, авторитетного християнського центру. Заміна Єрусалима на Рим – одна з нечисленних рис, які свідчать про релігійні та культурні уподобання БПЛ.

Далі, в Римі дійсно шанували й шанують св. Пракседу, яка жила (дуже орієнтовно!) в 1 чи 2 ст. н. е. В Римі дійсно є церква св. Пракседи, побудована бл. 817 року, і в цій церкві справді перепоховали св. Пракседу. Десь в 9 ст. виконано і мозаїчне зображення святої. Так що автор БПЛ небагато й погрішив проти істини – тільки перетворив давню римлянку на полоцьку княжну. Але можна вважати незаперечним, що він мав інформацію про цей костел та його патрональну святу.

Про джерело, яким скористався для цього автор БПЛ, ми поговоримо в окремому нарисі.

Цій темі мала би бути присвячена спеціальна робота [*Сапунов А.* Католическая легенда о Параскеве княжне Полоцкой. – Витебск, 1888], але в Мережі її нема, і всі посилання на неї показують, що ніхто з тих, хто посилався, її не бачив і не читав. Нотую на всяк випадок – може комусь поталанить її знайти.

Мстислав Луцький (32) – князь із таким іменем згаданий у ГВЛ (від 1273 р. і пізніше). Це – син кн. Данила Романовича, який справді княжив у Луцьку.

Семен Михайлович Друцький (38) значиться у родословії Друцьких [*Wolff J.*, s. 56], але він відомий тільки з родоводу і майже безсумнівно – вигаданий (можливо, не без впливу БПЛ!). Але серед історичних князів Друцьких, котрі діяли від кінця 14 до початку 16 ст., ми бачимо трьох Семенів і трьох Михайлів [*Wolff J.*, s. 64], так що сконструювати з них Семена Михайловича – не проблема, виглядає досить правдоподібно.

Давид Мстиславич Луцький (38) із джерел невідомий, але не можна мати сумніву, що автор БПЛ утворив з князівського імені Давид сина історичного Мстислава Луцького (32).

Святослав Київський (38) – хоча в історії було три київських князі на ім'я Святослав, але я думаю, що автор про них не знав. Принаймні ніяких слідів історії Русі 10 – 12 ст. в БПЛ не видно. Цей князь утворений в БПЛ з князівського імені Святослав та Києва як центра князівства – для обох елементів не потрібно ніяких джерел.

Андрій Давидович Луцький (38) – ще один вигаданий автором БПЛ князь, уже онук історичного Мстислава. Звичайно, в 1316 – 1323 рр. відомий (власне, мало відомий!) князь Андрій Юрійович, але джерельних звісток про нього настільки мало [*Грушевський М. С.* Історія України-Руси, т. 3, розділ 1], що простіше припустити запозичення імені прямо з календаря, ніж вигадувати – у який спосіб автор БПЛ міг дізнатись про ці нечисленні документи.

Роман Литовський (59) – у князя Данила Романовича був син *Роман*, що володів деякий час Новгородком та сусідніми містами (ГВЛ під 1255 р.). Чим не литовський князь?

Лев Мстиславич (67) – ще одне ім'я, запозичене з ГВЛ (Лев – син князя Данила). На *Мстиславича* не звертаємо уваги – в генеалогії БПЛ ми й не такі чудеса бачили. Втім, можливо, що тут маємо просто топонімічну реконструкцію з назви міста Львів, а не письмове джерело.

Володимир Володимирський (76) – ще один історичний князь із ГВЛ, син кн. Василька Романовича, дійсно княжив у Володимирі в 1269 – 1288 р.

Лев Луцький (77) – думаю, другий примірник Льва Мстиславича (67). Маємо цікаву подробицю: він – зять князя Романа Брянського. З ГВЛ ми знаємо, що в Брянську справді був князь Роман, і він справді віддав свою дочку за кн. Володимира Васильковича, згаданого вище. Думаю, це – безсумнівне свідчення знайомства автора БПЛ з ГВЛ, звідки він узяв біографічну деталь, але приєднав її, своїм звичаєм, до іншого персонажа.

Роман Брянський (77) – історія знає двох таких князів: «Старого» (3 чв. 13 ст.) і «Нового» (4 чв. 14 ст.). З огляду на попередній абзац – вважаємо цього князя запозиченим з ГВЛ.

Станіслав Київський (78) – думаю, другий примірник Святослава Київського (38).

Олег Переяславський (79) – складений автором БПЛ з князівського імені *Олег* та Переяславля як центра князівства. Для обох елементів не потрібно ніяких джерел.

Іван Рязанський (82) – в Рязані було сім князів такого імені, тому не слід думати, що тут автор БПЛ потребував якогось конкретного джерела.

Ольга Рязанська (82) – жоден з Іванів Рязанських не мав дочки Ольги – це чиста вигадка. Також не бувало в історії Рязані і переходу стола до зятя.

Ми бачимо, що значну частину руських імен автор БПЛ міг запозичити з ГВЛ.

В цілому прийоми роботи автора БПЛ з іменами тотожні прийомам письменників-белетристів, хоча б того ж Івана Франка. Скажімо, у повісті « Захар Беркут» ми бачимо поширені імена *Захар, Максим*, ім'я *Мирослава*, мабуть, вигадане Франком, але нині набуло значного поширення; прізвище *Беркут* також не має в собі нічого неможливого, так само як і *Вовк*. Ім'я *Тугар* зустрічається тільки в цій повісті, але маємо билинного Змія Тугарина, та досить поширене прізвище Тугаринов. Нарешті, монгол *Бурунда* в повісті утворений з історичного Бурундая, але письменник узяв з історії саме тільки ім'я, відкинувши усі пов'язані з ним реальні факти, і вигадав для нього нові подробиці.

Хронограф

На написання цього розділу мене навело читання книги Ф. Сушицького [Західно-руські літописи як пам'ятки літератури. – К.: 1930 р.], конкретно того розділу, де він розглядав джерела БПЛ (с. 181 – 201). Я спробую пройти за його вказівками і подивитись, чи вони нам допоможуть.

1. Важливим руським джерелом БПЛ Сушицький вважав Хронограф. Із нього (здогадно) були запозичені звістки про різдво Христове, про воскресіння та про Нерона (Ф. с., с. 184).

Що ж ми бачимо у Хронографі 1512 р. [ПСРЛ, 1911 р., т. 22, ч. 1]? У глава 110 – 113 (с. 233 – 241) ми дійсно маємо запис про народження Христа за імператора Августа, але під правильною датою 5500 р. (не 5526 р., як у БПЛ), його розп'яття за Тіберія, імена імператорів Гая, Клавдія і Нерона. Нерону присвячено два рядки, і нічого характерного, що є в БПЛ, там нема.

Така сама ситуація і з хронографом західноруської редакції [ПСРЛ, 1914 р., т. 22, ч. 2, с. 50 – 58], у якому тільки нема поділу на глави, але сукупність звісток, котрі нас цікавлять, та сама, що і в редакції 1512 року.

2. Наступний здогад Ф. С. – що заснування Вільни було написано на зразок заснування Трої у Хронографі (Ф. С., с. 198). Воно виглядає так: цар Придеш був на ловах і знайшов пригоже місце і почав будувати місто. А помираючи, заповідав синові продовжити будівництво, і так 6 царів послідовно його будували, аж 7-й цар на ім'я Троїл завершив роботу і надав місту назву Троя [ПСРЛ, т. 22, ч. 1, с. 218; ч. 2, с. 37].

Родзинка оповідання – саме що кілька царів послідовно будували місто, і тільки останній надав йому ім'я. Але цього якраз у БПЛ нема, а для інших деталей є інші, ближчі аналогії (той же ГВЛ, як далі буде).

3. Оповідання про Біруту, на думку Ф. С., взоровано на розповідь Хронографа про сивіл (Ф. С., с. 201). В опублікованих Хронографах оповідання про сивіл нема, є тільки згадки при сивіліні пророцтва або книги [ПСРЛ, т. 22, ч. 1, с. 227, 335; ч. 2, с. 144]. Ф. С. при цьому посилався на південноруські хронографи (рукописи М. О. Максимовича та В. П. Науменка), до публікації яких наука поки що не дійшла. Але списки українського хронографа, наскільки я пам'ятаю, досить пізні, не раніше 17 ст., тому вони ніяк не могли бути джерелом для автора БПЛ.

Таким чином, ми не можемо підтвердити зв'язок між БПЛ і Хронографом, хоча це, звичайно, ніяк не виключає, що в БПЛ могли увійти світові літературні сюжети. Пошук їх треба продовжувати.

Енциклопедія р. Мафеї

Ми бачили, що автор БПЛ використав якесь письмове джерело з історії античності, давнього Риму і раннього християнства. Що би це могло бути?

Своїм умом я навряд чи до цього дійшов би, але підказку мені подав Матвій Стрийковський: Volateranus.

Volateranus – це прізвисько Рафаело Мафеї (Raffaello Maffei (Volaterranus), 1451 – 1522), автора енциклопедії «Commentariorum rerum urbanarum libri XXXVIII» (видання її: Rome, J. Besicken, 1506; Parigi, J. Petit – J. Bade, 1511; Parigi, I. Paruo, 1526; Basilea, H. Froben, 1530; Lione, S. Gryphe, 1552 та інші – вона тішилась надзвичайної популярністю). Вона складається з трьох частин: Geographia (libri 2 – 12), Antropologia (13 – 23), Philologia (24 – 38).

Ми будемо користуватись паризьким виданням 1526 р., благо воно є в Мережі.

Пракседа

Стрийковський, цитуючи БПЛ, першим дав критику легенду про Параскеву-Пракседу:

> Рогволод мав сина Гліба та дочку Параскеву, яка постриглась у черниці в монастирі св. Спаса.
>
> Так доречно пишуть про неї літописці литовські і руські. Але далі щось дивне про неї пишуть:
>
> Параскева поїхала до Риму і там кілька років мешкала, померла і прославлена як свята Пракседа, і на її ім'я нібито й церкву збудовано, де її поховали.
>
> Але я 7 років пильно працював, щоб литовські, руську і польську історію не за здогадами, а за певними доказами подати. І немало церковних книг переглянув, а такої полоцької княжни, яка б у Римі святою Пракседою стала, не знайшов. Знайшов, що за цісаря Антоній Пія була Пракседа, дочка римлянина Пруденція (а не полоцького князя Рогволода!), і вона разом з батьком похована у церкві св. Прісцілли на дорозі Desalaria (via Salaria), а Рогволод не у Римі на цвинтарі Прісцілли, але у Полоцьку у св. Софії похований, про що можна прочитати у *Volateranus*, Antropologia, lib. 18; *Carion*, lib. 3 [*Stryjkowski M.* Kronika polska, litewska, zmodzka i wszystkiej Rusi. – Warszawa : 1846, t. 1, s. 242 – 243].

Отже, Volateranus. 18-а книга трактату присвячена особам з іменами на *P* (латинське), про яких дано короткі біографічні довідки. В самому кінці книги, на с. 196 звор. ми читаємо, що за імператора Антонія був у Римі сенатор Пруденцій, а в нього – дочка Пракседа. Пракседа збудувала церкву, де пізніше була похована разом з багатьма іншими мучениками.

Тобто посилання Стрийковського було правильним, і можна не сумніватись, що цей запис читав і автор БПЛ, бо його фактичні відомості про Пракседу не перевищують записаного.

Каріон, названий Стрийковським – це Johann Carion (1499 – 1537) – німецький історик і астроном, автор «Хроніки часів світу» [Chronica durch M. Johan. Carion vleissig zusamen gezogen, meniglich nutzlich zu lesen, Wittemberg, 1533]. Великої

охоти розбирати цей готичний старонімецький друк у мене немає, хіба би хто інший це зробив.

Таким чином, завдяки Стрийковському ми можемо визначити ще одне джерело БПЛ – енциклопедію Рафаело Мафеї, що дає нам вказівку на час написання твору – після 1506 року, після виходу першого видання енциклопедії.

Сенека

Про Сенеку в енциклопедії Мафеї є досить великий нарис (fol. 202 v.), на цілих пів-сторінки (тоді як більшості імен присвячено 1 – 2 рядки). Тут ми читаємо, що Сенека був *Neroni preceptor* (учителем, вихователем – так іменував його ще Таціт (Анналы, 15, 62), з якого зробив свою довідку Мафеї).

Палемон

В енциклопедії Рафаело Мафеї значиться *Palemon Remmius Vicentinus grammaticus Rome* (fol. 185) – тобто Квінт Реммій Палемон, римський граматик (сер. 1 ст. н. е.). Оскільки автор БПЛ, як ми цілком певно переконались вище, знав і використав цю енциклопедію, він міг узяти ім'я *Палемон* і звідси.

На цьому мій запас керосину, відведений на читання Мафеї, скінчився, але може бути, що й інші відомості з історії давнього Риму в БПЛ узято звідти. Питання потребує подальшого вивчення.

Галицько-Волинський літопис

Спробуємо тепер систематизувати всі спостережені нами вище зв'язки між ГВЛ 13 ст. та БПЛ. При цьому ми спочатку розглянемо основну редакцію БПЛ, а вставку з ГВЛ в Лит1Л залишимо на десерт.

Перелік литовських князів

> У той же час за божим повелінням прислали князі литовські [послів] до великої княгині Романової [Анни], і до Данила, і до Василька, мир даючи. Імена ж литовських князів були [такі]: це старші – **Живінбуд (15)**, Дов'ят, **Довспрунк (5)**, брат його **Міндовг (81)**, брат Дов'ятів – Вілікаїл; а жемоїтські князі – [це] **Ердівіл (17)**, **Вікінт (21)**; а [з] Рушковичів – Кинтибут, Вонибут, Бутовит, Вижійк і син його Вишлій, Китеній, Пликосова; а це – Булевичі: Вишимут, – що ото його вбив Міндовг, а жону його забрав і братів його побив – Єдивила [і] Спрудійка; а це князі із Дяволтви: Юдьки, Пукийк, Бикши, Ликийк. Ці ж усі мир дали князю Данилові і Васильку, і була земля [їхня] спокійна [6723 (1215) р.].

Ми бачимо, що зазначено 21 литовське ім'я, з них п'ять (виділені півжирним з номерами епізодів БПЛ) – заведені до БПЛ. В тому числі – такі унікальні й важкі в написанні імена як Живінбуд та Довспрунк, які написані цілком однаково в обох пам'ятках. Сміливо можна говорити про текстуальну залежність.

Більше того, Вікінт в обох текстах виступає жемайтським князем. Оскільки автор БПЛ – монархіст, він ніде не писав, що в одній землі могло бути кілька князів, а завжди в нього в одній землі тільки один князь. І якщо Вікінт – князь жемайтський, то Ердівілу там уже немає місця, і автор БПЛ відправив його княжити в Литву.

Цікава особливість – попри те, що у ГВЛ згадано ще кілька десятків литовських імен, жодне з них до БПЛ не увійшло. Не знаю, як це пояснити.

М. С. Грушевський (Хронологія подій Галицько-Волинської літописі), а слідом за ним і Л. Є. Махновець у використаному нами перекладі літопису пересувають дату цього посольства на 1219 р., з огляду на похід датського короля Вальдемара 2-го в Естонію, який буцімто загрожував і Литві.

Я думаю, що від Естонії до Литви надто далеко, щоб цей похід міг вплинути на поведінку литовських князів, тим більше що в той час литовці нападали на Волинь, а не навпаки. Отже, для концентрації сил на північному напрямку литовцям зовсім не треба було укладати мир – досить було припинити походи на південь, а це залежало тільки від них самих.

Ім’я Міндовга наводить літописця на спогад про пізніші події, коли Міндовг убив Вишимута (про загибель Вишимута літописець згадав ще раз пізніше, під 1252 роком), а це, в свою чергу, штовхає нас до припущення, що тут виступає **той самий** Міндовг, що загинув у 1264 р. З одного боку, імена литовських князів ніколи не повторюються; з другого – 50 років перебування на політичній сцені видається малоімовірним. Тому думаю, що цей запис про мир, ніяк не пов’язаний із сусідніми текстами, зроблено по свіжих слідах події (інакше звідки така деталізація?), але сама подія сталась значно пізніше, може, і на 20, і на 30 років.

Думаю, таку угоду могли укласти після 1246 року, коли окреслився намір татар не просто плюндрувати Русь наїздами, а панувати над нею, призначаючи князів. Це була загроза і для Литви.

Руські імена

При аналізі іменослова БПЛ ми бачимо, що імена Мстислава, Романа, Льва співпадають з іменами синів кн. Данила Романовича. Також ім’я Володимир відповідає імені сина кн. Василька Романовича. Із них Мстислав, Лев і Володимир в БПЛ виступають волинськими князями. Тому можна вважати їх запозиченими із ГВЛ.

Роман Брянський

Іпатіївський (ГВЛ) та Лаврентіївський літописи подають звістки про князя Романа Брянського від 1263 до 1285 років, але в цілому він дуже мало відомий. Ті нечисленні дані, що ми маємо про нього, в основному походять саме з ГВЛ, а про його дочку, яка вийшла за волинського князя, повідомляє **тільки він**.

Те, що в літописі зятем Романа виступає Володимир Василькович, а в БПЛ – Лев, не повинно нас бентежити – ми вже добре знаємо, що в БПЛ заміна імен дієвих осіб – звичайна річ.

Вважаємо, що Роман Брянський запозичений в БПЛ із ГВЛ.

Роман Литовський

У ГВЛ читаємо:

> І дав він [Войшелк] Романові, синові королевому, Новгородок од Міндовга, а од себе і Слонім і Вовковийськ, і всі городи [6763 (1255) р.].

Оскільки згідно уявлень автора БПЛ Новгородок – столиця Литви, то природно оголосити того, хто володів цим містом, правителем Литви. Так у множину чисто литовських імен правителів Литви втисся зі своїм візантійським іменем Роман. Вважаю це ім’я запозиченням із ГВЛ.

Шварно

Шварно – син кн. Данила Романовича, який оженився із дочкою литовського князя Міндовга (ГВЛ під 1255 і наступними роками). Під 1268 роком літопис

повідомляє, що Войшелк пішов у ченці, а Шварно став правити в Литві (власне, в Новгородку).

Отже, в очах автора БПЛ Шварно мав такі самі підстави зватись великим князем литовським, що й його брат Роман. Але в основній (Ердівіловій) редакції БПЛ цього імені немає, воно є тільки в Немоносовій редакції. Як же так могло статись?

Я не думаю, що автор БПЛ-Н повторно звертався до ГВЛ, щоб виписати з нього одне тільки ім'я Шварна і поставити його замість Скирмонта. Разом з тим це ім'я надзвичайно рідкісне. Окрім ГВЛ та БПЛ, маємо ще тільки одного (!) Шварна – в Іпатіївському літописі під 1146 р. згадано київського воєводу Шварна.

Можливо, незрозуміле й ніким не пояснене ім'я *Шварно* – це фонетичний варіант імені *Скирмонт* → Шкирмонт → Шкуармон → Шкварно (Лит6Л, епізод 35) → Шварно.

Заснування міст

У ГВЛ читаємо:

> Але [якось], коли він, [Данило], їздив по полю і **діяв лови**, то побачив він **на горі** гарне і лісисте місце, **оточене навкруги його полем**, і запитав тамтешніх жителів: «Як іменується се місце?» І вони сказали: «Холм йому ім'я є». І, **уподобавши** місце те, надумав він, що поставить на ньому невеликий городок [6763 (1255) р.].

Дуже подібно розповідає БПЛ:

> І зайшли [Скирмонт з панами] за ріку Велю, і потім перейшли ріку Німан і знайшли в 4 милях від Німана **гору красну**, і **сподобалось** їм, і зробили на ній город і назвали його Новгородок (епізод 19).
>
> Голшис перейшов ріку Велю і знайшов **гору красну** між горами над рікою Вільнею за милю від устя ріки Вільні, і вчинив город, і назвав його своїм іменем Гольшани (епізод 63).
>
> І побувши трохи там, і поїхав звідти **на лови** до пущі за 10 миль від того города свого, і знайшов **гору красну**, **оточену великими рівнинами** й наповнену ряснотами, і сподобалося йому там, і він там оселився, і на тій горі вчинив город над рікою Кораблем, і перенісся туди і там почав княжити, і назвався князем Гольшанським (епізод 63).
>
> І князь великий Тройден знайшов **гору красну** і хорошу над рікою Боброю, і там зарубив город, і назвав його Райгород, і прозвався князем Ятвязьким і Дойнівським (епізод 64).
>
> Якось поїхав великий князь Гедимін зі столиці своєї Кернова **на лови** за 5 миль за ріку Велю, і знайшов у пущі **гору красну**, дібровами та **рівнинами оточену**, і дуже йому сподобалось, і він там поселився і заклав город, і назвав його Троки, де тепер Старі Троки, і з Кернова переніс столицю свою на Троки (епізод 83).
>
> І через недовгий час після того поїхав великий князь Гедимін **на лови** від Трок за 4 милі, і знайшов **гору красну** над рікою Вільною… і послав по людей і заложив город… і назвав його Вільною. І збудувавши город, переніс столицю свою з Трок на Вільну (епізод 84).

Ми бачимо, що оповідання про заснування Холма так сподобалось авторові БПЛ, що він повторив цей шаблон цілих шість разів. Гора в ідеалі має бути оточена рівниною (як у Холмі) – і ми двічі бачимо ці рівнини в БПЛ. Шаблон

настільки тяжіє над автором, що навіть Троки, котрі лежать на абсолютно плоскому березі озера (як зазначали дослідники) – і ті засновуються «на горі».

В іменуванні міст від засновників нічого неможливого немає. Нікого не дивує, що міста Володимир, Ярослав (і Ярославль), Глібль, Всеволож, Святополч названі іменами князів. Інша справа – що автор БПЛ не знав про своїх князів-засновників нічого, окрім топонімів, і можливо в деяких місцях перестарався (з народною топонімізацією назви *Юрборк*, наприклад). У такий самий спосіб і *князь Немонос* утворений він назви ріки Німан (зрештою, і в Україні були поети на ім'я *Бористен* та *Славутич*. Їм, виходить, можна?).

Татари

У ГВЛ записано шість великих походів татар: під 1224 р. – на Калку, під 1237 – 1240 рр. – Батия на Русь, під 1260 р. – Бурундая на Литву, під 1274 р. – Ягурчина на Литву, під 1277 р. – Мамшія на Литву, під 1287 р. – Телебуги на Польщу.

Перший та останній походи автора БПЛ не зацікавили, а от про Батия він розповів – дуже коротко, але відповідно до літопису. Хоча про Батия розповідав кожен руський літопис, ми можемо не вишукувати окремого джерела і вважати, що ця звістка (епізод 18) запозичена саме з ГВЛ.

Наступні походи татар в БПЛ – Балаклая (34) та Курдаса (38) – поставлені після Батия, як і в ГВЛ. З певною обережністю можна думати, що похід Балаклая навіяний оповіданням про похід Бурундая, а похід Курдаса об'єднує виправи 1274 та 1277 років.

Але використано відомості ГВЛ в дуже своєрідний, притаманний авторові БПЛ спосіб. Він брав з джерела зерно події (скелетний елемент) і оббудовував його нафантазованими ним самим заповнюючими елементами. Тому не слід думати, що Балаклай – це зіпсований Бурундай. Коли автор БПЛ хотів переписати ім'я точно, то він так його і копіював (Довспрунк в написанні нітрохи не легше за Бурундая).

Імена татарських царів вигадані для БПЛ, так само як і переможна для литовців битва, котрою закінчується кожен напад татар (ГВЛ про ніякі битви з татарами не згадує, а пише тільки про облоги міст та спустошення земель).

Для антитатарської коаліції литовських і руських князів (38) автор БПЛ міг знайти притоку в описі подій під 1258 роком, коли Міндовг надіслав своє військо до Звягеля, плануючи разом з Данилом іти на Київ.

Практична користь від татар для автора БПЛ в тому, що вони виступають антигероями героїчних казок про перемоги давніх литовців.

Тройден

Слідуючи за оповіданням БПЛ, розглянемо характеристику Тройдена. ГВЛ пише:

> А після цього став княжити в Литві окаянний, і беззаконний, і проклятий, і немилостивий Тройден, що про його беззаконня не змогли ми писати сорома ради. Такий бо він був нечестивець, як і Антіох сірійський, і Ірод єрусалимський, і Нерон римський. І іншого багато, ще гіршого од того беззаконня, він чинив [6778 (1270) та 6771 (1263) роки].

А в БПЛ читаємо:

> І коли він був там [у Ятвягах] на княжінні, великі війни чинив з ляхами, і з Руссю, і з мазовшанами, і завжди перемагав, і над землями їх сильні жорстокості чинив, **як вище описано в руській хроніці**, що був гіршим для

тих земель і жорстокішим на них, аніж Антіох Сірійський, й Ірод Єрусалимський, і Нерон Римський, такий був жорстокий і хоробрий (64).

Отже, маємо безсумнівну цитату з ГВЛ (в інших випадках автор БПЛ, як ми бачили, використовував тільки сюжетні схеми). Також цікаво, що автор БПЛ прив’язав цю цитату до того ж імені – *Тройден* – що і ГВЛ (а в інших випадках він сміливо передає росі іншим «виконавцям»).

Пряма згадка джерела

З огляду на важливість єдиної прямої згадки джерела у БПЛ подивимось, як це місце читається в усіх списках:

Лит1Л: szto ż wyszey opisuiet w ruskoy kronice;

Лит2Л: што ж вышеи описует у рускои кроинице;

Лит3Л: што ж вышеи описуется в рускои кроинице;

Лит4Л: czo vissei opisvie w ruskiei kronice;

Лит5Л: што **нижей** описуеть у рускои кроиницэ;

Лит6Л: что в рускои кроинице выше описует;

Лит7Л: што ж выше описует в рускои кринице.

Особливе читання Лит5Л можна вважати опискою цього списка (К. Кириченко [Галицько-Волинський літопис і створення леґендарної частини 2-го зводу літописів Великого князівства Литовського. – Український історичний журнал, 2012 р., № 6, с. 117] припустила: писар, не побачивши у збірнику, який він переписував, відповідного тексту перед літописом, вирішив, що цей текст має йти нижче. Дотепно і цілком можливо, але не змінює загальної картини – це читання особливе). В усіх інших списках ніяких значимих різночитань нема, отже, так було написано в протографі.

Не підлягає сумніву, що «руською хронікою» автор БПЛ називав твір, який ми називаємо ГВЛ. Але здається, що це не був кодекс на зразок Іпатіївського, бо ніяких слідів знайомства з історією Русі 10 – 12 ст. в БПЛ не видно. Слід припустити, що це був окремий список ГВЛ, який охоплював тільки події 13 ст.

Інтригує також відсилка до тексту, який було написано вище. Це може свідчити, що автограф БПЛ вписувався у збірник, в якому вже був ГВЛ. Нині ми збірників такого складу не маємо, але маємо тексти БПЛ у збірниках іншого складу. Думаю, це можна пояснити так, що БПЛ переписувалась з автографа в окремі зошити, які містили тільки цей твір, а посилання, котре стало недійсним, переписувалось механічно.

«Троянська війна»

У ГВЛ читаємо:

У той же час померла княгиня Міндовгова, і став він оплакувати її. А сестра її була за Довмонтом, за нальщанським князем, і послав Міндовг до нальщан [посла] по свою своячку, так кажучи: «Ось сестра твоя мертва. Поїдь-но оплакати свою сестру». А коли вона приїхала оплакати [сестру], то Міндовг захотів узяти своячку свою за себе і став їй мовити: «Сестра твоя, умираючи, веліла мені взяти тебе за себе. Вона так сказала: «Нехай інша дітей не зобиджає». І взяв він її за себе.

Довмонт же, се почувши, опечалився вельми сим і помишляв, аби якось убити йому Міндовга, але не міг, тому що сила його була мала, а сього – велика. Тому Довмонт шукав собі, аби з ким можна [було] йому вбити

Міндовга. І знайшов він собі Треняту, сестрича Міндовгового, і з тим думав убити Міндовга. Тренята ж пробував тоді в Жемайтії…

Вернувшись же назад, він [Довмонт] помчав уборзі, догнав Міндовга і тут же вбив його. І обох синів його з ним убив, Рукля і Репек'я. І так звершилось убивство Міндовга [6770 (1262) та 6771 (1263) роки].

Ну як автор-поет міг пропустити такий епізод, котрий прямо нагадує нам притоку до Троянської війни? І він використав його у притаманний йому спосіб, перекомпоновуючи, заміняючи імена і вигадуючи нові подробиці:

Великий князь Наримонт узяв за жону дочку ліфляндця Фляндри, а брат його Довмонт у того ж Фляндри узяв другу дочку. І через довгий час захворіла жінка князя Довмонта Утянського і померла (65).

Князь великий Наримонт, почувши про смерть своєї невістки, дуже жалкував, але сам був хворий, і послав свою жінку до свого брата Довмонта, жаліючи його в нещасті. І коли жінка Наримонтова приїхала до Утян, жаліючи дівера свого, князя Довмонта, князь Довмонт, побачивши невістку свою, дуже зрадів, і сказав так: «Мені треба було жінки шукати, а це мені бог жінку дав». І узяв її за себе (66).

Далі БПЛ оповідає, як Наримонт зібрав цілу коаліцію проти Довмонта (достоту як Агамемнон!) і вигнав Довмонта з Утян до Пскова.

Довмонт із жертви злочину перетворився на його призвідцю (чи то він шинель украв, чи то в нього шинель украли…), але це не має істотного значення, бо ми неодноразово уже бачили, як автор БПЛ вільно комбінує сюжетні ходи з іменами діячів. Безсумнівно, маємо тут запозичення з ГВЛ.

Довмонт

Отже, Довмонт, згідно БПЛ, тікає до Пскова і стає там князем (66). Далі він захоплює Полоцьк, убиває великого князя Тройдена (69) і сам гине у боротьбі з Римонтом (70).

ГВЛ нічого цього про Довмонта не повідомляє. Натомість про вокняжіння Довмонта у Пскові повідомляє Новгородський 1-й літопис старшого ізводу (під 6774 – 1266 р.) та інші великоруські літописи, включаючи С1ЛСІ та всі похідні від нього.

Також про княжіння Довмонта у Пскові пише «Повість про Довмонта» – окремий твір, який був досить популярним і відомий у численних редакціях [*Охотникова В. И.* Повесть о Довмонте. – Ленинград: Наука, 1985 г.].

Чи можна вбачати в БПЛ слід саме **письмового** джерела про Довмонта? З одного боку, пам'ять про Довмонта у Пскові була добре відома: меч Довмонта був загальновідомою шанованою реліквією, його ім'я було внесено до псковського синодика, його шанували як святого (Охотнікова вказала два примірники Пролога з текстом короткого житія Довмонта, обидва – псковського походження).

З другого боку, «Повість про Довмонта» подає багато подробиць з його життя, які не використані в БПЛ, і все, що про нього написано в БПЛ, в свою чергу, не входило до «Повісті».

Тому я думаю, що автор БПЛ знав про княжіння Довмонта у Пскові не з письмових джерел.

Войшелк

До Войшелка, старшого сина Міндовга, ГВЛ повертається кілька разів, у статтях 6763 (1255), 6770 (1262), 6771 (1263) та 6776 (1268) років.

Схематично його історію можна викласти так:

1. У великого князя литовського X був син на ім'я Y.
2. Князь Y був поганином і чинив жорстокості.
3. Потім князь Y охрестився.
4. Князь Y прийшов на Русь і постригся в ченці.
5. Y повернувся в Новгородок і поставив собі монастир на Німані, між Литвою і Новгородком.
6. Змовники убивають великого князя X. Y тікає на Русь.
7. Після загибелі головного змовника Y іде до Новгородка та Литви і стає великим князем.
8. Y побиває своїх ворогів.
9. Y передає своє княжіння родичу, а сам повертається до монастиря.

А тепер маємо маленький текстологічний фокус: якщо ми покладемо X = Міндовг, Y = Войшелк, то отримаємо оповідання ГВЛ. Але якщо ми покладемо X = Тройден, Y = Римонт, то отримаємо оповідання БПЛ (67 – 71)!

Нюанси незначні: в БПЛ немає згадки про поганство Римонта, натомість згадка про побудову монастиря розширена і конкретизована, монастир названо Лаврашевським (він справді стоїть на Німані, і автор БПЛ цілком логічно зміркував, що йдеться саме про нього). Також у БПЛ Римонту надана значно активніша роль у боротьбі з убивцею його батька. В БПЛ немає прямої вказівки, що Римонт повернувся до монастиря, але своє зречення він аргументував тим, що він помстився за свого батька, але надалі влади не хоче, бо є ченцем.

Немає сумніву, що в БПЛ ми маємо обробку історії Войшелка з ГВЛ, зі звичною для БПЛ заміною імен дієвих осіб.

Брат убиває брата

У ГВЛ читаємо (під 6771 (1263) роком), що Тройнат, убивши Міндовга і ставши великом князем, став думати, як убити **полоцького** князя Тевтівіла – і убив його. Після того **чотири конюхи** Міндовга заскочили Тройната, коли він йшов **до лазні митися**, і вбили його.

Оці колоритні деталі автор БПЛ використав по-своєму: **полоцький** князь Довмонт наслав **шість мужиків** на свого брата Тройдена, і вони заскочили Тройдена, коли йшов **із лазні**, і вбили (69).

Якщо це – не запозичення, то що тоді взагалі називати запозиченням?

Отже, наш перегляд показав, що ГВЛ використано в БПЛ десь в 13 місцях. Тому можна сміливо твердити, що саме ГВЛ був основним письмовим джерелом для БПЛ. Автор БПЛ скористався своїм джерелом дуже творчо, використовуючи імена і приписуючи їм інші діяння, змінюючи на свій розсуд їх генеалогічні відносини, припасовуючи сюжетні ходи до нових ситуацій, вставляючи дрібні деталі, запозичені із джерела. Тому БПЛ при поверховому читанні виглядає геть не подібно до ГВЛ.

Вставка в Лит1Л

Друге пришестя ГВЛ в БПЛ сталося завдяки автору Лит1Л. Він, так само як і автор БПЛ – талановитий письменник, який творчо використовував доступні йому джерела і сміливо вигадував цілі повісті там, де вважав це потрібним.

Надибавши на ГВЛ і вирішивши скористатись оповіданням про Міндовга та Войшелка, він почав думати – куди його вставити. Адже в БПЛ не було ніякої згадки про Войшелка, а Міндовг Гольшанський (81) виступав як сучасник Гедиміна (отже, це був **не той** Міндовг).

Але для досвідченого історика виправити генеалогію – не проблема. І автор Лит1Л відкидає згадку, що Рингольт помер бездітним і на ньому припинився рід Палемона (42), і пише замість цього: «Він мав сина Міндовга». Отже, маємо продовження традиції довільного поводження з генеалогією, яку вже бачили в БПЛ.

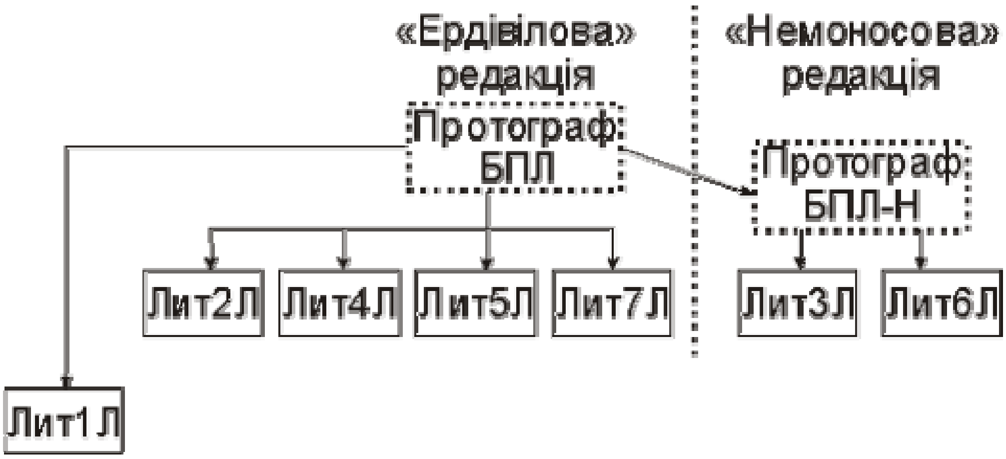
Після цього до Лит1Л було втягнуто оповідання про загибель Міндовга (під 6770 (1262) роком), до якого долучено й оповідання про Тевтівіла й Едівіла (під 6760 (1252) роком). Запозичення тягнеться аж до статті 6776 (1268) року, до оповідання про вбивство Войшелка включно. І після цього автор Лит1Л повертається до епізоду 42 і пише: «І от тепер (на Войшелку) припинився рід Палемона».

Отже, автор Лит1Л показав свою вправність, компонуючи у своєму оповіданні різні місця з джерела, відповідно до свого уявлення про перебіг подій. Це його уміння ми вже бачили й вище.

Варто відзначити, що Лит1Л є відносно пізнім твором – пізнішим не тільки за основну (Ердівілову) редакцію БПЛ, але й на «Немоносову» редакцію. Я роблю такий висновок з того, що Лит1Л не вплинула на рукописну традицію, хоча вплинула на Стрийковського. Мабуть, після надрукування «Хроніки» Стрийковського переписування подібної за змістом Лит1Л уже не видавалось потрібним.

Походження оповідання

Підсумуємо тепер наші спостереження над текстом «Баснословного початку Литви».

Стемма списків «Баснословного початку Литви»

1. БПЛ збережено в 7 списках, які походять від одного протографа. Найближче до протографа стоять 4 списки «Ердівілової» редакції; від цієї редакції походить протограф «Немоносової» редакції, який відбився у двох списках. Відмінність «Немоносової» редакції від «Ердівілової» полягає в заміні імен персонажів при збереженні всіх деталей оповідання.

2. Особливу, найпізнішу редакцію БПЛ подає Лит1Л. Тут перероблено початок повісті та зроблена велика вставка з Галицько-Волинського літопису, котрої нема в інших списках.

3. Основним джерелом БПЛ був Галицько-Волинський літопис, про що свідчить пряме посилання в тексті. Це джерело використано дуже творчо, тому при поверховому читанні залежність БПЛ від Галицько-Волинського літопису не кидається в очі.

4. Меншими джерелами БПЛ були напис на Рогволодовому камені, житіє св. Єфросинії Полоцької, «Діяння Вітовта» зі складу «Вітовтового» літопису, енциклопедія Рафаело Мафеї (1506 р.); можливо, ще якісь книги з історії давнього Риму, викладені в християнському стилі.

5. Із числа не-писемних джерел використано топоніміку Литви й Білорусії, можна простежити невеликі сліди литовського героїчного фольклору (або родинного переказу Гаштольдів).

6. З усіх цих джерел автор БПЛ утворив талановиту «історію» – так, як розуміли це слов в 16 ст. (а подекуди й нині), тобто цікаве, захоплююче оповідання про героїчні вчинки далеких предків. Джерельна вартість цього оповідання для відтворення давньої історії Литви – нульова, воно **не повинно** використовуватись для цієї цілі. Натомість з нього ми довідуємось, як дивились на цю давню історію в Литві в 16 ст. – тобто воно має значення для історіографії, або історії літератури (баснословія), так само як мають це значення поема «Руслан і Людмила» чи «Краледворський рукопис».

7. Місцем написання БПЛ безспірно була столиця держави – Вільно, про що свідчить велика кількість мікротопонімів.

8. Для визначення часу написання БПЛ її текст не дає виразних вказівок:

8-1. Герб «Погоня» відомий від кінця 14 ст.

8-2. Пани радні як корпорація формуються з середини 15 ст.

8-3. Ідея, що шляхта давніша за князів, відбиває піднесення політичної ваги шляхти, яке можна орієнтовно датувати 1-ю половиною 16 ст.

8-4. Найважливішою датуючою ознакою може бути підвищена увага автора БПЛ до Гаштольдів, і при цьому повна відсутність згадок про Радзівілів. Такий розподіл може свідчити про написання БПЛ за життя могутнього литовського магната Альбрехта Гаштольда (помер у 1539 р.).

Отже, час виникнення БПЛ на підставі одного тільки тексту повісті може бути окреслений розпливчасто: від 1506 до 1539 р. Це узгоджується з датою найдавнішого списку «литовського» літопису – 1550 р. (Лит4Л). Але враховуючи, що Лит4Л є **перекладом** з руської мови оригіналу на польську, дату протографа ми мусимо відсунути назад.

До близького висновку прийшла О. В. Русина:

> З огляду на «послужний список» Гольшанських видається вповні зрозумілим їх намагання закріпити свій родовий статус генеалогічною легендою, в якій київським князем від початку литовського панування виступає

їх родоначальник [… легенда] заслуговує на увагу, але лише з точки зору характеристики міри засвоєння давньоруської літописної спадщини ментальністю 1 пол. 16 ст. [*Русіна О.В.* Легенда про виправу Гедиміна на Русь в оцінці В.Б.Антоновича та в пізнішій історіографії. – «Академія пам'яті професора Володимира Антоновича», К., 1994 р., с. 98].

Оскільки оповідання про похід Гедиміна на Русь є постійною складовою БПЛ (воно наявне в усіх списках), то запропоновану дослідницею дату – 1 пол. 16 ст., яку я конкретизую як 1506 – 1539 рр. – можемо розтягнути і на БПЛ в цілому.

Вище, аналізуючи доповнення до ППВ, зроблені в Лит0Л, я припускав знайомство автора з хронікою Меховського, надрукованою в 1519 році. Тепер, зводячи до купи всі хронологічні спостереження, можна запропонувати орієнтовну дату створення БПЛ і пов'язаної з нею редакції ППВ-3 – це 1519 – 1539 роки.

9. Мета написання БПЛ – дати вступ до «Вітовтового» літопису і прив'язати історію Литви до загальної історії, як її розуміли в 16 ст. І тут виступає ще одне неявне джерело БПЛ – московське «Сказання про князів владимирських». Я зовсім не думаю, що автор БПЛ мав цілий його текст або навіть якісь уривки, але головна ідея сказання – «наші московські правителі походять від імператора Августа, а ваші литовські – від конюха» – була добре відома і без усяких текстів.

У Москві не робили секрету з цієї теорії, навпаки – використовували її в дипломатичній практиці. Щоб не заглиблюватись у це питання, подивимось Герберштейна: «Якщо вірити баснословію росіян, ці три брати [Рюрик, Синеус, Трувор] вели свій рід від римлян» [*Герберштейн С.* Записки о Московии. – М. : и-во Московского ун-та, 1988 г., с. 60]. Природно, що Герберштейн чув у Москві більше, ніж вважав за доцільне записати, а може дещо й читав. І він, мабуть, не робив із цього секрету, спілкуючись із Альбрехтом Гаштольдом, з яким його пов'язувала багаторічна дружба.

Гаштольд та інші лідери Литви, зі свого боку, могли мати таку саму інформацію від своїх послів, і перед ним постало завдання – як захистити честь своєї династії, тому що високий рід правителя був тоді реальним аргументом у дипломатії.

Отже, «технічне завдання» на розробку БПЛ можна уявити собі таким чином: вивести рід Гедиміна від якогось давнього авторитетного правителя, такого, як римський імператор Август.

У який спосіб було виконано це завдання – ми не знаємо, джерела мовчать, але результат ми маємо. І тепер литовські дипломати могли відповісти: «Наші литовські правителі походять від римлян, а ваші московські – ~~из питерской подворотни~~ ховаються від татар у стогах сіна».

Важливо відзначити, що тільки БПЛ у повному своєму складі відповідав на заявлену потребу. Список Лит3Л, з якого видно тільки, що Тройден походив від римлян, на цю потребу не відповідав, як міст, що побудований тільки до середини ріки. Це – ще один аргумент на користь первісності повної редакції БПЛ-Е, від якої походить скорочений текст Лит3Л.

Польські дослідники приділили досить уваги теорії римського походження литовців [*Kulicka E.* Legenda o rzymskim pochodzeniu Litwinów i jej stosunek do mitu sarmackiego. – Przegląd historyczny, 1980, t. 71, N 1, s. 1 – 21; також найновіша дуже змістовна стаття *Roka* Teoria o Rzymskim pochodzeniu Litwinów w historiografii

polskiej. – 2012. historianaciekawo.blogspot.com. В обох – багаті переліки дотичної літератури].

Я можу до цього додати тільки, що уявлення про походження народів від певних родоначальників і генеалогія цих родоначальників походить ще з Біблії, з оповідання про Сима, Хама та Яфета. І саме Біблія виступає тут першим, незаперечно авторитетним «джерелом» – всі народи, в ній не згадані, мусять підшиватись у той чи інший спосіб під її генеалогію. Для Литви таку задачу виконав автор БПЛ.

10. Дуже виразною особливістю БПЛ є замовчування боротьби Литви з Тевтонським орденом. Литовці у БПЛ багато разів воюють з татарами та Руссю, і тільки один раз – з німцями. Чи пов’язано це якось із намаганнями правителів Литви поліпшити відносини з Прусією, котра саме в цей час (1525 р.) була зреформована у герцогство – я не вмію сказати, думаю, що це – предмет подальших студій.

Літопис короля Сигізмунда

Два списки «литовського» літопису після ВітЛ мають ще записи за кінець 15 – 1 пол. 16 ст. Оскільки його переважна частина стосується правління короля Сигізмунда 1-го, я дав цим записам умовну назву «Літопис короля Сигізмунда» (ЛКС).

Варіанти тексту | Аналіз варіантів тексту

Висновки

Генетично споріднені тексти ЛКС можна поділити на дві редакції.

Перша редакція, фрагментарно збережена в Лит7Л, висвітлювала події (орієнтовно) від 1506 до 1545 років. Вона була написана в стильовій традиції московського літописання (числення років від створення світу).

Друга редакція була створена на основі першої людиною європейської ренесансної освіти після 1597 року. Літочислення в ній – від Різдва Христова, в частині до 1531 року використано хроніки Деція (1521) та Й. Бельського (1597). Час її написання – останні роки 16 або початок 17 ст.

Жодна з цих редакцій не була органічною, невід’ємною частиною «литовського» літопису – кожен писар, компонуючи свій збірник, переписував такий текст ЛКС, який зміг роздобути. Отже, тексти ЛКС на той час побутували у вигляді окремих зошитів.

В стильовому відношенні ЛКС досить помітно відрізняється від ЛитЛ (див. порівняльну таблицю), тому його краще вважати окремим твором.

Варіанти тексту

№	Епізод	Лит7Л	Лит5Л	Лит6Л
1	1482 р. Татари узяли Київ		+	1452 р. [явна описка]
2				А третій син його велебний корол[евич?] Казимир в костелі св. Станіслава в

				город [1]
3	1492 р. 7 червня помер Казимир, правивши у Польщі 45 років, а у Литві 52 роки		+	1492 р. помер у Городні
4	1492 р. Королем обрано Яна Ольбрахта, якого		+	–
5	в 1497 р. побив волоський воєвода,		+	–
6	а великий князь Олександр з литвою був під Брацлавом		+	–
7	1492 р. великим князем литовським обрано Олександра		+	[Додано:] і був ласкавим до своїх підданих [подібно до Лит5Л, 14]
8	1483 р. Казимир – 4-й син короля Казимира – помер у Вільні [2]		+	–
9	1500 р. Сигізмунд – 5-й син короля Казимира – став князем Опавським і Глоговським [3]		+	Сигізмунд – 5-й син короля Казимира – був на уділі на **Княкгове** [це поставлено після епізоду 25]
10	Фрідріх – 6-й син короля Казимира – став краківським єпископом і кардиналом		+	–
11	1500 р. Битва з московським військом на Ведроші, у полон потрапили Григорій Остикович, кн. К. І. Острозький		+	+
12	Того ж року московський князь забрав Сіверщину, 60 замків		+	+
13	1501 р. Помер в Торуні король Ян Ольбрахт, був королем		+	–

	8 років і 8 місяців, а віку мав 40 років і 1 місяць [4]			
14	1501 р. Польським королем обрано Олександра		+	–
15	1505 р. На сеймі у Бересті Олександр гнівався на литовських панів за намовою Михайла Глинського		+	–
16	Тільки польські пани стишили його гнів		+	–
17	Тоді забрано Троцьке воєводство у Заберезинського і віддано підчашому Миколаю Радзівілу		+	–
18	Литовські пани звинувачували Глинського, що він мріє стати великим князем литовським		+	–
19	1505 р. Перекопські татари з царем Менглі-Гіреєм воювали Литовську і Руську землю, узяли 100 тис. полону		Мэнды-Кгиром	–
20	1506 р. Король Олександр захворів, до нього спровадили польського лікаря Балинського, але стало тільки гірше.		+	–
21	Вважали, що Глинський намовив лікаря псувати здоров'я короля		+	–
22	В цей час напали татари, і за намовою Глинського Олександр особисто вирушив з Вільни до Ліди		+	–

23	Далі через хворобу не міг їхати і доручив військо гетьману [5] Станіславу Кішці		+	–
24	Гетьман Кішка сам захворів і передав провід Глинському		+	–
25	Татари стояли кошем під Клецьком, і там у Спасів піст литовці їх побили		+	[Скорочено]
26	Короля принесли у лектиці до Вільни і він дуже радів перемозі		+	–
27	1506 р. Помер король Олександр у 45 років, панувавши в Польщі 4 роки і 8 місяців, а у Литві – 14 років і 2 місяці	[Фрагмент починається з наступного епізода:]	+	[Скорочено]
28	1506 р. великим князем обрано Сигізмунда, а потім у січні 1506 р. [6] його обрали польським королем	В літо 7013, 15 серпня [7], індикта, у Вільні після смерті короля Олександра великим князем став його брат королевич Сигізмунд	+	[Скорочено]
29	1507 р. помер віленський єпископ Табор	–	+	**1508** р.
30	1508 р. Князь К. І. Острозький утік з московського ув’язнення до Литви	В літо 7015, 25, індикта 11, в суботу, прибіг з Москви князь К. І. Острозький	+	–
31	Того ж року кн. Михайло Глинський убив Заберезинського, підняв повстання, утік до Москви	Тієї ж зими 5 лютого Глинський убив Заберезинського	+	[Скорочено]
32	До Москви перейшли кн. Михайло Мстиславський з Мстиславлем, князі	–	+	–

	Друцькі з Друцьком, Оршею, Кричевом і Мозирем			
33	Король Сигізмунд відправив проти них військо польного гетьмана Фірлея, а потім і сам пішов	–	+	[Скорочено]
34	Тоді кн. Михайло Мстиславський і князі Друцькі з Оршею і Кричевом знову перейшли на бік Сигізмунда	–	+	+
35	Прихильників Глинського брали на муки	–	+	+
36	Глинський облягав Мінськ, але Сигізмунд його відігнав	–	+	–
37	Сигізмунд відправив гетьмана Кішку пустошити Московську землю	–	+	–
38	Московський князь Василь Іванович просив перемир'я, і в'язнів з обох боків відпустили	–	+	–
39	Відпустили до Москви і кн. Михайла Глинського з жінкою і приятелями, котрих, **як пишеться у польських хроніках**, було до 200	–	+	–
40	Литовське військо на зворотньому шляху побило татар біля Слуцька	–	+	–
41	І так того року 1508 від неприятелів своїх, москви і татар, Литва з божої ласки одержала спокій	–	+	–

42	1509 р. Поляки побили волохів	–	+	–
43	1510 р. Татари воювали в Литві	–	+	–
44	1512 р. Король Сигізмунд оженився з Барбарою, дочкою семигородського воєводи Стефана, **про яку пишуть хроністи**	–	+	–
45	Того ж року литва (К. Острозький) і поляки (Миколай Кам'янецький) побили татар під Лопушною	–	+	–
46	Там, **пишуть**, побито 20 тис. татар від малого війська польського і литовського, бо, **як пишуть хроністи**, польського і литовського війська було тільки 6 тис., і звільнили 16 тис. полонених, і узяли близько 10 тис. коней	–	+	–
47	Після цієї битви перекопський цар уклав мир з королем, і дав у заручники до Литви свого сина Джелал ед-Діна. Він скоро вмер, і тому мир не тривав довго	–	Дзалалъдына	–
48	Московський великий князь, порушивши перемир'я, сам з військом приходив під Смоленськ, але не узяв його	–	+	–
49	1513 р. Королю Сигізмунду з Барбарою народилась дочка Ядвіга	–	+	–

50	Того ж року долішній замок у Вільні згорів, бо був **тоді** дерев'яним	–	+	–
51	1514 р. 16 травня у вівторок [8] прийшов великий князь московський під Смоленськ і добував його 12 тижнів	В літо 7022, індикта 12. 16 травня, у вівторок, приїхали москвичі під Смоленськ і облягали його 12 тижнів	+	+
52	Король виїхав з Вільна 22 липня у суботу [9] на відсіч	[Додано:] о 9-й годині дня [і поставлено після епізоду 53]	+	+
53	але Смоленськ, не дочекавшись допомоги, здався 1 серпня	Смоленськ здався у понеділок 1 серпня [10], і наступного дня московський князь в'їхав до міста	+	+
54	А був Смоленськ під литовським пануванням (як його Вітовт узяв) 90 років, а у **хроніці польській** – 100 [11]	–	+	–
55	Король у той час перебував у Мінську	–	+	+
56	Московський князь послав велике військо воювати до Орші та Друцька	–	+	+
57	Сигізмунд пішов з Мінська до Борисова, а з Борисова послав з військом гетьмана кн. К. І. Острозького	Сигізмунд стояв у Борисові, а гетьмана К. І. Острозького з військом послав проти московського	+	+
58	Литовські сторожові полки побили московську сторожу на р. Бобрі і потім на р. Дрові	–	+	[Скорочено]
59	Кн. Костянтин знайшов московське військо за Оршею на р. Кропивниці, і	[Скорочено,] на **Кропивні**	+	на **Кропивні**

	перейшовши Дніпро, напав на нього у п’ятницю 8 вересня [12]			
60	Москви було у 5 разів більше, ніж литви,	–	+	+
61	але бог допоміг королю Сигізмунду, москву побили, і захопили воєвод (довгий перелік) та інших, всього 380	[Фрагмент уривається наприкінці переліку полонених, який переписано з численними помилками]	+	[Є різночитання у переліку, текст Лит6Л помітно погіршено проти Лит5Л]
62	Московський князь, почувши про поразку, утік зі Смоленська до Москви; смолян усіх виселено до Москви, а москвичам надано маєтки у Смоленську		+	+
63	Через 4 тижні кн. К.І. Острозький приходив під Смоленськ, але замку не узяв		+	+
64	1515 р. у Відні був з’їзд християнського цісаря з королями польським, угорським і чеським		+	–
65	Того ж року померла королева Барбара		+	–
66	1517 р. Сигізмунд послав литовське військо (К. І. Острозький) і польських жовнірів (пан Свирщовський) на Опочку, але города не взяли		+	+
67	1518 р. Король Сигізмунд оженився з княжною Боною (кінець квітня)		+	–
68	1519 р. у серпні татари напали на Белзьку		+	–

	землю; проти них зібрались поляки і кн. К. Острозький, і татари їх побили під Сокалем			
69	1520 р. 1 серпня Сигізмунду і Боні народився син Сигізмунд-Август		+	–
70	1521 р. Пруський магістр отримав перемир'я з королем на 4 роки		+	–
71	1523 р. московський посол приходив до короля у Краків і уклав перемир'я на 5 років		+	–
72	1524 р. турки напали на Руські країни, на землі Перемиську, Саноцьку, Львівську, Белзьку, Подільську		+	–
73	1525 р. 10 березня пруський магістр Войтех приніс ленну присягу (голд) королю Сигізмунду, і скинув чернецтво, і оженився із сестрою датського короля		+	[Оповідання про війну з Прусією і голд магістра, дуже коротке]
74	1526 р. у квітні Сигізмунд придушив бунт Гданська		+	+
75	Того ж року після смерті князя Януша Мазовецького князівство було приєднане до Польської корони		+	[Перефразовано]
76	1527 р. перекопські татари воювали Велике князівство Литовське, і король послав проти них кн.		+	[Скорочено]

	К. І. Острозького, який наздогнав і побив татар на Ольшаниці			
77	Того ж року після Великодня випущено з Литви заволзького царя		+	[Тут сказано докладніше]
78	1528 р. Король Сигізмунд уперше приїхав до Литви з королевою Боною		+	[Без дати]
79	Того ж року всю землю Литовську переписали		+	1528 р.
80	1529 р. на день св. Луки [13] королевича Сигізмунда-Августа обрано великим князем литовським. Йому було 9 років		+	+
81	Опис урочистого прийому 18 жовтня, з докладним переліком послідовності, який вельможа за яким сидів		–	+
82	1530 р. згоріло місто і замок у Вільні		+	+
83	1530 р. 21 лютого Сигізмунд-Август був коронований польським королем		+	Того ж року в Кракові коронування
84	Того ж року татари приходили в Литву, і жовніри (гетьман – кн. Іван Дубровицький) побили їх на урочищах Гольві та Полозорьї		+	[Переставлено після 82]
85	1531 р. 22 серпня поляки побили волохів біля Обертина, де, **пишуть**, поляки узяли 50 великих гармат і понад 1000 полонених		+	+

86	1533 р. князь Костянтин [Острозький] помер після взяття на небо панни Марії [14]		+	У серпні **1530** р. [15]
87	1534 р., 7-го індикта помер великий князь московський [16]		+	–
88	Сигізмунд послав литовське військо (Юрій Миколайович Радзівіл), і воно зупинилось у Могилеві, а київського воєводу послали до Стародуба		+	В 1534 році… [запис докладніший ніж у Лит5Л]
89	Під Стародубом Овчину погромили, а під Радогощем…		[далі втрачено один аркуш]	[Тут є кінець оповідання про цю кампанію]
90	1535 р. Королі (старий і молодий) послали литовського гетьмана пана Юрія Радзівіла на московського князя (велике докладне оповідання)		[лакуна]	+
91	1536 р. литовський гетьман пан Юрій Радзівіл стояв усе літо до Покрови за Друцьком		[лакуна]	+
92	1538 р. Кн. Іван Вишневецький і пан Григорій Олександрович Ходкевич з найманим військом були в Києві; і київський воєвода пан Андій Немирович побив 600 тис. (!) татар Белека мурзи		[лакуна]	+
93	1539 р. помер віленський воєвода пан Ольбрахт Мартинович Гаштольд		[лакуна]	+

94	1541 р. помер пан віленський і гетьман великий Юрій Миколайович Радзівіл		[лакуна]	+
95	1545 р. у січні помер жемайтський староста Ян Миколайович Радзівіл		[лакуна]	+
96	Того ж року після Великодня помер кн. Юрій Семенович Слуцький		[лакуна]	+
97	1542 р. на 6-у тижні після Великодня обидва королі роздали нові уряди (+ початок переліку)		[лакуна]	+
98	Тивунство віленське дано пану Войтих Юндилу		+	+
99	Маршальство двірське дано пану Івану Горностаю		+	–
100	Того ж року прийшла саранча (Берестя, Мінськ, Свержно, Койданів, Івенець, біля Вільни)		+	+
101	1542 р. 10 жовтня, 1-го індикта [17], у ніч з вівторка на середу, було знамення на небі (неначе полярне сяйво)		+	–
102	Того ж року в ніч з понеділка на вівторок, за тиждень перед Різдвом [18], помер троцький воєвода Станіслав Ольбрахтович Гаштольд		+	[Дату скорочено]
103	1543 р. 11 квітня, 1-го індикта, на третьому тижні після Великодня		+	[Дату скорочено] **Воитукович** (!)

	[19], помер жемайтський староста пан Матвій Войтехович Янович			
104	1543 р. 15 травня, у суботу [20], на шостому тижні після Великодня, 1-го індикта, приїхала королівна Ельжбета – наречена Сигізмунда-Августа. У неділю була коронована, а в понеділок дано шлюб		+	[Тут є перелік сватів, опущений у Лит5Л]
105	1544 р. 24 січня, у четвер, 2-го індикта [21], було знамення (затемнення сонця)		+	–
106	1544 р. король Сигізмунд приїхав з Польщі до Берестя на 10-у тижні після Великодня у середу [22],		+	+
107	а син його із Вільни у середу перед св. Іллі [23],		+	[Дату скорочено]
108	і був великий сейм		+	+
109	І через тиждень після Покрови, 3-го індикта [24], король передав Велике князівство Литовське своєму сину, і старий король поїхав до Польщі, а молодий король з королевою – до Вільна		+	[Дату скорочено]
110	Уряди, роздані тоді (перелік)		+	[Трохи докладніше, ніж у Лит5Л]
111	1545 р. у понеділок за 2 тижні перед св. Петром [25] у Вільні померла королева Ельжбета	В літо 7053, а від божого народження 1535 (!). Місяця липня у день [пропущено],	+	на 11-у тижні після Великодня

		індикта 3, у понеділок о 16-й годині померла велика королева Олжбета [26]		
112	Поховали її у понеділок, 24 серпня		+	+
113	Того ж року, 31 серпня, 3-го індикта, Сигізмунд-Август дав Жемайтське староство Ієроніму Олександровичу Ходкевичу		+	[Індикт опущено]
114	Потім король закохався у Барбару Радзівілову (удову по С. О. Гаштольду) і таємно звінчався з нею		+	–
115	Потім у 1547 році у Пилипів пост молодий король поїхав до батька до Польщі, і там розповів про свій шлюб		+	–
116	1548 р. у великий піст пани-рада литовські з’їхались до Вільни і дізналися про шлюб короля. Це їм не сподобалось, і навіть пасквілі на короля писали. Але Сигізмунд-Август на те не зважав		+	–
117	1547 р. король Сигізмунд був на сеймі у Петрокові, і дуже хворий приїхав до Кракова, і помер на Великдень [27], мавши 81 рік 2 місяці і 7 днів [28], а правив 41 з половиною рік		+	[Скорочено, під 1548 р.]
118	Через тиждень звістка		+	+

	дійшла до Вільна, і був траурний обхід,			
119	а на 3-у тижні після Великодня, 17 квітня, у вівторок [29], Сигізмунд-Август увів Барбару до свого палацу як королеву. Литовці (окрім Радзівілів) тому не були раді, але змінити нічого не могли		[На цьому рукопис уривається]	**16** квітня; [нема згадки про Радзівілів]
120	А то [невдоволення] для тієї причини, що була замужем 8 років, а дітей не мала [30]		лакуна	+

1. Здається, зіпсований запис про смерть королевича Казимира.

2. Казимир був 2-м, а не 4-м сином, помер у Городні (а не у Вільні) 4.03.1484 р.

3. Князем Опавським він став у 1499 р., Глоговським – у 1501 р.

4. Неточно: віку мав 41 рік і 6 місяців (27.12.1459 – 17.06.1501). Але так написано у Й. Бельського (див. нижче).

5. Слово *гетьман* у Лит5Л не має значення персонального титула, а весь час означає головного командира війська.

6. Описка, треба – у січні 1507 р.

7. Дата 15.08.1505 р. – помилкова. Олександр помер 19-го (не 15-го) серпня 1506-го (не 1505-го) року.

8. 16 травня 1514 р. – дійсно вівторок.

9. 22 липня 1514 р. – дійсно субота.

10. 1 серпня 1514 р. – вівторок, не понеділок.

11. Тобто від 1424 або 1414 року. Обидві дати помилкові!

12. 8 вересня 1514 р. – дійсно п’ятниця.

13. У католиків це свято відзначають 18 жовтня.

14. Після 15 серпня, у православних – Успіння богородиці, у католиків – Вознесіння панни Марії. Назва свята – католицька!

15. З огляду на численні описки в Лит6Л слід віддати перевагу тексту Лит5Л.

16. Василь 3-й помер 4 грудня 1533 р., що відповідає 7042 вересневому року, і дійсно 7-у індикту. Але перерахунок 7042 – 5508 = 1534 формальний, не враховує, що для дат від вересня до грудня треба віднімати 5509 років, не 5508. Можливо, літописець не знав точної дати.

17. Дата відповідає 7051 вересневому року, справді 1-й індикт. 10 жовтня – дійсно вівторок.

18. Ніч 18 / 19 грудня 1542 р.

19. Всі елементи дати узгоджені.

20. Описка: 15 травня – вівторок 8-го тижня; треба 5 травня – субота 6-го тижня.

21. Всі елементи дати узгоджені.

22. 18 червня 1544 р.

23. 17 липня 1544 р.

24. 8 жовтня 1544 р.

25. 15 червня 1545 р.

26. Далі докладно записано її рід, вказано, що вона 3-й рік була в Литві і померла у мурованому палаці у Вільні, за воєводи віленського Яна Юрійовича Глібовича.

27. 10 квітня 1547 р., але з роком помилка; правильно – 1 квітня 1548 р.

28. Неточність: треба 81 рік 4 місяці (1.01.1467 – 1.04.1548).

29. 17 квітня 1548 р. – дійсно вівторок і дійсно 3-го тижня після Великодня; в 1547 р. – неділя 2-го тижня.

30. Барбара Радзівіл померла 8 травня 1551 р., що дає дату останньої події в літописі.

Слід знати, що ще один список ЛКС-1 міститься у так званому «Патріаршому списку А»; він був надрукований [ПСРЛ, т. 17, стб. 185 – 188] як продовження списку Красінського. За складом своїм він практично ідентичний фрагменту, збереженому у Лит7Л, тільки має звістку про смерть королеви (епізод 65).

Аналіз варіантів тексту

Співвідношення списків

Порівняльна таблиця досить прозоро показують, що ми маємо справу з двома редакціями ЛКС.

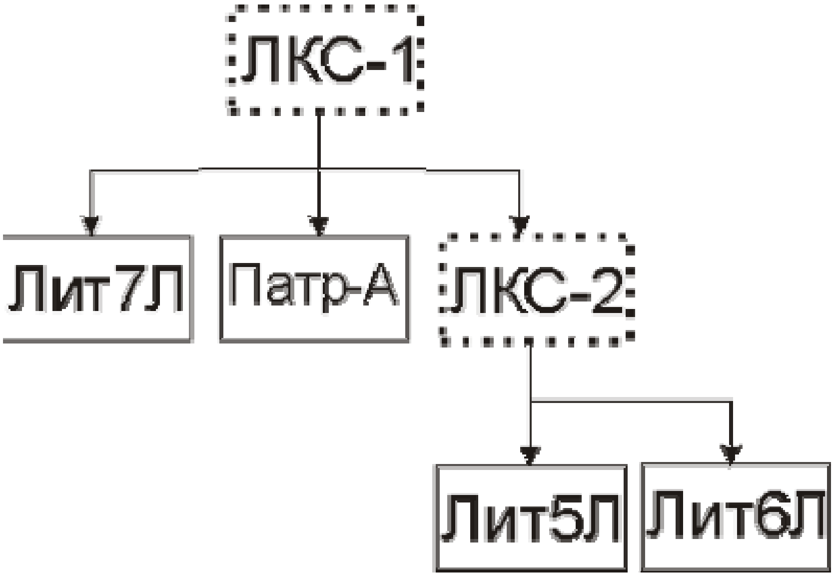
Перша редакція (ЛКС-1) була складена у Вільні православним русином з традиційною руською освітою. Його літопис охоплював події від 1506 р. (битва під Клецьком) до 1545 р. (смерть королеви Ельжбети, описана з винятковою докладністю). Літопис було розбито по роках, і роки – вересневі від створення світу, із позначенням індиктів. Словом, усе, як в тогочасних московських літописах, на які взорувався автор.

Фрагменти цієї редакції включено до Лит7Л та списку Патр-А.

Друга редакція (ЛКС-2) була складена на основі ЛКС-1 також у Вільні і також православним русином, але вже таким, що мав європейську освіту. Роки тут подано від Різдва Христова, але подекуди збережено індикти (власне, непотрібні!). Окрім того, для деяких свят подано католицькі назви замість православних, з’являються чисто католицькі свята і згадки про католицьких духовних осіб.

До основного тексту ЛКС-1 додано вступну частину (1 – 10), написану за пригадками з письмових джерел (не за їх текстом), тому з масою помилок. Літопис продовжено до смерті королеви Барбари (1551 р.).

Із протографа цієї редакції зроблено скорочені копії – Лит5Л та Лит6Л.

Стемма «Літопису короля Сигізмунда»

Письмові джерела

В ЛКС-2 ми маємо цікаві вказівки на письмові джерела, використані автором: польські хроніки (39, 1508 р.; 54, 1514 р.), хроністи (46, 1512 р.), «як пишуть» (85, 1531 р.) – всього 5 разів.

Перше з цих джерел – книга Юста Деція (1485 – 1545) «De vetustatibus Polonorum liber I. De Iagellonum familia liber II. De Sigismundi regis temporibus liber III», надрукована у Кракові у 1521 році, власне її третя частина, котра висвітлює правління короля Сигізмунда до 1516 року (я подаю сторінки за виданням 3-ї книги, здійсненим Віктором Чермаком [Краків: 1901 р.]).

Там ми бачимо докладний опис повстання Михайла Глинського (с. 28 і далі – епізоди 31 – 37), про обмін полоненими (с. 33 – епізоди 38 – 39), про татар, побитих під Слуцьком (с. 34 – епізод 40). Докладно у Деція написані й наступні епізоди, представлені у ЛКС дуже стисло.

На с. 59 – 63 маємо опис нападу татар і битви під Лопушною (епізоди 45 – 46), в тому числі знаходимо там 16 тис. звільнених полонених і 10 тис. коней, які ми бачили у ЛКС-2. На с. 64 пишеться про Джелал ад-Діна (епізод 47), на с. 65 – про напад на Смоленськ (епізод 48). На с. 66 пишеться про народження королівни Ядвіги (епізод 49).

На с. 70 – 72 Децій розповів про падіння Смоленська в 1514 р., але з іншими подробицями, ніж у ЛКС-2.

Нарешті, на с. 88 починається довге оповідання про з'їзд у Відні (епізод 64), а на с. 104 повідомляється про смерть королеви Барбари (епізод 65).

Поглиблене співставлення відомостей Деція і ЛКС-2 не входить у мої наміри – досить констатувати, що книга Деція використана в ЛКС досить активно. Можливо, щось значить і той факт, що в кінці Лит6Л маємо приписку – перелік синів Олгерда з «польської хроніки». Він цілком збігається з переліком, поданим Децієм у 2-й книзі [De vetvstatibvs Polonorvm liber I; De Iagellonvm familia liber II; De Sigismvndi regis temporibvs liber III. – (Impressum Craccouiae: opera atque industria Hieronymi Vietoris, XII 1521. – p. 36].

Але звідки автор ЛКС-2 між **вичитати** подробиці битви під Обертином в 1531 році? Докладний огляд джерел про битву подав О. Чоловський [*Czołowski A.* Bitwa pod Obertynem 22 sierpnia 1531. – Lw.: 1931]. Виявляється перша брошура,

написана Яном Дантишком (секретарем короля Сигізмунда), була надрукована уже в грудні 1531 року і потім була передрукована в 1539, 1582 і дальших роках. Більше того – в 1531 році надруковано одразу два (!) її французьких переклади.

Інша брошура, написана Станіславом Заккаріа, також була надрукована в 1531 і 1535 роках.

Про цю битву писав у своїй хроніці Б. Ваповський (1450 – 1535) [Kroniki Bernarda Wapowskiego z Radochoniec : część ostatnia czasy podługoszowskie obejmujące (1480-1535). – Kraków : Akad. Umiejętności, 1874, с. 231 – 234], але я не зауважив там ані числа взятих гармат, ані числа полонених.

Натомість ми бачимо оці числа у хроніці Йоахіма Бельського, надрукованій у 1597 році (я користувався перевиданням К. Туровського: Kronika Marcina Bielskiego. – Sanok: 1856, t. 2, s. 1052). Там ми бачимо не просто співпадіння фактів, але **текстуальну близькість** до запису ЛКС-2.

Слід знати, що Мартин Бельський сам брав участь у битві [*Чоловський*, с. 29 – 30]. Але у перших виданнях його «Хроніки всього світу», ця битва описана значно стисліше і без потрібних нам подробиць [Kronika wszystkiego świata. – 1551, l. 289 v. – 290; Kronika tho iesth, Historya swiátá. – Krákow: 1564, l. 422 – 422 v.].

Ці додаткові подробиці з'являються тільки у «Хроніці Польщі» Йоахіма Бельського (1597 р.). Чоловський, описуючи наслідки битви [с. 39 – 40], посилався на брошуру Заккарії, але наведені ним дані співпадають з тими, що подали Й. Бельський та ЛКС. Тому можна думати, що Й. Бельський так само скористався з брошури Заккарії.

З усього цього можна зробити такий висновок: джерелом ЛКС-2 виступає «Хроніка польська» Йоахіма Бельського (1597), а тому час виникнення треба віднести до самого кінця 16 або краще до початку 17 ст.

Побачивши, що в ЛКС-2 використано хроніку Йоахіма Бельського, природно запитати: а чи потрібен був автору ЛКС Децій, чи не міг він усе взяти з Бельського (який, прецінь, тут сам посилається на Деція – с. 944)? Швидкий перегляд показав, що ми маємо **текстуальне співпадіння** в епізодах 13 (с. 912), 32 (944), співпадіння фактичних даних в епізодах 11 (907 – 908), 14 (914), 15 (921), 16 – 18 (922), 20 – 21 (929), 22 (930), 23 – 24, 26 (931), 25 (931 – 932), 33 (945), 36 (945), 37 (947), 38 (949), 40 (950), 44 (962), 47 (966), 49 (967), 55 + 57 (972), 64 (979), 65 (987), 66 (998 – 999), 67 (1001), 68 (1007 – 1009), 69 (1014), 70 (1019 – але перемир'я було укладено, згідно Бельського, в 1520 р., а за ЛКС-2 – в 1521 р., здається помилкою), 71 (1023), 74 (1034 – 1037), 75 (1034), 76 (1040), 80 (1045), 82 (1049), 83 (1046).

Дуже важливим є співпадіння в епізоді 54 – у Бельських (971) читаємо, що Смоленськ узяв був Вітовт сто років дому, і це саме (помилкове, зрештою) число бачимо в ЛКС-2, ще й з прямим посиланням на «польську хроніку» (у Деція ми цього підрахунку не бачили; проте ці «100 років» присутні уже у виданнях М. Бельського 1551 р. (l. 273) та 1564 р. (l. 410 v.); але повне порівняння видань 1551, 1564, 1597 років щодо зазначених епізодів не входить у мої наміри, це – окрема робота).

При описі битви під Оршею у Й. Бельського вказано, що узято в полон Івана Челядніна і 8 воєвод, 37 «панів радних». Перелік, який уміщено в ЛКС-2 (61), подає 35 імен, серед них і Челядніна. Можна думати, що тут, навпаки, у Бельських використано урядову реляцію про цю битву, яка була вписана і в ЛКС-1.

Але є й розбіжності – у Й. Бельського знаходимо інші подробиці про ті самі події, про які йдеться у ЛКС-2 (епізод 19 – проти с. 925 – 926; 27 / 932; 41 / 950; 46 / 965; 58 – 60 / 974 – 976; 72 / 1026 – 1027; 73 / 1031; 88 + 89 / 1064; 90 / 1068). У Бельських на с. 949 написано, що з числа прихильників Глинського, висланих до Москви, до 200 втекло і повернулось до Литви – здається, автор ЛКС, скорочуючи цю звістку (39), перекрутив її. Але більше ми оцих двохсот ніде не бачимо.

Сліди використання хроніки Й. Бельського в ЛКС-2 закінчуються на Обертинській битві 1531 р., далі їх уже нема.

З іншого боку, досить дивно на цьому тлі виглядає вступна частина ЛКС-2 (1 – 10) з її плутаниною, адже і в Деція і в Бельських можна було знайти ясні авторитетні дані по зазначених темах.

Таким чином, можна не мати сумніву, що автор ЛКС-2 використав у сильному скороченні хроніки Деція та Й. Бельського. Тому час виникнення цієї редакції треба класти не раніше 1597 року, коли було опубліковано твір Й. Бельського, або навіть ще пізніше.

Короткий літопис Литви

Два інших списки «литовського» літопису після ВітЛ мають інший, ніж ЛКС, варіант продовження. В Лит4Л ця стаття має окремий заголовок «Хронічка Великого князівства Литовського, коротко писана», тому ми будемо називати її «Коротким літописом Литви» (КЛЛ).

Варіанти тексту

№	Епізод	Лит4Л	Лит7Л	Відповідний епізод ЛКС-2
1	Хронічка Великого князівства Литовського, коротко писана	+	–	
2	1386 р. прийнято віру римського закону від польського короля Ягайла та великого князя Вітовта [1]	+	+	
3	1331 р. король Ягайло, батько Казимира, побив німців [2]	+	+	
4	1307 р. Литва узяла Полоцьк	+	**1360** р.	
5	1437 р. волохи побили на Буковині короля Ольбрахта	+	**1497** р.	5
6	1494 р. помер велебний Казимир [3]	+	Велебний король Казимир помер 1080 року [4]	8
7	1386 р. Вітовт охрещений	–	+	

	у Кракові разом з Ягайлом			
8	1430 р. помер Вітовт	–	+	
9	1500 р. король Андрій Казимир помер	+	**1488** р.	3
10	1506 р. татар побито під Клецьком на день Марії Сніжної [5]	+	**1500** р., [поставлено після епізоду 11]	22 – 25
11	1500 р. панів узято в полон на Ведроші	+	+	11
12	1506 р. помер король Олександр, а Сигізмунда узято на велике князівство на день св. Симона і Юди [6]	+	+	27 – 28
13	1507 р. помер біскуп Табор	+	+	29
14	1508 р. Глинський забив Заберезинського	+	**1520** р., [додано:] і утік до Москви	31
15	1509 р. москву під Оршею побито	+	**1514 р., 8 вересня**	58 – 61
16	1520 р. легат Захарій був у Литві	+	+	
17	1524 р. золота вуличка була відкрита	+	+	
18	1525 р. король Сигізмунд наказав постинати жителів Гданська	+	**1526** р.	74
19	1527 р. на громниці [7] татар побито під Ольшаницею, за 14 миль від Києва	+	[Скорочено]	76
20	1528 р. царя заволзького випущено	+	**1527** р.	77
21	1528 р. король Сигізмунд з королевою Боною приїхав до Литви	+	+	78
22	Того ж року всю землю пописано	+	+	79
23	1529 р. молодого королевича Сигізмунда Августа посаджено на	+	Того ж року [тобто 1528]	80

	Великому князівстві Литовському, а було йому 9 років			
24	1529 р. на день св. Михаїла дано Литві писані права [8]	+	Того ж року [тобто 1528]	
25	1530 р. місто і замок у Вільні згоріли	+	+	81
26	1530 р. побили татар на Голвей і на Полужній – воєвода київський пан Андій Немирович і князь Іван Юрійович Дубровицький з найманим військом	+	[Тільки початок епізоду, далі – лакуна в тексті, але не в рукописі]	84
27	1530 р. після Вознесіння діви Марії помер князь Костянтин [Острозький], троцький воєвода і гетьман	+	[лакуна?]	86
28	1531 р. у великий піст Троцьке воєводство віддано пану Станіславу Гаштольду	+	[лакуна?]	
29	1533 р. помер великий князь московський Василь	+	[лакуна?]	87
30	1534 р. помер київський і галицький митрополит Янфор [9]	Janffor (!)	[лакуна?]	
31	1535 р. помер жемайтський староста Петро Кішка	+	[лакуна?]	
32	Того ж року дано [Жемайтське староство?] Юрію Радзівілу, пану віленському	+	[лакуна?]	
33	1535 р. київський воєвода Андрій Немирович і конюший королівський пан Чиш спалили Радогощ	Мирович	[лакуна?]	89
34	Гомель узяли в п’ятницю	+	[лакуна?]	
35	і Стародуб того року на	+	[після лакуни:] і	90

	день св. Jana Sciąciela [10] у неділю, а гетьманом був над польським військом пан Тарновський, над найманим – пан познанський, а над литовський – пан Юрій Радзівіл		облягали Стародуб 5 тижнів, б’ючи з гармат, і підкопались і порох запалили, і викинуло 4 городні, і замок узяли. Узяли в полон кн. Федора Овчину та ще багато, а інших постинали, бійців 10 тис., а полону 30 тис. узяли	
36	У той же час Почеп узяли і князя Овчину Стародуба (!)	+	–	90
37	Того ж року король віддав королівну заміж з Кракова [11]	+	–	
38	Князь Януш з князів литовських, віленський біскуп, виїхав з Литви [12]	+	–	
39	Того ж часу після нього…	[На цьому рукопис уривається]	–	
40			1563 р. 15 лютого цар Іван Васильович захопив Полоцьк	
41			1564 р. литва побила кн. Петра Івановича Шуйського на Іванському	
42			1565 р. восени московський воєвода Юрій Іванович Токмаков узяв Озерища	
43			1566 р. 28 жовтня проти вівторка на Симона Юди, було знамення [місячне затемнення]	
44			1567 р., 9 квітня, у середу, було сонячне затемнення	
45			1567 р. литва побила московського воєводу кн. Петра Серебряного	

46			7075 [1567] р. кн. Володимир Андрійович стояв на березі [Оки] проти кримського [хана]	

1. Писано православним і значно пізніше часу Вітовта!

2. Всі дати в Лит4Л записано числівниками, в даному випадку *тисяча триста тридцять першого*, тому не можна думати про невірне прочитання цифр.

3. Мабуть, королевич Казимир, помер 1484 р. Його канонізовано в 1521 р., для цього в 1520 р. приїздив до Литви папський легат Захарія Феррері. Іменування його *велебним* вказує на час після 1521 р.

4. Казимир 1-й помер 1058 р., Казимир 2-й – 1194 р., Казимир 3-й – 1370 р. Мабуть, це зіпсований запис про королевича Казимира.

5. Католицьке свято, відзначається 5 серпня.

6. Католицьке свято, відзначається 28 жовтня. Неточність: урочистість відбулась 20 жовтня.

7. На Стрітення, 2 лютого.

8. 1-й Литовський статут затверджено 29 вересня 1529 р., на католицьке свято архангелів Михаїла, Гавриїла і Рафаїла.

9. Мабуть, Йосиф 3-й, помер у 1534 або 1535 роках.

10. Не можу здогадатись, що це за святий. Інтернет такого не знає.

11. Йдеться про королівну Ядвігу.

12. Князь Януш виїхав з Литви наприкінці 1536 р.

Висновки

Порівняльна таблиця показує, що у двох списках ми маємо текст одного твору, який краще зберігся в Лит4Л і гірше – в Лит7Л. Останні епізоди в Лит7Л (40 – 46) не належать, на мою думку, до КЛЛ, а є індивідуальними дописками.

Чим же міг бути КЛЛ?

Перша моя думка була, що це скорочення ЛКС-2. На її користь промовляють дві обставини: виклад річними статтями і 21 спільний епізод із 39, тобто більше половини змісту.

Але маємо і поважні заперечення проти такого припущення:

1. КЛЛ є самостійним твором, який починає історію від хрещення Литви. Це – особлива концепція тільки даного твору, якої нема ні в ЛКС, ні в інших творах 16 ст. Автору немає діла ані до Палемона, ані до Гедиміна, а тільки до Ягайла як першого короля та його нащадків.

2. В КЛЛ немає ніяких слідів використання польських хронік, які рясно використані в ЛКС-2.

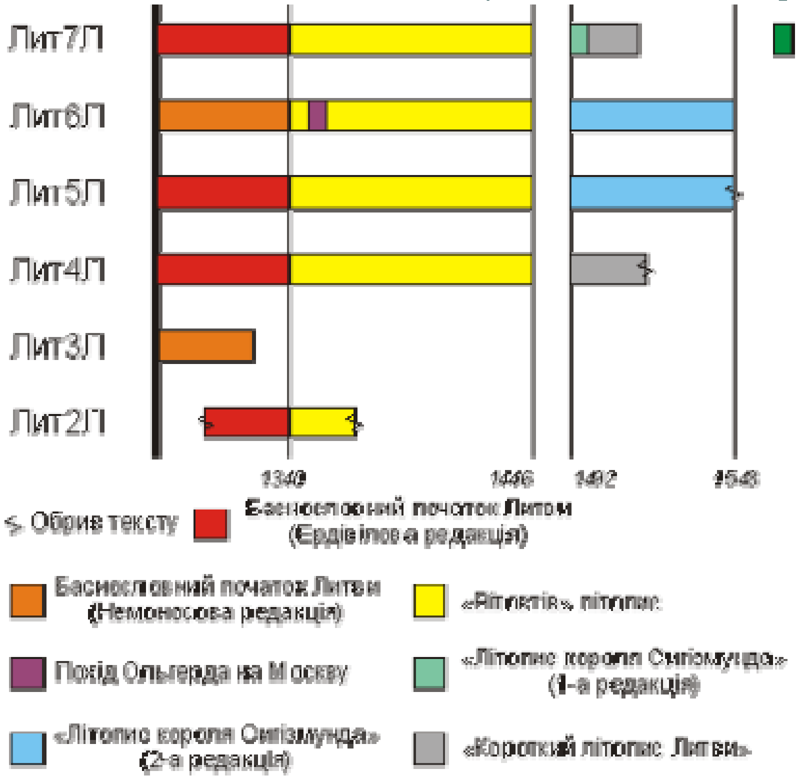
3. ЛКС-2 у тому вигляді, як дійшов до нас, створено на рубежі 16 – 17 ст., а КЛЛ зберігся у списку Лит4Л, який датується 1550 роком, тобто він написаний принаймні на 50 років раніше.

КЛЛ мав на меті не доповнення «литовського» літопису, а для його заміни, для викладу історії Великого князівства Литовського у найстислішому вигляді. Тому його можна розглядати не як доповнення ЛитЛ, а як статтю, яка супроводжує ЛитЛ у збірниках історичного змісту.

Отже, можна вважати імовірним часом укладання КЛЛ 1540-і роки, а місцем його написання – Вільно.

Реконструкція «литовського» літопису

Склад шести списків «литовського» літопису можна наглядно представити так:

Склад «литовського» літопису за різними списками

Ми бачимо, що жоден із збережених списків за своїм складом не повторює інший. Найбільш подібні між собою Лит4Л та Лит7Л, але більш пізній Лит7Л не міг походити з більш раннього Лит4Л хоча б з тієї причини, що Лит4Л написано по-польськи.

Вивчення «Літопису короля Сигізмунда» та «Короткого літопису Литви» переконує нас, що ці статті не була невід’ємною частиною ЛитЛ. Писарі, бажаючи продовжити ЛитЛ, приєднували до своїх списків такі статті, які зуміли знайти.

Натомість можна припустити існування Лит0Л – спільного протографа «литовських» літописів. Він походив від Віт6Л і складався з «Баснословного початку Литви» в Ердівіловій редакції та відредагованого «Вітовтового» літопису.

Цей спільний протограф позначено не тільки на стеммі «Баснословного початку Литви», але також на стеммах «Повісті про Вітовта» (як ППВ-3), «Повісті про Подільську землю» (як ППЗ-2), «Похвали Вітовту» (як ПВ-4), «Повісті про битву на Ворсклі» (як Лит0Л).

Тобто припущення існування Лит0Л дозволяє пояснити одразу цілу серію фактів, а інші факти (скажімо, стемма «Повісті про Свитригайла») не суперечать такому припущенню.

Орієнтовний час виникнення Лит0Л – 1520-30-і роки. Пізніше із незрозумілих міркувань на основі «Ердівілової» редакції було створено «Немоносову» редакцію «Баснословного початку Литви», а починаючи від 1550-х років (два списки Лит4Л датуються 1550 і 1558 роками [ПСРЛ, 1980 р., т. 35, с. 13]) до Лит0Л почали приєднувати «Короткий літопис Литви» або «Літопис короля Сигізмунда». Таким

чином, формування складу більшості списків ЛитЛ можна датувати 2-ю половиною 16 ст., хоча частина збережених списків – більш пізні копії.

Компілятивні твори

Від середини 16 ст. литовські літописці у пошуках матеріалів для історії Литви почали звертатись до друкованих польських хронік. По мірі поширення європейської (латинської) освіти ці твори ставали все доступнішими, і з їх використанням виникла група творів, яку можна назвати компілятивними.

Задачею цього розділу буде з'ясувати, які «литовські» і «білоруські» літописи було використано у цих компіляціях.

«Хроніка Биховця» (1560-і роки)

Розмова поляка з литовцем (1564 р.)

Гонець цноти (1574 р.)

Епітома литовських князів (1576 р.)

Опис Європейської Сарматії (1578 р.)

Хроніка Стрийковського (1582 р.)

Хроніка Литовська і Жмойтська (1588 р.)

Хроніка Й. Бельського (1597 р.)

Густинський літопис (1620-і рр.)

Висновки

1. Розглянуті нами компілятивні твори діляться на дві хронологічні групи: до хроніки Стрийковського включно і після неї. Твори першої групи використовували рукописи «литовських» літописів, твори другої групи уже ніяких літописів не уживали, а користались виключно з друкованих праць Гваньїні та Стрийковського.

2. Ніяких слідів «білоруських» літописів у цих творах нема – тільки «литовських».

3. Найбільший інтерес компіляторів викликав «Баснословний початок Литви», який у майже кожному творі зазнавав видозмін.

4. По мірі переходу від баснословних часів до історичних все більшу частину тексту компілятори запозичували з польських хронік; для часу від 15 і навіть від кінця 14 ст. ці відомості рішучо переважають те, що було узято з «литовських» літописів.

5. Ніяких нових джерел для історії Литви, окрім польських хронік, компілятори не мали і не використали.

6. Основна закономірність розвитку розглянутих творів – перетворення літописного жанру (як скарбниці достовірних відомостей про минуле) на жанр історичний (як збірки цікавих, захоплюючих оповідань з тенденцією прославлення великих предків), тобто перетворення документального твору на художній.

7. З урахуванням художності викладу ці твори можуть бути джерелом для історії літератури, історії суспільної та історичної думки, але не можуть служити джерелом для з'ясування подій минулого.

«Хроніка Биховця» (1560-і роки)

Починається історія компілятивних творів з «хроніки Биховця» – твору, який стоїть на межі традиційного «литовського» літопису і пізніших повнорозмірних компіляцій.

Повторю – вважаю назву твору надзвичайно невдалою. Хроніку Бельського написав Бельський, хроніку Стрийковського – Стрийковський. А Биховець ніякої хроніки не написав – він тільки був останнім власником її рукопису. Тому волію називати її Лит1Л.

В попередніх розділах ми неодноразово звертали увагу, що Лит1Л подає досліджувані тексти в особливих редакціях, часто значно відмінних від основних. До того ж Лит1Л має 46 сторінок сучасного друку, тоді як найобширніші «литовські» літописи – до 28 таких сторінок. З урахуванням втрат на початку і в кінці Лит1Л можна припустити, що її обсяг удвічі перевищував інші «литовські» літописи, і нам треба з'ясувати, який новий матеріал залучено в Лит1Л.

Баснословний початок Литви	Коронація Вітовта
Повість про Вітовта	Змова на Сигізмунда
Чудо з хрестом	Казимир – великим князем
Шлюби Ягайла	Події 2 пол. 15 – поч. 16 ст.
Вітовт – завойовник	Історіографія

Висновки

1. Автор Лит1Л використав ряд письмових джерел, серед яких ми упевнено можемо назвати Лит0Л (або якийсь його список), Галицько-Волинський літопис 13 ст., списки Лит6Л, Віт4Л. В частині за 1383 – 1454 роки досить активно використано хроніку М. Кромера, опубліковану в 1555 р. При описі подій 1503 – 1506 років видно сліди використання якогось московського літопису.

Тому Лит1Л доцільно розглядати не як останню редакцію «литовського» літопису, а як перший компілятивний твір, написаний напередодні загального переходу до авторських творів.

2. Текст Лит1Л у порівнянні з іншими «литовськими» літописами є генеалогічно найпізнішим: він має виразні запозичення з попередніх текстів, а з нього ні один літопис нічого не запозичив. Тому ми можемо вважати його найпізнішим не тільки генеалогічно, але й хронологічно. Залежність від Кромера показує нам, що Лит1Л не міг виникнути раніше за 1555 рік, а тільки пізніше, у 1550-х чи навіть 1560-х роках.

3. Якщо тексти «литовських» літописів переписано до складу Лит1Л значними фрагментами, то із Кромера автор переважно вибирав лише деякі подробиці, які слугують каркасом, і чіпляв до цього каркаса власні розлогі оповідання. Всі вони є вигадками автора Лит1Л і не можуть бути ніяким історичним джерелом.

4. Тенденція цих вигадок досить виразна – возвеличування Великого князівства Литовського, своєрідний литовський націоналізм.

5. Лит1Л не має ніякого значення історичного джерела. До кінця 15 ст. він містить (за винятком запозичень з попередніх творів) тільки власні фантазії автора. Текст за кінець 15 – початок 16 ст., який багатьма авторами вважається оригінальним і достовірним, вимагає ретельного звіряння з іншими джерелами.

Будь-що-будь неясно, звідки автор 1560-х років міг мати такі детальні відомості про події, що відбувались на 50 – 70 років раніше.

6. Висока літературна вартість робить з Лит1Л цікавий об'єкт для студій в галузях історії художньої літератури, історіографії та історії суспільної думки.

Баснословний початок Литви

1. Починається Лит1Л з «Баснословного початку Литви» в «Ердівіловій» редакції. Це одразу вказує нам на **перше джерело** – Лит0Л чи якийсь похідний від нього список «Ердівілової» редакції.

В БПЛ автор Лит1Л зробив дві істотних зміни.

1-1. На самому початку подано відмінну від основної версію походження Палемона. Від неї в рукописі уцілів лише кінець, але він виразно показує, що автор виводив Палемона з Венеції, не з Риму, як в інших «литовських» літописах.

1-2. В середині БПЛ зроблена велика вставка (епізоди 44 – 52), в якій переповідається історія Міндовга і Войшелка з Галицько-Волинського літопису. Цієї вставки немає в жодному іншому «литовському» літописі. Тому ми можемо вважати Галицько-Волинський літопис **другим джерелом** Лит1Л, а сам текст – найпізнішим по відношенню до інших, раніших «литовських» літописів.

Довівши історію за БПЛ до смерті Гедиміна, автор Лит1Л, слідуя традиції «литовських» літописів, переходить до «Повісті про Вітовта».

Повість про Вітовта

2. «Повість про Вітовта» в основі своїй має редакцію ППВ-3 (тобто той самий Лит0Л), але тут ми можемо вказати конкретний список – Лит6Л, з якого автор Лит1Л запозичив оповідання про похід Ольгерда на Москву. Нагадаю, що це оповідання міститься тільки в Лит6Л та Лит1Л і ніде більше. Тобто Лит6Л виступає **третім джерелом** Лит1Л. Нагадаю при цьому, що Лит6Л належить до «Немоносової» редакції, тому БПЛ в складі Лит1Л не могла походити від Лит6Л.

При аналізі характерних читань «Повісті про Вітовта» я із здивуванням помітив, що тільки початок її переписано з Лит6Л, а кінець її містить виразні унікальні читання Віт4Л, котра виступає **четвертим джерелом** Лит1Л.

2-1. Суцільний текст «Повісті про Вітовта» у Лит1Л розбито численними вставками, перша з яких – це скорочена «Повість про Подільську землю», вставлена під 1351 роком. Цей рік не спирається ні на яке джерело (нагадаю, що литовські літописці уже в 1430-х роках нічого не знали про Ольгерда). Його слід вважати дослідницьким припущенням автора Лит1Л, який компілював свій твір з уламків «Вітовтового» літопису.

«Повість про Подільську землю» подана у Лит1Л, як ми вже вказували, за Віт4Л, але в особливій «Ольгердовій» редакції. Автор вигнав з цієї повісті Вітовта і всі його вчинки приписав Ольгерду. Тому цілком логічно було переставити її в «Повість про Вітовта».

2-2. Після «Повісті про Подільську землю» йде друга вставка – Ольгерд, оженившись із княжною Ульяною Вітебською, прийняв заради неї руську віру. Це – вигадка самого автора Лит1Л, тут ніякого джерела не потрібно. Ульяна була тверською княжною, не вітебською, але – повторю – в Литві нічого конкретного про Ольгерда не знали, тому й можливі були такі байки.

2-3. Далі йде третя вставка – оповідання про початок католицької віри у Литві, пов'язане за попереднім оповіданням міфічною особою «кам'янецького старости Гаштольда», який і впровадив ченців-францисканців у Вільно. Джерело її мені не відоме, можливо, також вигадка автора Лит1Л.

2-4. Ця вставка, в свою чергу, розірвана запозиченим із Лит6Л оповіданням про похід Ольгерда на Москву. Жителі Вільна були розгромили немилих їм францисканців, і автор Лит1Л змушений був пояснювати – чому Гаштольд їх не захистив. З цією метою він відправляє Гаштольда супроводжувати Ольгерда у поході на Москву, і от під час його неприсутності у Вільні і стався погром. Такою є логіка компоновки будівельних матеріалів у Лит1Л.

2-5. Автор Лит1Л вирішив подати переліки синів Ольгерда та Вітовта, як зроблено у Лит6Л. Ці переліки цілком фантастичні, і ще раз показують нам повну некомпетентність литовських літописців у всьому, що стосується Ольгерда та Кейстута.

Зокрема, в Лит1Л Андрій Полоцький систематично іменується сином Кейстута, всупереч всім іншим джерелам, котрі звуть його сином Ольгерда. Виходячи з цієї настанови, автор Лит1Л доповнює 25-й епізод ППВ: «Полоцька добувають під моїм сином, а твоїм братом під князем Андрієм Горбатим». Це доповнення – власна вигадка автора, нічого більше.

Чудо з хрестом

2-6. Про це чудо оповідається в епізоді ППВ, 57-а.

У Длугоша під 1383 роком можна прочитати досить докладне оповідання, як Ягайло відвоював Дорогичин у мазовецьких князів [Jana Długosza Roczniki czyli kroniki sławnego królestwa Polskiego. – Warszawa: 2009, ks. 10, 1370 – 1405, s. 175 – 176]. (Але там не йдеться про Мельник – це, треба думати, здогад автора Лит1Л).

За Длугошем цю звістку повторили Меховський [Chronica Polonorv[m]. – Kraków: 1519, p. 267] та Кромер (його хроніка була надрукована в 1555 році, я подивився польський переклад [Kronika polska Marcina Kromera biskupa warmińskiego. – Sanok : 1857, s. 701]). Цим не вичерпуються польські хроніки, залежні від Длугоша, але нам потрібні: 1, твори друковані, не рукописні; 2, твори найраніші, для окреслення можливого часу написання Лит1Л.

До цієї звістки автор Лит1Л приточив чудо з хрестом. Джерелом цього чуда виступає не хто більше, як Длугош, у якого під 1370 роком читаємо:

> Литовські князі Ольгерд і Кейстут [які перед тим були на Волині] через Люблін нападають на Сандомирську землю. І коли пограбували кляштор на Лисій Горі, почули, що польські рицарі йдуть, аби з ними битись – і поспішно відступили із в'язнями та здобиччю. Забрали вони з кляштору св. Хреста на Лисій Горі дерево з життєдайного хреста.
>
> Але коли хотіли виїхати з Польського королівства, віз, на якому везено дерево Спасителя, раптом зупинився і ані коні, ні воли, ні люди не могли його зрушити, але всі вони – тварини і люди – падали наглою смертю. Це з'явисько викликало у литовських князів здуміння й переляк, а каплан литовський їм пояснив, що віз не зрушить, аж допоки хрест не повернуть на своє місце.
>
> Послухали його ради і відіслали цей хрест на Лису Гору із польським шляхтичем Хробалом, в'язнем, якого з цієї нагоди пущено на волю. І цей хрест

є предметом найвищої пошани [Jana Długosza Roczniki czyli kroniki sławnego królestwa Polskiego. – Warszawa: 2009, ks. 10, 1370 – 1405, s. 14].

У скороченому вигляді знаходимо це оповідання в друкованій хроніці Меховського [Chronica Polonorv[m]. – Kraków: 1519, p. 248].

Майже повністю повторив його за Длугошем і Кромер [Kronika polska Marcina Kromera biskupa warmińskiego. – Sanok : 1857, s. 648 – 649].

Решта – справа техніки письменства, якою автор Лит1Л володів дуже добре. Він відкинув непотрібних йому Ольгерда і Кейстута і приточив оповідання до потрібного йому Ягайла. Оповідання про чудесне врятування священого предмета, котре вражало читачів 15, ба навіть 1 пол. 16 ст., уже не було досить цікавим для нашого автора. Розуміючи, що історичний роман без дівчини-полонянки – то все одно, що їжа без солі, він вводить другу сюжетну лінію з цією дівчиною.

Дві сюжетні лінії – святого хреста і полонянки – перетинаються у кульмінаційному моменті, рішенні повернути святиню. Все як предписано правилами історичного роману, неначе автор Літературний інститут закінчив. І далі йде розв’язка і щасливий кінець.

З цього аналізу випливають два важливих висновки: 1, що зазначені польські хроніки є **п’ятим джерелом** Лит1Л; 2, виразно видно перетворення жанра літопису на жанр історії (навіть історичного роману). Автор не журиться достовірністю того, що він пише, він журиться зв’язністю, цікавістю і захоплюючою інтригою оповідання.

Шлюби Ягайла

2-7. Так само власними вигадками автора слід вважати редакцію 59-го епізоду ППВ – шлюб Ягайла з Ядвігою.

«Ляхи пропонували князю Фрідріху Поморському оженитись із Ядвігою». Серед численних поморських князів ніколи не було жодного на ім’я Фрідріх – такого князя не знає жодне джерело окрім Лит1Л.

«Поляки вигнали Фрідріха». Це нагадує історію князя Вільгельма Австрійського, який був уже заручений з Ядвігою і якого справді вигнали з Кракова (Длугош [с. 190] називає серед претендентів також Земовіта Мазовецького та Владислава Опольського).

«Зібрали сейм у Петрокові». Наскільки можна судити з Длугоша, всі наради з приводу шлюбу Ядвіги відбувались у Кракові.

«Ягайло узяв з собою [до Кракова]… своїх братаничів кн. Івана Володимировича Більського та Андрія Володимировича Могилівського». Такі князі – сини Володимира Ольгердовича – справді існували, але Андрій був ще живим у 1455 р., помер десь 1457 р., тому ніяк не міг брати участь у подіях 1386 року. До того ж ніяких могилівських князів ніколи не існувало [*Wolff J.* Kniazowie litewsko-ruscy od końca 14 w. – Warszawa: 1895, s. 337 – 338].

«Вітовт, перебуваючи в Луцьку, віддав свою дочку Софію за великого князя Василя Дмитровича Московського» – з авторитетних джерел ми бачили, що він віддав Софію не з Луцька, а з Марієнбурга. Про це, зрештою, записано в самому Лит1Л (ППВ, епізод 83). Тому можна думати, що все це оповідання запозичене до Лит1Л у незмінному вигляді з якогось невідомого мені дуже баламутного «джерела», і зазначена суперечність лишилась не усунутою.

2-8. Кінець ППВ – епізоди 86 та 87 – побудовані на матеріалі основної редакції ППВ, але в Лит1Л Вітовт з боєм бере Вільно, полонить Скиргайла і, власне, тепер йому дозвіл Ягайла уже не потрібен. Отаке «виправлення» перебігу подій суперечить фактам, але відповідає самостійницьким уподобанням автора Лит1Л.

На противагу Длугошу і похідним від нього польським хронікам, котрі постійно підкреслювали: Вітовт – тільки губернатор Ягайла в Литві, Лит1Л наголошує на незалежності й політичній самостійності Вітовта.

3. В «Діяннях Вітовта» зроблено лише невеликі доповнення в епізодах 40 – 41. Ці епізоди (захоплення Смоленська) в Лит1Л викладені за Віт4Л, використання якого ми вже бачили раніше, а тут маємо ще одне свідчення.

4. Далі в Лит1Л іде вставка з «білоруського» літопису, але вона дуже сильно скорочена проти інших списків цієї вставки. Джерелом тут був той самий Віт4Л, що видно по характерних особливостях переліку загиблих у битві на Ворсклі в 1399 р.

5. Оповідання про заручини і шлюб Ягайла із Софією Гольшанською поставлено в Лит1Л після статті 1401 і перед статтею 1402 року.

Само оповідання спирається на Длугоша [Jana Długosza Roczniki czyli kroniki sławnego królestwa Polskiego. – Warszawa: 2009, ks. 11, 1413 – 1430, s. 159, 165 – 166, 203 – 206], хоча й не містить прямих текстуальних запозичень. У Длугоша ці звістки розкидані в статтях 1421 – 1424 років. У Меховського про це сказано дуже коротко [Chronica Polonorv[m]. – Kraków: 1519, p. 285]. Натомість у скороченому вигляді (зі збереженням усіх істотних фактів) вони подані у Кромера [Kronika polska Marcina Kromera biskupa warmińskiego. – Sanok : 1857, s. 856 – 857].

Спільні риси такі:

5-1. Король оженився за намовою Вітовта.

5-2. Ім’я нареченої – Софія, її рід – дочка Андрія Івановича Ольгимунтовича Гольшанського (тут Лит1Л спрощує, пропускаючи Івана: *Андрія Ольгимунтовича Гольшанського*).

5-3. Особиста зустріч Ягайла з Софією перед заручинами.

5-4. Церемонія коронації у Кракові

Це оповідання написане значно пізніше часу самої події (весілля 1422 р. і коронації 1424 р.), тому що навіть про Казимира 4-го написано в минулому часі (*був* польським королем).

Все інше слід вважати результатом письменницької фантазії автора Лит1Л, який використав саме книгу Кромера, а не Меховського. Отже, орієнтовний час написання Лит1Л ми можемо окреслити більш упевнено – після 1555 року.

Вітовт – завойовник

6. Після оповідання про весілля короля йде звістка про сонячне затемнення, датоване «літо шеститисячне дев’ятсот десяте (р. 1402)». Це – запозичення з Біл0Л (через Віт4Л, ясна річ), і воно є останнім з цієї серії звісток.

7. Сонячне затемнення для автора Лит1Л – знамення наступної війни Вітовта з московським князем Василем Дмитровичем. В Лит1Л оповідання про цю війну не має дати, і складається враження, що воно стосується того ж 1402 року (хронологія – взагалі дуже слабке місце в усіх литовських літописців). Короткі повідомлення

про цю війну дає С1ЛСІ (6914, 6915 роки = 1406, 1407); згадок про річку Угру там нема. В МЗ1492 до них додано ще оповідання про стояння на Угрі (6916 = 1408 р.).

З інших джерел (і то далеко пізніших за самі події!) підтверджується тільки факт стояння на Угрі, інші подробиці Лит1Л ніяких відповідників не мають.

8. Наступне оповідання Лит1Л – як Вітовт завоював Псков та Новгород.

Вітовт час від часу перевіряв, наскільки міцно стоять ці міста. С1ЛСІ занотувала напад Вітовта на Псковщину в 6913 (1405) р., передачу новгородських пригородів князю Лінгвену в 6915 (1407) р., розрив мирних відносин з Новгородом в 6920 (1412) р., який закінчився від'їздом Лінгвена до Литви (тут згадано, що послом від Ягайла і Вітовта до Новгорода був *боярин Немир*; можливо, саме він перетворився в Лит1Л на *Андрія Немира* із попереднього оповідання!), врегулювання цього конфлікту в наступному, 6921 (1413) році. Далі до самого кінця літопису (1418 р.) ніяких подій такого плану не занотовано.

Продовження можна подивитись в інших літописах (Н4Л, Н1ЛМІ, МЗ1492). Там відзначено, що в 6934 р. Вітовт приходив під псковські міста – Опочку, Воронач; псковичі пообіцяли йому 3000 руб., але не дали. Потім в 6936 р. Вітовт приходив під Порхов, і новгородці відкупились дуже значною сумою (11 чи 12 тис. рублів).

Як же ці реальні події представлені у Лит1Л? Вітовт приходить з військом під Порхов, стоїть під ним 6 місяців (!) і відступає. Далі він іде на псковські (!) міста Веліж і Красний і здобуває їх. Псковичі погоджуються платити данину і прийняти намісника. Вітовт дає їм намісником князя Юрія Пінського (Носа) і йде під Новгород. Новгородці піддаються на тих же умовах, Вітовт призначає намісником князя Семена Гольшанського (Лютого). Далі детально перерахована данина.

Ми бачимо, що з реальною історією це оповідання має тільки дві спільні точки – 1, облога Порхова; 2, безуспішна для Вітовта. Я вважаю їх випадковим збігом. Шість місяців облоги – це, безумовно, фантазія автора Лит1Л, в жодному джерелі тривалість облоги не зазначена.

Послідовність подій, як ми бачимо, протилежна реальній (псковська кампанія була раніше за новгородську). Веліж і Красний **ніколи** не були псковськими, але весь час належали до Смоленського князівства (і нині – до Смоленської області). Не тільки хронологія, але й географія, як ми бачимо – наука не шляхетська.

Князь Юрій Пінський (Нос) відомий тільки з Лит1Л [*Wolff J.*, s. 276]. Про намісництво князя Семена Гольшанського у Новгороді не знає ніхто, окрім Лит1Л [*Wolff J.*, s. 97]. Натомість про реального намісника – Семена-Лінгвена Ольгердовича – Лит1Л не знає.

Я думаю, єдиним джерелом оповідань 7 та 8 була «Похвала Вітовту», з якої автор Лит1Л вичитав, що Москва, Новгород і Псков служили Вітовту. Тому він припустив, що це було наслідком успішних для Вітовта війн; всі інші подробиці були ним вигадані.

9. Наступним іде оповідання про Грюнвальдську битву з цілком помилковою датою 6921 (1412) р. Помилкова не тільки дата від створення світу, але й дата від Різдва Христова, і вони не відповідають одна одній (одразу три помилки). Війська сходяться під німецьким містом Дубровною, польський гетьман Сокол Чех і литовський – кн. Іван Жедевид гинуть, на їх місце призначають Спитка Спитковича та Яна Гаштольда. Союзники одержують перемогу над німцями.

Ян Длугош – автор найдокладнішого опису Грюнвальдської битви – названих полководців взагалі не знає; у нього згадується Спитко Ярославський, але він був сином Рафала Тарновського і командиром хоругви (тобто роти або батальйону), але ніяк не головнокомандувачем [Jana Długosza Roczniki czyli kroniki sławnego królestwa Polskiego. – Warszawa: 2009, ks. 10-11, 1409 – 1412, s. 105].

Міфічність особи «Івана Жедевида» доведена уже дуже давно [*Молчановский Н. В.* Очерк известий о Подольской земле до 1434 г. – К.: 1885 г., с. 351 – 353; *Wolff J.*, Ród Gedymina. – Kraków : 1886, s. 81]

Одним словом, усі подробиці цієї битви у Лит1Л – вигадані.

10. Переговори Вітовта з Ягайлом у Перемишлі з питань унії. Складні умови – хто після кого має яку владу наслідувати – трохи нагадують умови Віленської унії 1401 р., але не видно, щоб автор Лит1Л мав про цей акт конкретне уявлення.

11. Жемайти повстали і вигнали німецьких намісників. Вітовт виплачує німцям суму, в якій був заставив їм Жемайтію, і долучає її до своїх володінь. (Тут мабуть ідеться про повстання 1409 р. і наступний Торунський мир 1411 р., за умовами якого Жемайтія поверталась до складу Литви. Толку від такого «джерела» небагато.)

Коронація Вітовта

12. Ягайло радить Вітовту подбати за корону. Вітовт визначає для цього з’їзд у Луцьку і запрошує на нього християнського цісаря, датського короля, князів поморських, шльонських, німецьких, великих князів московського, тверського, рязанського, царя перекопського, воєводу волоського.

На з’їзд прибули цісар Сигізмунд (на той час – угорський і чеський король), польський король Ягайло, датський король, перекопський цар, великі князі рязанський, московський і тверський (Борис Олександрович), магістр пруський та ліфляндський [чомусь один на два ордени, мабуть, описка], князі Одоєвський, Перемишльський, Новосильський, воєвода волоський, посли від грецького царя Івана Палеолога, мазовецькі князі.

Цей перелік є модернізованим і додатково розширеним переліком з 3-ї редакції «Похвали Вітовту». Так, автор Лит1Л знає, що цісар і угорський король – то одна особа, ординського царя перетворює на «царя перекопського» (якого в часи Вітовта ще не існувало), додає поморських, шльонських і т. д. князів.

Ця тенденція до гіперболізації події видна і з наступних рядків: відповідно до збільшення числа гостей автор Лит1Л відпускає для них уже 700 діжок меду на кожний день (не 300 і не 500), і це окрім мускату та мальвазії (про які ані сам Вітовт, ані автор «Похвали» найменшого поняття не мали!), і відповідно до того – по 700 корів, баранів і вепрів. А от зубрів – тільки по 60, лосів – по 100. І тривала гостина 7 тижнів (як у ПВ).

Далі автор Лит1Л дає волю своїй політичній фантазії. Цісар сам пропонує Вітовту коронуватись. Вітовт разом із Ягайлом просили його це зробити і випросити благословіння папи римського. І так посли цісаря і Вітовта поїхали до Риму.

Цісар каже: «Між Чеським і Польським королівствами були війни, аж поки поляки не побрали від чехів гербів і так збратались, і війни припинились. І раджу литовським панам узяти польські герби для того ж».

Ця пропозиція служить увертюрою для відповіді литовських панів, котра є центральним, кульмінаційним моментом усього літопису, заради якої так старанно вибудовувались різні сюжетні лінії: «Поляки не були шляхтою, вони були люди прості і ціною великих дарів упросились в чеські шляхетські герби. А ми, литовські пани, того зовсім не потребуємо, бо наше шляхетство є давнім, ще римським [а так! Рушниця, яку почепив на стіні автор БПЛ, нарешті вистрілила!], а тому й польських гербів не потребуємо, а тримаємось своїх предківських».

Вітовт умовляє литовців прийняти польські герби, аби не було перешкоди його коронації, а після коронації, мовляв, вони зможуть польські герби покинути і до старих повернутись.

Потім Вітовт жив ще 3 роки і помер 23 жовтня 1430 року – дата помилкова, але така, як у ЛитЛ. Вітовтові посли з короною затримались в Італії через війну, і коли приїхали до Львова, дізнались про смерть Вітовта. І тут поляки забрали в них корону.

Отакої переробки зазнала під пером автора Лит1Л давня «Похвала Вітовту». З уламків старого оповідання вибудовано нове, рясно насичене авторськими фантазіями.

Питання про прийняття литовськими панами польських гербів було вирішене в рамках Городельської унії 1413 року, але не видно, щоб автор Лит1Л мав про цей акт якісь відомості.

13. По смерті Вітовта князі й пани литовські посадили великим князем Свитригайла. Автор, продовжуючи свою самостійницьку тенденцію, підкреслює, що це було тільки в присутності Ягайла, а не за його наказом, як реферує Длугош та інші польські хроністи.

Через два роки Ягайло знову приїхав до Литви, і Свитригайло почав вимагати у нього Поділля, і навіть посадив Ягайла під варту (про це згадував Длугош, але в контексті подій 1430 року). При цій нагоді Ягайло нагадує литовським панам про їх присягу (вище, епізод 12) – узяти собі за пана когось із двох його синів. У парадоксальний спосіб Ягайло повертає до того, щоб князем був Сигізмунд, якого він, Ягайло, з невідомої мені причини зве своїм «старшим братом». (Це фактично невірно, але підхлібно для литовського національного почуття.)

14. Далі в Лит1Л іде «Повість про Свитригайла», яка зіпсована відносно менше у порівнянні з іншими частинами «Вітовтового» літопису.

Змова на Сигізмунда

15. Наступним іде оповідання про вбивство князя Сигізмунда Кейстутовича, датоване 6948 або 1440 роком (рідкісний випадок, що обидва роки правильні). При цій нагоді автор вдається до самоцитування: Сигізмунд був таким жорстоким, як Антіох Сірійський та Ірод Єрусалимський і його предок Тройден (цитата з БПЛ, хто ще не здогадався). Автор Лит1Л приписує йому навіть плани соціалістичної революції в дусі товариша Леніна: він, мовляв, збирався винищити усю шляхту, а піднести хлопський рід, песячу кров.

Для цього Сигізмунд схопив князя Юрія Лінгвеновича і ув’язнив його у Троках, а князя Олелька Володимировича – у Кернові. Жінку Олелька з синами – Семеном та Михайлом – ув’язнили в Утянах. Сигізмунд розіслав грамоти, скликаючи сейм, щоби усіх панів там перебити.

Віленській воєвода Довгірд та троцький воєвода Лелюша, втаємничені у цей план, змовляються з князем Чорторийським убити Сигізмунда і закликати Свитригайла в Волощини. Для цього вони відправили до Трок триста возів сіна як оброк, на чолі з киянином Скобейком. У кожному возі ховалось по 5 вояків. І так князь **Олександр** Чорторийський зі Скобейком в'їхали у Троки у вербну неділю і зайняли город. А Сигізмунд слухав месу у замку в своїй ложниці.

У Сигізмунда був улюбленець-ведмідь, і завжди, як князь приходив до ложниці, а ведмідь шкрябав лапою, то його впускали. І от Чорторийський зі Скобейком шкрябнули по дверях, і коли Сигізмунд, думаючи, що то ведмідь, відчинив, змовники вскочили у кімнату і зі словами «Те, що ти на князів і панів наготував – пий один» – убили його. А слугу Славка, який був відданий князю Сигізмунду – викинули з вікна, і так він зламав шию.

Це талановите оповідання і нині змушує читача напружуватись і переживати (література, як ми пам'ятаємо, це мистецтво слова, і тут ми уповні бачимо це мистецтво). Але на яких джерелах воно тримається?

Самий факт убивства і дату – вербна неділя (20 березня 1440 р.) – містить уже Смоленський літопис (епізод 11), але цей цінний запис, сучасний події, не подає ніяких подробиць.

Длугош, також сучасник події, записав, що Сигізмунд збирався після пасхи учинити велику різанину своїх панів (про сейм нема мови, ані про піднесення хлопства). Тоді князь **Іван** (не Олександр!) Чорторийський з помічниками у Вербну неділю, коли Сигізмунд слухав месу у замку в Троках, увійшли до його спальні і вбили. Цей Сигізмунд захоплювався ворожками і ворожбою, і тепер можна побачити, що вони йому допомогли! [Jana Długosza Roczniki czyli kroniki sławnego królestwa Polskiego. – Warszawa: 2009, ks. 11-12, 1431 – 1444, s. 241 – 242; коментатори вираховують Вербну неділю на 27 березня, здається, помилково]. Отже, тільки частина подробиць, наведених Длугошем, використана в Лит1Л.

У Кромера написано про це так: дійшла у Краків вість, що русин князь Іван або Ян Чорторийський забив великого князя Сигізмунда, який правив жорстоко. Після цього частина панів хотіла проголосити великим князем Михайла Сигізмундовича, а частина – Свитригайла.

І ось якою хитрістю забито Сигізмунда. Була в нього ведмедиця, з молоду вихована, так що і за столом і в покої його пильнувала. А коли він ішов спати, то ведмедицю випускали в перехід. І от змовники почали дряпати двері спальні, неначе ведмедиця, і так були впущені і забили князя [s. 965 – 966].

Ми бачимо, що Кромер повторив у сильному скороченні Длугоша, але додав ведмедицю (можливо, тут приточено якийсь мандрівний сюжет, але це – справа окремої історико-літературної студії).

Ще одне джерело, до якого я сам би ніколи не дошукався, підказав мені М. Стрийковський. Описуючи спроби Вітовта захопити Вільно, Стрийковський вигадав фантастичне оповідання, як Вітовт послав до міста вози із сіном, сховавши в них вояків [*Stryjkowski M.* Kronika polska, litewska, zmodzka i wszystkiej Rusi. – Warszawa : 1846, t. 2, s. 85 – 86]. При цьому ретельний компілятор не забув відзначити, що такою хитрістю король Команус захопив був Масілію, як пише Юстін у книзі 43.

Юстін (3 (?) ст. н. е.) у своїй 43-й книзі дійсно про це писав (параграф 4-й).

Тепер ми бачимо, що ще перед Стрийковським у Литві були читачі Юстіна! Перше окреме видання Юстіна було в 1581 р. (J. Bongarsius; принаймні я раніших не знайшов), тому для Стрийковського це була новинка. Як джерело Лит1Л це видання не підходить – воно занадто пізнє; мабуть, було використано якогось історика, який переповідав Юстіна.

Ми бачимо також, що джерелом натхнення для автора Лит1Л був Кромер, з якого вийшло дуже гарне історичне оповідання – і самому Юрію Логвину не сором. Значення цього оповідання як історичного джерела – нульове, бо всі подробиці, які вперше виникають через 100 – 110 – 120 років після події, слід вважати вигадками пізнішого автора.

Казимир – великим князем

16. Це докладне оповідання Лит1Л як цілість не має ніяких аналогій в інших джерелах. В них ми знаходимо тільки окремі рисочки. Одна з них – це приїзд князя Юрія Семеновича до Мстиславля.

Приїзд князя Юрія Семеновича до Новгорода занотовано в Н1ЛМІ (6940 / 1432 р.; і потім знову в 6946 / 1438 р.). Від'їзд його до Литви, отримання Мстиславля з рук великого князя Казимира і участь у повстанні занотовано під 6948 / 1440 р., після повідомлення про загибель Сигізмунда.

Ми пам'ятаємо також, що ці відомості є і в Смоленському літописі (епізод 16), і вони повторені в Лит0Л, один зі списків якого використав автор Лит1Л (як показано вище).

Але автору Лит1Л менше всього ходить про відтворення історичних фактів. Він пише другу серію пригодницького сценарію «Литовська революція», і тому каже князю Юрій прибути до Мстиславля не з Новгорода, а з ув'язнення у Троках (куди він потрапив у першій серії).

Далі, вказані нами авторитетні, сучасні подіям джерела чітко пишуть: **спочатку** було обрано Казимира, а **потім** Казимир як верховний володар надав Юрію Мстиславль. В Лит1Л ми бачимо зворотню послідовність подій.

І цього не досить: в Лит1Л литовські посли приїжджають до Казимира у Польщу – просити його на велике князівство, а поляки не хочуть його відпускати, бо король Владислав пропав без вісті у битви з турками, і тоді ще не знали, чи він живий. Литовські посли спокушають Казимира картинами розкішного полювання у Литві на турів, зубрів та іншу звірину. Казимир погодився, утік від поляків і в Бересті був проголошений великим князем. Отже, за Лит1Л Казимир став великим князем тільки після 1444 р.

Тут використано Длугоша і Кромера, які писали:

16-1. Про те, що Казимир дуже любив полювання і часто їздив до Литви саме на лови, часто згадував Длугош і за ним слідом – Кромер [наприклад, Кромер, s. 1009].

16-2. Що після Варненської битви 1444 року поляки зволікали з обранням нового короля, тому що не мали точних відомостей про долю Владислава [Кромер, s. 998].

16-3. Що поляки в 1440 р. противились обранню Казимира великим князем [Кромер, s. 974].

16-4. Що Казимир в 1447 р. по дорозі до Литви зустрівся з князем Михайлушкою Сигізмундовичем і повернув йому його володіння [Кромер, s. 1008].

Ці деталі були використані автором Лит1Л, котрий своїм звичаєм змонтував їх у своїй – уявній! – послідовності. Отже, ця друга серія «Литовської революції», так само як і перша, базується на Кромері, і так само не має джерельного значення.

Далі йде оповідання про те, як Казимир опанував Жемайтію і придушив фронду місцевих панів. Здається, воно не має ніяких відповідників і джерелах, але цікаво, що завершується воно словами *ми ж повернемось на попереднє*. Це може означати, що тут закінчився текст якогось невідомого нам письмового джерела, рамки якого я не вмію визначити. Але нижче по тексту Лит1Л про загибель Владислава оповідається ще раз.

Події 2 пол. 15 – поч. 16 ст.

17. Наступний епізод Лит1Л – заколот у Смоленську після загибелі великого князя Сигізмунда – переписано зі Смоленського літопису, майже безсумнівно через посередництво уже не раз згаданого «литовського літопису». Але автор Лит1Л і тут не можне не вставити своєї вигадки: якщо за всіма джерелами князь Юрій Семенович утік до Москви, то тут він тікає до Новгорода.

Але не треба думати, що це випадкова описка – ні, це елемент загального плану автора Лит1Л! У Новгороді князь Юрій розкаявся і став просити через Яна Гаштольда прощення у Казимира, і Казимир повернув йому Мстиславль (аж тільки тепер знайшлося місце для цієї подробиці).

18. Так само за Смоленським літописом викладено і наступне коротке оповідання про війну з Москвою в 6953 (1445) році.

19. Змова Михайлушка на Казимира. В цій історії автор Лит1Л відводить важливе місце князям Воложинським, про яких жодне сучасне джерело не згадує [*Wolff J.* Kniazowie litewsko-ruscy od końca 14 w. – Warszawa: 1895, s. 684].

В цьому оповіданні реальними рисочками є операції Михайлушка на Сіверщині, причому Длугош і Кромер писали, що він захопив Стародуб та Новгород-Сіверський [Кромер, s. 1014], а Лит1Л називає Брянськ та Київ (не може наш автор без власних вигадок). Із Длугоша запозичена і звістка про смерть Михайлушки, отруєного в Москві [Jana Długosza Roczniki czyli kroniki sławnego królestwa Polskiego. – Warszawa: 2009, ks. 12, 1445 – 1461, s. 140], але ми уже не дивуємось, що в Лит1Л подробиці цього отруєння нові, саморобні.

20. Наступне оповідання про приязні відносини Казимира і Хаджи-Гірея, мабуть, спирається на некролог Хаджі-Гірея у Длугоша [Jana Długosza Roczniki czyli kroniki sławnego królestwa Polskiego. – Warszawa: 2009, ks. 12, 1462 – 1480, s. 182 – 183] та / або звістку Кромера про приязні стосунки Хаджи-Гірея з Казимиром [s. 1169]. В обох авторів ці повідомлення стоять під 1466 роком, а в Лит1Л, при всій довільності його внутрішньої хронології, цей епізод перенесено значно наперед.

Воно примітне тим, що тут – вперше в литовському літописанні! – з'являється *земський маршалок Радзівіл*. Нагадаю, що всі попередні «литовські» літописи не мали найменшого поняття – хто такі Радзівіли і як їх належить шанувати (аж до

подій 2 чв. 16 ст.). І ось тут Радзівіли вперше отримують славного предка – хоча б із середини 15 ст. Не те, що Гаштольди чи Гедройци, але все ж таки хоч щось.

Варто також звернути увагу, що інший твір, який виник на основі Лит1Л – «Epitome principum Lituaniae» (1576) – називає Радзівіла сином князя Гімбута і братом князя Монтвіла [*Jakubowski J.* Studia nad stosunkami narodowościowemi na Litwie przez unią Lubelską. – Warszawa: E.Wende, 1912, s. 96]. Знай наших! Маючи такого предка, Радзівіли могли вважати худородними не те що якихось Гаштольдів, але і Гедиміновичів.

21. Аж тепер, після всіх перелічених оповідань, автор Лит1Л згадує: Казимир 7 років був великим князем литовським, і поляки обрали його королем. При цій нагоді він знову розповідає про загибель короля Владислава і як поляки довго не могли упевнитись у його смерті. Казимир скликає спільний сейм, і литовські пани бояться на нього їхати, бо думають, що польські пани збираються їх перерізати. Длугош розповідав про такі побоювання при кожному спільному з'їзді, згадує про них і Кромер [наприклад, s. 1022].

22. Далі Лит1Л коротко розповідає про пруську війну і чеські справи за короля Казимира. При цьому трохи більше уваги приділено битві під Хойницями (1454). Литовські пани – Олехно Судимонтович, Богдан Андрушкович, Ян Кучка, Станко Костевич, Іван Ілінич – прикривають відступ короля, і вороги їх поранили та схопили. Король зустрічає у лазні пана краковського Рутвянського і каже йому: «Ви тут у лазні водою милися, а мої вірні слуги – литва – кров'ю обмиваються».

Оповідання основано на інформації Длугоша [Jana Długosza Roczniki czyli kroniki sławnego królestwa Polskiego. – Warszawa: 2009, ks. 12, 1445 – 1461, s. 240 – 241], що король під Хойницями справді міг потрапити у полон. Згадано там і Яна Ритвянського – він, звичайно, ніякий не «пан краківський» (тобто воєвода), а тільки сандомирський староста. Все це можна прочитати і у Кромера [s. 1056 – 1057].

Названих литовських героїв ніхто із сучасників під Хойницями не бачив, але автору Лит1Л з віддалі понад 100 років було видніше. Отже, маємо тут ще один приклад метода роботи нашого автора: на незначні каркасні елементи, запозичені з Кромера, нанизуються патріотичні вигадки, підхлібні національному почуттю литовців.

23. Від 6961 (1453) року маємо в Лит1Л серію коротких записів замість повістей, яка доходить до 1475 року. Скоро після цього закінчується хроніка Длугоша (1480), а з її кінцем і Кромер починає оповідати стисліше.

Починаючи з оповідання про присягу молдавського воєводи Стефана королю Казимиру (1486) і до кінця Лит1Л (на подіях 1506 року) текст стає докладним і справляє враження оригінального. Питання про джерела, використані в цій частині, потребує окремого дослідження, але вони, безумовно, були.

Так, опис невдалого походу московського війська на Казань у 1506 р. має виразні запозичення із якогось московського літопису [Софійського 2-го літопису, С2Л – ПСРЛ, 2001 р., т. 6, ч. 2, стб. 375 – 376; або Літопису від 72-х язик молодшого ізводу, Л72ЯМІ. – ПСРЛ, 1962 р., т. 28, с. 339]. Своїм звичаєм автор Лит1Л не міг не наплутати і переніс похід, який відбувся навесні, на осінь.

З цього ж літопису [С2Л, стб. 373 – 374 = Л72ЯМІ, с. 338] автор Лит1Л міг запозичити звістки про різанину московських купців у Казані і про смерть московського князя Івана Васильовича.

Московський літопис [С2Л, стб. 369 = Л72ЯМІ, с. 339] докладніше перераховує склад посольства короля Олександра до Москви в березні 1503 р., ніж Лит1Л, натомість цей останній трохи докладніше записує умови досягнутого перемир'я. Так само докладніше він подає склад московського посольства до Литви в травні – вересні 1503 р.

Всі ці звістки є і в пізніших московських літописах, наприклад у Воскресенському літописі. Отже, питання, який саме московський літопис було використано, потребує подальшого вивчення.

Історіографія

Лит1Л – єдиний з розглядуваних літописів, якому поталанило у дослідників. Йому присвячено кілька окремих статей, котрі доцільно розглянути тут, по свіжих слідах аналізу Лит1Л, не відкладаючи до розділу «Історіографія».

Теодор Нарбут (1838 р.)

> *Нарбут Ф.* О русской летописи на Литве, называемой хроникой Быховца. – Журнал Министерства народного просвещения, 1838 г., № 7, с. 109 – 114.

Ця маленька замітка якось випала з уваги наступних авторів, тому варто до неї придивитись.

Замітка надрукована в перекладі І. Т. Боричевського з польської мови; вона узята з книги Нарбута «Dzieje starożytne narodu litewskiego» [Wilno: 1838 t. 3, s. 578 – 582], котра була надрукована того ж року трохи раніше.

Т. Н. відзначив, що рукопис відкрив Іполит Климашевський, який надрукував його фрагмент в 1831 р. (с. 109). Рукопис 17 ст. добре збережено (с. 110), мабуть втрати на початку і в кінці були уже в протографі списку.

Т. Н. вказав, що від часу смерті Гедиміна Лит1Л користувався з літописця, надрукованого Даниловичем (по-нашому – Віт3Л) і сам був джерелом для Стрийковського (с. 111). Зміст літопису Т. Н. оцінював вкрай скептично:

> Co się, zaś tycze wartości wewnętrznej, ta nie może mieć żadnej ceny, ponieważ nie mamy nic podobnego w materyałach do Dziejow Litewskich (s. 580).
>
> Що ж стосується до внутрішньої вартості Хроніки, то вона не може мати ніякої цінності, тому що обставини, у ній описані, не мають нічого спільного з історичними матеріалами про події в Литві (с. 112).

На жаль, у наступні 177 років історики не прислухались до цієї тверезої оцінки, яка тепер, на 178-у році, повністю підтверджується моїм аналізом.

Але далі Т. Н. зійшов на манівці. Так, він бачив у Лит1Л три частини. Перша частина, в наших позначеннях – БПЛ, епізоди 1 – 48; друга – БПЛ, 49 – 84 + ППВ, 1, 1-а; третя від 1320 (помилково) року до кінця твору (с. 112 – 113). Перша частина була написана готичними рунами на дощечках священиком в часи Міндовга (с. 113). Все це надавалось тільки для «Велесової книги», а не для науки.

Ян Якубовський (1912 р.)

> *Jakubowski J.* Studia nad stosunkami narodowościowemi na Litwie przez unią Lubelską. – Warszawa : E.Wende, 1912. – 4, 104 s.

Його роботу в цілому я розглядаю в іншому місці, а тут розгляну тільки додаток, який має назву «Про так звану хроніку Биховця» (с. 87 – 93).

Лит1Л виникла не пізніше 1574 р., оскільки Стрийковський використав її у «Гінці цноти» (с. 87) – спостереження безумовно слушне, хоча не можна погодитись з тим, що Лит1Л – це незначна переробка літопису групи Лит0Л (с. 87).

Найціннішими історичними джерелами Я. Я. слушно вважав літописи короткої редакції (у нас – ВітЛ та Біл0Л, с. 88).

З усіх оповідань Лит1Л, які виділив Тихомиров, можна без застережень погодитись тільки з тим, що панування Олександра записано сучасником і є вірогідним (с. 89).

Автор Лит1Л був близький до родини князів Слуцьких, і написано твір у Слуцьку або десь поблизу (с. 90).

За вірогідні і сучасні подіям можна визнати записи Лит1Л за 1453 – 1486 роки (с. 90).

Але решта Лит1Л (за винятком того, що запозичено з попередніх зводів) слід визнати за цілком невірогідну, не роблячи різниці між давнішими і новішими подіями і не виділяючи тут ніяких окремих «повістей» – це одна обширна повість (с. 90) – і з цими положеннями я цілком згоден.

З числа використаних в Лит1Л письмових джерел Я. Я. слушно вказав на Длугоша як джерело оповідання про дерево св. хреста (с. 92).

Але даремно (на мій погляд) Я. Я. вважав джерелами решти змісту усну традицію (с. 93), а не творчу фантазію автора.

Попри дуже невеликий обсяг, стаття Якубовського містить багато цінних правильних положень, якими мали б керуватись наступні дослідники.

Разом з тим висловлена ним повна довіра до розповідей Лит1Л з початку 16 ст. викликає певні застереження. З того, що Клецька битва 1506 року описана в Лит1Л з великою кількістю подробиць, ще не можна автоматично робити висновок, що вона зроблена сучасником і повністю достовірна. Адже автор Лит1Л працював через 50 – 60 років після битви – звідки він міг знати такі деталі? Якщо це було письмове джерело – де Лит1Л переходить до нього? Ніякої виразної різниці між фантастичними описами битв під Грюнвальдом (1410) і Хойницями (1454) та цією битвою в тексті Лит1Л немає.

Роман Льва Толстого «Війна і мир» (1863 – 1869), який містить підкупаюче докладний опис Бородінської битви (1812), теж був завершений через 59 років після самою події. Чи звідси випливає, що ми можемо користатись з роману Толстого як історичного джерела про битву?

Так само « Казанська історія» (вважається пам’яткою 2 пол. 16 ст.) містить докладний опис розміщення московських полків при облозі Казані (1552), який проте не має нічого спільного з реальними даними розрядних книг. Але цю «історію» дослідники слушно вважають романом, пам’яткою літератури, а не історичним джерелом.

Отже, ступень надійності останніх записів Лит1Л потребує додаткового вивчення, при якому не варто відкидати наперед ніякі можливості (включаючи фантазію автора Лит1Л на теми коротких записів).

Феоктист Сушицький (1919 р.)

Сушицький Ф. Західно-руські літописи як пам’ятки літератури. – К.: 1930 р. – 404 с.

В цій книзі для Лит1Л відведено цілий 6-й розділ (с. 224 – 290). Основна увага приділена не так самому Лит1Л, як порівнянню його зі Стрийковським.

Роботи Якубовського Ф. С. не знав і не використав, тому про дерево св. хреста він міркував дуже плутано (с. 234 – 237), намагаючись викомбінувати із Лит1Л і Стрийковського якесь «спільне джерело». Все це – безумовно помилково. Докладний аналіз цього оповідання (якого ще ніхто не зробив) мав би показати, як один сюжет трансформується під перами різних авторів, і розміри цієї трансформації повинні нас застерігати від пошуків «невідомих джерел» там, де в суті маємо справу з творчим переопрацюванням відомого джерела.

До питання про цей міфічний «протограф» Ф. С. повертався постійно (с. 234, 237), навіть вважав за можливе його реконструювати на підставі фрагментів Лит1Л та Стрийковського.

Міркуючи про хитрість з возами (при змові на Сигізмунда), Ф. С. навів як паралелі троянського коня і оповідання про захоплення Києва князем Олегом (с. 244 – 245), але не згадав за ближче джерело – Юстіна (на якого, до речі, вказував Стрийковський!).

Висновки Ф. С. також суперечливі: з одного боку, встановлено, що Стрийковський часто відхилявся від літописного тексту, з другого – з цього порівняння таки можна реконструювати протограф (с. 290).

Те, що Ф. С. сказав про Лит1Л вірного – в тому досить мало нового, а в новому – досить мало вірного.

Микола Улащик (1966 р.)

Хроника Быховца. – М.: Наука, 1966 г. – 154 с.

В книзі уміщено російський переклад Лит1Л з передмовою та коментарями М. Улащика. Оце – перше коментоване видання літопису з числа досліджуваних.

М. У. бачив у літописі «не тільки історичне джерело, але і художній твір і пам’ятку суспільно-політичної думки свого часу» (с. 5) – великий крок до Т. Нарбута, правильної оцінки.

Досить детально М. У. розглянув історію відкриття і публікації Лит1Л (с. 6 –). Неодноразово М. у. відзначав, що Лит1Л – це не той Заславський літопис, яким користувався Стрийковський (с. 12, 19, 22). Цю помилкову думку він докладніше розвинув у книзі 1985 р.

Єдиним джерелом Лит1Л, на думку М. У., був Іпатіївський літопис в частині правління Міндовга (с. 15). Тепер ми знаємо – далеко не єдиним!

М. У. обгрунтовував думку, що Лит1Л була написана у Новгородку (Новогрудку, с. 25 – 26), що її автор – православний шляхтич, близький до князя Семена Михайловича Слуцького (с. 27 – 28). Основним аргументом тут виступає надзвичайно добре знайомство автора опису Клецької битви 1506 р. з географією регіону.

Але тут виникає певна логічна суперечність, на яку М. У. не звернув уваги. Розглянемо дві можливості. Перша – опис битви 1506 року складено сучасником і знавцем Новгородського регіону. В такому разі він не міг бути автором Лит1Л, написаної на 50 – 60 років пізніше. Припустивши, що автор Лит1Л використав запис, зроблений сучасником, ми втрачаємо слід особи автора Лит1Л і не можемо нічого сказати про його походження чи місце написання праці.

Друга можливість полягає в тому, що саме автор Лит1Л і був знавцем регіону, жив і працював у Новгородку або десь поблизу, дав детальний опис битви, яка відбулась за два покоління до нього. Чим у більші деталі вдається такий опис – тим більше в ньому вигаданого. Ніс піднімеш – хвіст ув'язне. Або деталі битви свідчать про саму битву і не свідчать про автора Лит1Л, або ці деталі свідчать про автора літопису, а не про битву.

Щодо датування Лит1Л М. У. не висловив свого погляду рішуче, але звернув увагу, що Ейшишський та Гровжиський повіти були скасовані при реформі 1565 – 1566 років, і згадка про них в Лит1Л вказує, що літопис було створено в раніший час (с. 29).

Ця згадка міститься в БПЛ, епізоді 22, і це міркування стосується дати написання БПЛ, яка і без того датується ранішим часом (за моїми міркуваннями, 1520-30-и роками). Але вивести з цього дату саме Лит1Л не можна, це – логічна помилка М. У.

До видання додано стислий, але досить змістовний коментар та покажчики, що значно полегшує його використання.

Борис Флоря (1967 р.)

Флоря Б.Н. О «летописце Быховца». – « Источники и историография славянского средневековья», М., Наука, 1967 г., с. 135 – 144.

Ідеєю Лит1Л Б. Ф. вважав «обґрунтування давнього походження литовської знаті та її переваги над польською і рівноправність Великого князівства Литовського з Польським королівством в рамках династичної унії» (с. 137), з чим можна цілком погодитись.

З оповідань про францисканців у Вільні, заснування католицьких кафедр у Вільні та Жемайтії Б. Ф. зробив висновок про католицтво їх автора (с. 138) – протилежний, як ми бачили, висновку Улащика. На мою думку, питання про віру, до якої належав (чи якій симпатизував) автор Лит1Л, не може бути вирішене шляхом однобічного підбору цитат.

Далі Б. Ф. розглянув роль Гаштольдів, як вона представлена в Лит1Л (с. 139 – 141), і зробив висновок, що всі епізоди з Гаштольдами потрапили до літопису ще до вигасання роду в 1542 р., отже, тут було окреме джерело, складене раніше за Лит1Л (с. 141).

З відсутності згадок про Гаштольдів у Лит1Л за 2 пол. 15 ст. Б. Ф. зробив такі висновки: 1, відомості цього джерела закінчувались на сер. 15 ст.; 2, воно було написане в сер. 15 ст.; 3, воно було вставлено в літопис в сер. 15 ст. (с. 142).

Якщо з припущення існування якогось письмового оповідання про рід Гаштольдів можна погодитись, то тези (2) та (3) рішуче суперечать усій картині літописання Великого князівства Литовського і явно помилкові. Це видно хоча б з того, що БПЛ в сер. 15 ст. ще не була написана, отже, не було куди вставляти віленських францисканців за Ольгерда.

Отже, спостереження Б. Ф. над роллю Гаштольдів у Лит1Л можна прийняти, а все інше доводиться відкинути.

Вячеслав Чемерицький (1969 р.)

Чамярыцкі В. А. Беларускія летапісы як помнікі літаратуры. – Мінск: 1969 г. – 190 с.

В цій книзі для Лит1Л відведено окремий розділ (с. 162 – 186).

В. Ч. слушно визначив, що оповідання про Міндовга і Войшелка в Лит1Л є об'єднанням кількох статей ГВЛ (с. 165).

При описі подій 2 пол. 14 – 15 пол. 15 ст. Лит1Л, на думку В. Ч., слідував першому зводу (по-нашому – ВітЛ) і навіть конкретніше – Слуцькому списку (с. 167 – 168). За моїми спостереженнями, це був Віт4Л, але не Біл3Л. Тобто можна вважати, що В. Ч. упритул підійшов до відкриття цього джерела.

В. Ч. помилково вважав, що оповідання про похід Ольгерда на Москву було написано для Лит1Л і з нього запозичене у Лит6Л (с. 171).

Розглядаючи оригінальні звістки Лит1Л, В. Ч. помилково зарахував до них і оповідання про дерево св. хреста (с. 172), запозичене із Кромера. Взагалі повне ігнорування усіх польських хронік (навіть там, де попередники давали чіткі вказівки) становить великий недолік усієї книги Чемерицького.

Важко погодитись із припущенням В. Ч., що Лит1Л була доведена до 1540-х років і містила в кінці короткі записи (с. 174). Порівняння зі Стрийковським в даному випадку нічого не доводить.

Лит1Л, на (слушну) думку В. Ч., був написаний одним автором десь у 1555 – 1560 роках (с. 183).

Підсумкова оцінка твору у В. Ч. (с. 186) дуже обережна. Він зазначив високий рівень політичної і національної свідомості автора, значення твору як пам'ятки історіографії та мистецтва (белетристики), а от про його значення як історичного джерела промовчав.

В цілому цей розділ книги Чемерицього заслуговує на досить високу оцінку. Основні положення, висловлені ними щодо Лит1Л, можна прийняти і нині.

Рімантас Ясас (1971 р.)

Литовський історик Рімантас Ясас (1929 – 2002) в 1971 році надрукував у Вільнюсі свій переклад Лит1Л литовською мовою, з коментарями [Lietuvos metraštis: Bychovco kronika. – Vilnius, 1971].

Дослідники, які вміють читати по-литовські, високо оцінюють цю працю, зазначають, що обсяг коментарів перевищує обсяг самого тексту. Робота мабуть заслуговує ширшого введення в науковий обіг. Тільки як це зробити – я не знаю.

Мечислав Ючас (1974 р.)

Ючас М.А. Хроника Быховца. – "Летописи и хроники. 1973 г.", М., 1974 г., с. 220 – 231.

М. Ю. висловив думку, що автор Лит1Л був близький до віленського єпископа Павла (з роду Гольшанських, кін. 15 ст. – 1555 р.; с. 223), а її створення (помилково) відносив до 1530-х років (с. 225). Але зі статті не ясно, в чому конкретно полягала ця близькість і чому саме до Павла.

У зв'язку з цим М. Ю. простежив роль Гольшанських в Лит1Л (с. 225 – 226) – і так само, як і з вірою автора, однобічною вибіркою звісток можна «довести» близькість автора до будь-якої із магнатських родин, згаданих у літописі.

В структурі Лит1Л М. Ю. бачив п'ять частин. Перша з них – БПЛ (с. 227), що не викликає заперечень. Границі двох наступних частин М. Ю. забув визначити, можна тільки здогадуватись, що вони присвячені подіям від 1340 до 1440 р.

Четверта частина, на думку М. Ю. – літопис Яна Гаштольда за 1440 – 1453 роки, доповнений з якоїсь невідомої хроніки записами за 1453 – 1492 роки (с. 229).

П'ята частина, записи 1492 – 506 років, зроблені, на думку М. Ю., сучасником подій (с. 230).

Найцікавіше припущення М. Ючаса – це «літопис Ян Гаштольда», який, однак, не має нічого спільного з літописом Гаштольдів в уявленні Б. Флорі. Отже, в цих міркуваннях багато суб'єктивного, і дослідження треба продовжувати.

Інші дослідження

Šaluga R. Bychovco kronika. – Lietuvos TSR mokslu Akademijos darbai, 1959, ser. A, № 6, s. 149 – 153.

Ochmański J. Nad Kroniką Bychowca. – Studia źródłoznawcze, 1967, t. 12, s. 155 – 163.

Драгун Ю.И. О "Хронике Быховца". – Вопросы истории. История СССР и БССР. Древний мир и средние века, 1981 г., т. 8, с. 20 – 28.

Морозова Н. Вопросы языка и текстологии летописей Великого княжества Литовского: Хроника Быховца. – Вильнюс, дисс. … д-ра гуманит. наук, 2001 г.

Citko Lilia «Kronika Bychowca» na tle historii i geografii języka białoruskiego. – Białystok : Uniwersytet w Białymstoku, 2006. – 509 s.

Всіх цих та багатьох інших робіт немає у відкритому доступі в Мережі. Тому їх аналіз і оцінку я залишаю наступним поколінням дослідників.

В цілому можна сказати, що робота багатьох поколінь дослідників над Лит1Л все ще не закінчена, зокрема, ще не всі переконались в тому, в чому Теодор Нарбут був переконаний одразу – що Лит1Л не може бути ніяким історичним джерелом. Тут ми виразно бачимо, що ніхто не здатен осягнути неосяжне (окрім – хіба що! – відставних фізиків-теоретиків).

Розмова поляка з литовцем (1564 р.)

Твір під назвою «Rozmowa Polaka z Litwinem» був у свій час надрукований як окрема брошура, але виявлено було тільки один його примірник, передрукований Ю. Кореньовським [Rozmowa Polaka z Litwinem, 1564 / Korzeniowski Józef. – Kraków: 1890. – 91 s.]

У друці не було позначено ані прізвище автора, ані місця друку, друкаря і року видання. Про все це треба доміркуватись зі змісту твору. Оскільки даний твір є відповіддю на трактат Станіслава Оріховського (1513 – 1566) « Quincunx [П'ятикутник], to jest wzór Korony Polskiej na cynku wystawiony» (Kraków: 1564 – автор привітав цим твором послів сейму з новим 1564-м роком), слід думати, що «Розмова» була написана невдовзі, і мабуть призначався для сейму у Парчові (призначеного на липень 1564 р., але не відбулого).

Відкладати «Розмову» на пізніший час не випадає, тому що Оріховський уже в 1565 році відповів на неї своєю «Апологією П'ятикутника» (Apologia pro Quincunce), де зазначив, що Миколай Радзівіл (Чорний) зібрав був учених литвинів і доручив їм спростувати «П'ятикутник» (на цій підставі дослідники припускають, що «Розмова» була колективним твором).

Ю. Коженьовський приєднався до думки А. Брюкнера, що автором «Розмови» був Августин Ротундус (1520 – 1582) – віленський війт і автор кількох інших творів. Ця думка є панівною в сучасній літературі.

Молодший сучасник Ротундуса – Матвій Стрийковський (1547 – 1586..1593) у своїй «Хроніці» відзначив, що Ян Ходкевич, знайшовши в замку Румборк пруську

хроніку Петра Дюсбурга, передав її віленському війту *Augustion Ro:* як чоловіку вельми вченому, а той уже передав рукопис Стрийковському [*Stryjkowski M.* Kronika polska, litewska, żmódzka i wszystkiej Rusi. – Warszawa : 1846, t. 1, s. 253].

Для нашої теми цікаві історичні аргументи, який оперують в розмові поляк і литвин.

Поляк каже: ніколи Литва не була королівством, а литовські князі – королями, окрім якогось Міндайла, котрий був охрестився, але скоро і християнство і корону відкинув (с. 23). Це запозичена з польських хронік згадка про охрещення Міндовга.

Далі литвин каже: «А хто з Вітовтом побивав Москву, Прусію, Ліфляндію, татар? Хто примусив Владислава Локотка узяти у Гедиміна дочку за свого сина, аби звільнити бранців – ваших предків?» (с. 30) Відомості про шлюб узято з Длугоша [Jana Długosza Roczniki czyli kroniki sławnego krolestwa Polskiego. – Warszawa: 2009, ks. 9, 1300 – 1370, s. 162] або когось із його наступників.

Далі литвин згадує про поразку татар під Клецьком, де не було короля Олександра, а військом командували Кішка та Глинський (с. 34). Цей епізод докладно описано в Лит1Л, але в «Розмові» він викладений дуже загально, без характерних деталей, тому можна припускати й інше джерело.

Про диванну сотню того часу литвин каже, що вона не поспішає на Поділля ганятись за татарами, а воліє удома диспутувати щодо віри (с. 41).

Литвин закликає поляків: замість диспутувати про унію, видеріть нам з ворожих рук Смоленськ і Псков, Великий Новгород та Сіверщину, та й Полоцьк, уже рік як захоплений (с. 44). Тут видно уявлення автора, нібито Псков та Новгород колись були литовськими володіннями. Так була представлена справа у «Похвалі Вітовту», але тут маємо тільки побіжну згадку, з якої не можна доміркуватись певного джерела.

Далі литвин пригадує, що предок панів Ходкевичів свого пана, великого князя литовського, зраненого на своїх плечах виніс, і від того ходіння Ходьком був названий (от тільки не пам’ятаємо ім’я того князя) – достоту як Еней врятував свого батька Анхиза (с. 47). Тут, мабуть, має справу з усним родинним переказом, не з письмовим джерелом.

«Ягайло з якоїсь необхідності дві свічки дияволу казав поставити» – каже литвин (с. 48). Це, на мою думку, просто анекдот, який пізніше переповів Степан Руданський (Баба в церкві).

Литвин нагадує: кров Ягеллонів пролилася у битвах під Варною і Мохачем (с. 67). Це справді так, але згадка дуже загальна, і годі дізнатись, звідки її узято.

Далі литвин говорить для нас найцікавіше: «Наші старі хроніки, по-руськи писані, свідчать, що P. Libo, якого помилкою літер назвали Палемоном, утік від жорстокості Нерона, і від нього походять наші володарі» (с. 67). Тут джерело цілком очевидне – «Баснословний початок Литви».

Від Палемона походив Кернус, який заснував місто Кернів і мав дочку Пояту, котру віддав за Живінбуда гербу Кентавр. Кернус мав брата Гнубута, й онуком або якимось нащадком того Гнубута був Радзівіл. Радзівіл побив татар і поширив володіння Литви на південь на Русь, заснував Городно, відбудував Берестя (с. 68). Це все – імпровізація на теми БПЛ.

А брат Радзівіла – Вікінт панував у Жемайтії з іншими братами, Скирмунтом і Неманом (с. 68). Отут маємо сліди використання «Немоносової» редакції БПЛ.

Неман потонув був у ріці, яку по-латині звали Хронум, а від нього була названа Німаном. Сини Німана звались Монтвіл, Вітень, Ольгін; вони жили в Жемайтії, але зійшли на просту шляхту, тому що панувати після Рингольта (четвертого онука Радзівіла) став Свінторог. Син Свінторога – Живінбуд – оженився з Поятою (с. 69).

Далі йде така послідовність батько – син: Вітень → Скірмунт → Мінгайло → Тройнат → Гнумбут → Хлеб → Гірмунт → Береол → Арицин.

Цей Арицин не був правителем, але одного разу Тройден їхав через його маєток, і Арицин віддав йому на службу свого сина Вітеня (с. 69). І це – варіації на тему БПЛ.

Тройден мав єдиного сина Ринімонта, який виховувався у руського князя Льва, охрестився в руську віру і став ченцем. Ринімонт забив свого стрия Донімунта (який був забив Тройдена) і намовив підданих обрати князем Вітеня (с. 69). Це досить подібно до епізодів 67 – 71 БПЛ.

Вітень, – міркує автор «Розмови», – мав панувати перед тим, як у Польщі став королем Владислав Локоток, бо син Вітеня Гедимін віддав свою дочку за Локоткового сина, як то написано у польській хроніці. Але неправду пишуть ті хроніки, буцімто Гедимін, дід Ягайла, був конюхом у князя, і забивши його, сам став панувати. Невже Локоток став би родичатись із простим мужиком, до того ж злочинцем? (с. 69 – 70)

Далі йде заплутане оповідання про боротьбу Драколіта (сина Донімунта) із Гедиміном (с. 70 – 71).

На цьому закінчуються згадки про історію Литви. В цілому імена Демосфена й Ціцерона у «Розмові» звучать значно частіше, ніж литовські історичні імена.

Що ж можна сказати про використані автором історичні джерела? Цілком очевидно, що він знав і користався з опублікованих на той час польських хронік.

Але що таке «наші старі хроніки (у множині), писані по-руськи»? З процитованих фрагментів видно, що це був «Баснословний початок Литви» (немає жодного епізода з пізнішого часу), але якоїсь особливої редакції, яка включала риси «Немоносової» редакції. Доводиться визнати, що це був окремий зошит, який ще не був з’єднаний з іншими частинами «литовського» літопису. Все, що в «Розмові» виходить за рамки відомої нам БПЛ-Е, слід вважати власною творчістю автора.

Тому я не можу погодитись із Ю. Коженьовським, який вважав тут сліди Лит1Л (с. 86). У виписках із БПЛ в «Розмові» немає ані Аттіли, ані Міндовга з Войшелком – тих моментів, якими особлива редакції БПЛ у складі Лит1Л відрізняється від базової редакції БПЛ-Е. Якщо припустити, що автор «Розмови» користався з цілого Лит1Л, то стає незрозумілим, чому він не випалив із головного калібра, припасеного в Лит1Л саме проти польських претензій? Чому немає згадки про римське походження литовської шляхти і її більшу давність в порівнянні з польською?

Можна тільки припустити, що як «Розмова», так і Лит1Л виникли одночасно як відповіді (у різних формах) на виклик з боку поляків.

Тенденція твору – прославлення родини Радзівілів.

Гонець цноти (1574 р.)

Брошура М. Стрийковського «Гонець цноти» (Goniec cnothy) була його першим надрукованим твором (Краків: 1574). Вона у свій час не була помічена, лишившись у тіні капітальної «Хроніки», опублікованої в 1582 році. Пізніше брошура була перевидана як додаток до видання «Хроніки» 1846 року [*Stryjkowski M.* Kronika polska, litewska, żmódzka i wszystkiej Rusi. – Warszawa : 1846, t. 2, s. 467 – 558].

Брошуру видано з нагоди обрання Генріха Валуа польським королем. Весь твір написано 11-10 складовими силабічними сапфічними чотиривіршами з римуванням а-а-б-б. Перші 6 розділів брошури тлумачать питання – що таке шляхтичі та звідки вони беруться. 7-й розділ трактує польських королів і сарматський народ, хронологічні вказівки проставлено на полях проти відповідних строф.

8-й розділ присвячено литовському народу (який перед тим ніким не був описаний, зауважує М. С.). Починається він з переліку джерел: Меховський, Длугош, Кромер, Сільвій, Стелла, Кранціус (с. 529). Розповівши про походження різних народів, автор згадує за Гедиміна, за якого литва почала землю орати, і який віддав дочку Анну за Казимира.

Далі йде поезія на литовський герб, написаний довшими чотиривіршами. Тут автор закликає пригадати Міндовга, Наримунта, Вітеня, Гедиміна та Ольгерда. Цей останній у Велику ніч прийшов до Москви і приклав списа (с. 534). Отже, М. С. використав Лит6Л або Лит1Л, бо більше цього оповідання, як ми бачили, ніде нема. А звучало воно в умовах тривалої Лівонської війни з Москвою досить актуально. Автор нагадує, що за Вітовта Литва брала данину з Новгорода та Пскова (слід «Похвали Вітовту»), що Вітовт посадив Тохтамиша на Заволзькій орді (ну, хотів посадити – зауважимо…), а Казимир – Хаджі-Гірея на Перекопській орді (с. 535).

Історія Литви знову викладена сапфічним віршем. Тут ми бачимо Палемона (с. 537), який приплив з Італії до Литви – тікаючи чи то від Нерона, чи то від Аттіли. Перша з версій, як ми пам'ятаємо, притаманна Лит0Л, друга – Лит1Л. На полі тут приписка: «Згідно руських літописців 428 року по Христі, але мало бути пізніше». Руськими тут автор називає ті літописи, які я зву «литовськими», дата ж належить М. С.

Супутників Палемона названо так: Цезарінус з Колюмнами, Урсин, Кітаврус, Рожа (с. 538). Цезарінуса ми бачили тільки в Лит1Л, ніде більше. Далі бачимо синів Палемона і – важливо – похід на Браслав та Полоцьк (с. 539 = БПЛ, епізод 13). Цей похід згадано тільки в Лит1Л.

Далі виклад слідує «Ердівіловій» редакції БПЛ, до котрої належить і Лит1Л, з деякими вільностями у генеалогії.

Досить довге оповідання про Міндовга (с. 541 – 542) спирається на польські хроніки, але істотно, що М. С. ставить його після Рингольта, як в Лит1Л. Зауважимо, що М. С. зве його не тільки *Міндовгом* (Mindog), але й *Мендольфусом* (Mendolphus). Згадавши кількома словами про Войшелка (скорочення БПЛ, епізоди 49 – 52), М. С. переходить до Свінторога і його нащадків. Дійшовши до Вітеня (про діяння якого БПЛ мовчить), М. С. знову поповнює свій виклад з

польських хронік. Історія Гедиміна знову розказана за БПЛ і поповнена з польських хронік (с. 544 – 545).

У розподілі володінь між синами Гедиміна (с. 545) М. С. першим робить необхідну поправку, віддаючи Монтвиду Кернів і Слонім (в той час як в усіх списках ЛитЛ стоїть *Карачів*).

Одразу після переліку синів Гедиміна йде «Повість про Подільську землю» (с. 545 – 546), де згадано про план Казимира віддати королівство Костянтину Коріатовичу, про вигнання Коріатовича з Поділля **Ольгердом** (не Вітовтом). Як місце цього оповідання, так і його склад співпадають з Лит1Л.

Власним здогадом М. С. виступає іменування Кутлубаха, Качбея, Дмитра *царями*, та ще й *перекопськими*.

Далі ще раз, більш обширно розповідається про похід Ольгерда на Москву (с. 546 – 547), при цьому не забуто і за Петра Гаштольда з його християнами (це є тільки у Лит1Л). Переліки синів Ольгерда та Кейстута (с. 547) не мають нічого спільного ані з Лит1Л, ані з реальністю.

Описуючи боротьбу Ягайла і Кейстута, М. С. згадує, що Ягайло обложив у Полоцьку сина Кейстута (не названого тут по імені) – деталь, запозичена з Лит1Л. Звідти ж узято і чудо з хрестом (с. 548).

Описуючи битву на Ворсклі (с. 550), М. С. наказує Вітовту битись з Тамерланом і утікати разом зі Свитригайлом; а от Спитко Мельштинський, хоча й міг втекти, волів мужньо загинути. Всі ці деталі запозичені не з руських літописів, а з Длугоша [Jana Długosza Roczniki czyli kroniki sławnego królestwa Polskiego. – Warszawa: 2009, ks. 10, 1370 – 1405, s. 294 – 297] або когось із його наступників.

Про дальше запозичення з Лит1Л свідчить ім'я *Немира* в описі війни Вітовта з Василем Московським (с. 550) та опис данини з Новгорода і Пскова (с. 551). До власних вигадок М. С. належить звістка, що Вітовт побив татар *перекопських* (яких в його часах ще не існувало) та *манкопських* (яких взагалі не було).

Перелік учасників Луцького з'їзду (с. 551) М. С. подає в основному за Лит1Л, не пропустивши нагоди показати свою ерудицію – він називає датського короля Ериком, який дійсно правив у Данії в 1381 – 1439 роках (жоден літопис цього імені не знає). 700 діжок меду також запозичено з Лит1Л.

Про Свитригайла згадано (с. 552), що він був захопив Ягайла і вимагав від нього Поділля – все з Лит1Л. Звідти ж узято імена змовників на Сигізмунда – Довгірд, Лелюша, Скобейко, 300 возів з 5 вояками в кожному, ну і ведмедя, вже ж не без того (с. 553).

З Лит1Л запозичено коротку згадку про війну Казимира з Москвою (с. 553), причому тут М. С. вигадує ім'я полководця *Кішки*, якого джерела не знають (просто Кішки – дуже потужні литовські пани, чому б в цьому місці соломки не підстелити?).

За Лит1Л пересказано змову Михайлушки Сигізмундовича (с. 553), з притаманними тільки цьому списку подробицями (Брянськ, Київ, ігумен отруїв Михайлушку), а також піднесення Хаджі-Гірея на Кримське царство, битву під Хойницями (с. 554)

Перелік полонених у битві на Ведроші (с. 555) співпадає з наведеним у Лит1Л. Останній епізод збереженого тексту Лит1Л – поразка татар під Клецьком – також описана у «Гінці» (с. 555) зі збереженням подробиць, наведених у Лит1Л.

Як не дивно – на цьому епізоді закінчується відносно докладна історія Литви. Далі М. С. тільки згадує імена королів Сигізмунда та Сигізмунда-Августа і радіє, що Литва поєдналась із Польщею.

Висновок простий: для написання історії Литви Стрийковський використав Лит1Л, поповнюючи її подекуди з польських хронік. Це справді була перша друкована книжка з викладом «литовського» літопису (десь так, як книга С. Герберштейна була першим викладом у друці московських літописів).

Тенденція твори – прославлення дому Кішок, представників якого автор згадує при кожній нагоді і навіть без нагоди.

Епітома литовських князів (1576 р.)

Твір під назвою «Epitome principum Lituaniae» зберігся у єдиному списку, уміщеному як вступна стаття до латинського перекладу 2-го Литовського статуту. Цей розкішно оформлений рукопис було написано в 1576 році, і призначався він для новообраного польського короля Стефана Баторія. Епітома (тобто скорочення) містить коротку історію Литви від початку часів аж до короля Стефана. Вона була опублікована Ю. Якубовським [*Jakubowski J.* Studia nad stosunkami narodowościowemi na Litwie przez unią Lubelską. – Warszawa: E.Wende, 1912, s. 94 – 104].

На думку дослідника, вона показує виразну спорідненість з твором Альберта Ротундуса «Розмова поляка з литвином» (1564 р.); Ротундус був також і автором перекладу Статуту. На цих підставах Якубовський вважав «Епітому» ще одним твором Ротундуса.

Тут ми бачимо P. Libone, якого помилково назвали Палемоном, імператора Нерона, Аттілу та посилання на твір Еразма Стелли.

Палемон мав синів Борка, Сперу і Куна. Борк заснував місто Юрборк.

Куна мав синів Гімбута, який правив у Жемайтії, та Кернуса, який правив у Литві. Вони здійснили похід на Браслав і Полоцьк. До цього місця все йде так, як у Лит1Л та «Гінці». А далі починається самодіяльність.

Після Гімбута у Жемайтії правив його син Монтвіл, а Кернус мав тільки дочку Пояту, яку віддав за Живінбуда, сина Довспрунка гербу Кітоврас. Вони сплодили сина Кукувіта.

А у Монтвіла був брат – Радзівіл, і він заснував Новгородок, Городно, Берестя Дорогичин та Мельник (спрощення епізодів 19 – 20 з БПЛ).

У Монтвіла були сини Немно і Скірмунт (тут вклинюється «Немоносова» редакція БПЛ!), і Скірмунт помер бездітним (всупереч БПЛ).

Радзівіл побив царя Курдаса і мав сина Мінгайла. Мінгайло підкорив Полоцьк, Псков та Новгород (все це всупереч БПЛ) і мав сина Скірмунта (знову вивертаємо на «Ердівілову» редакцію БПЛ).

Скірмунт побив руського князя Мстислава (спрощено БПЛ, епізод 32).

Живінбуд побив князя Балаклая біля Койданова (зіпсовано БПЛ, епізод 34).

У Скірмунта був син Тройнат (як у БПЛ-Е), і побив Курдаса на річці Окунівці (БПЛ, епізод 38).

У Тройната був син Ольгимонт; в Ольгимонта – син Рингольт, який побив руських князів Дмитра Друцького, Святослава Київського та Льва Володимирського біля Могильної (БПЛ, епізод 41).

Деякі пишуть, що Рингольт помер бездітним, а інші – що мав сина Войшелка (Volsuincum), після якого почав правити Свінторог. Але Рингольт мав сина Міндовга (Mendago, Mondalo, Mandolphus – останнє як у «Гінці»!), який був охрестився.

Міндовга убив Тройнат, син Довмонта, і влада перейшла до Свінторога. Свінторог мав сина Гірмунта або Геравта, Гірмунт – сина Колігіна, Колігін – сина Романа, Роман – сина Довмонта.

Або Роман мав синів Наримунта, Ольсу, Гедрута, Довмонта і Тройдена. Наримунт воював з німецьким магістром Фольквіном (Volquino); звідки це узято – не знаю, у «Гінці» принаймні такого нема.

Тройден з дочкою мазовецького князя мав сина Римонта, який став православним (rito Graeco) ченцем.

Далі влада переходить до Вітеня, про якого Петро Дюсбург написав, що він – син литовського короля Путінуера. Після Вітеня правив його син Гедимін, але польські хроніки пишуть, що він – не син Вітеня, а слуга, і забив свого пана (так і в «Гінці» справа представлена).

Меховський писав, що Гедиміна забито у Прусії в 1307 р. [ця дата узята з Длугоша, який припустився непорозуміння, поставивши під 1307 роком подію 1338 р. (Jana Długosza Roczniki czyli kroniki sławnego królestwa Polskiego. – Warszawa: 2009, ks. 9, 1300 – 1370, s. 60 – 61)].

І тут уже автор «Епітоми» зауважує плутанину, бо в Меховського Вітень згаданий під 1311 роком, отже, неначе був після Гедиміна.

За короля Владислава Локотка його син Казимир оженився з дочкою Гедиміна. Гедимін заснував Троки та Вільно, мав 7 синів, які перелічені в іншому порядку, ніж у «Повісті про Вітовта».

Ольгерд мав з православною княжною Марією – дочкою тверського князя – 12 синів (тут перелік, цілком не подібний до Лит1Л або «Гінця»). Походження князів Слуцьких від Ольгерда.

Кейстут мав 6 синів (імена ті самі, що у «Гінці», але порядок інший).

Ягайло, перший християнський правитель Литви, переміг москвичів, татар [ну, так написано!], прусів, оженився з Ядвігою, дочкою Людовіка, і потім аж до Сигізмунда-Августа правили його нащадки.

Вітовт, охрещений як Олександр, не тільки захистив Литву від москвичів і татар, але й переміг ногайських, таврійських та заволзьких татар. Він з дозволу Ягайла правив у Литві і титулувався *великим* (Magnus) князем, а Ягайло – *верховним* (Supremi) князем.

Далі зовсім коротко перелічені наступні правителі.

Отже, в «Епітомі» використано не тільки «Гінця цноти», але й якийсь список «Немоносової» редакції «Баснословного початку Литви», а також польські хроніки. Ніякої особливої залежності від «Розмови поляка з литвином» тут не видно, зокрема, роль Радзівіла представлена значно скромніше, і окрім нього майже нема характерних саме для «Розмови» екстраваганцій. Замість них ми бачимо власні екстраваганції автора «Епітоми». Цікавим є запозичення з хроніки Петра Дюсбурга, котра була у Ротундуса і потім від нього перейшла до Стрийковського (як вище).

Як і кожен компілятор, автор не тільки зводить до купи відомості різних авторів, але й намагається розібратись в них, а також додає до них власні вигадки.

Тенденція твору – прославлення дому Радзівілів (примітно, що з тексту повністю випали Гаштольди!).

Опис Європейської Сарматії (1578 р.)

Італійський офіцер у польській службі Алессандро Гваньїні (1538? – 1614) в 1578 році опублікував свій «Опис Європейської Сарматії» [Sarmatiae Europeae Descriptio […] Alexandri Gwagnini. – [Kraków:] 1578. – різна пагінація]. Цей твір користувався значною популярністю і в 1611 році був перевиданий у Кракові в перекладі Мартина Пашковського на польську мову, зі значними доповненнями.

Юрія Мицик саме це видання 1611 р. переклав українською мовою і надрукував у 2007 р. [*Гваньїні О.* Хроніка Європейської Сарматії. – К.: 2007 р. – 1006 с.] Оскільки по-українськи мені читати легше, ніж по-латині, я переглянув український переклад у пошуках потрібних мені епізодів, а потім звірив власні назви з латинським виданням 1578 р.

Порівняння цих видань виглядає так:

№	Видання 1578 р.	Видання 1611 (2007) р.
1	Польща (її історія доведена до Генріха Валуа, до 1574 р.; далі йде опис окремих земель; всього 79 арк.)	Польща (260 сторінок у виданні 2007 р.)
2	Прусія та Померанія (13 арк.)	Литва (100 с.) Тут дано докладний опис діянь Казимира 4-го та Сигізмунда 1-го, і далі дуже стисло – до 1608 р.
3	Лівонія (9 арк.)	Русь (40 с.)
4	Московія (47 арк.)	Прусія (58 с.)
5	Велике князівство Литовське (історія доведена до Олександра, до 1506 р.; діяння Казимира 4-го, Сигізмунда 1-го та Сигізмунда-Августа тут не висвітлені, мабуть, тому, що про них написано в розділі «Польща»; далі йде опис земель, включаючи Русь, 33 арк.)	Лівонія (Інфлянти) (33 с.)
6	Татарія (10 арк.)	Швеція, Данія, Швейцарія, Німеччина, Австрія, Чехія (46 с.)
7		Московія (114 с.)
8		Татарія (46 с.)
9		Греція, землі південних слов’ян, Валахія, Паннонія (37 с.)
10		Угорщина, діяння імператора Рудольфа (1572

		– 1596), Азія (63 с.)

Таким чином, видання 1578 і 1611 років – це **дві різні книги**, хоча й випущені під схожою назвою і під іменем одного автора. Видання 1611 року не тільки перевищує більш ніж у два рази обсяг видання 1578 р., але має інший план та іншу структуру.

Нас, звичайно, цікавлять запозичення з «литовських» літописів. Вони виглядають наступним чином:

№	Епізод видання 1578 р., книга 5	Епізод видання 1611 (2007) р., книга 2
1	–	Вірш на герб Радзівілів: Вільно з його поради заснували (с. 296)
2	арк. 2	Меховський, Длугош і руські хроніки пишуть про Палемона, який утік від Нерона чи Аттіли (с. 302)
3	арк. 2 звор.	За Мендольфуса / Мендога, Вітеня і Гедиміна Литва вибилась із руського ярма (с. 303)
4	арк. 2 звор. – 3 звор.	Сини Палемона – Боркус, Кунос, Спера. Сини Куноса – Кернус та Гібут. Гібут напав на Браслав і Полоцьк. Син Кернуса – Живінбуд, син Гібута – Монтвіл. Син Монтвіла – Вікінт. Син Живінбуда – Ердівіл, зайняв Новгородок, Городно, Берестя, Мельник, Дорогичин (с. 304)
5	арк. 3 звор.	Шляхетні роди Ейкс і т. д. Ердівіл побив татарського царя Курдаса над Окунівкою біля Мозиря. Його сини – Мінгайло та Альгімунд. Мінгайло захопив Полоцьк, мав синів Гінвіла та Скирмонта. (с. 305)
6	арк. 4	Полоцька династія (с. 305 – 306)
7	арк. 4 – 4 звор. Тут Мстислав – луцький князь	Скирмонт побив **слуцького** (!) князя Мстислава, царя Балаклая біля Койданова. Його сини – Тройнат, Любарт, Пісімонт.
	–	Любарт та Пісімонт загинули у битві з татарами. Син Тройната – Альгимонт.
	арк. 4 звор.	Влада перейшла до Куковойта, який мав дочку Пояту і зятя Гедруса. Гедрус мав сина Рингольта. (с. 306)
8	арк. 4 звор. – 6. Дати 1200 р. тут нема, є тільки 1240 р.	Рингольт у 1200 р. побив руських князів біля Могильної. Мав сина Міндовга, який запанував у 1240 р., в 1252 р. охрестився, його війни [тут використано польські хроніки]. Войшелк (с. 307 – 308)
9	арк. 6 звор.	Влада перейшла до Утенуса і його сина Свінторога. Цей мав сина Гермонта, Гермонт – синів Алігіна та Трабуса. Алігін – бездітний, Трабус мав 5 синів [Романа нема!] (с. 309)

10	арк. 6 звор. – 7 звор.	Наримунт забрав жінку в Довмонта. Довмонт наслав убивць на Тройдена – в лазні; Римонт, син Тройдена, помстився і прийняв чернецтво. Обрали князем Вітеня (с. 310)
11	арк. 8 – 9	Вітень почав правити у 1279 р., далі його війни (с. 311). Гедимін – його конюший – забив Вітеня і став правити. [Все – за польськими хроніками.] Руський літопис пише, що Гедимін – син Вітеня, але історик з цим не погоджуються (с. 312).
12	арк. 9 – 11; тут зазначена битва на річці **Окмені** (як в БПЛ)	Від 1300 р. правив Гедимін. Битва з хрестоносцями під **Ошмянами**, Гедимін забрав Рагнету і Тільзіт (с. 313). В 1304 р. побив руських князів, забрав Київ, заснував Троки. В 1305 р. заснував Вільно (с. 314). Війни Гедиміна. Ольгерд під 1308, 1311, 1315 рр. (с. 315)
13	арк. 11 – 11 звор.	1325 р. – шлюб Анни. Гедиміна застрелено під Фрідборгом. Його сини, Монівід мав Кернів і Слонім. Змова на Євнута (с. 317)
14	арк. 12 – 12 звор.	У 1327 р. панувати почав Ольгерд, побив 3 татарських цариків. Війна Ольгерда с Москвою – коротко (с. 318)
15	арк. 12 звор.	Сини Ольгерда і Кейстута; вони приятелювали, і угода про синів (с. 319)
16	арк. 13	У 1381 р. Ягайло став панувати. Войдило (с. 319)
17	арк. 13 звор.	Андрій Горбатий – син Кейстута у Полоцьку. Стисло – загибель Кейстута. Вітовт тікає до Мазовії і Прусії. Отримує Волинь та Поділля (с. 320)
18	арк. 14	Мстиславська війна (с. 321)
19	арк. 16	Вітовт захоплює Вільно (хитрість з возами) (с. 324)
20	арк. 17 – 17 звор. Тут названо **князя Симона**	Сліди Діянь Вітовта, отруєння Скиргайла. Семен **Козак** [тобто Лінгвен] (с. 326)
21	арк. 17 звор. Ольгерд названий князем, подільський князь – Федором Коріатовичем	Вітовт, завдяки своєму гетьману Ольгерду, побив 3 татарські орди, захопив подільського князя Кіндрата Коріатовича (с. 327)
22	арк. 17 звор. Тут не названа Волга	У 1396 р. Вітовт побив татар за Волгою і забрав їх частину, оселив над рікою Вакою (с. 327).
23	арк. 18	В 1397 р. всупереч волі короля пішов проти татар Тамерлана, з Києва вирушив, перейшов Сулу та Псел, зустрів Едигея. Загинули брати короля – Андрій, Дмитро та Корибут, 9 литовських князів, Спитко (інші поляки названі), Спитко міг утекти, але героїчно загинув (с. 327 – 328)

24	арк. 19	1429 р. Луцький з’їзд – в основному за Длугошем, але з доповненнями (с. 329 – 330)
25	Боротьба Свитригайла з Сигізмундом взагалі не висвітлена	З «Повісті про Свитригайла» нема ніяких характерних деталей (с. 334 – 336).
26	арк. 21. Коротко, названо тільки князя Чорторийського	[1440 р.] Загибель Сигізмунда – Довгірд, Скобейко з вилами (с. 336)
27	–	Зустріч Михайлушки з Казимиром (с. 337)

Ми бачимо, що Гваньїні скористався тільки з Лит1Л: похід на Браслав і Полоцьк (тут – епізод 4) згаданий тільки в Лит1Л і ніде більше (БПЛ, епізод 13); Міндовг представлений сином Рингольта (епізод 8 = БПЛ, епізод 44). В епізоді 11 Гваньїні прямо заперечує версію «руського літопису» (БПЛ, епізод 73). В епізоді 14 коротко згадана війна Ольгерда з Дмитром Московським (окрім Лит1Л, ця історія є тільки в Лит6Л). В епізоді 17 згадано, що в Полоцьку княжив Андрій **Кейстутович** Горбатий (це є тільки в Лит1Л).

Зі складу Лит1Л використано «Баснословний початок Литви», «Повість про Вітовта» і «Діяння Вітовта». Для пізнішого часу, починаючи з епізода 22, Гваньїні використав тільки польські хроніки.

Таким чином, єдиний «руський літопис», використаний у Гваньїні – це Лит1Л. Але чи використав він його напряму? Можна сумніватись, чи володів Гваньїні руською мовою, і ще більше сумніватись – чи справді він міг скористатись рукописом Лит1Л.

Текст Гваньїні надзвичайно подібний до «Гінця цноти», в якому ми бачили усі зазначені вище характерні риси Лит1Л. Більше того – в епізоді 19 хитрість із возами виглядає на запозичення саме з «Гінця», бо в Лит1Л її ще не було. Окрім того, Гваньїні **помилково** зазначив, що Длугош і Меховський писали про Палемона. Насправді вони ніякого Палемона не знали, але ця помилка повторена в хроніці Стрийковського [*Stryjkowski M.* Kronika polska, litewska, żmódzka i wszystkiej Rusi. – Warszawa : 1846, t. 1, s. 81] (в «Гінці» як творі поетичному ніяких бібліографічних посилань, ясна річ, нема).

Тому ми маємо підстави припустити, що існував спільний протограф «Гінця» та розглядуваної частини твору Гваньїні. Я уявляю собі справу так, що Стрийковський отримав від Ротундуса рукопис Лит1Л, переклав його польською мовою і почав приєднувати до нього звістки інших хронік (польських і, можливо, пруських). Ця заготовка була використана для написання «Гінця» Стрийковського і потім – «Опису» Гваньїні.

Це й дало підставу Стрийковському обурюватись на Гваньїні і звинувачувати його у плагіаті (адже по відношенню до Меховського, Кромера чи Герберштейна обидва наші автори були однаковими «плагіаторами», і ніякої монополії Стрийковського на цитування цих друкованих книг ніхто визнати не міг).

Але в цих звинуваченнях Стрийковський сам допустився неточностей. Так, про Пояту він написав:

Один літописець помилково назвав її дочкою Куковойта, тоді як насправді вона була його матір’ю. І цю помилку я [Стрийковський] допустив у «Гінці» та «Описі Сарматії», а тепер виправляю (т. 1, с. 245).

Ця особливість справді наявна у Гваньїні (арк. 4 звор.), але в «Гінці» ніяких згадок про Пояту взагалі нема. Стрийковський, описуючи цю помилку, не звірився з текстом «Гінця», а дивився свій ранній рукопис (я так собі уявляю).

В іншому місці Стрийковський зауважив іншу помилку: п’ять синів було приписано Трабусу, а не Роману, як в БПЛ (т. 1, с. 432). Ця особливість справді притаманна як «Гінцю» (т. 2, с. 543), так і «Опису» (арк. 6 звор.).

Отже, невдоволення Стрийковського стосувалось саме неправомірного використання його неопублікованого рукопису в творі Гваньїні, а цей останній на своє виправдання міг би вказати на «Гінця цноти» як на своє джерело. Радикальний спосіб боротьби із плагіатом – це нічого не публікувати із своїх рукописів, а ще краще – нічого взагалі не писати.

Таким може бути остаточний присуд у справі про плагіат, яка тягнеться уже 434 роки (її перебіг висвітлив О. Дячок, не розглядаючи аргументів по суті справи [*Дячок О.* Проблема авторства «Опису європейської Сарматії» в історіографії. – «Осягнення історії: збірник наукових праць на пошану М.П.Ковальського», Острог, 1999 р., с. 251 – 262]).

У виданні 1611 року зроблено невеликі доповнення, скоріше за все, із хроніки Стрийковського, а не з рукопису Лит1Л.

Окрім цього «литовського» джерела, Гваньїні скористався польськими хроніками, і навіть намагався співставити відомості різних джерел по одному предмету, вибрати найбільш достовірну версію.

Звісна річ, що при цьому не обійшлось без помилок. Ані Длугош, ні Меховський не знали ніякого Палемона – тут Гваньїні помилився. Розбирати його довільну хронологію та інші здогади для нашої мети не потрібно. Характерно, що тут нема слідів «Немоносової» редакції БПЛ, які ми простежили у творах, пов’язуваних з А. Ротундусом – «Розмові» та «Епітомі».

В **першій книзі** з «литовськими» літописами перетинаються такі епізоди (сторінки за виданням 2007 року):

№	Епізод видання 1578 р.	Епізод видання 1611 (2007) р.
1	–	1325 р. – весілля Казимира й Анни, відпущено польських полонених, литва почала землю орати (с. 121)
2	–	[1370 р.] Чудо з хрестом, за Длугошем (с. 125)
3	–	Похід Вітовта проти татар за Волгу (!); і другий похід – теж за Волгу, де Спитка убито (!), обидва – за Длугошем (с. 133)
4	–	Вітовт узяв Смоленськ у московського князя Василя (!) (с. 134)
5	–	1424 р. – весілля Ягайла з Софією (с. 139)
6	–	1448 р. – сейм для розгляду претензій литовців на Поділля, історія Поділля за Длугошем (с. 146)
7	арк. 36 звор.	1454 р. – битва під Хойницями (с. 148)

При викладі цих епізодів ніяких слідів «литовського» літопису нема, всі відомості подано виключно з польських хронік.

Хроніка Стрийковського (1582 р.)

Уже відомий нам Матвій Стрийковський після «Гінця цноти» (1574 р.) опублікував велику книгу під назвою « O początkach, wywodach, dzielnosczіach, sprawach rycerskich i domowych slawnego narodu litewskiego». Вона була надрукована десь у Польщі, орієнтовно в 1575 – 1578 роках. В 1978 р. Ю. Радзішевська перевидала цей твір у Варшаві, але дане видання залишилось для мене недоступним. Отже, її вивчення – це завдання майбутніх дослідників.

Трохи дивно, що в «Хроніці» Стрийковський, старанно перераховуючи свої попередні твори, не згадав про нього. Але, мабуть, дослідними мали підстави датувати його саме вказаними роками.

«Хроніка польська, литовська, жемайтська і всієї Русі», написана Матвієм Стрийковським (1547 – 1586..1593), була вперше надрукована у Кенігсберзі в 1582 р. звичайним для тогочасних польських друків готичним шрифтом і справила велетенський вплив на всю наступну історіографію. Від запровадженого Стрийковським баснословія історія країн східної Європи не звільнилась і до наших днів, і невідомо, чи колись взагалі звільниться.

В 1846 році Миколай Малиновський у Варшаві зробив перевидання хроніки у 2 томах (том 1, том 2), читати яке значно легше.

Наукового видання твору на рівні сучасних вимог досі нема.

Цікаві речі починаються прямо зі списку використаних джерел, який уміщено на початку твору. Тут окрім біблійних книг та античних авторів ми бачимо таку екзотику, як «халдейського історика Бероза» та «єгиптянина Манефона», цілісні твори яких не збереглися, а відомі тільки в цитатах пізніших авторів. До цього переліку сід віднести «історію Московії» – Стрийковський використав її тільки в тих цитатах, які навів С. Герберштейн; ніяких незалежних від Герберштейна запозичень з московського літописання у Стрийковського немає.

До розряду екзотики слід віднести такі праці, як болгарська хроніка, датська хроніка, грецькі історії різних авторів, 2 іспанських хроніки, шведські хроніки, слов’янська хроніка, історія Туреччини.

Практичний інтерес для нашої теми становлять такі автори, як Бельський (Мартин, ясна річ), Кромер, Длугош, «писана польська хроніка пана краківського Яна Тарновського» (?), Меховський, Ваповський – отже, всі польські історичні твори, які були на той час написані, із них Длугош, Ваповський і невідомий нині твір Тарновського перебували в рукописах.

Із цих авторів Длугош, Меховський і Кромер утворюють при посиланнях неначе базову обойму, до якої ad libitum додаються інші імена.

Ще більший інтерес для нас становлять 4 старих київських хроніки, 12 литовських літописів, 4 лівонських хроніки, Петро Дюсбург «писаний» (тобто рукопис), 3 пруських хроніки, старі руські хроніки.

М. С. неодноразово посилається на ці літописи: 13 літописів згідні (1, 57 – тут і далі скрізь посилання на видання 1846 р.); 15 руських, литовських і жемайтських літописів згідні (1, 83); 15 літописів руських і литовських (2, 58); 12 літописів руських і литовських згідні (2, 229, 232). От ми і спробуємо встановити, які ж

літописи використав М. С. (але при цьому не будемо торкатись питання про «київські хроніки»).

[Баснословний початок Литви](#) [Події кін. 14 – 1 пол. 15 ст.](#)
[Повість про Вітовта](#) [Історіографія](#)
[Діяння Вітовта](#)

Висновки

1. Основним джерелом із групи «литовських і руських хронік» виступає у Стрийковського Лит1Л, використаний систематично упродовж усієї «Хроніки». Це – не новина, цей факт установив ще Ігнатій Данилович [*Данилович И.* О литовских летописях. – Журнал министерства народного просвещения, 1840 г., № 11, отд. 2, розд. 5: Літопис Биховця є тим самим, що й літопис князів Заславських, про який говорив Стрийковський], а до нього – ще І. Климашевський (1830 р.), стаття якого пройшла не поміченою. Наш аналіз підтверджує цей перший здобуток у галузі дослідження «литовських» літописів.

Всі спроби численних авторів вказати на відмінності літопису, використаного Стрийковським, від Лит1Л, є непереконливими.

2. Окрім того, можна цілком певно говорити про використання у «Хроніці» списку Віт4Л.

3. Третій «литовський» літопис, який був у Стрийковського, визначається менш упевнено. Безсумнівно, що він належав до групи, похідної від Лит0Л. Маємо деякі підстави вважати, що це був Лит5Л, але це ще потребує додаткового обгрунтування.

4. Жодного «білоруського» літопису Стрийковський не мав і не використав. Всі фрагменти, які походять з Біл0Л, належать до числа запозичених із Біл0Л у «Вітовтів» літопис (мабуть, той же Віт4Л).

5. Ніякого московського літопису Стрийковський не мав і не використав. Усі згадки і цитати такого роду походять із виписок С. Герберштейна з московських літописів.

6. По мірі переходу від баснословних часів до історичних частина відомостей, запозичених з «литовських» літописів, зменшується, а частина запозичень з польських хронік стрімко збільшується.

7. Стрийковський не обмежувався простим переписуванням фрагментів «литовських» літописів, а перекомпоновував їх за своїм розумінням, вибираючи нерідко найменші деталі, які виривались із свого природного контексту і потрапляли в новий. Окрім того, Стрийковський не вагаючись доповнював ці відомості витворами власної фантазії, подекуди досить зручно стилізованими під «литовські» літописи. Ця обставина виключає можливість реконструкції втрачених місць «литовських» літописів на підставі тексту Стрийковського.

8. «Хроніку» Стрийковського не можна використовувати як історичне джерело – вона може служити лише для досліджень історії суспільної думки та історіографії (історії історичної думки), для з’ясування рівня історичних знань та прийомів писання історії 4-ї чверті 16 ст.

9. «Хроніку» слід зняти з полиці «історичні джерела», куди вона потрапила «оплошно и не справясь с делом», і переставити на полицю «художня література» – між піснями Оссіана-Макферсона та повістю «Захар Беркут». В якості художнього твору ці хроніку можна читати «с удовольствием и не без морали».

Баснословний початок Литви

Подивимось, як у Стрийковського використано «Баснословний початок Литви» (все, що не має відповідників у БПЛ, ми в таблиці просто пропускаємо):

№	Епізод (том, сторінка за виданням 1846 р.)	Джерело (скорочення, епізод)	Примітки
1	**Литовські літописці** так говорять; дух святий увійшов у діву Марію 5526 року (1, 55)	БПЛ, 1	Звертаємо увагу на множину: *літописці*
2	За Кіруса 2-го цісаря сина божого розіп'яли		Тут Стрийковський робить поправку: треба – *Тіберія*. Рукопис БПЛ, де стояло б ім'я *Кіра*, нині не відомий.
3	Далі були імператори Гай, Клавдій, Нерон, який забив свою матір і свого найвищого прецептора Сенеку	БПЛ, 2	Preceptor – учитель, наставник, замість *доктора* в БПЛ.
4	Римський князь Палемон – родич Нерона	БПЛ, 3	
5	поплив морем, узявши з собою Довспрунгуса з гербу Кітоврас, Проспера Цезарінуса з гербу Колюмни, Урсінуса Юліануса і Гектора з гербу Рожа, і заселили вони Жемайтію (1, 55 – 56)	Лит1Л, Лит5Л, Лит7Л (БПЛ, 5)	*Цезарінус* є тільки в Лит1Л, але там представник гербу Рожа названий *Торог*; *Ектор* названий в Лит5Л, Лит7Л.
6	**Другий літописець**, який я дістав у Великій Берестовиці у князів Заславських (він містить хроніку литовську і жемайтську) так пише: (1, 56)		Звертаємо увагу на однину: *літописець*
7	У 401 році з'явився Аттіла, який спустошив багато країн, і жителі Італії, тікаючи від нього, заснували на острові місто Венецію (1, 56 – 57)	Лит1Л (БПЛ, 4)	Тут уцілів тільки кінець оповідання, втім, досить характерний, так що дослідники реконструюють втрачений початок Лит1Л за цим місцем Стрийковського [ПСРЛ, т. 35, с. 128].
8	Палемон з 500 шляхтичами і 4 фаміліями (як вище) попливли по морі і заселили Жемайтію	БПЛ, 5	
9	**Два літописця**, які Литва і Жемайтія мають за певні хроніки, не згідні у причинах		

	утечі італійців (1, 57)		
10	Палемон або Лібо (1, 58)	Розмова поляка з литовцем	
11	**Литовські літописці** свідчать, що італійці піднялися вгору проти течії Дубіси і прийшли до місця, що нині зветься Ерайгола (1, 79)	Частково – БПЛ, 5	В БПЛ немає назви *Ерайгола*
12	Длугош і Меховський свідчать, що Палемон або P. Libo дав країні ім’я Литва від La Italia (1, 81)		У Длугоша і Меховського є така етимологія, але немає Палемона
13	**Всі літописці** руські, литовські і жемайтські, яких я зібрав 15, згідні, що Палемон мав 3 синів – Борка, Кунаса, Сперу. Борк заснував замок Юрборк, Кунос – замок Конасов або Ковно (1, 83 – 84)	БПЛ, 6	
14	Спера – замок над озером, названим від його імені Спера (1, 84)	БПЛ, 7	В БПЛ Спера не засновує поселення, це М. С. додав для симетрії: кожному синові – по замку
15	Довспрунгус Юліанус з гербу Кітоврас засновує замок Вількомір і стає девялтовським князем (1, 85)	Лит1Л (БПЛ, 9)	Цей епізод є тільки в Лит1Л, але там нема імені *Юліанус*
16	Борк помер бездітним, і в Юрборк перейшов до Спери, який також помер бездітним (1, 85)	БПЛ, 11	
17	Кунос мав синів Кернуса і Гімбута (1, 85)	БПЛ, 11	
18	Кернус правив у Литві і заснував замок Кернів (1, 86)	БПЛ, 11	В БПЛ Кунос засновує Кернів і віддає його сину; у М. С. спрощено
19	Кернус з Гімбутом здійснили похід на Браслав і Полоцьк (1, 86)	Лит1Л (БПЛ, 13)	Цей епізод є тільки в Лит1Л
20	Кунос помер в 1040 р., а сини його панували до 1065 року (1, 86)		Власний здогад М. С.
21	Поки Гімбут був у поході на	Лит1Л (БПЛ,	Цей епізод є тільки в Лит1Л

	Русь, латигола поробила багато шкоди в Жемайтії, і Гімбут її побив (1, 87)	13)	
22	Кернус мав тільки дочку Пояту, яку віддав за Живінбуда з гербу Кітоврас (1, 87)	БПЛ, 14	В Лит1Л цього епізоду нема, а інші списки БПЛ мають тут *Гіруса*, а не *Живінбуда*. Комбінація М. С. із БПЛ 14 + 32
23	Гімбут мав сина Монтвіла, про якого пишуть **руська і литовські хроніки** (1, 87)	БПЛ, 16	
24	Живінбуд – князь литовський, а Монтвіл – жемайтський (1, 218)	Лит1Л (БПЛ, 15); БПЛ, 16	Живінбуда на цьому місці знає тільки Лит1Л
25	Монтвіл мав синів Ердівіла, Німана та Вікінта (1, 219)	БПЛ, 17 або «Розмова»	Контамінація БПЛ-Е та БПЛ-Н
26	Після смерті Кернуса його тіло спалили біля озера Жослі (1, 220)		Із БПЛ, 36 узято тільки назву озера
27	**Старі литовські літописи**, писані без належних доказів (бо в той час людей досвідчених не мали), кажуть:		
28	під час панування Монтвіла з’явився татарський цар Батий і спустошив Русь,	БПЛ, 18	За панування Монтвіла – здогад М. С., оскільки Монтвіл згадується до Батия (17) і після нього (21)
29	так що великий київський князь Дмитро утік до Чернігова (1, 229)		Зіпсоване БПЛ, 18 (Дмитро засновує Друцьк)
30	Жемайтський князь Вікінт відправив свого сина Ердвіла, який зайняв Новгородок, Городно, Берестя і Мельник (1, 229)		Зіпсоване БПЛ, 19, 20
31	Монтвіл з Живінбудом напали на Русь, але зазнали поразки. Про це пишуть руська хроніка, Длугош і Меховський (1, 233)		Про цю битву повідомляє Лаврентіївський літопис (під 1225 роком) та Длугош під 1216 р. [Jana Długosza Roczniki czyli kroniki sławnego królestwa Polskiego. – Warszawa: 2009, ks. 5-6, 1140 – 1240, s. 281 – 282]. М. С. покращив їх тим, що додав імена литовських князів, про яких його джерела, ясна

			річ, нічого не знали
32	Всі **литовські літописи** в цьому місці говорять одностайно, але років ніде не кладуть, бо часи тоді були прості (1, 234)		
33	Монтвіл відправив свого старшого сина Ердівіла та Групмя з Колюмнів, Ейкшиса з Урсинів і Гровжа з Ружі на руську сторону Вілії. Там Ердівіл відбудував зруйновані Батиєм замки Новгородок і Городно	БПЛ, 19	В 1217 р. – тут і далі роки вигадані М. С.
34	На Підляшші він займає Берестя, Мельник, Дорогичин, Сураж, Бранськ та Більськ, зруйновані Батиєм	БПЛ, 20	М. С. не робить різниці між відновленням старих міст і заснуванням нових, у нього все – відновлення
35	Ердівіл став князем на Новгородку (1, 235)	БПЛ, 19	
36	Після смерті Монтвіла у Жемайтії панує його молодший син Вікінт (1, 236)	БПЛ, 21	Як у БПЛ-Е
37	Кампей або Струмпіус засновує Ошмяни, його син – Гаштольд (1, 236 – 237)	БПЛ, 22	
38	Ейкшис заснував Ейшишки, його син – Монівід (1, 237)	БПЛ, 22	
39	Гровжис заснував Гровжишки, його син – Довойн (1, 237)	БПЛ, 22	
40	Ердівіл переміг татарського царя Кайдана біля гирла Прип'яті (1, 238 – 239)		Власна фантазія М. С.
41	Помер Монтвіл, або, як **деякі літописці свідчать**, був забитий на руській війні	БПЛ, 21	Але такі літописці нині невідомі
42	Помер Ердівіл, і йому наслідував Живінбуд (1, 239)		Власна комбінація М. С.
43	Після смерті Ердівіла у Новгородку запанував його син Мінгайло, розбив полочан під Городком і заволодів Полоцьком (1, 239 – 240)	БПЛ, 25	

44	Після Мінгайла лишились сини Скирмонт (на Новгородку) та Гінвіл (на Полоцьку) (1, 240)	БПЛ, 26	
45	Гінвіл оженився з Марією Борисівною Тверською, охрестився з іменем Юрій і мав сина Бориса (1, 240)	Лит1Л (БПЛ, 27)	В інших списках БПЛ Гінвіл приймає ім'я *Борис* (мінус одне покоління)
46	Борис Гінвілович будує церкву св. Софії, монастир Бориса і Гліба на Більчиці, жіночий монастир на верху р. Полоти та церкву св. Спаса (1, 242)	Лит1Л (БПЛ, 28)	
47	На ріці Двині, між Дрісою та Дісною, коже може побачити камінь з хрестом і руським написом: «Допоможи господи рабу твоєму Борису сину Гінвіловому». І я той камінь бачив, коли плив зількома жовнірами від Вітебська до Дінамюнда (1, 241 – 242)		Я уже висловив припущення, що джерелом імен полоцьких князів у БПЛ був Рогволодів камінь. Каменів з іменем *Гінвіла* ніхто не бачив, можливо, напис погано читався, і М. С. подав його реконструкцію
48	Князь Борис заснував замок Борисів над Березиною (1, 242)	БПЛ, 28	
49	Після нього в Полоцьку панував його син Рогволод-Василь (1, 242)	БПЛ, 29	
50	Рогволод мав сина Гліба та дочку Параскеву-Пракседу, про неї пишуть **літописці литовські і руські** (1, 242 – 243)	БПЛ, 30	Докладніше – в окремому нарисі
51	Писарі літописів руських і литовських були нікчемні й дурні, писали, що їм слина на уста принесе, а років ніде не зазначали (1, 243)		
52	**Літописці пишуть**: а потім Скирмонт розпочав боротьбу з князем Мстиславом Луцьким і Пінським (1, 243)	БПЛ, 32	М. С. вважав цього Мстислава – Романовичем Київським і датував подію 1220 роком
53	Живінбуд послав на допомогу Скирмунту свого сина Куковойта (1, 244)	БПЛ, 32	
54	На той час померла мати	БПЛ, 36	В Лит1Л на цьому місці

	Куковойта – Поята, і Куковойт поставив їй болвана над озером Жослі (1, 245)		лакуна; М. С. мабуть мав список ще без дефектів або узяв з іншого списку
55	У «Гінці цноти» та «Описі Європейської Сарматії» про Пояту помилково написано, а тут виправлено		Тут докладніше
56	**Той самий літописець** зве чоловіка Пояти Кірусом або Гедрусом Девялтовським, але **інші літописи**, хоча б їх і тисячу порівняли, не знають іншого Гедруса, окрім сина Романа (1, 246)	БПЛ, 14	Гіруса на цьому місці називають Лит3Л, Лит4Л, Лит5Л, Лит7Л; останні три звуть його девялтовським. Мабуть, М. С. мав тільки один літопис такого виду
57	Куковойт мав сина Утенуса (1, 246)	БПЛ, 37	
58	Заволзький цар Балаклай вимагає данину від Скирмунта. Його побили біля Койданова. Скирмунт займає Мозир, Стародуб, Чернігів, Карачів (1, 247 – 248)	БПЛ, 34	М. С. ставить дату – 1221 рік
59	Скирмунт роздав своїм синам: старшому Любарту – Карачів та Чернігів, Пісімонту – Турів і Стародуб, Тройнату – Новгородок та Підляшшя (1, 248)	БПЛ, 35	Але в БПЛ старшим сином виразно названий Тройнат!
60	Утенус поставив на пам’ять про Куковойта стовп над р. Святою біля Девялтова (1, 248)	БПЛ, 37	
61	Утенус заснував замок Утяни (1, 248)		Власний здогад М. С. в стилі топонімічних побудов БПЛ
62	Тройнат з братами та князями Святославом Київським, Семеном Михайловичем Друцьким і Давидом Мстиславичем Луцьким побили царя Курдаса на р. Окунівці біля Мозиря (1, 249)	БПЛ, 38	
63	Після Тройната правив його сина Ольгимонт (1, 250)	БПЛ, 39	
64	Ольгимонт воював з Давидом Мстиславичем Луцьким і		Чергова вигадка М. С.

	Більським (1, 250)		
65	Після Ольгимонта панував його син Рингольт (1, 250)	БПЛ, 40	
66	Після Утенуса панував його син Свінторог (1, 250)	БПЛ, 53	
67	Рингольт воював проти князів Святослава Київського, Льва Володимирського та Дмитра Друцького. Битва на Німані біля Могильної, **як усі літописці свідчать**, переміг Рингольт (1, 251)	БПЛ, 41	Тут багато деталей, вигаданих М. С.
68	Рингольт мав сина Міндовга (1, 252)	Лит1Л (БПЛ, 44)	Така версія є тільки в Лит1Л
69	Бачивши простоту і лінивство старих писарів, я використав Меховського, Длугоша, Ваповського, Кромера, пруські та ліфляндські хроніки, і **два докладних літописця**, які можна побачити у Городку у славної пам'яті Олександра Ходкевича (1, 253)		
70	В 1268 р. князем обрано Свінторога, який мав 96 років (1, 306 – 307)	БПЛ, 53	Числа тут і скрізь далі – вигадка М. С.
71	Свінторог панував тільки 2 роки, і помер у 98 років, залишивши сина Гермонта (1, 308)	БПЛ, 55	
72	Гермонт запанував у 1272 р., відповідно до заповіту спалив тіло батька там, де Вільна впадає до Вілії (1, 308)	БПЛ, 55	Тут багато деталей, вигаданих М. С.
73	Гермонт помстився Льву Даниловичу за вбивство Войшелка і заснував містечко Германти (1, 311)		Власна вигадка М. С.
74	1275 р. Гермонт лишив синів Гілігіна і Трабуса (1, 312)	БПЛ, 58	
75	Гілігін помер у 1278 р., лишивши сина Романа (1, 314)		Логічний висновок М. С. з БПЛ, 59
76	Роман або Ромунт мав синів Наримунта, Довмонта,	БПЛ, 59	

	Гольшана, Гедруса, Тройдена (1, 315)		
77	Ромунт княжив ледве 1 рік, полишивши князівство і синів в опіку Трабусу; останній заснував містечко Траби, того ж року помер і був спалений (1, 315)		Власна вигадка М. С.
78	У «Гінці цноти» та «Описі Європейської Сарматії» про помилково написано, а що 5 синів мав Трабус, а тут виправлено (1, 316)		Справді є така особливість
79	Наримунт переніс столицю з Новгородка до Кернова (1, 317)	БПЛ, 60	
80	Наримунт дав Довмонту Утянську землю, і той заснував замок Утяни і став князем Утянським (1, 317)	БПЛ, 61	Про заснування Утян Утенусом уже забуто! Відмінність від БПЛ та, що землю надав великий князь
81	Гольша заснував замок Гольшани (1, 317 – 318)	БПЛ, 63	В оповіданнях про заснування замків М. С. вигадує багато нових подробиць
82	Гедрус заснував замок Гедройти (1, 318)	БПЛ, 62	Далі історія роду Гедройців
83	Наримунт підкорив ятвягів і Підляшшя, віддав їх Тройдену, який заснував замок Райгород (1, 320 – 321)	БПЛ, 64	
84	1281 р. Наримунт і Довмонт оженились з дочками ліфляндського магістра Фляндри (1, 322)	БПЛ, 65	Магістр – це вигадка М. С.
85	Довмонт захопив жінку Наримунта. Наримунт вигнав його до Пскова (1, 323)	БПЛ, 66	
86	1281 р. помер Наримунт, пани обрали князем Тройдена	БПЛ, 68	
87	Довмонт захопив Полоцьк і збирався убити Тройдена (1, 324 – 325)	БПЛ, 69	
88	Довмонт убив Тройдена (1, 327)	БПЛ, 69	
89	Тройден мав сина Ромунта-	БПЛ, 70	

	Лавраша, ченця, який убив Довмонта і здобув Полоцьк (1, 328)		
90	Ромунт радить обрати князем Вітеня (1, 329)	БПЛ, 71	
91	Так скінчився рід Кітоврасів (1, 330)	БПЛ, 72	
92	Всі **литовські літописці**, писані по-руські, які Литва з давнього часу зве хроніками, одностайно (хочби і тисячу їх на одно місце знести) пишуть: (1, 354)		
93	Вітень панував багато років, і після нього панував його син Гедимін (1, 354)	БПЛ, 73	А поляки – продовжує М. С. – пишуть неправду, що Гедимін свого пана Вітеня забив (1, 354 – 356)
94	**Руські літописці** пишуть:		
95	За князювання Гедиміна німці захопили замок Куносів і схопили Гаштольда (1, 357 – 358)	БПЛ, 74	
96	У битві на р. Окмені Гедимін переміг німців (1, 358 – 361)	БПЛ, 75	Довгий опис битви вигаданий М. С., але нема згадки про здобуття Тільзіта й Рагнети
97	1320 р. Гедимін переміг князя Володимира Володимирського, убив його і захопив Володимир (1, 363)	БПЛ, 76	
98	Князь Лев Луцький утік до Романа Брянського. Гедимін забрав Луцьк, зимував у Бересті (1, 364)	БПЛ, 77	
99	1320 р. після Великої ночі Гедимін пішов на Станіслава Київського, забрав Овруч і Житомир (1, 364)	БПЛ, 78	Зсунути на 1321 р. М. С. не здогадався
100	Святослав з’єднався з Романом, Левом та Олегом Переяславським, і на р. Перна (!) Гедимін їх побив (1, с. 364 – 365)	БПЛ, 79	Тут М. С. вигадав багато подробиць
101	Кияни здали місто (1, 366)	БПЛ, 80	Але з іншими подробицями, ніж у БПЛ

102	Гедимін захопив Білгородку, Слеповрот, Канів, Черкаси, Переяслав, призначив намісником Міндовга Гольшанського	БПЛ, 81	Але в БПЛ – Ольгимот Міндовгович
103	Станіслав утік до рязанського князя, який віддав йому дочку Ольгу і князівство (1, 366)	БПЛ, 82	
104	І так в 1321 р. Гедимін опанував Київ, заснований Києм у 430 році (1, 368)		
105	Гедимін заснував Старі Троки і переніс туди столицю (1, 369)	БПЛ, 83	
106	Гедимін бачить дивний сон. Ліздейко його пояснює. В 1322 р. засновано місто Вільно (1, 370 – 373)	БПЛ, 84	Але немає *воєводи Гаштольда*. Скінчилось панство!

Ми бачимо, що в цілому Стрийковський досить ретельно слідував за Лит1Л, лише подекуди переставляючи епізоди по своєму розумінню, відкидаючи дещо, а головне – вигадуючи масу «нових» подробиць та цілком нових епізодів, досить зручно стилізованих під БПЛ (хоча б заснування додаткових міст), які «історики» нічтоже сумняшеся переписують до своїх праць.

Навіть реальні подробиці, вставлені у фантастичне в цілому оповідання, стають фантастичними, а тут до фантастики відноситься як «старі», так і «нові» подробиці.

Також бачимо сліди якогось списку із групи БПЛ-Н, але він використаний слабо, фактично в одному епізоді. І цей епізод – що дивно – повністю збігається з таким самим одиничним епізодом у «Розмові поляка з литовцем». Тому можна думати, що Стрийковський скористався з «Розмови», а не з літопису безпосередньо. Втім, інших екзотичних побудов «Розмови» Стрийковський не використав, і через незначний обсяг запозичення ми не можемо твердо встановити його джерело.

Ми бачимо також невеликі сліди якогось списку із групи Лит0Л (є епізоди, наявні в таких списках, але відсутні в Лит1Л). Чи були у Стрийковського ще якісь літописи, окрім цих двох (трьох?) – на матеріалі БПЛ вирішити неможливо.

Повість про Вітовта

№	Епізод (том, сторінка за виданням 1846 р.)	Джерело (скорочення, епізод); *М.С.:* – джерела, вказані у тексті хроніки	Примітки
1	1325 р. Шлюб польського королевича Казимира з дочкою Гедиміна **Альдоною**-Анною	М.С.: Кромер	Аж тут, через 257 років після події, з’являється ім’я *Альдона*, якого сучасники

	(1, 377 – 378)		(рочник Траски) зовсім не знали!
2	7 синів Гедиміна (1, 381)	ППВ, 1	Але вони перелічені в іншому порядку, характерному для М. С.
3	Монтивид отримав Кернів і Слонім (1, 381)	ППВ, 2	Отут вперше зроблена необхідна поправка *Карачева* (як в усіх списках) на *Кернів*
4	Наримунт – Пінськ (1, 381)	ППВ, 3	
5	Ольгерд – Крево і за жінкою (Ульяною Вітебською) – Вітебськ (1, 381)	ППВ, 4	Імені жінки нема в жодному списку ППВ
6	Кейстут – Троки (1, 381 – 382)	ППВ, 6	До яких М. С. додає ще багато міст
7	Коріат – Новгородок (1, 382)	ППВ, 7	М. С. додає ще міста
8	Любарт оженився з дочкою князя Володимира Володимирського і отримав уділ на Волині, а коли Гедимін убив Володимира – усю Волинь (1, 382)	ППВ, 8	Тут об'єднано версії ППВ-1 та ППВ-3
9	Євнут отримав Вільно та велике князівство (1, 382)	ППВ, 5	Але тільки М. С. подає його наймолодшим сином і додає, своїм звичаєм, ще міста
10	Змова проти Євнута (2, 2 – 3)	ППВ, 9	З масою вигаданих М. С. подробиць, включаючи «точну дату» – 22 листопада (1329 року, слід здогадуватись)
11	Кейстут віддає владу Ольгерду (2, 3)	ППВ, 11	
12	Євнуту дали Заслав (2, 3)	ППВ, 12	
13	Похід об'єднаних литовських сил на німців 1330 року, який відбувся за панування польського короля Владислава Локотка, великого князя московського Дмитра Семеновича (!), як про те пишуть кілька **хронік руських**, пруських та ліфляндських (2, 4 – 6)		Згадка про руські хроніки, як і про московського князя – чиста фантазія М. С.
14	1331 р. Похід Ольгерда проти	Лит1Л	Це оповідання М. С. як за

	татар на Синю Воду (2, 6 – 7)		місцем у загальній схемі, так і за складом запозичене з Лит1Л, зі звичайними для М. С. додатковими фантазіями
15	1332 р. Війна Дмитра Московського з Ольгердом (2, 9 – 13)	Лит1Л, Герберштейн, Ваповський (?)	Тут М. С. дає історію Московського князівства і вплітає в неї окремі деталі з поетичної повісті про похід Ольгерда на Москву. З додатком власних фантазій, вже ж не без того
16	Петро Гаштольд і віленські францисканці (2, 14)	Лит1Л	
17	Пишуть і свідчать **літописці руські й литовські**, що король Казимир запросив Костянтина Коріатовича до Кракова і думав віддати йому дочку і королівство (2, 18)	Лит1Л	М. С. узяв це з ППЗ (в редакції Лит1Л) і прив’язав до краківського з’їзду 1339 р., де обговорювалось питання Казимирового наступника [Jana Długosza Roczniki czyli kroniki sławnego królestwa Polskiego. – Warszawa: 2009, ks. 9, 1300 – 1370, s. 263 – 265]
18	Федір Коріатович займає Поділля. Ольгерд його виганяє і призначає намісником Гаштольда (2, 18 – 19)	Лит1Л	ППЗ (в редакції Лит1Л)
19	Одруження Кейстута і заснування Нових Трок (2, 43 – 44)	ППВ, 8-г	
20	1370 р. Напад литовців на Польщу, захоплення дерева св. хреста і його повернення (2, 45 – 46)	М.С.: Кромер, Меховський	Першоджерело – Длугош [Jana Długosza Roczniki czyli kroniki sławnego królestwa Polskiego. – Warszawa: 2009, ks. 10, 1370 – 1405, s. 14]
21	Ольгерд помер 1381 р. (2, 56)	М.С.: Меховський	М. С. відкинув правильну дату 1377 р., подану в Лит1Л, і подав помилкову
22	Сини Ольгерда і Кейстута (2, 57 – 59)	М.С.: Кромер, Бельський, руські літописи	Переліки Лит1Л тут не використано
23	Боротьба Кейстута і Вітовта з Ягайлом (2, 61 – 66)	М.С.: Кромер, Бельський	Оповідання ППВ, описавши коло: ППВ → Віт2Л → Длугош → Кромер, прийшло знову до М. С., хоча все це

			було і в Лит1Л (ППВ, 19 – 55). Оповідання, як Скиргайло поховав Кейстута – власна фантазія М. С. (2, 65)
24	1383 р. Ягайло відвойовує у поляків Дорогичин (2, 66 – 67)		Першоджерело – Длугош [Jana Długosza Roczniki czyli kroniki sławnego królestwa Polskiego. – Warszawa: 2009, ks. 10, 1370 – 1405, s. 175 – 176]
25	Ягайло викликав з Прусії Вітовта, віддав йому ряд міст. А **литовські літописці** свідчать, що він дав Вітовту Луцьк з Волинню і ціле Поділля (2, 67)	Лит1Л	Волинь і Поділля стоїть в усіх списках, залежних від Лит0Л
26	1384 р. війна Ягайла проти поляків і друге захоплення дерева св. хреста. В **руському літописі** пишеться… (2, 68 – 69)	Лит1Л	Хоча вище, під 1370 і 1383 роками, М. С. уже подав складові частини цього оповідання, тут він подав його ще раз – за Лит1Л
27	Шлюб Ягайла з Ядвігою. **Руські і литовські літописці** тут замість Вільгельма Австрійського називають якогось Фрідріха Поморського, якого насправді не існувало (2, 72 – 73)	М. С.: Длугош, Меховський, Кромер	М. С. тут критикує версію, подану в Лит1Л (більше таких літописів невідомо)
28	Напад Андрія Ольгердовича на Полоцьк (2, 75 – 76)	ППВ, 62	М. С. подає тут багато вигаданих подробиць
29	Святослав Смоленський змовляється з Андрієм про похід до Вітебська і Орші (2, 76)	ППВ, 63	
30	Святослав був жорстоким, як Нерон Римський, Камбіз Перський та Ірод (2, 76)	ППВ, 64	Але у ППВ стоять Антіох і Юліан!
31	Війна за Мстиславль (2, 77 – 78)	ППВ, 65 – 69	Багато подробиць ППВ тут пропущено
32	Коли Скиргайло поїхав до Полоцька, Вітовт зробив невдалу спробу захопити Вільно (2, 83 – 84)	ППВ, 71	

33	Далі М. С. дуже широко і плутано оповідає про боротьбу Вітовта за Вільно, і подробиці, запозичені з ППВ, губляться у загальній масі інших відомостей і фантазій (2, 84 – 93)	М. С.: Длугош, Меховський, Кромер, Ваповський, Юстін	
34	Шлюб кн. Василя Дмитровича з Софією Вітовтівною (2, 94)	ППВ, 82 – 85	Подано зі значними скороченнями

Ми бачимо, що аналіз ППВ не дає нам нових вказівок на літописи, якими користувався Стрийковський, хоча дає багато корисного для розуміння його методу (чого варто одне тільки подвоєння історії з деревом св. хреста!).

Діяння Вітовта

Подивимось тепер, що Стрийковський запозичив із «Діянь Вітовта».

№	Епізод (том, сторінка за виданням 1846 р.)	Джерело (скорочення, епізод); *М.С.:* – джерела, вказані у тексті хроніки	Примітки
1	**Литовські літописці** на цьому місці не згадують про суперечки Вітовта і Скиргайла, але пишуть, що Вітовт схопив непослушного Корибута (2, 98)	ДВ, 1 – 5	
2	Книга 14, розділ 2: Про битву Вітовта з Корибутом, про відняття Києва від Володимира, про смерть Скиргайла і про захоплення Коріатовича на Поділлі та опанування подільських замків Вітовтом (2, 100 – 105)	ДВ	З масою подробиць, вигаданих М. С.
3	Битва Вітовта з Корибутом сталась на Недокудові (2, 101)	ДВ, 3	Така помилкова назва стоїть тільки у Віт1Л та Віт4Л, в усіх інших списках, включаючи Лит1Л – Докудово
4	Длугош написав, що Скиргайла забили піддані у Вишгороді; але **літописці литовські й руські**, Ваповський, Кромер і Меховський пишуть, що його	ДВ, 29	[1]

	отруїв київський ігумен (2, 103)		
5	Вітовт віддав Київ князю Івану Ольгимонтовичу (2, 104)	ДВ, 35	
6	Вітовт пішов на князя Федора Коріатовича, який вибився з підданства (2, 104)	ППЗ, 29	Стилізація найбільш подібна до Віт6Л або залежних від нього ЛитЛ (не Лит1Л)
7	Вітовт здобув Кам'янець, схопив Федора Коріатовича і ув'язнив його у Вільно (2, 104)		Вигадка М. С., всупереч усім спискам ППЗ
8	Було два Федора Коріатовича: першого вигнав з Поділля Ольгерд в 1339 р., і він помер на Угорщині в 1340 р.; а другого схопив Вітовт в 1395 р. (2, 104)	ППЗ, 31	У такий спосіб М. С. намагався поєднати суперечливі версії.
9	Всі **старі руські й литовські літописці** пишуть, що Ягайло випросив Поділля у Вітовта і надав Спитку (2, 105)	ППЗ, 52	
10	Але Кромер пише, що Поділля завоював король Казимир (2, 105 – 106)	М. С.: Кромер, Длугош, Меховський	
11	**Литовський літописці** згідні в тому, що старосту Довгірда забито (2, 106)	ППЗ, 62	*Забили* – так у Віт6Л і залежних від нього ЛитЛ (не Лит1Л)
12	Після смерті княгині Ульяни Ягайло надав Вітебськ Федору Весні (2, 108)	ДВ, 6, 7	
13	Свитригайло захопив Вітебськ і убив Федора (2, 108)	ДВ, 9	Подробиці смерті Федора – вигадка М. С.
14	Ягайло посилає до Вітовта, аби той помстився (2, 108 – 109)	ДВ, 10	
15	Вітовт здобуває Оршу	ДВ, 13	
16	і примушує до покірності друцьких князів	ДВ, 12	
17	Вітовт обложив Вітебськ	ДВ, 14	
18	На службу до Вітовта прийшов кн. Юрій Святославич Смоленський	ДВ, 15	
19	Вітовт здобув Вітебськ і	ДВ, 16	Арешт Свитригайла – то

	схопив Свитригайла		власний здогад М. С.
20	Ягайло послав Свитригайла до ув'язнення в Кременець, але Меховський каже, що то Вітовт зробив	М.С.: Меховський	
21	В 1418 р. у Велику **п'ятницю** Свитригайло з допомогою русинів забив кременецького старосту Конрада і утік до **волохів** (2, 109)	Вставка з Біл0Л, 15	Виділено відмінності від оповідання Біл0Л; джерелом могли бути **Віт4Л**, Віт6Л або списки Лит0Л (не Лит1Л). П'ятницю (замість четверга) ми бачимо у Длугоша [Jana Długosza Roczniki czyli kroniki sławnego królestwa Polskiego. – Warszawa: 2009, ks. 11, 1413 – 1430, s. 89], але там Свитригайло тікає до Угорщини
22	Вітовт вигнав непокірного князя Юрія зі Смоленська і Юрій утік до Олега Рязанського (2, 110)	Вставка з Біл0Л, 2	Цей епізод є тільки у БілЛ та **Віт4Л**; у М. С. сильно перефразовано
23	Вітовт віддав Смоленськ кн. Глібу Святославичу (2, 110)	ДВ, 37	
24	А **інші літописці** свідчать, що Вітовт віддав кн. Юрію Заслав на Волині (2, 110)	ДВ, 38	Правильно тільки у Віт4Л та Лит1Л – Рославль; помилкове *Заслав* – у Віт6Л, Лит4Л, Лит5Л; так що тут справді використано інший літопис, ніж в епізодах 22, 23
25	Кн. Гліб був непослушним Вітовту (2, 110)	ДВ, 39	
26	І Вітовт захопив його хитрістю: зібравши військо, пустив вість, що іде на заволзького царя Тамерлана (якого літописці звуть Темір-Куцем, а московські хроніки і Герберштейн – Темір-Аксаком), викликав зі Смоленська Гліба і схопив його,	Вставка з Біл0Л, 2	Це є тільки у **Віт4Л**
27	але потім дав Глібу Полоний (2, 110)	ДВ, 42	
28	У Смоленськ Вітовт призначив намісником князя	ДВ, 41	Це є тільки у **Віт4Л**

	Ямунта Василя Борейковича (2, 111)		
29	А князь Юрій Святославич був на той час у князя Олега Рязанського (2, 111)	Вставка з Біл0Л, 2	Повтор епізоду 22
30	Вітовт послав кн. Семена Лінгвеновича Мстиславського на Олега (2, 111)	ДВ, 43	В Лит1Л правильно: *Семена-Лінгвена*; в інших списках ЛитЛ помилково *Семена Лынковича*, з них узято
31	Вітовт посилає свого гетьмана Ольгерда за Дон, і він побив 3 татарських цариків – Кримського Кіркельського і Манкопського	М. С.: Кромер [2] ППЗ, 0 – 1	Фантазія М. С. на тему ППЗ → Кромера
32	Князь Василь Московський приїхав до Вітовта до Смоленська. Подарунки, повернення Вітовта до Литви (2, 111)	ДВ, 46 – 48	Тут М. С. вигадав, що вони змовлялись проти Тамерлана або Темір-Кутла

1. «Sub ea autem state dux Skirgiello (ut fertur) **toxico mortus est**» [*Maciej z Miechowa* Chronica Polonorv[m]. – Kraków: 1519, fol. 273].

У Каповського [*Wapowski B.* Dzieje Korony Polskiéj i Wielkiego Księstwa Litewskiego od roku 1380 do 1535. / Malinowski M. Tł. – Wilno : T. Glücksberg, 1847, t. 1] я цього місця не знайшов, можливо, польський переклад скорочений.

2. «Татар потім **нібито** Вітовтів гетьман, **князь** Ольгерд побив і 3 їх цариків убив, яків Поділля щорічно данину платило» [Kronika polska Marcina Kromera biskupa warmińskiego. – Sanok : 1857, s. 738]. Маємо запозичення з ППВ в редакції Віт6Л – Лит4Л, але Ольгерд тут залишається *князем*. Однак Кромер підозрював тут плутанину (як тепер видно, цілком слушно), тому *нібито*.

Найважливіший результат наших спостережень – виразні сліди використання Віт4Л. Цей або подібний літопис був у розпорядження Стрийковського (окрім Лит1Л та якогось списку Лит0Л). Це вже третій літопис, ним використаний.

Також бачимо, що Стрийковський намагався синхронізувати звістки своїх літописних джерел із польськими хроніками, звести до однієї купи звістки про Смоленськ, вставити на своє місце в хронологічному ряду похід Вітовта на Поділля. Але при такій перекомпоновці «Діяння» втрачають свою найціннішу рису – внутрішню відносну хронологію, якої не можуть заступити інші джерела.

Події кін. 14 – 1 пол. 15 ст.

1. Походи Вітовта проти татар Стрийковський оповідає віршами на підставі улюбленої ним трійці авторів (Кромер, Длугош, Меховський – 2, 112 – 117). Для переліку загиблих у битві використано літописну «Повість про битву на Ворсклі», а саме редакцію Лит1Л (Іван **Скіндер** та Федір Патрикійович **Вольський** є тільки в цьому списку).

2. Далі Стрийковський описує за польськими хроніками угоду 1401 року. До цієї події він прив'язує оповідання Лит1Л про переговори Вітовта з Ягайлом у Перемишлі (2, 118). Він пише у множині: «Літописці руські й литовські», але цей сюжет є тільки в Лит1Л, тому множина згадках про літописи у Стрийковського не має докладного значення. Мабуть, він уявляв собі справу так, що кожен літопис писало послідовно кілька людей.

3. Наступне запозичення – кн. Юрій Святославич відвоював Смоленськ (з датою 6909, а згідно Кромера – 1403 рік; 2, 120). Оповідання з такою датою і подібним складом подробиць є тільки у Віт4Л та Лит5Л, приймаємо запозичення із Віт4Л, оскільки його уже було використано вище.

Оповідання про останню смоленську кампанію (1404 року) ні в «білоруських», ані у «литовських» літописах нема, тому про те, що Вітовт вигнав Юрія і перебрав Смоленськ, М. С. писав у загальних рисах. Він написав, що князь Юрій утік до Угорщини, служив королю Сигізмунду і там був застрелений під якимось замком. Все це запозичено із Длугоша [Jana Długosza Roczniki czyli kroniki sławnego królestwa Polskiego. – Warszawa: 2009, ks. 10, 1370 – 1405, s. 328], тільки Длугош показав ще більшу «компетентність», назвавши смоленського князя **Василем**, а Стрийковський змінив його на **Юрія**. Прогрес!

4. Під 1405 роком М. С. віршем описує вигаданий ним похід Ягайла на Поділля, під час якого король узяв Кам'янець (2, 121 – 122). Ані літописи ніже Длугош тут ні при чому, а я це згадую, щоб показати «компетентність» Стрийковського.

5. Наступне запозичення з Лит1Л – описана віршем війна Вітовта з князем Василем Московським, датована 1406 роком (2, 122 – 123), із запозиченням характерних деталей – севрюків, двох бобрів, Андрія Немирі, границі по Угрі. У Длугоша [Jana Długosza Roczniki czyli kroniki sławnego królestwa Polskiego. – Warszawa: 2009, ks. 10-11, 1406 – 1412, s. 19] узято тільки дату – 1406 рік, інших подробиць тут нема.

Продовження цієї війни в 1407 – 1408 рр. (2, 123 – 124) описано за Меховським і Кромером, в літописах нічого цього нема.

6. Грюнвальдська битва 1410 р. описана віршем (2, 128 – 139) за Длугошем і Кромером, але не без слідів Лит1Л. Так, за цього літопису прибули на поле битви литовські полководці Іван Жедевид та Ян Гаштольд (2, 130).

7. Наступні сліди використання Лит1Л ми маємо під 1414 роком, під яким М. С. довільно поставив своє «Завоювання Великого Новгорода і Пскова Вітовтом» (2, 150 – 151). Тут ми бачимо повторення таких характерних помилок Лит1Л, як облога псковського пригорода Порхова, котра тривала 6 місяців, деталі в описі данини, імена намісників Юрія Носа та Семена Гольшанського.

8. Звістка 1416 р. про напад татар на Київ (2, 154) запозичена з Віт4Л. Вона є в інших списках, але тільки у Віт4Л вказано рік події, котрий М. С. перевів в дату від Різдва Христового без звичний для нього в таких випадках помилок. Едігея літописи тут не згадують, це – запозичення із Длугоша [Jana Długosza Roczniki czyli kroniki sławnego królestwa Polskiego. – Warszawa: 2009, ks. 11, 1413 – 1430, s. 67].

9. Нова згадка про утечу Свитригайла із Кременця (1418 р., 2, 155), скорочує те, що М. С. вже був сказав раніше.

10. Оповідання, як Вітовт призначав татарських царів, М. С. подає віршами, а потім і прозою під 1418 та 1419 роками (2, 156 – 158). Його джерела – Меховський, Длугош, Ваповський. Після союзного Вітовту Зеледін-Солтана був ворожий Керім-Берди; його Вітовт замінив на сина Тохтамиша – Бетсубулу. Керім-Берди його розбив, а його брат Єрем-Ферден утік до Литви. Вітовт відправив його до Орди з *маршалком Радзівілом*, і Єрем-Ферден переміг та убив Керім-Берди.

Все це – ампліфікація на тему Длугоша [Jana Długosza Roczniki czyli kroniki sławnego królestwa Polskiego. – Warszawa: 2009, ks. 11, 1413 – 1430, s. 93], у якого, однак, не було ніякого *Радзівіла*. Для нас не становить ніякої загадки, звідки узявся цей останній – з Лит1Л, де Радзівіл виступає в тому самому чині маршалка і в тій самій ролі – супроводити претендента на татарський престол. Тільки в Лит1Л його відправляє Казимир супроводжувати Хаджі-Гірея, от і вся різниця.

Отже, ніяких слідів використання «Похвали Вітовту» в цьому епізоді нема, М. С. дає тільки загальну згадку, що літописи руські й литовські ясно свідчать – Литва призначала царів заволзьких, а потім перекопських (2, 157).

11. Оповідання про шлюб Ягайла із Софією поставлено у М. С. правильно – під 1422 роком (2, 159 – 160). Джерелом тут М. с. зазначив Меховського (fol. 258) і Ваповського, Длугоша, Кромера і Герборта. В обох виданнях Меховського – 1519 та 1521 років ця звістка справді стоїть на тій самій 285-й сторінці (яка в обох виданнях виглядає цілком подібно), так що на цьому прикладі ми не можемо визначити, яким саме виданням Меховського користувався М. С.

При цій нагоді М. С. зауважив, що в десяти (!) інших литовських і руських літописах дата помилкова – 1405 р., а Софія помилково названо дочкою Андрія Ольгимонтовича Гольшанського, тоді як насправді її батько – Андрій Іванович Гольшанський. Помилка з іменем батька справді притаманна Лит1Л, як ми вже відзначали вище; але дати – 1405 рік – в Лит1Л нема. Мабуть, вона була в якомусь з дев'яти інших списків (чи справді їх було дев'ять? Є така риторична фігура – гіпербола, і Стрийковський умів нею користатись…).

12. Луцький з'їзд М. С. правильно датував 1429 роком (2, 168 – 170) і описав в основному за Длугошем, але не утримався від того, щоб не додати до числа учасників («як літописці свідчать») Василя Московського й інших учасників з'їзду 1430 р. Але перелік розширено й доповнено і складно сказати, чи тут відправною точкою був Лит1Л, чи якийсь інший список ППВ-3.

Коли М. С. пише про 700 діжок меду – тут ми уже впевнені, що це запозичено із Лит1Л. І 700 волів та ялівок – звідти ж. А от баранів – тільки по 400, а зубрів, лосів і диких свиней – по 100 (це вже із ППВ-3).

Отже, нічого нового в плані джерел цей епізод нам не дає, але варто відзначити, що найбільш викличний епізод Лит1Л – про худородність польської шляхти у порівнянні із литовською – Стрийковський не використав.

13. Стрийковський вписав згадку «литовських літописців» про затримку литовського посольства з короною в Італії (2, 173). Ми знаємо, що це – запозичення з Лит1Л. М. С. цілком слушно вважав це повідомлення безпідставним.

Віршована похвала Вітовту (2, 175 – 176) складена за Длугошем, слідів ПВ тут немає.

14. Описуючи, як поляки захопили Поділля (2, 178 – 179), М. С. відзначив помилку «літописців руських і литовських», буцімто при цьому Довгірда забили

(між тим вони самі зазначають, що в 1440 р. він був віленським воєводою). Про загибель Довгірда писали Віт6Л і похідні від нього літописи групи Лит0Л (ППЗ, епізод 62). Про віленського воєводу сказано в Лит1Л. І тут ми не бачимо нових джерел.

Про подальшу боротьбу за Поділля М. С. пише досить обширно, і я не ставив собі за мету вишукувати там уламки оповідання Лит1Л, бо і без того нам ясно, що М. С. використав цей список.

15. Досить обширно розповідає М. С. про боротьбу Свитригайла із Сигізмундом, і тут ми можемо вказати тільки окремі уламки ППС: 8 000 поляків у битві під Вількоміром (2, 195) – число співпадає з Лит5Л – Лит7Л, а дата битви – на св. Симона, як у Лит4Л. Всі ці уламки надто випадкові, щоб можна було говорити про якесь запозичення із ППС.

16. Досить тісно слідує за Лит1Л оповідання М. С. про вбивство Сигізмунда Кейстутовича (2, 202 – 204), розширене, проте, ще й власними фантазіями Стрийковського.

Так само за Лит1Л описано смоленське повстання 1440 р. (2, 208 – 209), включаючи таку характерну вигадку Лит1Л, як утеча кн. Юрія Лінгвеновича до Новгорода.

Оповідання про війну з Москвою (2, 210 – 211) має тільки слабкі сліди походження від Лит1Л, які тонуть у вигадках Стрийковського. Так, війна помилково датована 1442 роком, вигадано литовських полководців Станіслава Кішку, Зеновича і двох Радзівілів, і так далі.

Із Лит1Л запозичено оповідання про змову Михайлушка Сигізмундовича на Казимира (2, 211 – 212). Далі я не бачу сенсу слідкувати за цитатами з Лит1Л, бо ми й так добре пересвідчилися – Стрийковський використав цей літопис як основний із групи «літописців литовських і руських».

Чи використав Стрийковський «Літопис короля Сигізмунда»? Може, що й використав, принаймні перелік полонених у битві під Оршею (2, 384) виглядав дещо перекомпонованим та зіпсованим переліком, який ми бачили в ЛКС-1 (Лит7Л) та ЛКС-2 (Лит5Л, Лит6Л).

Оповідання про Барбару Радзівіл (2, 401 – 403) виглядає скороченням ЛКС-2, зокрема, згадано про пасквілі на короля (ЛКС-2, епізод 113, наявний тільки в Лит5Л). Але ЛКС-2, який дійшов до нас, є занадто пізнім твором, аби бути джерелом для Стрийковського. Це питання потребує подальшого вивчення.

Історіографія

Оскільки дослідження літописних джерел хроніки Стрийковського має певну традицію, я вважаю за доцільне розглянути відповідні твори тут, по свіжих слідах свого аналізу.

Першим розглянув цю тему І. Тихомиров (1901), який ще не мав повного набору текстів літописів. Тому його висновки були попередніми.

Олександр Рогов (1966 р.)

Рогов А.И. Русско-польские культурные связи в эпоху Возрождения : Стрыйковский и его “Хроника”. – М. : Наука, 1966 г. – 310 с.

П’ять розділів книги присвячені відповідно історіографії, біографії Стрийковського, відомостям з історії Київської Русі, відомостям з історії Великого

князівства Литовського і поширенню перекладів «Хроніки» в Росії та в Україні в 2 пол. 17 ст.

Нашої вузької теми стосується 4-й розділ, де велика увага приділена літописним джерелам Стрийковського.

О. р. помилково твердив, буцімто Лит5Л залежить від «Хроніки» (с. 124, 233).

О. р. всерйоз розглядав «походи Гедиміна» на Волинь і Київ (с. 155 – 161) і навіть знаходив, що хронологія цих «походів» у Стрийковського має підтвердження в інших джерелах. Все це безумовно помилково.

Розглядаючи розмежування володінь синів Гедиміна, яке є у Стрийковського і якого немає в літописах, О. р. припускав, що якийсь із літописів містив такі дані (с. 163). Я думаю, що це побудова самого Стрийковського.

Розглянувши докладний опис похорону Гедиміна у Стрийковського, який не має ніяких аналогів у джерелах, О. р. зазначив: «Важко припустити, що ця картина вигадана Стрийковським», і висунув гадку про фольклорне джерело (с. 165).

Тут, звичайно допоміг би хоч якийсь аналог – що у фольклорі хоч якогось народу є переказ про поховання конкретного правителя. У фольклорі закріплюються тільки ті явища, які доступні розумінню мас народу, або рідкісні надзвичайні явища. Байду скинули на гак у Царгороді – то дійсно річ, яка виходить за рамки звичайного. А що незвичайного у природній смерті старої людини, хоча б і правителя, і в його похороні у відповідності до загального звичаю? Такий типовий випадок не дає поживи для фольклору, як не дає його рецепт борщу чи галушок. Значення ж Гедиміна як політичного лідера знаходиться за межами уявлень народних мас.

Тому я думаю, що тут маємо справу саме з проявом творчої письменницької фантазії Стрийковського, яку він постійно демонстрував у своєму творі і яку О. р. систематично недооцінював.

> Особлива, але зовсім довільна робота по датуванню помітна і в тому, що Стрийковський подає дати подій часів Ольгерда навіть у тих випадках, коли в літописі Биховця, що дійшов до нас, взагалі немає ніякої дати (с. 167)

Безумовно, дати діянь Олгерда у Стрийковського нездалі, але зовсім не довільні. Навпаки, вони показують досить просту систему!

1328 р. – помер Гедимін, Євнут великим князем. Ця (помилкова) дата є опорною для хронології Стрийковського. Далі він поклав, що кожного року має щось відбуватись: один рік – одна подія. Отже:

1329 р. – Ольгерд і Кейстут скидають Євнута, Ольгерд великим князем.

1330 р. – великий похід Ольгерда на німців, після котрого Ольгерд уклав з німцями перемир’я на **два роки**, отже Стрийковський звільнив на 1331 і 1332 роки Ольгерда з німецького фронту. Відповідно до цього:

1331 р. – похід Ольгерда на південь і «битва на Синіх водах».

1332 р. – похід Ольгерда на Москву.

Чим не система? Елементарно, Ватсон! Тому даремно скаржився О. р., що дата походу на Москву узята невідомо звідки (с. 174). Мені ясно, що це – прояв системи. Умоглядної, схоластичної, довільної, але системи.

Інший вияв цієї системи вказала О. Русина [Легенда про виправу Гедиміна на Русь в оцінці В.Б.Антоновича та в пізнішій історіографії. – «Академія пам’яті професора Володимира Антоновича», К., 1994 р., с. 94] – вона відзначила, що дату

походу Гедиміна на Волинь – 1321 р. – Стрийковський вивів із дати походу Гедиміна на німців (1320 р.). Таким чином, система Стрийковського поповнюється ще одним алгоритмом: після походу литовського князя на німців має відбутись його похід кудись на південь.

Стрийковський датував смерть Ольгерда 1381 р. (за Меховським), а не 1377 р. (Лит1Л, Лит5Л, Лит6Л). О. р. звідси зробив далекосяжний висновок: «Літописець Биховця був відомий Стрийковському в інакшому вигляді, аніж дійшов до нас» (с. 187). Даний епізод не дає для такого твердження жодних підстав. Стрийковський міг узяти щось з одного джерела і не зробити застереження, що в іншому джерелі це подано інакше. Він подекуди робив такі застереження, і тому могла скластись помилкова думка, що він це робив постійно. Але якби він це робив справді постійно, його твір став би просто передруком його джерел, а не компіляцією.

Таку саму логічну помилку бачимо у О. р. при аналізі переліку загиблих на Ворсклі, висновуючи – «бачимо ще одну ознаку того, що літописець Биховця в тому вигляді, в якому він дійшов до нас, не був відомий Стрийковському» (с. 200). Насправді цей перелік у Стрийковського системно повторює особливості (помилки) саме Лит1Л.

Даремно О. р. вигадав «смоленського намісника Явнута Борейковича» (с. 197), якого нема ані в літописах, ані у Стрийковського.

О. р. слушно зазначив, що Стрийковський не скористався жодним московським літописом (с. 199, 225).

Чистим непорозумінням слід вважати твердження О. р., що при описі битви під Оршею Стрийковський подав відомості, яких нема у жодному з відомих у наш час літописів – зокрема, про відсилання 380 полонених у Борисів (с. 233 – 234).

Насправді в ЛКС-2 (у нас – епізод 61) зазначено, що полонених розіслали по різних замках, а оскільки король на той час перебував у Борисові (як написано кількома рядками вище), то Стрийковський зробив елементарний логічний висновок – що полонених відіслали саме до Борисова, тобто у ставку короля. Елементарно, Ватсон, і зовсім не потребує ніякого «джерела».

Бачимо в О. р. і такий курйоз, як пояснення до походу 1541 р. – в ньому брали участь «черемиси, тобто марійці» (с. 238). Черемисами або чемерисами в Україні звали осілих татар, і біля Бара є навіть село Чемериси. А от марійців якраз і не було.

Висновки, які зробив О. р. зі своїх спостережень, такі: Стрийковський використав літопис типу Лит1Л (слушно) та літопис типу Лит3Л або Лит6Л (помилково); він не використав літописи типу Супрасльського або Уваровського (слушно щодо Біл0Л, помилково щодо Віт4Л) (с. 249).

Систематичною методичною помилкою О. р. слід вважати його надмірну схильність відкривати «нове, невідоме нам джерело» на кожному місці, де Стрийковський відходить від дослівного цитування своїх джерел. Той факт, що Стрийковський – талановитий письменник, який дуже легко перефразовував виклад джерел, майстерно стилізував свої фантазії під стиль джерел, нарешті, переповідав джерела віршами – геть не враховується. Між тим переважна частка зазначених екстравагантцій – це результати логічних побудов Стрийковського або його власні фантазії.

Тому О. р. постійно (помилково) твердив: Стрийковський не мав жодного із списків, які маємо ми (с. 133); в часи Стрийковського литовські літописи ще не

склались у тому вигляді, який відомий нам (с. 197); «як загальне явище можна відзначити, що літописи Стрийковського у більшій мірі відрізнялись один від одного, ніж це можна спостерігати у тих, що дійшли до нас» (с. 248 – 249).

Складається парадоксальна картина: з 15 літописів, що мав Стрийковський (серед яких О. р. добачав кільки творів типу Лит1Л), до нас не дійшов жоден, а з тих 7, що дійшли – жоден не був відомим Стрийковському. Звідси – цілком помилковий висновок О. р., що відомі нам літописи склались після написання хроніки Стрийковського.

Цього не може бути – з тієї простої причини, що цього ніяк бути не може. Всі твори, які певно написані після Стрийковського (я розглянув Лит8Л, Йоахіма Бельського та Густинський літопис) – всі несуть виразні сліди систематичного використання Стрийковського. Натомість жоден з Лит1Л – Лит7Л не має не те що систематичних слідів, а навіть натяків на Стрийковського. Його «Хроніку» слід розглядати як поворотний пункт в історіографії Великого князівства Литовського: після її публікації скромні й бідні змістом «литовські» літописи перестали відповідати смакам публіки, і вони більше не редагувались і не поповнювались, хіба що переписувались.

В цілому Рогов провів значну роботу над з’ясуванням джерел хроніки Стрийковського, але його висновки щодо використаних ним «литовських» літописів переважно помилкові.

Микола Улащик (1985 р.)

Улащик Н. Н. Введение в изучение белорусско-литовского летописания. – М. : Наука, 1985 г. – 262 с.

Третя глава присвячена літописним джерелам М. Стрийковського. Великим плюсом є використання, окрім хроніки, твору «Про початки народу литовського», а великим недоліком – повне ігнорування «Гінця цноти», хоча він і був надрукований в 1846 р. разом із хронікою.

Сліди давніх літописів М. У. думав шукати, окрім Длугоша і Стрийковського, також у Меховського та М. Бельського (с. 82). За сто років від І. Тихомирова всі тільки переписували це явно помилкове твердження.

Міркуючи про Берестовицький літопис, згаданий Стрийковським, М. У. вважав його чимось окремим від Лит1Л (с. 93). Згадки Стрийковського не дають можливості уявити склад Берестовицького літопису, тому всі міркування на тему його подібності чи неподібності до інших текстів я вважаю непотрібною схоластикою. Зайвим є і припущення про спільний протограф Берестовицького літопису та Лит1Л (с. 94).

Зовсім незрозумілі мені «розходження між Іпатіївським літописом, з одного боку, хронікою Стрийковського, хронікою Литовською і Жмойтської та Тобольським хронографом – з другого» (с. 97). Лит8Л – це переклад Стрийковського, а Тобольський хронограф – один зі списків Лит8Л. Який сенс був порівнювати їх з ГВЛ? Так само невдало випало у М. У. порівняння звісток про синів Ольгерда (с. 112) – Стрийковський порівнюється з Лит8Л та Лит1Л, і може виникнути думка, що М. У. вважав Лит8Л джерелом Стрийковського.

Те, що в Лит1Л про Міндовга розказано ясніше, ніж у ГВЛ (с. 98), нітрохи не свідчить про наявність якогось іншого джерела, а тільки про те, що автор Лит1Л намагався розібратись у тексті ГВЛ (дійсно часто дуже темному) і виклав його так,

як зрозумів. З тим самим успіхом можна було би припускати наявність «особливого джерела» у Л. Є. Махновця, бо його переклад ГВЛ незрівнянно ясніший за оригінал.

Аналізуючи оповідання по дерево св. хреста (с. 104 – 105), М. У. нічого не сказав ані про його джерело – Длугоша, ані про подвоєння цього оповідання (як ми бачили вище).

Невдало викладено з'їзд 1429 р. в Луцьку – літописи, які згадував тут М. У. (с. 127), справді писали про приїзд московського князя туди (ПВ-3), але це ж вони брехали! Варто було подати застереження, а то виходить, що сам Улащик вірив у візит московського князя до Луцька (який помилково названий у нього Василем **Івановичем**, с. 127).

В цілому цей розділ мало вносить позитивного у дослідження теми – постійні посилання на Лит8Л тільки заплутують справу.

Проведений мною аналіз використання літописів у Стрийковського заперечує більшість висновків попередніх дослідників і тому не був зайвим. Остаточне з'ясування цього питання вимагає повного розбору «Хроніки» на складники, що є завданням майбутніх досліджень.

Хроніка Литовська і Жмойтська (1588 р.)

У повищому аналізі «литовських» літописів ми ніде не згадували і не використали Лит8Л, і тепер настав час про нього поговорити. Після прочитання «Хроніки» Стрийковського виявилось, що говорити багато і не треба: Лит8Л є дуже нездалим скороченим руським перекладом цієї хроніки (ХС).

1. За зразком давніших «литовських» літописів відкинуто весь початок ХС, аж до початку БПЛ. На залежність від ХС вказують такі характерні деталі як дві версії походження Палемона [ПСРЛ, 1975 г., т. 32, с. 15, 16 – далі тільки сторінки за цим виданням], «Міндовг, Вітень і Гедимін скинули руське ярмо» (с. 17). На с. 45 міститься пряме посилання: «О том Стрийковський, лист 477».

2. Скорочення полягають у відкиданні всього «наукового апарату» Стрийковського і значної частини епізодів, які не стосуються історії Литви.

3. Нездалість перекладу видна з таких місць як «Мстислав **Слуцький**» (с. 21) замість *Луцький*, твердження, що Кейстута убили у Варшаві (с. 64), що Скригайло був охрещений як Костянтин (с. 71) – список таких шедеврів можна продовжувати.

4. Якусь хворобливу безпорадність автор перекладу показує у хронології, відмінній від Стрийковського. Проголошення Ягайла великим князем литовським датовано 1392 роком (с. 63) замість 1387, польським королем – 1396 (с. 65) замість 1387, війна за Мстиславль датована 1397 роком (с. 66) замість 1386, облога Городна – 1399 роком (с. 67) замість 1390 – і так до самого кінця. Навіть останній запис – коронація Сигізмунда 3-го – датований 1588 роком (с. 127) замість 1587.

5. Самодіяльність автора Лит8Л, його намагання «збагатити» і «покращити» текст – безпорадні і бездарні. Наприклад, в БПЛ згадано за князя Сперу, від якого отримало назву озеро Спера. В Лит8Л читаємо, що в тому озері колись спіймали велику рибу з одним пером, яка мала у довжину 5 ліктів (с. 17). Отак «поліпшено» пояснення назви озера. Така сама вигадка – смерть Фоми Ізуфова (с. 71), і багато інших.

6. Єдина значна вставка у текст Стрийковського – це «Сказання про Мамаєве побоїще» (с. 45 – 60) у його найпізнішій і найгіршій «Ольгердовій» редакції [ПСРЛ, 1959 р., т. 26, с. 328 – 341; також окремий список РНБ Q.IV.22]. Але автору Лит8Л мало було тих неоковирностей, які нагороджені в цій редакції – він датував битву 1371-м роком. Треба ж щось своє внести!

7. Переклад зі Стрийковського продовжується до с. 88. Починаючи від звістки про ремонт великої церкви у Києво-Печерському монастирі, текст Лит8Л уже не слідує так тісно за Стрийковським, хоча залежність, мабуть, зберігається. Я не вважав за потрібне для моєї теми її простежувати далі.

8. Отже, в Лит8Л не використано ніяких «литовських» літописів, а тільки Стрийковського. Відповідно до цього і до зроблених вище спостережень і значення цього твору ми можемо визначити як нікчемне «історичне джерело», котре до того ж позбавлене художнього таланту Стрийковського. Повний занепад традиції «литовського» літописання краще показати не можна. Не дивно, що виходити з таким «товаром» проти Стрийковського було неможливо, і природно, що Лит8Л не мала ніякого впливу на подальшу історіографію.

Хроніка Й. Бельського (1597 р.)

Я зовсім не збирався писати цей розділ, але мене збаламутили «історики». У Сушицького я вичитав: «Тихомиров встановив, що М. Бельський значно більше користувався литовськими літописами, запозичивши з них більш як 40 звісток» [*Сушицький Т.* Західноруські літописи як пам’ятки літератури. – К. : ВУАН, 1930 р., с. 33].

Дивлюсь Тихомирова: «Говорячи про смерть Параскеви, Бельський знову посилається на руські хроніки (Бел., 1, 256)» [*Тихомиров И.А.* О составе западнорусских, так называемых литовских летописей. – Журнал Министерства народного просвещения, 1901 г., № 5, с. 81].

Що за оказія, думаю. Я ж вважав, що знаю все про «литовські» літописи, а тут вчені пишуть мені, що я знаю тільки те, що я нічого не знаю.

Повозивши пару годин мишкою по столу, я з’ясував наступне.

1. Маркс-Енгельс – то два чоловіки, а не один. Читаючи дещо з історії козацтва, я, звичайно, знав, що було **два** Бельських, але ніяк не думав, що це матиме для мене якесь практичне значення. Так от:

2. Мартин Бельський (1495 – 1575) написав «Хроніку всього світу», яка була надрукована в 1551, 1554 та 1564 роках (сучасного наукового видання немає; в 1976 р. у Варшаві зроблено факсимільний передрук видання 1564 р.).

3. Син Мартина – Йоахім Бельський (1540 – 1599) кардинально переробив твір батька, відкинувши усю першу частину мало не до половини і почавши прямо з історії Польщі. Її він переробив, доповнив і продовжив від 1551 до 1586 року. В такому вигляді твір було надруковано під назвою «Kronika polska Marcina Bielskiego nowo przez Joachima Bielskiego, syna jego, wydana» (1597).

4. Ця хроніка, в якій від Мартина лишилось небагато, а більше – від Йоахіма, була перевидана Казимиром Туровським у Саноку в 1856 році (у 3 томах) під дезорієнтуючою назвою «Kronika Marcina Bielskiego». Видання цілком нездале (починаючи від назви) і не відповідає найменшим вимогам, навіть таким скромним, які були в середині 19 ст. Але наукового перевидання нема, тож доводиться користуватись ним.

5. Мартин Бельський, ясна річ (ну, для мене ясна!), ніяких «литовських» літописів не використав. У нього є розділ «Про Литву» [Kronika wszystkiego świata. – 1551, l. 191 – 191 v.; Kronika tho iesth, Historya swiátá. – Kraków: 1564, l. 358 v. – 359], – короткий і без ніякого Палемона.

Є в нього також розділ «Рід Ягайла» [Kronika wszystkiego świata. – 1551, l. 225 і далі; Kronika tho iesth, Historya swiátá. – Kraków: 1564, l. 379 v. і далі], чесно запозичений із Длугоша, котрий, у свою чергу, використав Віт2Л, як ми уже бачили.

А где ж Мойдодыр?
Не могу вам сказать.
Позвоните по номеру 125.

6. В Йоахіма Бельського ~~Мойдодыр~~ Палемон справді є – у розділі «Про Литву» [Kronika polska Marcina Bielskiego. – Sanok : K. Pollak, 1856, t. 1, s. 251], який зазнав кардинальної переробки і не має нічного спільного з одноіменним розділом у Мартина.

І це для мене – ніяка не новина, і я можу тільки повторити свою рекомендацію – перевіряти кожен історичний твір, написаний після 1582 року, на предмет запозичень зі Стрийковського. Те, що Йоахім Бельський, працюючи над своєю хронікою в 1580-90-х роках, скористався найновішою на той час літературою – цілком природне і не мусить нікого дивувати.

Отже, джерело звісток Йоахіма (не Мартина!) Бельського – Стрийковський, а зазначені вище «вчені» просто не розуміли різниці між Марксом та Енгельсом і вважали їх за одну особу.

Висновок: тепер я знаю тільки те, що всі інші нічого по моїй темі не знають.

Густинський літопис (1620-і рр.)

Густинський літопис – компілятивний історичний твір, написаний в Україні в 17 ст. З його іменуванням маємо ту саму проблему, що й «литовськими» літописами – в одному рукописному збірнику міститься ГЛ1 – загальний літопис від найдавніших часів до 1597 р., і ГЛ2 – локальний літопис Густинського монастиря 17 ст. Обидва вони видані в 2003 р. [ПСРЛ, т. 40, с. 7 – 152, 153 – 169 відповідно].

Сьогодні нас цікавить ГЛ1 (сторінки – за виданням 2003 р.). Ми не ставимо собі за мету розібрати його на гвинтики, як це було зроблено з Біл0Л – ми тільки вкажемо запозичення з ЛитЛ.

Коли було написано ГЛ1? На с. 44 маємо характерне зведення дат хрещення Володимира за різними джерелами: Нестора та інших руських літописців, М. Бельського, Гваньїні, Кромера, Баронія, Стрийковського. Не забуто й за Длугоша – вказано «лист 108». Тут автор цитував видання 1615 року [Historia Polonica Ioannis Dlugossi […] In Tres Tomos Digesta Autoritate et Sumptibus Herbulti Dobromilski edita. – Dobromili, 1615, [T. 1]], в якому зазначена інформація справді знаходиться на с. 108. Отже, літопис написано після 1615 року.

Дослідники відзначають, що в ГЛ1 використано «Палінодію» З. Копистенського (1621 – 1622) [*Вілкул Т. Л.* Густинський літопис. – Енциклопедія історії України, К., 2004 р., т. 2].

Найдавніший список, покладений в основу видання 2003 р., переписав Михайло Лосицький в Густинському монастирі в 1670 році. Він був чистим

копіїстом – не додав ані слова до подій після 1597 року (та й ця стаття виглядає обірваною); на с. 147 маємо лакуну від 1515 до 1572 року – не тільки не заповнену, але навіть не відзначену при переписуванні (на арк. 165 звор. рукопису іде суцільний текст).

Отже, загальні межі часу виникнення ГЛ1 – від 1622 до 1670 років, але з огляду, що Лосицький мав уже дефектний протограф, час його виникнення треба класти ближче до початку окресленого інтервалу. Умовно, з урахуванням цих спостережень, будемо вважати ГЛ1 твором 1620-х років.

Питання, де був написаний ГЛ1, розв'язується досить впевнено за умови, що ГЛ1 справді залежить від «Палінодії» (а не використав ті самі джерела, яких у «Палінодії» використано немало, хоча б і Бароній). Якщо ця залежність підтвердиться, то можна вважати, що ГЛ1 було написано у тому ж Києво-Печерському монастирі, де зберігався єдиний рукопис «Палінодії».

Як же автор скористався зазначеними джерелами? Повторюся – я обмежую своє завдання тільки до пошуку слідів «литовських» літописів в ГЛ1. Кандидатів на роль посередників маємо двох – Гваньїні-Пашковського (1611) та Стрийковського (1582). Чи все зводиться до запозичень з цих книг, чи можна думати про використання якихось рукописів?

Складаємо, як звичайно, порівняльну таблицю (жовтим тлом виділено епізоди, в яких джерела відходять від тексту ГЛ1; **жирним** виділено те, що є в ГЛ1, а нема у джерелах):

№	ГЛ1 (сторінки за виданням 2003 р.)	Гваньїні-Пашковський, 1611 р. (сторінки за виданням 2007 р.)	Стрийковський (том, сторінка за виданням 1846 р.)
1	Палемон утік від Нерона чи Аттіли [1] (19)	302	1, 55 – 58
2	Борк, Кунос і Спера. Спера заснував замок Вількомір (19)	304	Вількомір заснував Довспрунк, не Спера (1, 85) [1a]
3	Сини Куноса – Керн та Гібут (19)	304	1, 85
4	Син Керна – Живібунт, син Гібута – Монтвіл (19)	Живібунд (304)	Живінбуд – зять, а не син Кернуса (1, 85)
5	Син Монтвіла – Вікінт. В його час прийшов Батий і спустошив Русь (19)	304	1, 219, 229
6	Живібунт послав Ердівіла Монтвіловича підкорювати Русь (19)	Ердівіл – син Живінбуда, не Монтвіла (304)	Ердівіл – син Вікінта (1, 229)
7	Ердівіл побив царя Кайдана (19)	Кердаш (305)	1, 238 – 239
8	Сини Ердівіла – Ольгимонт і Мінгайло (19)	305	На цьому місці немає Ольгимонта (1, 239)
9	Сини Мінгайла – Скирмонт і Гінвіл	305	1, 240

	(19)		
10	Гінвіл оженився з Марією Борисівною Тверською, охрестився як Юрій, княжив у Полоцьку (19)	305	1, 240
11	Борис Гінвілович побудував багато церков і монастирів (19 – 20)	305 – 306	1, 242
12	Син Бориса – Рихвалд (20)	Rechwold (305)	Rechwold (1, 242)
13	Рихвалд мав сина Гліба і дочку Параскеву, яка **7 років** жива в монастирі, пішла до Риму і там її шанують як св. Праксeду (20)	305	Критичне ставлення до Пракседи (1, 242)
14	Живібунд послав свого сина Куковойта на допомогу Скирмонту. Вони побили русь і татар (20)	На цьому місці немає Куковойта (305)	1, 242 – 243
15	Сини – князі Стройнат, Любарт, Пісімонт (20)	305	1, 248
16	Вони билися з татарами, і загинули Любарт і Пісімонт (20)	306	1, 250
17	Син Стройната – Ольгимонт (20)	306	1, 250
18	Син Ольгимонта – Рингольт (20)	Рингольт – син Гедруса (306)	1, 250
19	Син Куковойта – Утенус (20)	Утенус – не князь (308 – 309)	1, 248
20	Утенус мав сина Свінторога, **а опікуном його був Рингольт** (20)	309	1, 250
21	Рингольт побив руських князів і їх помічників – татар (20)	306 – 307	1, 251
22	Син Рингольта – Міндовг, християнин, коронований папою Інокентієм (20)	307	1, 252, 285, 288
23	Син Міндовга Войшелк скинув чернецтво, помстився над убивцями батька **і поставив князем Свінторога** (20)	308	1, 299 – 301
24	Син Свінторога – Гірмонт (20)	309	1, 308
25	Сини Гірмонта – Гілігін і Трабус (20)	Алігін і Трабус (309)	1, 312
26	Син Гілігіна – Роман (20)	–	1, 314
27	Роман мав синів Наримонта, Довмонта, Гоаса (!), Гедруса, Тройдена (20)	Вони – сини Трабуса (309)	1, 315
28	Наримонт з Довмонтом посварились	309 – 310	1, 322 – 323

	через жінку, і Довмонт утік до Пскова (20)		
29	Після смерті Наримонта князем став Тройден, його убив Довмонт (20)	310	1, 323, 327
30	Син Тройдена – чернець Ромонт убив Довмонта, і не схотів княжити, а посадив князем Вітона (!) (20)	310	1, 328 – 330
31	Вітень мав сина Гедиміна [2] (20)	2 версії (312)	2 версії (1, 354)
32	Гедимін мав 7 синів (21)	317	Інший порядок імен (1, 381)
33	Сини Ольгерда і Кейстута [3] (21)	319	2, 57 – 58
34	**1276 р.** Помер Трабус, і Наримонт відняв вінку у Довмонта. Довмонт утік до Пскова (125)	309 – 310	1, 322 – 323
35	1278 р. Син Тройдена – чернець Ромонт убив Довмонта, і не схотів княжити, а посадив князем Вітеня (125)	1278 р. (310)	1282 р. (1, 328 – 330)
36	1304 р. Гедимін побив Льва **Даниловича** Луцького і Володимира **Васильковича** Волинського (і убив його) і захопив Володимир [4] (128)	1304 р. (314)	1320 р. (1, 363)
37	1305 р. Гедимін узяв Овруч і Животів (!) у київського князя Станіслава, побив його, Льва Луцького і Романа Брянського, захопив Київ, канів, Черкаси, Путивль, Брянськ і Волинь (125)	314	1320 або 1321 р. (1, 364 – 366)
38	1305 р. Гедимін заснував Троки та Вільно (125)	1305 р. (314)	1322 р. (1, 369 – 373)
39	6870 / 1362 р. Ольгерд побив 3 цариків з їх ордами – Котлубаха, Качзея (!), Дмитра, і скинув татарську владу на Поділлі [5] (130)	–	1331 р. (2, 6 – 7)
40	Боротьба Вітовта за панування в Литві і потім його діяння (події 6889 / 1381 – 6904 / 1396 років) [6] (131)		

1. Тут автор ГЛ1 віддає перевагу добі Нерона – на тій досить очевидній підставі, що за Аттіли італійці вже були християнами.

1а. Така версія є у хроніці Йоахіма Бельського (1597 р.) [Kronika Marcina Bielskiego. – Sanok: 1856, t. 1, s. 253], але не у виданнях хроніки М. Бельського 1551, 1564 рр.

2. Обидва джерела подають дві суперечливі версії, автор ГЛ1 мовчки вибрав Стрийковського.

3. Переліки ГЛ1 не співпадають повністю з жодним із джерел, але явно ближчі до Гваньїні.

4. Тут автор ГЛ1 додав до Гваньїні по-батькові з Галицько-Волинського літопису.

5. Самостійна фантазія автора ГЛ1 на підставі кардинально скороченого Стрийковського, але з хронологією, скоригованою на роки правління Ольгерда за московськими літописами.

6. Ці події викладено у сильному скороченні, з власними нездалими здогадами автора ГЛ1 (князь Володимир Київський названий *Гедиміновичем*), які показують повну некомпетентність автора.

Підсумки наших спостережень можна підвести наступним чином:

1. Із усього запасу відомостей, які мало «литовське» літописання, до ГЛ1 включено лише БПЛ; поза тим запозичення або дублюють БПЛ, або мають випадковий характер.

2. Ніяких «литовських» літописів автор ГЛ1 не мав і не використав. Натомість він скористався творами Гваньїні-Пашковського (1611) та Стрийковського (1582), об'єднуючи їх відомості, скорочуючи оповідь і додаючи подекуди власні фантазії. Критичні зауваження, наявні в обох джерелах, автора ГЛ1 не цікавили.

3. Зазначеними місцями не обмежується використання Гваньїні та Стрийковського в ГЛ1, але задача розібрати ГЛ1 на окремі епізоди і з'ясувати походження кожного з них – це справа майбутнього. Тільки після цього можна буде виявити оригінальні, неповторні повідомлення ГЛ1 і оцінити їх джерельну вартість. З огляду на пізній час написання твору можна припускати, що певну джерельну цінність можуть становити тільки оригінальні повідомлення від 1590 року (або – найширшою мірою – від лакуни, від 1572 р.).

На цьому перелік компілятивних творів, залежних від Гваньїні та Стрийковського, не вичерпується – його можна продовжити і хронікою Ф. Софоновича (1673 р.), і «Скіфською історією» А. Лизлова (1692 р.), і навіть «історичними» працями Ф. М. Шабульдо та Б. В. Черкаса.

Але розглянувши три твори, що виникли після Стрийковського, ми переконались, що в них уже нема ніяких слідів безпосереднього використання «литовських» літописів, і тому ці твори уже не становлять інтересу для дослідження цих останніх.

Вплив на сусідів

Розглянувши сліди «литовського» літописання в пізніших творах з історії Великого князівства Литовського і простеживши вплив на це літописання з боку великоруських та польських творів, природно задати питання – чи був зворотній вплив «литовських» літописів на російські та польські?

Московсько-тверський літопис (1411 р.)

Софійський 1-й літопис старшого ізводу (1418 р.)

Хроніка Длугоша (1470-і роки)

Новгородський літопис Дубровського (1539 р.)

Висновки

Розшукуючи сліди «литовських» літописів в історіографії сусідніх країн, ми бачили, що досить виразний слід лишила одна тільки «Повість про Вітовта». Слідів інших частин «Вітовтового» літопису немає, так само як немає і слідів «білоруського» літопису – вони побутували тільки у Великому князівстві Литовському, і не виходили за його межі.

Не видно впливу на сусідів також і «литовського» літопису, зокрема, його найхарактернішої частини – «Баснословного початку Литви». Тут природним поясненням може бути відносно пізнє виникнення текстів такого типу. В 1560-х роках зусиллями царя Івана Грозного московське літописання було знищене, і просто вже не було кому цікавитись творами їх литовських сучасників. Для польської історіографії непереборним бар'єром була руська мова літописів, тому цікавість до теми задовольняли латинський твір Гваньїні і польський – Стрийковського.

Московсько-тверський літопис (1411 р.)

Ранні великоруські (московські та новгородські) літописи, створені у 1 пол. 15 ст., не знають ніякого литовського князя Вітеня, а про Гедиміна згадують лише у зв'язку з весіллям московського княжича Семена Івановича з його дочкою. Запис про смерть Гедиміна з'являється вперше в Никонівському літописі (1520), і він є подвоєнням даних, узятих із запису про смерть Ольгерда.

Про Ольгерда ці літописи повідомляють досить часто, але в Литві ніякого поняття про ці діяння Ольгерда не мали. Один тільки епізод скинення з престолу Євнута відображено як у ППВ, так і в СимЛ, але це – незалежні оповідання про одну подію.

У збережених фрагментах московського Троїцького літопису (1408) смерть Ольгерда не відзначена. Першим таким твором виступає Московсько-Тверський літопис (1411 р.).

Цей літопис зберігся у двох майже ідентичних списках у складі Рогозького літописця (ПСРЛ, 15) та Симеонівського літопису (ПСРЛ, 18). Він охоплює події від 1375 до 1411 років із характерною механічною втратою тексту за 1403 – 1408 роки (в СимЛ лакуна заповнена текстом МЗ1492, а в РогЛ – нічим не заповнена). Ці тексти дуже близькі, розрізняються буквально декількома словами (наприклад, різні списки Н4Л розходяться між собою значно більше).

Тому, на мою думку, не може бути сумніву, що обидва списки походять з одного (уже дефектного) протографа, який ми і будемо називати Московсько-Тверським літописом (МТЛ). Особливістю стилю цього літопису є густе насичення його обширними повістями, котрі часто мають власну хронологію (повість про митрополита Олексія) або виходять за рамки одного року (повість про Митяя).

Літопис почав писатись у Москві і висвітлює політичні події з московської дзвіниці; тільки від останніх років 14 ст. він переносить увагу на Твер і тверські події. Звідси – його назва. Російські дослідники літописів вважають його тверською обробкою Троїцького літопису, не виділяючи як окремий твір.

1. Під 1377 роком, з нагоди смерті Ольгерда, в МТЛ міститься коротка повість про події у Литві, яка показує виразну залежність від ППВ. Тут дано перелік синів Гедиміна (отже, згадуються події 1341 р.), описано могутність Ольгерда (своїми словами, незалежно від ППВ, і без натяку на існування Кейстута), згадано його 12 синів і дано перелік з 11 імен. Перед смертю Ольгерд заповідав князівство Ягайлу, який через кілька років оженився польською королівною-сиротою і став польським королем (1386 р.).

Як позитивна характеристика Ольгерда-правителя, так і йменування його «зловірним, безбожним і нечестивим» належать автору МТЛ і не мають відповідника в ППВ. Отже, ППВ використана тут досить творчо, лише як джерело фактичних відомостей. Вітовт і його династичні права ніяк не цікавили автора МТЛ.

Але співпадіння імен синів Гедиміна з ППВ виразно показує, що тут використано ППВ, а сама повість вставлена в МТЛ значно пізніше за 1377 рік, мабуть при компоновці літопису.

2. Під 1387 роком в МТЛ описано битву під Мстиславлем. Опис у загальних рисах співпадає з описом цієї події в ППВ, але тут названо смоленського князя Івана Олександровича, якого не знала ППВ; в свою чергу, МТЛ знає з литовських князів одного Скиргайла, а не знає нічого про його відносини до смоленських князів. Тому ми можемо вважати, що оповідання МТЛ та ППВ – незалежні.

3. МТЛ дає точну дату приїзду княжни Софії до Москви – 1 грудня 1390 р., четвер. Вона названа дочкою великого князя литовського Вітовта Кейстутовича. На той час Вітовт ще не був правителем Литви, це – його пізніший титул, і сам запис зредаговано пізніше. Залежності від ППВ тут нема.

Отже, ми можемо припустити, що список ППВ потрапив у Москву дуже рано, можливо, під час зустрічей князя Василя Дмитровича із Вітовтом у Смоленську в 1390-х роках, і одразу знайшов певне відображення у московському літописанні.

В Новгороді про ППВ нічого не знали, в Н1ЛМІ смерть Ольгерда згадана одним реченням.

Софійський 1-й літопис старшого ізводу (1418 р.)

1. В наступному московському літописі – Софійському 1-у літописі старшого ізводу (С1ЛСІ, 1418 р.) запис 1377 року про події в Литві є скороченням запису МТЛ.

2. Але оповідання про битву під Мстиславлем (тут воно датоване 6894 – 1386 роком) містить дуже виразні сліди ППВ, чого ми не бачили в МТЛ. Тут ми бачимо:

2-1. Скорочений опис жорстокостей, які чинив на війні Святослав Смоленський.

2-2. Святослав виступає у похід під час Великого поста.

2-3. Бій стався на страсному тижні (ППВ – у п'ятницю; С1ЛСІ – 14 квітня; дата помилкова, бо це число припадало на страсний тиждень тільки в 1378 та 1389 роках).

2-4. Із 5 литовських князів – учасників битви за ППВ – в С1ЛСІ названо 4.

В цьому оповіданні С1ЛСІ подає масу інших подробиць, яких нема ані в МТЛ, ані у ППВ, але слід використання ППВ – безсумнівний.

3. Про княжну Софію С1ЛСІ оповідає двічі – під 6998 роком (її перебування у Новгороді) та 6900 (весілля). Обидва записи дуже короткі, слідів ППВ немає, але названий князь Іван Ольгимонтович. Це – незалежне підтвердження повідомлення ППВ, що саме він супроводжував Софію.

Далі слідів «Вітовтового» літопису в С1ЛСІ ми не маємо, – навпаки, деякі епізоди княжіння Вітовта потрапили до ВітЛ із С1ЛСІ (через посередництво Біл0Л), зокрема, повість про битву на Ворсклі. Все ж таки С1ЛСІ підтверджує наше припущення, що ранній список ППВ потрапив у Москву і там читався й використовувався зацікавленими людьми.

Хроніка Длугоша (1470-і роки)

Славний польський хроніст Ян Длугош (1415 – 1480) у своїй хроніці використав Віт2Л. Це – ніяка не новина, на це вказав ще Антоній Прохаска, котрий відкрив і першим опублікував список Віт2Л [*Prochaska A.* Przekład ruskiego latopisca ks. Litewskiego na język laciński. – Kwartalnik historyczny, 1888, r. 2, № 2, s. 196 – 197].

Нагадаємо, що Віт2Л – це скорочений латинський переклад частини ППВ, доведений до загибелі Кейстута й утечі Вітовта до німців. Длугош розмістив його одним блоком під 1382 роком [Jana Długosza Roczniki czyli kroniki sławnego królestwa Polskiego. – Warszawa: 2009, ks. 10, 1370 – 1405, s. 122 – 134]. Длугош не знав року смерті Ольгерда (ця подія в нього взагалі не відзначена, просто після 1377 року Ольгерд зникає зі сторінок хроніки), але знав рік смерті Кейстута. Длугош також доповнив своє оповіданням переліками синів Ольгерда і Кейстута, яких не було у Віт2Л.

Коментатори видання 2009 року, які проявили дуже велику вченість, чомусь зовсім не згадали на цьому місці Віт2Л як джерело Длугоша. Через це ними допущена неточність: вони слушно відзначають, що війна Кейстута з Корибутом точилась за Новгородок Литовський, не за Новгород-Сіверський (с. 129, прим. 114), але закидають цю помилку Длугошу, тоді як він просто запозичив цю назву із Віт2Л.

Гірше того – коментатори вірять в існування Бірути (с. 126, прим. 92), котра, як ми вже пояснювали, з'являється в «історичному джерелі» через 280, якщо не 300 років після свого міфічного «шлюбу».

В подальшому викладі ніяких слідів ВітЛ у Длугоша не видно, всі події, про які згадано в обох творах, висвітлені у Длугоша інакше, ніж в ВітЛ. Тому можна з певністю говорити, що Длугош мав тільки Віт2Л, і нічого більше.

Питання, чи скористались з ВітЛ пізніші польські хроністи – Меховський, Децій, Ваповський, Кромер – я залишаю відкритим, бо і без того моя робота розтягається до нескінченості.

Новгородський літопис Дубровського (1539 р.)

Літопис, опублікований в 2004 році під дезорієнтуючою назвою «Новгородський літопис Дубровського» (НЛД) [ПСРЛ, т. 43], був написаний не колекціонером П. П. Дубровським (1754 – 1816), а невідомим на ім'я писарем з кола новгородського архієпископа Макарія (в майбутньому – московського митрополита). В основі літопису лежить Н4Л, найцінніша його частина – це записи за 16 ст. Остання подія в літописі відноситься до 1539 року.

Цей літопис дійшов до нас у єдиному списку, зробленому на початку 17 ст. в Москві, у Чудовому монастирі. Для нашої теми він цікавий явним інтересом до історії Литви, який виявлено як у тексті літопису, так і в додаткових статтях, що його супроводжують. Видавці літопису вважають, що ці додаткові статті були приєднані до літопису уже в протографі, тобто близько 1539 р., і я буду вважати їх одночасними з самим літописом.

1. Перший із записів, що стосується Литви, розбиває статтю 6827 (1319) року (с. 107 – тут і далі сторінки за виданням 2004 р.). Запис має заголовок «Родство великих князів Литовських», парадоксальну дату 6802 (1294) рік: після нашестя Батия ніякись Вітянець із роду смоленських князів утік у Жемайтію. Коли він помер, його конюший Гегименик узяв його жінку і мав з нею 7 синів (тут дещо зіпсований перелік з МТЛ). Потім цей Гегименик захопив владу і назвався великим князем литовським Гедиміном.

Зовсім подібна стаття з точно таким переліком дана в додатку, в тексті статті «Початок литовського роду» (с. 256), з датою 6826 (1318) рік, тому можна думати, що згаданий запис 6802 року – це нездало зредагований фрагмент «Сказання».

2. Уламки відомостей з історії Литви маємо у статті 6849 (1341) року: помер Гедимін, і йому наслідував Наримонт. Наримонта схопили іноплеменники, і князь Іван Данилович викупив його в Орді, і охрестив його з іменем Гліба. Через це його не прийняли на Литовське князівство, і князем став Ольгерд. Скиргайло убив свого брата Кейстута. Син Кейстута Вітовт утік до німців і убив Скиргайла та 2 його синів, і заснував Троки, і був у дружбі зі своїм дядьком Ольгердом. А Ольгерд не пив вина і захопив багато земель (с. 113 – 114).

Повна некомпетентність автора в історії Литви цілком очевидна. Незначні сліди ППВ тут безнадійно перекручені.

3. Наступний такий запис подано в статті 6858 (1350) року: Ольгерд оженився з княжною Ульяною Тверською, і мав від першої жінки 5 синів, а від Ульяни – 7 (тут їх перелік, дуже зіпсований). По довгому часі Ольгерд захворів і віддав велике княжіння сину Якову, а іншим дав уділи. Ульяна подбала, щоб його охрестили як Олександра, а потім постригли в ченці як Олексія. Ольгерда поховали у Вільні у церкві Богородиці, яку він сам збудував. Там же поховали й Ульяну (с. 117).

Це також запозичення зі статті «Початок литовського роду» (с. 256 – 257). Уявлення, буцімто Ягайло був православним, зазначено й у Віт7Л – іншому московському творі цього ж часу.

Пізніше уявлення, що Ольгерд був православним, поширилось і в Литві, і Стрийковський написав про дві церкви, збудовані Ольгердом у Вітебську. Але це – тільки загальне уявлення, текстуальної залежності від цього оповідання НЛД нема.

4. Під 6885 (1377) роком маємо запозичене з МТЛ оповідання про смерть Ольгерда (с. 129), але тут перелік синів Гедиміна дано такий, як в епізоді 1, тобто зіпсований. Ольгерд дав велике княжіння сину Ягайлу. Яків, син Ольгерда, впав у латинську прелесть і був названий Алайло (!). Вітовт був у великій приязні з Агайлом (!) [прецінь уламок ППВ!], і коли Ягайло став польським королем, він залишив у Вільні Вітовта. Потім ще раз згадано Вітянця й Гегиманика.

І от із такого «авторитетного» і «компетентного» «джерела» «історики» виводять, що Ягайло був православним і мав ім’я Яків. Бий їх сила божа! Кожне слово у них треба брати в лапки, щоб показати, що все це – неправда.

5. Під 6894 (1386) роком записано оповідання про битву під Мстиславлем (с. 143 – 144), акуратно переписане із С1ЛСІ, без будь-яких додаткових фантазій.

6. Під 6948 (1440) роком коротко згадана загибель Сигізмунда Кейстутовича і повстання у Смоленську (с. 178), але текстуальної залежності від Смоленського літопису тут немає.

7. До літопису додано статтю «Початок литовського роду» (с. 256 – 257), яка – ми уже бачили – була вставлена і в основний текст. Ця стаття, в свою чергу, має риси спорідненості зі статтею «Початок володарів литовських» із Воскресенського літопису [ПСРЛ, 1856 р., т. 7, с. 253 – 256]. Але дослідження цих статей і їх зв’язків, на мій погляд, належить скоріше до російської генеалогії, ніж до «литовського» літописання.

Жертвою містифікації цього московського барона Мюнхаузена став і автор НЛД, який прийняв цю статтю не за пізню нездалу вигадку, а за авторитетне джерело.

8. Ще одна стаття під назвою «Литовському роду починок» дана на с. 265 – 269. Це – не що більше, як список «Повісті про Вітовта», переписаний досить акуратно і без додаткових фантазій, хіба що з деякими описками (*Люторт* замість *Любарт*, *Пенеск* замість *Пінськ*; гонець застав Ольгерда у *Кракові* замість *Крева*, *Войнило* замість *Войдило*; остродський комтур Гунштин став островським купцем Гнупином, і так далі).

В епізоді 68 маємо характерне для Віт5Л читання «на хресному тижні у п’ятницю»; але іншої характерної помилки списку Віт5Л – *Семена Гугнивого* (епізод 67) ми не бачимо, стоїть правильне *Семен Лугвен*. В епізоді 73 маємо назву містечка *Веишкушки* (найбільш подібне у Віт3Л – *Веищушки*; у Віт5Л зовсім помилково *Икшишки*). В епізоді 76 названий Василь Костянтинович (як у Віт1Л, Віт5Л – тоді як в інших списках помилково Гліб Костянтинович). В епізоді 80 помилково названо Скиргайла (як у Віт3Л, Віт4Л, Віт6Л), тоді як в Віт1Л та Віт5Л правильно – Коригайла. В епізоді 83 місто названо Даньском (як у Віт1Л, Віт3Л). Починаючи з цього епізоду, виклад скорочено і завершено словом «Амінь» (замість «була земля рада»).

Таким чином, список НЛД не можна вивести від жодного з відомих списків ВітЛ, оскільки він містить індивідуальні читання як спільні, так і відмінні від кожного списку (хіба графічно-аналітичний метод тут щось допоможе).

Проте важливішим для нашої теми є інше: даний список підтверджує моє припущення, що «Повість про Вітовта» побутувала як окремий твір. Список НЛД

закінчується саме на тому місці, де, за моїми міркуваннями, закінчувалась ППВ. (Можливо, читачу буде цікаво знати, що я виділив ППВ як самостійний твір лише на підставі «литовських» літописів, а на список НЛД надибав значно пізніше).

Це, в свою чергу, подає надію відшукати інші автономні списки ППВ. Так, видавці НЛД зазначили, що існують ще 3 збірники статей, близьких за складом до статей при НЛД (с. 6). Я поки що не мав змоги дошукатись, чи є в них ППВ.

Також слід знати, що стаття «Предисловие роду великих князей литовских, списано от летописца святейшего патриарха Ермогена Московского», включена до Синодального списку родословної книги [Временник общества истории и древностей российских, 1851 г., т. 10, с. 74 и далее] запозичена з Новгородського літопису Дубровського, а «літописець патріарха Гермогена» – це якраз єдиний список цього літопису, переписаний у Чудовому монастирі на початку 17 ст.

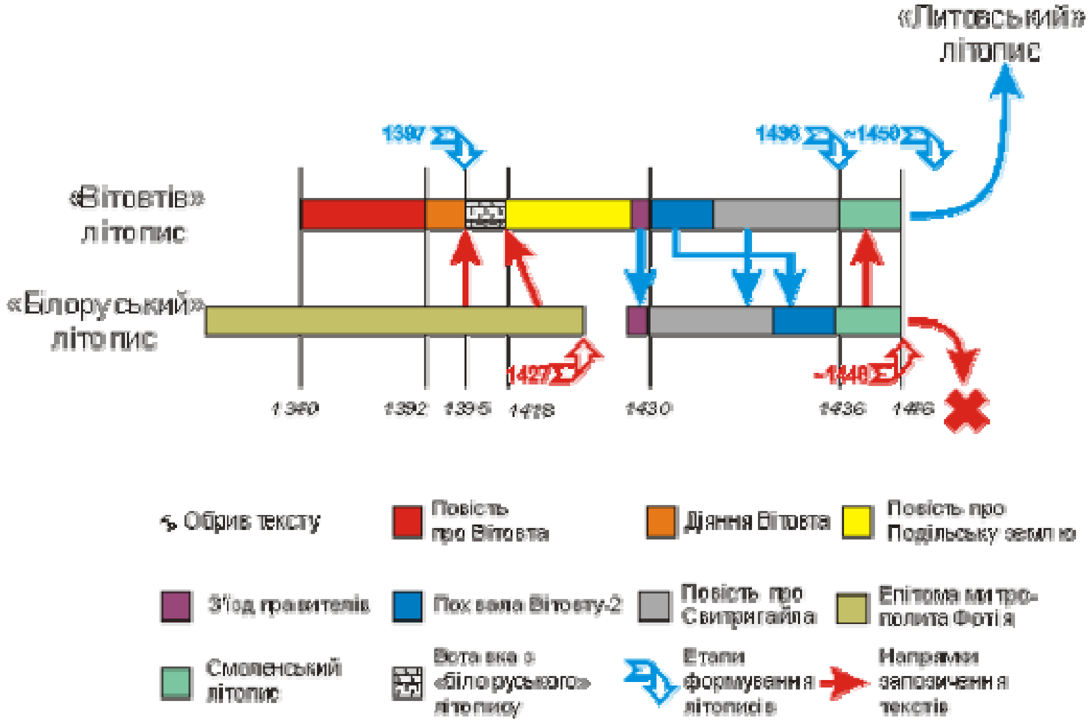
Висновки

1. Процес розвитку літописання Великого князівства Литовського можна представити у вигляді наступної хронологічної таблиці (жовтим тлом виділено переписування збережених текстів):

№	Дата	Подія
1	2 пол. 1389 р.	Написано «Меморіал Вітовта», мабуть у Марієнбурзі, поданий магістру Тевтонського ордена. Його автора умовно називаємо «першим литовським писарем»
2	2 пол. 1392 р.	Написано «Повість про Вітовта», мабуть у Вільно, автор – «перший литовський писар»
3	1393 – 1397 рр.	Написано «Діяння Вітовта», мабуть у Вільно, автор – «перший литовський писар»
4	1410 р.	До Москви приїхав митрополит Фотій, і «писар митрополита Фотія» почав записувати його діяння
5	1425 – 1427 рр.	«Писар митрополита Фотія» у Москві склав скорочений літопис – «Епітому митрополита Фотія»
6	1428 р.	Написано першу редакцію «Похвали Вітовту», автор – «другий литовський писар»
7	кінець 1430 – 1431 рр.	Написано «Оповідання про з’їзд правителів», другу редакцію «Похвали Вітовту», «Повість про Подільську землю», мабуть у Вільно, автор – «другий литовський писар». Він же зробив вставку про смерть Скиргайла в «Діяннях Вітовта»
8	1436 р.	Написано «Повість про Свитригайла», автор – «другий литовський писар»
9	1438 – 1446 рр.	Написано «Смоленський літопис», мабуть у Смоленську, автор – «білоруський писар»
10	близько 1446 рр.	«Білоруський писар» об’єднав «Епітому митрополита Фотія», «Оповідання про з’їзд правителів», «Похвали Вітовту» (2 ред.), «Повість про Свитригайла» та свій «Смоленський літопис» у протограф «білоруського літопису» (Біл0Л)
11	після 1446 р., мабуть, до 1450 р.	«Другий литовський писар» об’єднав усі статті, написані ним і «першим литовським писарем», додав до них витяги з Біл0Л (вставка за 1395 – 1418 рр. та скорочений «Смоленський літопис») у найповнішу редакцію «Вітовтового літопису» (подібного до Віт4Л)
12	1470-і роки	Виконано латинський переклад початкової частини «Повісті про Вітовта» (Віт2Л), використаний Я. Длугошем у своїй хроніці
13	кінець 15 ст.	Копія Віт2Л вписана до Коронної метрики, в складі якої збереглась до нашого часу
14	орієнтовно,	Створено список Віт6Л, в якому «Оповідання про з’їзд

	кінець 15 ст.	правителів» та «Похвала Вітовту» (2 ред.) об'єднано в третю редакцію «Похвали Вітовту»
15	кінець 15 ст.	Переписано Віленський список (Віт1Л), який дійшов до нас
16	15 ст.	Переписано Никифорівський список (Біл1Л), який дійшов до нас
17	між 1519 і 1539 рр.	«Третій литовський писар» написав «Баснословний початок Литви» («Ердівілову» редакцію) і відредагував Віт6Л. Так утворився протограф «литовських літописів» (Лит0Л)
18	1520 р.	Переписано Супрасльський список (Біл2Л + Віт3Л), який дійшов до нас
19	1520-30-і роки	Переписано Слуцький список (Віт4Л + Біл3Л), який дійшов до нас
20	1526 – 30-і роки	У Москві складено скорочений список «Вітовтового літопису» (Віт7Л), який дійшов до нас
21	1530-40-і роки	Переписано Академічний список (Біл4Л + Віт5Л), який дійшов до нас
22	1540-і роки	Сформовано додаткові статті до Новгородського літопису Дубровського, серед яких – список «Повісті про Вітовта», який дійшов до нас
23	1540-і роки	На основі «Ердівілової» редакції «Баснословного початку Литви» утворено її «Немоносову» редакцію
24	1540-і роки	Написано «Короткий літопис Литви»
25	1545 р.	Завершено першу редакцію «Літопису короля Сигізмунда»
26	1550 р.	Перекладено польською мовою і переписано Ольшевський список (Лит4Л), який дійшов до нас
27	1560-і роки	Написано Лит1Л (хроніку Биховця)
28	16 ст. (орієнтовно, кінець)	Переписано список Археологічного товариства (Лит2Л), який дійшов до нас
29	16 ст. (орієнтовно, кінець)	Переписано список Красінського (Лит3Л + Віт6Л), який дійшов до нас
30	16 ст. (орієнтовно, кінець)	Переписано список Рачинського (Лит5Л), який дійшов до нас
31	після 1597 р., можливо на початку 17 ст.	Завершено другу редакцію «Літопису короля Сигізмунда»
32	1690 р.	Переписано Євреїновський список (Лит6Л), який дійшов до нас
33	кінець 17 ст.	Переписано Румянцевський список (Лит7Л), який дійшов до нас

34	17 ст.	Транслітеровано латинською абеткою і переписано список Лит1Л (хроніки Биховця), з якого текст надрукував Т. Нарбут

Взаємодія двох традицій літописання Великого князівства Литовського

2. «Вітовтів» літопис пройшов три стадії формування: кінець 14 ст., 1430-і роки і середина 15 ст. Після середини 15 ст. він більше не поповнювався новими матеріалами, а тільки зазнавав деяких редакційних змін.

3. «Білоруський» літопис створено у Смоленську впродовж 1430-40-х років на основі «Епітоми митрополита Фотія», написаної у Москві і доведеної до 1427 р. Цю епітому часто, але цілком помилково називають «загальноруським» літописом, тоді як за своїм матеріалом він – чисто московський.

Надалі «білоруський» літопис тільки переписувався, але не поповнювався новими матеріалами. Упродовж 16 ст. ми маємо ряд випадків «вторгнення» великоруського літописання (зокрема, ми вже злегка торкнулись Біл5Л та Біл6Л) у літописання Великого князівства Литовського, але ці факти не утворюють самостійної лінії розвитку.

4. В 1430-40-х роках «Вітовтів» та «білоруський» літописи взаємно збагачувались за рахунок статей, написаних для одного літопису, а скопійованих до другого.

5. У 1520-30-х роках до списку Віт6Л спереду було додано статтю «Баснословний початок Литви»; рукопис такого складу (Лит0Л) став основою «литовських» літописів.

6. В 1560-х роках на основі Лит0Л з використанням списку Віт4Л створено останній твір «литовської» літописної традиції – Лит1Л (хроніку Биховця), яка відрізняється великою кількістю запозичень з інших джерел (включаючи друковані) та самостійних фантазій.

7. Стиль «білоруського» літописання – річні статті, в межах яких розповідається про не пов'язані між собою події – різко відрізняється від стилю «литовського» літописання, в якому немає ніяких річних статей і взагалі ніяких

хронологічних позначень, а текст утворено з окремих оповідань, частина з яких навіть не призначалась для літопису.

8. Характерною особливістю розвитку текстів розглядуваних творів є незалежний розвиток більшості статей. Тому неможливо скласти загальну стемму для тих рукописів, які містять ці статті, оскільки рукописи формувалися зі статей різного походження. Це наводить на думку, що принаймні частина статей у свій час побутувала у вигляді окремих списків (зошитів).

9. В плані змісту «литовське» літописання пройшло шлях від власне літописного жанру (збірника достовірних відомостей про минуле) до жанру історичного (збірника цікавих, захоплюючих оповідань, можливо, з виховним значенням). Наростання художнього, белетристичного начала позбавляє джерельного значення все, написане у 16 ст. (з невеликим винятком записів про поточні події). Натомість твори, написані в кінці 14 – 1 пол. 15 ст., мають високу джерельну вартість.

10. В «литовському» літописанні не збереглось ніякої власної традиції про Гедиміна (окрім голого імені) та про Ольгерда (окрім епізоду змови проти Євнута). Всі оповідання про них – запозичення із польських хронік або чиста фантазія. Навіть про діяння Вітовта в 1397 – 1428 роках в Литві не було власних записів, і цю лакуну довелось заповнювати даними з великоруських та польських джерел.

11. Дві традиції літописання у найстислішому огляді:

Показник	«Біло-руський» літопис	«Вітовтів» літопис	«Литов-ський» літопис (без ЛКС)	«Літопис короля Сигізмунда»	«Короткий літопис Литви»
Річні статті (літописний стиль)	+	–	–	+	+
Великі повісті (хронікальний стиль)	–	+	+	–	–
Історія почалася з	Рюрика	Гедиміна	Палемона	–	Ягайла
Залежність від великоруських літописів	+	–	–	–	–
Залежність від польських хронік	–	–	+	+	–

Рекомендації

Оскільки дослідження має джерелознавчий характер, треба весь час пам’ятати, що джерелознавство – то допоміжна історична дисципліна. І тепер, коли зроблено остаточні висновки, саме час запитати – кому й яка допомога може бути від цієї роботи.

1. Найбільшу користь можуть мати історики, які займаються реконструкцією історичних подій. Для цього варто керуватись наступною таблицею найбільш авторитетних текстів:

Період	Стаття	Найкращий текст	Ступінь вірогідності, інформативності
1340 – 1392	Повість про Вітовта	Віт1Л	Висока
1392 – 1397	Діяння Вітовта	Віт1Л + Віт3Л	Висока
4 чв. 14 ст. – 1430 р.	Повість про Подільську землю	Віт3Л + Віт4Л + Віт6Л	Вигадки й перекази в початковій частині, значна цінність від часу Вітовта
1430 р.	Оповідання про з’їзд правителів	Віт4Л	Низька
	Похвала Вітовту (2 ред.)	Віт4Л	Низька
1432 – 1436 рр.	Повість про Свитригайла	Віт4Л	Висока
1410 – 1427 рр.	Літопис митрополита Фотія	Біл1Л + Біл2Л + Біл3Л + Біл4Л	Висока
1432 – 1446 рр.	Смоленський літопис	Біл2Л + Біл4Л	Висока
	Похвала Вітовту (3 ред.)	Віт6Л	Ніяка
	Баснословний початок Литви	Лит2Л, Лит4Л	Ніяка
	Повість про похід Ольгерда на Москву	Лит6Л	Ніяка
	Переробка «литовського» літопису	Лит1Л	Ніяка
1514 р.	Літопис короля Сигізмунда (1 ред.)	Лит7Л	Висока
1482 – 1548 рр.	Літопис короля Сигізмунда (2 ред.)	Лит5Л + Лит6Л	Ніяка до поч. 16 ст., значна для 1 пол. 16 ст.
1307 – 1536 рр.	Короткий літопис Литви	Лит4Л + Лит7Л	Ніяка до поч. 16 ст., значна для 1 пол. 16 ст.

Користаючись зазначеними текстами, слід пам’ятати, що ми в жодному випадку не маємо автографів, а тільки пізні списки, і ці списки, як показує наш досвід, дуже швидко псуються по мірі руху від вершини стемми до її кінцевих списків. Тому ми можемо бути певними, що і тексти, які знаходяться на вершині, мають пропуски, описки та інші дефекти, тільки нам це важко помітити.

Ні одного разу нам не трапився випадок, щоб пізніший список був систематично кращим за раніший; тому користуватись пізнішими списками не слід, щоб не прийняти їх індивідуальні помилки за історичні факти.

2. Для історика літератури, історика суспільної думки та історіографа (історика історичної думки) допомога від даної праці полягає у встановленні стемм розвитку кожної статті. Повторю ще раз – жоден з розглянутих списків літописів не походить від іншого, кожен має індивідуальну компоновку, зберігаючи тільки загальну схему. Тому не можна скласти загальної стемми збережених списків, а тільки стемми окремих статей.

3. Значна допомога для всіх, хто цікавиться цими літописами, полягає у встановленні походження кожного їх епізоду, і навіть кожного їх слова (там, де є індивідуальні похибки списків). Це дозволяє відділити оригінальні записи літописів від запозичень з інших джерел, яких тут міститься чимало. Ці запозичення не мають джерельного значення для історика (йому треба звертатись до першоджерел), але вони становлять інтерес для з’ясування круга знань літописців.

4. Загальна рекомендація для істориків – не використовувати такі наповнені фантазіями твори, як «Баснословний початок Литви», Лит1Л («Хроніка Биховця») та хроніка М. Стрийковського.

5. Завданням історичної науки є написання відповідної частини історії Литви, Білорусії та України з нуля, на підставі джерел, сучасних подіям, і без використання вигадок 16 ст.

…И пыль веков от файлов отряхнув,
Все лживые сказанья он отбросит.

Історіографія

– А де ж історіографія? – спитає читач. – Адже відомо всім, що кожна поважна історична праця мусить починатись із розгляду того, що сказав по обраній темі Геродот, потім – що сказав Фукідід, Тацит та Діон Кассій – і так перебрати усіх, аж до класиків сучасної української історичної науки К. К. Дубини, Ю. Ю. Кондуфора та В. Г. Сарбея. Де ж аналіз їх поглядів?

На це я можу відповісти словами класика антирадянського літературознавства Аркадія Белінкова: «Все, що потрібно для дослідження творчості письменника – це гарне видання його творів» («Сдача и гибель советского интеллигента», якщо хто не знає джерела цитати).

Таке видання завдяки зусиллям С. Пташицького (1907) та М. Улащика (1975, 1980) ми маємо – так навіщо мені знати, що думали про ці тексти інші автори? Я маю перед собою тексти і дослідив їх співвідношення, і це було предметом моєї роботи.

І от тепер, коли дослідження закінчено і походження кожного епізоду в кожному літописі з’ясовано – тепер з висоти досягнутою розуміння можна і подивитись на те, що писали попередники. При цьому особлива увага буде приділена саме їх помилкам – для того, щоб наступні читачі не наступали на уже пройдені граблі.

Я не ставлю собі за мету розглянути **всі** книги, всі статті, всі рецензії і всі принагідні згадки – я збираюсь обмежитись тільки монографіями і статтями, спеціально присвяченими «литовським» літописам. Інші праці будуть розглядатись дуже вибірково.

Для полегшення орієнтації читача я виділятиму слушні твердження зеленим тлом, а помилкові (на мою думку) – жовтим тлом.

Період паростків (до 1907 р.)

Період квітів (1907 – 1940 рр.)

Період овочів (1969 – 1985 рр.)

Період зів’ялого листя (після 1985 р.)

Висновки

1. Хоча повний набір текстів, необхідних для дослідження, був опублікований в 1907 році, досі ніхто з дослідників не запровадив раціональної класифікації текстів і не побачив у розглядуваних літописах **двох** незалежних традицій.

2. Сильно перебільшувалась роль Смоленська у літописанні 15 ст., натомість применшувалась або замовчувалась роль Вільно.

3. Значну увагу дослідники приділили схоластичному питанню про авторів літописів, – його не можна позитивно вирішити через відсутність вказівок у текстах.

4. Значним недоліком (особливо для праць останнього століття) є ігнорування або недостатнє залучення польських історичних творів 16 ст., якими користувались автори 16 ст. у Великому князівстві Литовському.

5. Тому можна вважати, що проведена мною робота є актуальною і подає нове (раціональне) освітлення предмета.

Період паростків (до 1907 р.)

Період паростків (тобто накопичення первинного матеріалу) розпочався від публікації «Хроніки» М. Стрийковського в 1582 р. і продовжувався до 1907 року, колу С. Пташицький надрукував 17-й тому «Полного собрания русских летописей» з майже повною колекцією текстів літописів Великого князівства Литовського.

Тому вчені, які працювали у цей період, з об'єктивної причини не могли прийти до певних остаточних висновків – у їх розпорядженні ще не було усього необхідного матеріалу. Оцінювати їх зусилля в цілому слід поблажливо, але висунуті ними помилкові положення не перестають від того бути помилковими.

Автор теорії, що Земля має форму книша, звісно, зробив певний крок вперед у порівнянні з теорією, що Земля має форму млинця, але сама по собі теорія книша є помилковою.

В розглядуваному періоді, як і в кожному періоді зростання чого б то не було, можна виділити свій «період бурі й натиску». Таким для літописання Великого князівства Литовського була 2 половина 19 ст., коли досить часто відкривались і публікувались нові списки. Цей потік став вичерпуватись на початку 20 ст., що й було підставою видання збірника літописів, який став рубежем нового етапу.

Ігнатій Данилович (1840 р.)
Ісидор Шараневич (1882 р.)
Станіслав Смолька (1889 р.)
Антоній Прохаска (1890 р.)
Іван Тихомиров (1890-і роки)
Борис Вахевич (1902 р.)

Висновки

1. Найбільшою об'єктивною перепоною, яка стояла перед дослідниками в цьому періоді, була мала кількість виявлених і опублікованих текстів. Усі автори слушно на це нарікали і всі висловлювали побажання, щоб число текстів збільшилось.

2. Говорячи про «литовські літописи», автори переважно мали на увазі ВітЛ, але ніхто не зумів сказати це виразно. Про «білоруські» (в моєму розумінні терміну) літописи вони писали тільки сумарично, помилково «пришиваючи» їх до текстів ВітЛ. Ця неясність предмету дослідження драматично позначилась на висновках усіх авторів.

3. Ніхто з авторів не зумів подати правильного поділу ВітЛ на окремі повісті, а тому і не міг з'ясувати співвідношення списків ВітЛ.

4. Розглянуті автори безмірно перебільшували роль Смоленська і митрополита Герасима у формуванні літопису.

5. Немало уваги було приділено Лит1Л, але ніхто не звернув уваги на запозичення в цьому літописі з польських хронік.

6. В цілому при наявності певної кількості вірних спостережень всі роботи цього періоду являють собою первісний хаос, в якому вірні положення є рідкісними вкрапленнями у масу помилкового. Було дуже мало надії, що еволюційним шляхом, пересіюванням праць і відкиданням помилок, удасться прийти до більш раціональних поглядів.

Досить докладний огляд дрібнішої літератури цього періоду подані у книзі Ф. Сушицького (1930), до якої і слід звертатись за подальшими вказівками.

Ігнатій Данилович (1840 р.)

Данилович И. О литовских летописях. – Журнал Министерства народного просвещения, 1840 г., № 11, отд. 2, с. 70 – 114.

Перша значна стаття по нашій темі належить Ігнатію Миколайовичу Даниловичу (1787 – 1843), якому належить честь відкриття і публікації Супрасльського списку (Біл2Л + Віт3Л).

Аналізуючи виписки Стрийковського з Лит1Л (с. 80 – 86), він помилково датував це джерело Стрийковського часом на раніше кінця 13 ст., оскільки згадано, що Палемон проїхав попри Мемель, заснований бл. 1252 року (с. 83). На підставі такої «логіки» зовсім нескладно датувати і час запису про Ноїв потоп!

Далі І. Д. аналізув звістки про Лит1Л, подані у Т. Нарбута (1838) (с. 86 – 89), і зробив слушний висновок, що саме цим літописом користувався Стрийковський (с. 89 – 95), але помилково дав віру байкам про Гедиміна, включаючи «похід на Київ» (с. 92). Баснословним він визнавав тільки час від Палемона до Міндовга (с. 94).

Про інші літописи, використані Стрийковським, І. Д. не вмів сказати нічого позитивного (с. 95 – 100), і тільки мені вдалося простежити сліди Віт4Л.

Далі І. Д. описав відкритий ним Супрасльський список (с. 100 – 106). Літопис, який там міститься, він поділив на три частини – Біл2Л, ППВ + ДВ, ППЗ (цю останню він помилково відділив від попередньої частини). Помилився І. Д. також з припущенням, що Стрийковський використав цей список (с. 106).

І. Д. дуже високо оцінив цей список, і ця оцінка заважила на всій подальшій історіографії, включно із Сушицьким, який – всупереч очевидності – поставив Біл2Л вище за Біл1Л. Помилку, яку можна було подарувати Даниловичу (бо він не мав інших списків), ми не можемо дарувати наступним дослідникам.

Наступний розділ статті І. Д. присвятив літописам, опублікованим в 1836 р. М. Оболенським – Біл5Л та Біл6Л (106 – 110). В авторі Біл5Л він помилково побачив новгородця, який жив між 1330 і 1386 роками. Останній розділ статті присвячено хроніці Ф. Софоновича (с. 110 – 113); щодо її литовської частини І. Д. слушно вказав, що це – скорочений переклад Стрийковського (с. 113).

Отже, основна заслуга Даниловича – що він, не маючи повного тексту Лит1Л, вірно побачив у ньому джерело Стрийковського. Здогад, достойний Менделеєва, який, не знаючи нічого про германій, досить докладно вирахував його властивості.

Ісидор Шараневич (1882 р.)

Szaraniewicz I. O latopisach i kronikach ruskich 16 i 17 w., a zwłaszcza o latopisie “Wielkogo kniaźtwa Litowskoho i Żemojtskoho”. – Rozprawy i sprawozdania z posiedzeń wydziału historyczno-filozoficznego Akademii umiejętności (Kraków), 1882, t. 15, s. 351 – 413.

Стаття українського (львівського) історика І. Шараневича (1829 – 1901) була надрукована польською мовою, оскільки під «благодійним» берлом Австро-Угорської імперії українці на той час не мали жодного наукового видання (так само як і в імперії Російській). Через це деякі «історики», не знайомі з історією, звуть Шараневича **польським** вченим.

Літопис, названий у підзаголовку статті – це Лит5Л (повторю ще раз – усі розглядувані нами літописи або мають назву «Літопис Великого князівства Литовського і Жмойтського», або є такими по суті).

З «литовських» літописів у статті використано Супрасльський (Біл2Л + Віт3Л) за виданням Даниловича 1827 р., Лит1Л за виданням Т. Нарбута 1846 р., Біл5Л та Біл6Л за виданням Оболенського 1836 р. І. Ш. знав про видання Віт4Л Поповим у 1854 р., але не міг його дістати (с. 360) і помилково вважав його другим виданням Супрасльського списку (с. 362).

Характерною ознакою руського літописання І. Ш. слушно вважав виклад річними статтями (с. 351). Історію українського літописання він поділив на три періоди – давньоруський, литовський і козацький (аж до «Історії русів»).

Лит5Л відкрив Август Бельовський у бібліотеці Рачинських у Познані, і зробив з нього факсимільну копію, котра зберігалась у Львові (нею і користувався І. Ш., с. 360).

Т. Нарбут помилково вважав уривок про королеву Барбару (у нас – ЛКС-2, епізоди 114 – 120) продовженням Лит1Л, тоді як це фрагмент Лит5Л – слушно вказав І. Ш. (с. 366).

В основі литовських літописів лежить місцева смоленська хроніка, з якої узято записи 1438 – 1443 років (371), котра, на думку І. Ш., була залишком багатої хронографії Смоленська (с. 374).

Литовські літописи не є урядовими, вони займають проміжне місце між урядовими та родинними записами. Тільки Лит5Л від 1500 р. (тобто наш ЛКС-2) набуває характеру записів великокняжого двору (с. 378).

ППЗ – здається, окремий твір, узятий з якоїсь окремої хроніки Поділля (с. 378 – 379; тут І. Ш. мав рацію щодо відрубності повісті, але міфічна «хроніка Поділля» – то явний перебір). Волинська хроніка Іпатіївського рукопису увійшла цілим розділом до Лит1Л – в частині про Міндовга та Войшелка (с. 379).

Докладність опису битви під Клецьком 1506 р. в Лит1Л наводить І. Ш. на думку, що автор опису був її свідком, або принаймні сучасником, і прибічником Глинського (с. 387). Натомість автор Лит5Л був противником Глинського (с. 388; тут власне І. Ш. мав на увазі ЛКС-2).

В оповіданні про Міндовга і Войшелка автор Лит1Л намагався узгодити те, що узято з ГВЛ, з давнішою литовською хронікою (по-нашому – БПЛ), внаслідок чого деякі імена поділились, а інші пари персонажів позливались в один (с. 391). Натомість автор Лит5Л, бажаючи уникнути суперечностей, **опустив** фрагмент ГВЛ (с. 393; тут І. Ш., як бачимо, помилився).

І. Ш. відзначив посилання на польські хроніки в тексті Лит5Л (ЛКС-2), але не вказав їх (с. 395). Згадуючи про роздачу урядів (ЛКС-2, епізоди 97, 110), І. Ш. слушно вважав джерелом цих записів урядові документи (с. 397).

Нещасливо випав у І. Ш. уступ про хронологічні помилки літописів (с. 407 – 413). Так, він закидає помилку Лит5Л (1320 р. шлюбу Казимира) замість 1323 р., як у Лит1Л (с. 407; насправді обидві дати помилкові!). Взагалі тут І. Ш. відзначив тільки суперечності літописів між собою, не намагаючись визначити правильні дати.

Отже, основна заслуга І. Шараневича полягає в інформації про Лит5Л і його відмінність від Лит1Л. Співвідношення їх він представив помилково (Лит5Л як скорочення Лит1Л).

Станіслав Смолька (1889 р.)

Smolka S. Najdawniejsze pomniki dziejopisarstwa rusko-litewskiego. – Pamietnik wydziału historyczno-filozoficznego Akademii umiejetnosci (Kraków), 1889, t. 8, s. 1 – 55.

Станіслав Смолька (1854 – 1924), на відміну від Шараневича, був справді польським вченим. Він цікавився історією Литви 14 ст. і написав на цю тему кілька статей.

В своїй праці він використав видання Даниловича (Біл2Л + Віт3Л) та Попова (Віт4Л + Біл3Л).

В першому з літописів виділено такі структурні частини: ЕМФ, гідрографія (у нас Біл0Л, епізод 82), літопис без назви за 6939 – 6954 рр. (у нас Біл0Л, епізоди 83 – 88), Віт3Л (с. 2). В другому виділено Віт4Л, особливий початок Біл3Л, Біл3Л (с. 3). Як особливу частину від виділив групу записів 1395 – 1418 р. у складі Віт4Л (с. 4; у нас – запозичення з Біл0Л).

Найважливіша різниця рукописів – це різна послідовність частин, з яких хронікальна (без дат) стосується ранішого часу, а частина з річними статтями – пізнішого. Але було б помилкою твердити, що ці частини цілком відрубні (с. 4; фатальний недолік праці С. С.! Він був близький до правильного погляду, але ухилився від нього).

Літопис, який починається записом 6940 (1432) р., є безсумнівно смоленського походження, і його варто називати Смоленським (с. 5 – 6; і я його так називаю!).

Цитуючи Віт4Л за поганим виданням 1827 р., С. С. цілком слушно здогадався, що кінець ПВ у Біл2Л втрачено (с. 9 – 10; у нас – ПВ, епізод 90). Але він помилився, вважаючи гідрографічний уривок закінченням цього епізоду (с. 10).

Також С. С. цілком помилково думав, що обидва списки походять від одного протографа (с. 11). Відмінність у послідовності частин він пояснював тим, що протограф був розбитий, і його картки, ба навіть цілі зошити переплутались (с. 11 – 12). Розвиваючи це припущення, він висловив здогад, що ПВ та ППС займали по окремому зошиту (с. 12; я теж так думаю, тільки без «розбитого протографа»).

Дату 6939 р. на початку ОЗП (у нас ППВ-2, епізод 1) С. С. вважав пізнішим додатком, яку пізніший копіїст вирахував на підставі наступної дати 6940 р. (с. 12), з чим можна цілком погодитись.

На підставі свого аналізу С. С. реконструював таку послідовність частин: ПВ, ОЗП, ППС, СмолЛ (с. 13), з чим важко погодитись, бо ми не маємо жодного рукопису, де ОЗП стояло б після ПВ. Але С. С. мав слушність (с. 13), відносячи ОЗП, ПВ та ППС до «хроніки» (у нас – ВітЛ).

С. С. зауважив, що Слуцький список сильно попсований, так що його не можна подекуди зрозуміти без порівняння із Супрасльським (с. 14). Це справедливо для «білоруської» частини і зовсім не стосується «Вітовтової». І тут Смолька був за один крок від відкриття… і не зробив цього кроку.

Протограф С. С. реконструював так: ЕМФ, СмолЛ, хроніка Вітовта – Сигізмунда (тобто ПВ + ОЗП + ППС) (с. 15). Існування такого списку, на мою думку, є чисто теоретичною можливістю, яку можна не брати до уваги. На с. 16 С. С. подав стемму літописів, яка включає цілих 4 (чотири!) протографи для двох реальних списків. Ця стемма, як нам тепер ясно, цілком помилкова.

З приводу СмолЛ С. С. вдався у непотрібні фантазії щодо митрополита Герасима, називаючи його з одного боку «душою заходів Свитригайла щодо унії» (с. 18; міфічних заходів, додамо від себе), а з другого боку – прихильником роду Кейстута (в особі Сигізмунда) і першим мучеником… за ту саму гаспидську унію (с. 19).

ЕМФ наш автор помилково вважав літописом, принесеним із Владимира (на Клязьмі; с. 20).

Вставку з Біл0Л у ВітЛ за 1395 – 1418 роки С. С. помилково вважав іншим смоленським літописом (с. 20). Він помилково вважав цей твір «окремою органічною цілістю» (с. 22). Відзначивши певну близькість його до відповідної частини Воскресенського літопису, С. С. зробив з цього спостереження цілком помилковий висновок, що автор Воскресенського літопису мав список оцього «смоленського літопису» (с. 25). Тобто Смолька був за один крок від відкриття дійсного співвідношення текстів (потрібний для цього Софійський 1-й літопис був надрукований в 1853 р., і С. С. навіть процитував його на с. 29 з іншого приводу), але так і не зробив цього кроку.

ППЗ автор слушно визнавав за окремий твір, написаний невдовзі по смерті Вітовта, орієнтовно в 1432 р. (с. 26).

Далі С. С. розглянув кінець ППВ і початок ДВ – фрагмент, якого бракує в Віт3Л – і помилково припустив, що це вставка в текст Віт4Л (с. 27 – 30).

С. С. помилково вирахував дату смерті Скиргайла як четвер, 11 січня 1397 р. (с. 32). Він помилково думав, що православне свято Хрещення відзначається 5 січня (насправді – 6-го!).

Розглядаючи боротьбу Ягайла з Кейстутом (у нас – ППВ, епізоди 22 – 55), С. С. використав Віт2Л і визнав його дослівним перекладом з руської мови (с. 34). Незрозумілі фрагменти латинського тексту можна з'ясувати, порівнюючи його з руським (с. 35), але руський оригінал був повнішим за Віт3Л та Віт4Л (с. 35 – 36).

Але я бачу: принаймні ім'я *Білика* (ППВ, епізод 51), наявне у Віт2Л і пропущене у Віт3Л та Віт4Л (с. 40) – наявне у Віт1Л, якого Смолька не міг використати.

Питання більшої повноти Віт2Л потребує нової ревізії його тексту проти всіх інших текстів ППВ, чим я не займався. Поки що думаю – ці доповнення можуть бути індивідуальними екстраваганціями Віт2Л, такої можливості не треба відкидати.

А. Прохаска вважав надрукований ним текст Віт2Л уривком з литовського літопису (і я визнаю йому слушність), натомість С. С. вважав Віт2Л ще однією «заокругленою цілістю» (с. 39; на мою думку – помилково).

Найбільшою заслугою С. Смольки треба визнати залучення «Меморіалу Вітовта», який він датував бл. 1390 р. (с. 43). Він вважав німецький текст МемВ записом усної скарги самого Вітовта (с. 46), який ліг в основу ППВ; доповнення були зроблені з розповідей Вітовта (с. 47).

Мало зрозумілою була для С. С. мета складання Віт2Л. Він думав, що Вітовт хотів поширити освітлення подій у сприятливому для себе світлі (с. 47). На мою думку, це пояснення натягнуте, і не витримує порівняння з ідеєю ППВ як цілого – обгрунтування династичних прав Вітовта.

Тому і час виникнення Віт2Л С. С. окреслював дуже розпливчасто – від 1393 до 1430 року (с. 48). Латинський переклад його (власне Віт2Л), як припускав С. С.,

зроблено в 1440-х роках для Збігнева Олесницького, а від нього текст потрапив до Длугоша (с. 49).

Подальшу частину ППВ, після закінчення Віт2Л (у нас – епізоди 56 – 81) С. С. вважав окремим твором, який був написаний іншим автором, ніж епізоди 22 – 55. Цей інший автор написав ППС, а тому і дану частину слід вважати смоленським твором (с. 52). Це безумовно невірно.

Отже, в цілому вартість роботи Смольки полягає в залученні нових творів – МемВ та Віт2Л і встановленні їх зв'язку з текстами, що були відомі раніше. Головний недолік його роботи – це безмірне роздування ролі Смоленська в утворенні розглядуваних текстів.

Антоній Прохаска (1890 р.)

Prochaska A. Latopis litewski: rozbiór krytyczny. – Lw.: 1890.–58 s.

Стаття С. Смольки викликала швидку відповідь з боку іншого польського історика – Антонія Прохаски (1852 – 1930), який багато років працював у Львові і написав цілу масу цінних праць. Його перша стаття по нашій темі [Przekład ruskiego latopisca ks.litewskich na język łaciński. – Kwartalnik historyczny, 1888, t. 2, s. 196 – 205] важлива, як ми вже бачили, публікацією тексту Віт2Л.

Свою нову працю А. П. почав від стислого викладу статті Смольки, слушно вважаючи слабким місцем використання тільки двох списків (с. 5). А. П. не погодився з твердженням Смольки, що записи за 1392 – 1393 роки (у нас ППВ, 85 – 90 та ДВ, 1 – 16) є вставкою у Віт4Л (с. 7) – це справді лакуна у Віт3Л.

А. П. слушно вказав, що вставка за 1395 – 1418 рр. у Віт4Л узята цілком з ЕМФ, чого не зауважив Смолька. Але А. П. помилився, погодившись зі Смолькою, що ці записи є «смоленським літописом» (с. 8). А. П. зробив ще пів-кроку до відкриття, вказавши на близькість вставки не тільки до Воскресенського, але й до Софійського літопису (с. 9)… і зупинився. Щастя відвернулось від дослідника!

Далі А. П. перейшов до аналізу Лит5Л (с. 9 і наступні). Він слушно вказав на подібність складу ВітЛ у списку Лит5Л до Віт4Л і на те, що ані Супрасльський, ані Слуцький списки не були безпосередніми джерелами Лит5Л (с. 10).

А. П. вказав ще один фрагмент (у нас – ППВ, 24), який було пропущено у Віт3Л та Віт4Л, а записано у Віт2Л та Лит5Л (с. 11; ще 5 копійок до мого побажання про суцільну ревізію тексту Віт2Л). Він вказав також інші місця, де текст Лит5Л кращий від Віт3Л та Віт4Л.

А. П. слушно вважав запис про Біруту (у нас – ППВ, епізод 8-г) пізнішою вставкою в Лит5Л, а також зазначив ряд інших помилок цього списку (с. 13).

Розглядаючи спільні місця ППВ та великоруського літопису (А. П. користувався Воскресенським, але ми тепер знаємо, що ці місця походять з МТЛ), автор помилково вважав їх за сліди якогось руського літопису (с. 19). І тут він міг зробити відкриття… і знову не зробив.

А. П. слушно відмовився бачити у записі про Корибутову війну (у нас – ДВ, епізоди 1 – 16) пізнішу вставку, як уявляв собі Смолька (с. 20).

А. П. помилково вважав, що рукопис Лит5Л – найближчий до протографа з усіх ним використаних (с. 25). Тут варто запитати – до протографа **чого**, якої частини?

А. П. помилково вважав, що перша частина ППВ (Віт2Л) була написана писарем «литовської канцелярії» (с. 27). Але ніяких канцелярій у Великому

князівстві Литовському не було аж до кінця 15 ст.! Коли з'явилась канцелярія – з'явився і її продукт, Литовська метрика. Але літопис на той час безсумнівно уже існував.

Прохаска помилково вважав, що Віт2Л виник значно пізніше часу Вітовта, оскільки йому, Прохасці, невідомо, що Монвід був якось споріднений з Вітовтом. Такого баламутства, на думку А. П., не міг припуститись сучасник (с. 30). Тому – продовжував А. П. – слід покласти час написання Віт2Л на середину 15 ст., років 20 по смерті Вітовта (с. 31). Все це непереконливо – якщо навіть до опису подій 1382 року приступлено аж через 70 років, то коли ж виникли наступні, явно пізніші частини? І яку джерельну вартість вони в такому разі могли б мати?

Реконструкцію Смольки, в якій ПВ стоїть перед ОЗП, Прохаска відкинув, і мав у цьому рацію (с. 34). Аналізуючи ПВ, він зауважив відмінності її тексту в Лит5Л від Віт4Л, але не сказав виразно, що це дві редакції (у нас 2-га та 3-я; с. 37).

А. П. порівнював окремі вирази ПВ-2 з біографією Дмитра Донського, котру він цитував за Воскресенським літописом (с. 41). Мені сумнівно, щоб автор ПВ-2 міг використати якийсь московський літопис (вперше ця біографія з'являється в С1ЛСІ), оскільки все літописання «Вітовтової» – «литовської» традиції в цілому нічим не скористалось з великоруських літописів (це – привілей «білоруської» традиції). В такій ситуації співпадіння окремих слів і виразів нічого довести не можуть, і на них краще дивитись як на частини стандартного набору інструментів письменників тих часів.

А. П. слушно вважав, що ПВ є окремим твором, який походив… усе з тієї ж канцелярії (с. 43)!

Аналізуючи ОЗП, Прохаска слушно вказав на подібність його до запису С1ЛМІ, але помилково вважав цей літопис джерелом ОЗП (с. 44; мій аналіз вище).

Цілком помилково А. П. вважав, що описова частина (у нас – ВітЛ) залежить від смоленської літописної частини (с. 47). Також помилковою була його думка, що Смоленський літопис вівся безперервно від 1386 до 1449 року (с. 48 – 49, 51).

Щодо часу і обставин формування ВітЛ в цілому А. П. висловив помилкове припущення, що він був написаний близько 1451 р., коли литовські пани висунули вимогу повернення Поділля до Литви (с. 52). Хоча А. П. посилався при цьому на Длугоша, ми вже бачили вище, що Длугош якраз нічого не знав ані про ППЗ, ані про ВітЛ в цілому. В процесі обміну історичним аргументами за весь час дипломатичної боротьби не було використано **жодної рисочки** ВітЛ, про існування якого литовські пани не знали. Для них історія литовського Поділля починалась з 1410 року – і крапка. Тому даремно А. П. наполягав на **урядовому** характері пам'ятки (с. 53).

Ми бачимо у Прохаски ряд слушних, з нашої точки зору, міркувань і припущень, але вони сильно розбавлені положеннями явно помилковими. Щоб відділити правильне від неправильного, мені довелось пророблити всю роботу над текстами від початку до кінця незалежно. Тому я можу вважати, що робота Прохаски нічого позитивного у дослідження предмета не внесла.

Іван Тихомиров (1890-і роки)

Російський історик Іван Олександрович Тихомиров (1852 – 1928) переважно займався літописами; зокрема, він надрукував серію статей і рецензій на тему літописання Великого князівства Литовського в «Журнале Министерства народного просвещения»:

Тихомиров И.А. Два польских труда о западнорусских летописях. – Журнал Министерства народного просвещения, 1891 г., № 2, с. 387 – 412. [Рецензія на статті І. Шараневича та С. Смольки.]

В рецензії І. Т. проаналізував спочатку роботу Смольки, вказавши на ряд помилок і натягнутих пояснень (все це після 1907 року втратило значення – після видання кращих текстів). Тому розбирати цю перестарілу полеміку детально не варто.

І. Т. дуже влучно зауважив: «Гадаємо, що на літописну літературу піднесення Герасима у сан митрополита не мало ніякого впливу: не з нього вона почалася у Смоленську, не з нім і скінчилась» (с. 404).

Далі І. Т. погодився з думкою Смольки, що литовський літопис за 1395 – 1418 роки та відповідна частина Воскресенського літопису походять від одного джерела (с. 404). Це правильно і більше того, я знаю це джерело – С1ЛСІ. І Смолька, і Тихомиров мали можливість відкрити це джерело, бо 5-й том ПСРЛ з цим останнім літописом було надруковано ще в 1851 році. Але відкриття так і не відбулося.

Разом з тим І. Т. цілком помилково уявляв собі, що ППЗ була написана на Поділлі, і посилався при цьому на запис 1418 р. (напад Дашка Острозького на Кременець). Цей останній запис, як ми бачили, походить із С1ЛСІ і написаний у Москві, а не на Поділлі.

І. Т. мав слушність, коли не погодився зі Смолькою у припущенні, що події 1382 – 1395 років були описані тільки через 40 років, бл. 1435 р. (с. 409).

Статтю Шараневича І. Т. тільки зреферував, не висловивши свого ставлення до його тверджень.

Насамкінець І. Т. зауважив, що його стаття, написана в 1881 році і тоді ж відзначена Уварівською премією Академії наук, у багатьох положеннях збігається з висновками рецензованих праць.

Тихомиров И.А. Рецензия на статью А. Прохаски. – Журнал Министерства народного просвещения, 1893 г., № 5, с. 253 – 266.

І. Т. слушно відзначив: щоб оцінити відносну вартість Лит5Л, треба надрукувати повністю як цей літопис, так і інші. До такого порівняння він не бачив можливості поставити Лит5Л вище за інші списки (с. 257).

І. Т. вважав ППЗ окремим твором і мав слушність не погодитись із Прохаскою, який заперечував цю окремішність (с. 259). Але даремно І. Т. погодився на запропоновану Прохаскою дату створення ППЗ – 1449 – 1451 роки (с. 260). Також І. Т. не погодився із датою Віт2Л бл. 1450 р., яку пропонував Прохаска (с. 264).

Тихомиров И.А. О составе западнорусских, так называемых литовских летописей. – Журнал Министерства народного просвещения, 1901 г., № 3, с. 1 – 36; № 5, с. 70 – 119.

Варіант статті, написаний в 1881 році, І. Т. так і не опублікував. Розглядувана стаття істотно перероблена з урахуванням нового матеріалу.

І. Т. користувався 5 рукописами, які містили (за нашими позначеннями) Віт1Л, (Біл2Л + Віт3Л), (Уваровський: Віт4Л + Біл3Л), (Красінського: Лит3Л + Віт6Л), Лит5Л. Він поділив відомі йому літописи на два типи: короткий і повний (с. 2). До коротких літописів він відніс Віт1Л – досить подібний до Уваровського рукопису (треба сказати точніше – до Віт4Л!). Також досить подібний список Супрасльський (знову треба сказати точніше – Віт3Л, а не весь список).

До коротких літописів І. Т. відніс список Красінського, вперше надрукований у 1893 р. (утретє поправляємо: Віт6Л подібна до Віт1Л, не весь список в цілому складі; с. 3).

Познанський список (Лит5Л) подібний до списку Красінського (с. 4; ми скажемо – в деяких частинах).

У двох останніх рукописах міститься БПЛ, тому вони утворюють перехідний тип – від короткого до повного. Повний представлений одним списком Биховця (Лит1Л; с. 4).

На цьому місці ми починаємо розуміти принцип класифікації, ужитий І. Т.: короткі літописи – мають тільки ВітЛ, перехідні – мають ще БПЛ (у нас вони звуться ЛитЛ). «Білоруські» частини списків у класифікації просто ігноруються, що не може не призвести до помилок.

В основу аналізу І. Т. поклав Уваровський список, вважаючи його більш акуратним (с. 5). Це справедливо щодо Віт4Л, але не так щодо Біл3Л.

І. Т. дивувався, чому в Уваровському списку є два записи про народження Ярослава Лінгвеновича, котрі безсумнівно походять від одного джерела (с. 6). Ну, ми-то знаємо, що цей запис із С1ЛСІ перенесено до Біл0Л, а з нього зроблена вибірка, вставлена в Віт4Л.

І. Т. відзначив, що «земля була рада» прибуттю Вітовта, але вивів із цього епізоду тільки той факт, що він написаний прихильником Вітовта (с. 12). Кінцівки ППВ дослідник тут не помітив!

При цьому І. Т. мав повну слушність, вказавши, що найдавніший литовський літопис закінчується звісткою про візит Василя Дмитровича до Смоленська (с. 13; у нас – ДВ, епізоди 46 – 48).

Щодо вставки у Віт4Л з Біл0Л І. Т. вірно вказав, що цей текст подібний до **пізніших** російських літописів: Софійського, Воскресенського, і походить він зі спільного джерела (с. 13). Фатальним було визначення С1Л як пізнішого літопису (тепер ми бачимо, що він як раз і був тим джерелом, яке шукали дослідники: рукавиці були у них за пазухою). І. Т. вважав, що цей текст – смоленського походження (с. 14), тобто пройшовши близько від правильного вирішення, він почав віддалятись від нього…

ППЗ наш автор вважав окремим твором (і це слушно), написаним близько 1440 р., коли литовці вели суперечки з поляками за Поділля (і це помилково; с. 15).

І. Т. слушно вважав, що ПВ складена невдовзі після смерті Вітовта (с. 16), але не побачив тут двох окремих редакцій.

ППС, на думку І. Т., написана сучасником із табору Свитригайла, але не духовною особою (с. 17).

Розбивка ВітЛ на статті, запропонована І. Т. (с. 20), – помилкова. ППВ у нього розірвана між записом про боротьбу Кейстута з Ягайлом і наступним записом про

княжіння Вітовта. Повість про битву на Ворсклі виділена із загального блоку запозичень з Біл0Л. І це драматично впливає на подальший виклад, бо з'ясувати походження **таких** повістей неможливо.

Час написання Лит1Л І. Т. орієнтовно визначав як 2 пол. 16 ст. (с. 28). На уявлення про її структуру вплинув погляд Нарбута і Даниловича, котрі виділяли розповідь від Палемона до Міндовга як окрему частину – це прийняв також І. Т. (с. 29), як ми бачили, цілком помилково.

Історія Міндовга в Лит1Л мала джерелом ГВЛ – і тут І. Т. слушно погодився з Даниловичем (с. 30). Далі, аж до кінця правління Гедиміна, звістки Лит1Л, на думку І. Т., грунтувались на народних переказах і фантазіях (с. 31 – 33). Нижче, в систематичному огляді переказів (с. 76), він виділив три окремі перекази: від Палемона до Міндовга; від Войшелка до Гедиміна; заснування Вільно.

Запис про шлюб дочки Гедиміна І. Т. вважав запозиченням з якогось письмового джерела, не вказавши його конкретно (с. 32). Також він слушно вважав міфом оповідання про Біруту (с. 33).

Народний переказ побачив І. Т. в оповіданні про війну Ольгерда з Москвою, хоча й визнавав, що тут багато баснословія (с. 34). Наступні народні перекази І. Т. побачив в оповіданнях про похід Ягайла на Польщу і про чудо з деревом св. хреста (с. 35). Подивитись у Длугоша і відкрити справжнє джерело цього «переказу» І. Т. не здогадався, і так ще одне відкриття втекло від нього.

Народні перекази бачив І. Т. і в записах про правління Вітовта (с. 70). Далі, починаючи від убивства Сигізмунда, І. Т. виділяє у складі Лит1Л ряд окремих повістей (с. 71 і далі).

Характерною особливістю литовського літопису І. Т. вважав його не-літописний характер: спочатку записувались окремі повісті, а потім вони об'єднувались у звід (с. 78). Це слушно, але каламбура у своєму твердженні І. Т. не помітив.

Остання частина статті І. Т. присвячена впливу литовських літописів на російські і польські історичні твори. Розглядаючи коротко спільні точки ЛитЛ та московських літописів, І. Т. зробив поспішне узагальнення, що останні взагалі не використовували литовських літописів (с. 79). В такій категоричній формі це безумовно невірно.

Длугош узяв з литовських літописів тільки опис боротьби Ягайла з Кейстутом (с. 80), і це справді так.

Далі І. Т. аналізував Бельського, не давши собі клопоту з'ясувати – **якого** Бельського (с. 81 – 86). Це довелось з'ясовувати уже мені в окремому параграфі.

Далі І. Т. розглянув запозичення з литовських літописів (с. 86 – 117) у Стрийковського, якого він на с. 101 чомусь іменував **краківським** каноніком. Слідом за Даниловичем він визнав, що Стрийковський скористався з Лит1Л, але на роль другого літописного джерела помилково запропонував список Красінського (с. 87). Ми бачили, що нічого характерного з Лит3Л у Стрийковського якраз нема, ніякого Немоноса.

Висновок із цього співставлення І. Т. зробив цілком парадоксальний:

> Після порівняння монументальної праці Стрийковського з литовськими літописами, після перевірки його цитат, не можна вже говорити про недобросовісність шановного каноніка, називати його твір напів-баснословним і не вартим довіри, як це робили до цього часу. Він користувався своїми

джерелами переважно добросовісно, наскільки дозволяли йому його наукові сили, а тому він вірогідний настільки, наскільки вірогідні його джерела (с. 117).

Насправді у Стрийковського баснословія більше, ніж в його джерелах, бо до запозиченого від додав немало фантазій власного виробництва.

Значення праць Тихомирова, на мій погляд, полягало в підтримці інтересу до теми в російській науці і в залученні до аналізу деяких нових рукописів. Істотного прогресу його статті не внесли; кілька разів він проходив дуже близько від відкрить, і жодного разу їх не зробив.

Борис Вахевич (1902 р.)

Борис Андрійович Вахевич (1875 – 1906) жив і працював в Одесі, тому його можна умовно зачислити до українських істориків (хоча про його національні уподобання ми нічого не знаємо).

Він устиг надрукувати тільки одну працю – текст Лит7Л зі своєю невеликою розвідкою [Западнорусская летопись по списку Румянцевского музея. – Записки Одесского общества истории и древностей, 1902 г., т. 24, с. 214 – 224].

Хоча він мав препринти Віт1Л та списку Красінського (с. 216), запропонована ним класифікація текстів цілком помилкова. Так, він вважав, що БПЛ існує тільки в одній редакції (с. 222), хоча в списку Красінського міститься Лит3Л, що представляє якраз іншу, «Немоносову» редакцію. До першої редакції він відносив списку Супрасльський та Уваровський (с. 222 – 223), а до другої – Віт1Л, Лит5Л, Лит7Л та список Красінського (Лит3Л + Віт6Л). Третя редакція представлена одним списком – Лит1Л (с. 223).

Можна тільки пошкодувати, що він помер, маючи тільки 31 рік, але якби він продовжив свою роботу, перед ним постала б непроста задача – як подолати невірну класифікацію, ним же самим і запропоновану…

Період квітів (1907 – 1940 рр.)

Період квітів наступив з публікацією в 17-у тому «Полного собраний русских летописей», в якому С. Л. Пташицький і О. О. Шахматов ретельно зібрали майже всі тексти, які були на той час відомі. За наступні 110 років додалась тільки публікація Віт7Л (Г. Бугославський, 1911 р.), інші рукописи й досі не опубліковані.

Тому ми можемо вважати, що від цього року основа джерельної бази дослідження була сформована, і кожен автор, який зацікавився нашою темою, мав таку саму можливість написати вичерпну працю, що й я.

Подивимось, як же автори даного періоду скористались новими широкими можливостями.

Олексій Шахматов (1909 р.)

Антоній Прохаска (1911 р.)

Ян Якубовський (1912 р.)

Феоктист Сушицький (1919 р.)

Михайло Приселков (1940 р.)

Висновки

1. Оцінювати праці цього і наступних періодів треба значно суворіше, бо всі автори мали змогу поробити ті правильні спостереження, які поробив я, і коли цього не зробили – то вони тільки самі собі винні.

2. Унікальність цього періода полягала в одночасні активності трьох дослідницьких центрів – у Петербурзі-Петрограді-Ленінграді, Києві та Варшаві. Більшовицький переворот і наступне систематичне нищення культури сильно перешкодили взаємодії цих центрів, які працювали практично незалежно.

3. Найбільшим досягненням праць цього періоду було встановлення Симеонівського та Софійського 1-го літописів як джерел «Епітоми митрополита Фотія».

4. Найбільшим недоліком праць цього періоду була помилкова класифікація текстів (успадкована від попередників), котра не дала змоги побачити дві традиції у літописанні Великого князівства Литовського і поставити питання про їх взаємодію.

Олексій Шахматов (1909 р.)

Російський вчений Олексій Олександрович Шахматов (1864 – 1920) працював над історією російською мови та літописанням, і в цих областях мав визначні досягнення. Літописи Великого князівства Литовського не були предметом його спеціального зацікавлення, і за життя вченого був опублікований тільки невеликий фрагмент у статті «Летописи» в «Новом энциклопедическом словаре Брокгауза-Ефрона» (1915 р., т. 25, передрукована у 1938 р.).

Але ця стаття спиралась на велику книгу Шахматова, яка після його смерті лишилась незакінченою. Її опрацював і надрукував учень Шахматова М. Д. Приселков [Обозрение русских летописных сводов 14 – 16 вв. – М.: 1938 г. – 372 с.]

Розбираючи рукопис, Приселков встановив, що робота над книгою розпочалась ще наприкінці 1890-х років, а потім Шахматов її двічі переробляв – на початку 1900-х років та (орієнтовно) в 1907 – 1909 роках. На полях рукопису Шахматов робив помітки, в одній з яких згадано статтю 1913 року. Мабуть, Шахматов збирався далі опрацьовувати твір, але не встиг цього зробити. Тому я орієнтовно датую його 1909 роком.

Нашим літописам у книзі 1909 року присвячена окрема 26-а глава «Західноруські і литовські літописи» (с. 329 – 345). Найважливіше в цій назві – слово ***і***: західноруськими О.Ш. називав, за нашою термінологією, Біл0Л, а литовськими – ВітЛ (ЛитЛ він не торкався).

Вся увага О. Ш. спрямована на першу групу – списки, які містять (за нашими позначеннями) Біл1Л – Біл4Л. Такі списки він ділив на вступні статті, загальноруський літопис 854 – 1446 років та ВітЛ.

О. Ш. слушно припустив, що поєднання ВітЛ та БілЛ було механічним, і БілЛ спочатку існував окремо (с. 331). Від цього місця залишався тільки один крок до нашої розбивки списків, але його О. Ш. так і не зробив.

Однак реконструюючи склад «протографа Супрасльського списку» (я буду його позначати скорочено БілЛ-Ш), О. Ш. помилково припустив, що в ньому були ті додаткові статті, які утворюють особливий початок Біл3Л (с. 331), що, як ми скоро побачимо, вкрай негативно відбилось на всій конструкції.

БілЛ-Ш – загальноруський літопис, доведений до 1446 р. Він містив західноруські статті (які я позначаю ОЗП, ППС, ПВ) (с. 332). Зазначені статті О. Ш. слушно вважав вставкою у загальноруський літопис (с. 333), але не приділив їм більшої уваги і тому не побачив, що джерелом тут виступав ВітЛ.

Статті 6939 – 6953 років О. Ш. слушно розглядав як слід смоленського літопису (у нас – СмолЛ) і припускав, що ПВ-1 могла бути написана у Смоленську (с. 333).

Але О. Ш. помилково зарахував до цього смоленського літопису опис подій після смерті Вітовта, який він сам же вважав вставкою (с. 333). Я вбачаю тут шкідливий вплив концепції І. Шараневича.

Відділивши від БілЛ-Ш оцей «смоленський літопис», О. Ш. наблизився до виділення твору, який я називаю ЕМФ. Але він цілком помилково вважав, що цей літопис був доведений до 6954 (1446) року (с. 334). Він чомусь не звернув уваги, що запис про осліплення князя Василя Васильовича в Біл0Л не має текстуальних збігів із жодним великоруським літописом – це незалежне повідомлення на ту саму тему. Відомості про події в Московському князівстві могли принести численні емігранти – прибічники Василя, які втекли до Великого князівства Литовського; могли бути й інші канали отримання інформації.

Тому подальші міркування О. Ш. – чому літопис закінчувався саме на 1446 році – можна вважати безпредметними.

О. Ш. вказав на Н4Л як джерело початкової частини БілЛ-Ш (с. 335). Він був дуже близький до відкриття справжнього джерела – НКЛ (цьому літопису присвячено 15-й розділ його праці), але так і не зробив цього кроку. Натомість О. Ш. почав віддалятись від правильного вирішення, припускаючи використання Новгородського 5-го літопису як допоміжного джерела.

Тут Шахматову завадило його ж (помилкове) уявлення, що «літопис Авраамки» був написаний у Смоленську, з чого він припустив, що у Смоленську були всі джерела цього останнього літопису (с. 335).

Однак О. Ш. вірно визначив, що запозичення з Н4Л в БілЛ-Ш ідуть до 1309 р. (с. 334). Звичайно, при цьому він нічого не сказав про найбільш яскраву особливість, яка поєднує НКЛ / Н4Л з ЕМФ – про перестановку оповідань в описі подій 1237 – 1240 років.

Від 6818 (1310) р. БілЛ-Ш переходить до нового джерела. О. Ш. окреслив його як СимЛ (слушно) та Никонівський літопис (помилково) (с. 336).

Збіжність із СимЛ, Никонівським на Воскресенським літописами триває, за слушним спостереженням О. Ш., до 6893 (1385) року, а далі – до 6926 (1418) року джерелом виступає С1ЛСІ (с. 337). Отже, саме Шахматову належить заслуга відкриття СимЛ та С1ЛСІ як джерел ЕМФ.

О. Ш. слушно зауважив, що переважна кількість суто-новгородських звісток опущена в БілЛ-Ш (с. 337 – 338), але не зробив із цього природного висновку, що розглядуваний літопис є московським, а не загально-руським.

Для періоду 6927 (1419) – 6935 (1427) років О. Ш. відзначив збіжність БілЛ-Ш з Никонівським літописом (с. 338). Це – якесь непорозуміння. Я спеціально передивився Никонівський літопис за ці роки і не знайшов у ньому **жодної** звістки, спільної з ЕМФ.

Записи 6946, 6952, 6953 та 6954 років О. Ш. помилково вважав запозиченими з літопису, подібного до Никонівського чи Воскресенського (с. 338 – 339). Я вже відзначав, що тут близької текстуальної залежності нема, тільки зміст подібний.

Далі О. Ш. перелічив повідомлення БілЛ-Ш, для яких він не знайшов відповідників у жодному літописі, зокрема – про заколот у Царгороді 1353 року (с. 340). І знову, як у випадку з НКЛ, Шахматов пройшов мимо відкриття. Ми бачили,

що тут використано РогЛ, якому… присвячено попередній, 25-й розділ книги! Навіть колосальна, всіма загально визнана ерудиція Шахматова в літописних текстах не змогла охопити весь потрібний матеріал.

Розглянувши унікальні записи БілЛ-Ш за 1419 – 1427 роки, О. Ш. упевнено назвав весь літопис митрополичим (с. 341), але «Літопису митрополита Фотія» як такого не виділив. Склад цього митрополичого зводу (Поліхрона) він уявляв собі так:

Поліхрон = БілЛ-Ш – Н4Л – С1ЛСІ – (західноруські статті)

На цьому місці може здатись, що О. Ш. був близький до виділення ЕМФ як окремого літопису. Але думка О. Ш. летіла зовсім в іншому напрямку. Поліхрон 1423 року він уявляв собі як повний літопис, а не скорочений, як ЕМФ («подробная митрополичья летопись» – с. 343). А дивлячись на статтю 1446 року в БілЛ-Ш (яку О. Ш. – повторю – помилково вважав запозиченням з московського літопису), О. Ш. припустив, що митрополичий звід продовжувався рік за роком до 1446 року (с. 343). Всі ці побудови дуже гіпотетичні і відкинуті наступними дослідниками.

Розглядаючи СКР, О. Ш. слушно вказав на повні списки цієї статті в Н1ЛМІ та «літописі Авраамки», але цілком помилково вважав редакцію Біл0Л первісною, повнішою (?) і правильнішою (с. 343 – 344). Кількома рядками нижче О. Ш. відзначив, що текст в Біл0Л скорочений – отака повнота! Безумовно, тут ми маємо лише чорнові записи міркувань О. Ш., які він привів би в кращу систему при остаточному опрацюванні тексту.

Ця стаття, як і додаткові статті на початку Біл3Л, на думку О. Ш., були в Поліхроні (с. 344). А оскільки генеалогія московських князів в Біл3Л доведена до Дмитра онука, О. Ш. зробив сміливий, але цілком помилковий висновок: митрополичий звід потрапив до Смоленська у списку 1498 – 1502 років (с. 345). Звідси мала б випливати ще пізніша дата для БілЛ-Ш.

В статті для енциклопедичного словника (1915 р.) О. Ш. приділив західноруським літописам один абзац (с. 369 – 370), який резюмує його ширшу працю, розглянуту вище. Нових положень тут немає. Це – резюме тільки його власних поглядів, про інші погляди (як належало би в енциклопедії) нічого не згадано.

Шахматов цікавився літописами Великого князівства Литовського постільки, поскільки в них відбилося московське літописання. Йому належать слушні спостереження над складом джерел та їх границями в ЕМФ, зокрема, вказівки на СимЛ та С1ЛСІ. В рамках поставлених тематичних обмежень це був значний прогрес. Але ці спостереження вставлені ним у його загальну схему розвитку московського літописання, яка містить багато безпідставного і в цілому нині відкинута.

Антоній Прохаска (1911 р.)

Prochaska A. Z powodu wydawnictwa latopisów litewskich. – Przegląd historyczny, 1911, t. 12, s. 115 – 125.

Ця стаття є рецензією на видання 17-го тому ПСРЛ, який Прохаска оцінив дуже високо.

А. П. слушно відзначив високу якість Біл1Л, який містить поправніший текст, ніж Біл2Л, та Віт1Л – кращий за Віт3Л (с. 116).

А. П. приєднався до поділу літописів на коротку, довшу і повну редакції (с. 116). Мав повну змогу зробити відкриття, запровадивши раціональну класифікацію – і не зробив!

А. П. слушно закинув видавцям, що дефектний рукопис Археологічного товариства не варто було поповнювати з Лит7Л, але даремно він вважав недоліком поділ рукопису Красінського на дві частини (у нас – Лит3Л та Віт6Л; с. 117). З боку видавців такий поділ був кроком у правильному (як тепер стало ясно) напрямку, тільки дуже маленьким кроком.

А. П. вважав, що на підставі опублікованих текстів можна повністю реконструювати первісний текст ВітЛ (с. 118), і шкодував, що видавці такої реконструкції не зробили і не надрукували (с. 119).

А. П. вважав, що існування окремого твору з початком ППВ (Віт2Л) знайшло підтвердження в матеріалах цього тому. При цьому від вказав на текст ППВ у складі НЛД («Литовскому роду починок»; с. 120). Цього я геть не можу зрозуміти. Як існування окремого списку ППВ може підтвердити існування окремого твору, що становить частину ППВ? Воно може підтвердити тільки побутування ППВ як окремого твору, і так у мене і написано.

А. П. вважав, що Віт2Л та ППЗ не могли належати тому самому автору, що написав ПВ-2, але підставою такого поділу він виставив лише вищі літературні якості перших двох статей і нижчу (на його думку) – третьої (с. 121). Ясно, що це – не аргумент.

А. П. присвятив цілу сторінку здогадам – як об’єдналися БілЛ та ВітЛ в одному рукописі на кшталт Супрасльського (с. 123 – 124). На мою думку, тут все просто: Супрасльський рукопис – це **збірник** історичних творів, до якого колекціонер переписував те, що мав цікавого. Тут нема предмету для науки – історичних збірників ми маємо сотні, і здогадуватись, чому статті в них переписані саме в такій, а не інакшій послідовності, на мою думку – марна праця.

Щодо БПЛ А. П. слушно писав, що це твір баснословний (bajeczny); його вигадки зачерпнуті з власної голови, з народних переказів і родових генеалогій (с. 124). Все це безумовно слушно і підтверджено моїм аналізом.

В цілому Прохаска, обмежившись рецензією на новий корпус текстів і високо його оцінивши, не побачив нових дослідницьких можливостей і вважав, що нові тексти тільки підтверджують його концепції, висунуті раніше.

Ян Якубовський (1912 р.)

Jakubowski J. Studia nad stosunkami narodowościowemi na Litwie przez unią Lubelską. – Warszawa : E.Wende, 1912. – 4, 104 s.

Польський історик Ян Фелікс Якубовський (1874 – 1938) працював у Варшаві, але займався переважно історією Великого князівства Литовського.

Робота, яку ми розглядаємо, присвячена не історії літописання, але історії національної самосвідомості Литви. Для цієї теми літописи – лише первинний матеріал; оскільки грунтовного джерелознавчого дослідження цих літописів до 2016 року не було, то автору довелось користатись текстами як вони є, подекуди подаючи свої міркування.

Хоча робота безнадійно слабка і тенденційна, вона варта уваги як перша квітка, що розпустилася на гілці під назвою 17-й том ПСРЛ.

Розглядаючи Віт2Л, Я. Я. зауважив, що стиль твору нічим не нагадує стиль руських літописів (с. 17). Як не очевидне таке міркування, ми його відзначаємо, тому що серед маси помилкових тверджень ще побачимо і протилежну думку.

Віт2Л Я. Я. назвав твором напів-історичним, напів-публіцистичним (с. 19). Це ще більшою мірою стосується ППВ в цілому (його Я. Я., як і вся тогочасна наука, не виділяв як окремий твір).

Але Я. Я. помилився, стверджуючи на підставі аналізу політичної ситуації, що Віт2Л був написаний в 1398 р. (с. 19).

Так само помилкове його твердження, що оповідання про війну під Мстиславлем (у нас ППВ, епізоди 63 – 69) було написано в Орші або Мстиславлі (с. 21). Це дуже поширена логічна помилка – зі згадки якогось міста в літописі виводити, що сам запис був зроблений у тому місті. Втім, він не був ані першим, ані останнім, хто наступив на ці граблі. Найбільш послідовно і прямолінійно цей «метод» застосувала пізніше Л. Л. Муравйова [Летописание северо-восточной Руси 13 – 15 века. – М.: Наука, 1983 г.], котра «відкрила» літописи нижегородський, суздальський, рязанський і т. д. (але не відкрила чомусь літопису ординського, хоча звісток про Орду для цього було подостатком).

Помилився Я. Я. у твердженні, що ПВ-2 виникла на взірець раніших подібних творів великоруського літописання. Як конкретний приклад він вказав Повість про Дмитра Донського за Воскресенським літописом (с. 25). Читання Прохаски замість самостійного вивчення джерел нікого до добра не доводило!

Автор ППЗ проявив у своєму творі непоінформованість і тенденційність (с. 25 – 26), з чим можна погодитись.

А от з твердженням Я. Я., що автор БПЛ – литвин і католик, а не литовський русин (с. 46), погодитись важко. Не можна погодитись із твердженням Я. Я., що БПЛ була написана в 1520-х роках (с. 45). Підставою для такого датування була думка, що ЛитЛ закінчувався на статті 1514 року про битву під Оршею. При цьому Я. Я. посилався на список Красінського (ПСРЛ, 17, стб. 185 – 188) та **доповнення** до списку Археологічного товариства (стб. 289 – 290). В обох випадках маємо непорозуміння.

1. Видавці тому після закінчення власне списку Красінського подали його продовження за Патріаршим списком А, в якому і міститься стаття 1514 р. [Зауважимо при цій нагоді, що маємо тут ще один список ЛКС-1.]

2. Ще Прохаска у своїй рецензії нарікав – даремно Лит2Л доповнена з Лит7Л. Я. Я., не зауваживши, що тут маємо фактично текст Лит7Л, відзначив статтю 1514 року, якою, на мою думку, закінчується фрагмент ЛКС-1.

ЛКС же, на мою думку, є окремим і дуже пізнім твором, який чисто механічно приєднано до тексту ЛитЛ. Тому на його підставі не можна датувати БПЛ.

Імена литовських князів у БПЛ Я. Я. слушно називав «майстерно сфабрикованими» і запровадив поділ, подібний до мого поділу імен на класи (с. 48), але ці міркування не розвинені.

Я. Я. слушно зауважив, що «Троянська війна» в БПЛ запозичена з ГВЛ, а Лавриш із БПЛ списаний з Войшелка у ГВЛ (с. 51). Але і ці міркування не привели автора до рішучого висновку.

В оповіданні про боротьбу з німцями за Ковно (у нас – БПЛ, епізод 74) Я. Я. слушно побачив згадку про події 1362 року (с. 52).

Мав слушність Я. Я., коли рішуче наполягав на повні легендарності «походу Гедиміна» на Володимир, Луцьк та Київ; оповідання про Біруту він назвав «прекрасною легендою» (с. 52). З цим усім слід погодитись, і даремно наступні історики не прислухались до цих оцінок.

Я. Я. помилково (на мою думку) зазначив, що Й. Бельський користувався литовськими літописами (с. 59, 68). Це питання ще потребує вивчення, і перш за все треба відфільтрувати те, що Бельський запозичив зі Стрийковського.

Повторю в кінці те, з чого починав – усі ці зауваження зроблені на маргінезі основної теми Якубовського.

Чому я вважаю його роботу слабкою і тенденційною? Тому, що її висновки не випливають із проведеного ним аналізу. Наприклад:

> 3. Литовська етнічна стихія, котра спочатку мала тільки політичну перевагу у державі, з часом здобула і культурну перевагу (с. 85).

Основа культури – це писемність, і коли руська писемність почала поширюватись з кінця 10 ст., то литовська – з початку 20 ст. Відчуйте різницю, як кажуть сучасні молоді люди. Білорус Франциск Скорина почав перекладати і **друкувати** національну Біблію у 1517 році, а коли була надрукована перша **литовська** Біблія? Той же Скорина у ті ж роки започаткував білоруське граверство, а коли з’явився перший литовський гравер? В 1588 році білоруси Мамоничі надрукували для державних потреб Великого князівства Литовського 3-й Литовський статут (руською мовою, ясна річ) – а коли з’явився перший звід законів литовською мовою?

Чи знав про це Якубовський? Звичайно ж, знав (він же університет закінчив), але все-таки написав те, що явно не погоджується із фактами.

> 4. Руське літописання у Литві злилося зрештою з літописанням литовським (с. 85).

І тут я нічого не годен зрозуміти. Або хтось з кимось міг злитися, вони спочатку мали б задекларувати своє окреме існування. Всі розглянуті нами літописи були руськими, і з ким вони мали б злитися? Навіть якщо говорити про дві традиції літописання (про які почав говорити я, не Якубовський) – то й тоді ніякого злиття ми не побачимо, твори «білоруської» традиції писались і в 16 ст. паралельно з творами традиції «литовської» (Біл5Л, Біл6Л, вставка в Лит8Л), і занепали вони одночасно через полонізацію (не литовізацію!) шляхти Великого князівства.

Таким чином, основна заслуга Я. Якубовського у цій роботі – це публікація тексту «Епітоми литовських князів», якої я вже торкався.

Феоктист Сушицький (1919 р.)

Український дослідник історії літератури Феоктист Петрович Сушицький (1883 – 1920) відомий в основному як автор книги «Західно-руські літописи як пам’ятки літератури» [К.: 1930 р. – 404 с. – Всеукраїнська академія наук. Збірник історично-філологічного відділу № 2. Праці комісії давнього українського письменства, т. 1].

Його біографія відома дуже мало. Він мав дві вищі освіти (Київська духовна академія та Київський університет). В університеті він працював у семінарі

російської філології під керівництвом В. М. Перетца і з 1907 року почав опрацьовувати літописи. Цю роботу він продовжував до кінця життя.

В 1918 році він служив у Міністерстві народної освіти і став ректором Київського **українського** університету. Тому він мав усі підстави побоюватись приходу більшовиків і евакуювався разом з університетом до Кам'янця-Подільського (1919). У січні 1920 року він помер в Умані під час страшної епідемії тифу. Більшовицький мороз не встиг прибити цю ранню квітку української науки…

Патріотизм Сушицького виявився в тому, що в 1919 році він почав друкувати свою книгу **українською** мовою (в той час як деякі видання, розпочаті ще до 1917 р., УАН випустила у світ як вони були надруковані, тобто російською мовою). Це видання, яке отримало дуже ранній – 2-й номер у серії «Збірник історично-філологічного відділу», але воно не було доведене до кінця через більшовицьку «розруху». Віддруковані аркуші було випущено в світ в 1921 році як «першу частину» книги. Частина накладу мала 136 сторінок, частина – 84 (я думаю, це залежало від кількості збережених друкарських зошитів).

Тому пізніше В. М. Перетц запропонував іншому своєму учневі – Олексію Назаревському – підготувати до друку нове видання книги Сушицького, з урахуванням тих змін, які Ф. С. поробив уже після початку друку. Назаревський провів дуже значну роботу по реставрації тексту Ф. С., і в такому вигляді книга побачила світ у 1930 році у складі 8 розділів. Сушицький мав намір написати ще два розділи – про мову літописів і про їх вплив на московську, польську й українську історичну літературу 16 – 18 ст. – але не встиг цього зробити.

Видання цієї книги – як 1918 – 1921, так і 1930 років – були дуже рідкісними (бо більшовики ретельно нищили всі сліди діяльності Української академії наук), тому зустрічається помилкове твердження, буцімто в 1929 році було випущено «другу частину» книги.

З огляду на обставини життя автора слід вважати 1919-й рік останнім роком роботи над книгою.

Така була драматична історія книги Сушицького, яка, на наше щастя, устигла побачити світ ще перед більшовицьким «льодовиковим періодом», який розпочався буквально у наступному, 1931 році.

Тепер пройдемось по сторінках книги і подивимось, з якими твердженнями автора можна погодитись, а з якими – ні.

Перший розділ присвячено історіографії питання. Історики та філологи як тоді, так і досі вважають, що починати треба з нього, от і Ф. С. слухняно почав так. І це мало **фатальний вплив** на всю його працю, бо він дуже часто слідував твердженням, які він вичитав у попередників, навіть там, де новий матеріал рішуче вимагав нового підходу.

Я ж ні на історика, ані на філолога ніколи не вчився, і мені традиції цих наук – не указ. Тому я спочатку виробляю собі власне судження про предмет, а потім дивлюся, що на цю тему написали попередники. Правильні вказівки із вдячністю враховую, а щодо неправильних – застерігаю.

Огляд написаний досить ретельно і може й нині слугувати як вступ до теми. Доведений він до 1909 року (дата останньої розглянутої статті) і був написаний

десь у той час. Пізніше Ф. С. уже не повертався до нього, тому ми й не побачимо там, наприклад, праці Якубовського (1912 р.).

Але користуючись ним, слід пам'ятати – Ф. С. реферував праці, не завжди зазначаючи, що певні їх положення помилкові (я навіть думаю – не надто він у них і вникав). Наприклад, В. Б. Антонович припускав, що в надрукованих ним у 1888 році літописах є витяги зі Смоленського літопису (с. 22). Я спеціально переглянув цей збірник – ніякого Смоленського літопису там нема, а згадка у М. Панцирного про заснування Вільни в 1323 році узята зі Стрийковського, нічого більше.

Про конфуз І. Тихомирова із двома Бельськими я уже писав, але Ф. С. подав його без будь-якого застереження (с. 33).

Другий розділ присвячено спискам і редакціям західноруського літопису (с. 55). Тут варто звернути увагу – в назві розділу стоїть **однина**, один літопис! Ніяких двох традицій Ф. С. в текстах не побачив, а тому і відкриття не зробив, мавши до того повну можливість.

Цінною тут є вказівка на ще один список літопису зі збірки Тихонравова (с. 55), котрий чомусь не увійшов до нового видання М. Улащика (так само, які і Віт7Л). Тому ми й досі не можемо з нього скористатись.

У поділі на редакції Ф. С. слідував за Костомаровим і Вахевичем. Найкращим списком «короткої редакції» він вважав Супрасльський (Біл2Л + Віт3Л, с. 56), хоча Біл1Л очевидно кращий за Біл2Л, а Віт1Л – за Віт3Л. Але ж also sprach Daniłowicz, і Ф. С. не наважився відступити від традиції.

Відповідно до цього списки Біл1Л та Віт1Л поставлені автором відносно нижче (с. 57), що відвело його ще далі від істини.

Відповідно до уявлення про склад «короткої редакції» Ф. С. цілком помилково оцінив НЛД (с. 57). Нагадаю, що там вписано копію ППВ, доведену до вокняжіння Вітовта у Вільні. Ф. С. чомусь написав, що список доведено тільки до весілля Софії, і вважав цей текст скороченням якогось списку «короткої редакції». Як бачимо, одна помилка тягне за собою цілу серію наступних. Ф. С. мав змогу виділити ППВ як окремий твір – і не зробив цього відкриття.

З числа списків «складної редакції» Ф. С. вважав найкращим список Красінського (Лит3Л + Віт6Л, с. 62).

Ф. С. помилково відзначив, що списки Супрасльський та Уваровський походять від одного протографа (с. 56, 63). Ми тепер знаємо, що Біл1Л та Біл2Л справді походять від одного протографа (Біл0Л), а щодо окремих частин ВітЛ такого сказати не можна.

«Діяння Вітовта» Ф. С. помилково вважав вставкою в первісний текст (с. 65 – 66) – так, як і Смолька. Ще один наслідок вивчення історіографії.

Розглядаючи «Похвалу Вітовту», Ф. С. слушно зауважив, що Віт6Л містить нову, пізнішу редакцію тексту (с. 68 – 69). Але подальший аналіз співвідношення списків цілком заплутується у дрібних спостереженнях – саме через те, що неправильно виділено одиниці для порівняння (або, висловлюючись науково, предмет дослідження). Немає простих співвідношень між списками, є відносно прості співвідношення між окремими статтями списків.

Розглядаючи ЛКС, Ф. С. відзначив у ньому згадки польських хронік (с. 80), але не розкрив ці вказівки, хоча мав для цього такі самі можливості, як і я.

Не можна погодитись з Ф. С. у том, що Лит1Л та Стрийковський користались зі спільного джерела – протографа Лит1Л (с. 83, 85, 86). Цей протограф абсолютно

зайвий, а екстраваганції Стрийковського проти Лит1Л слід вважати його власними витворами.

Ф. С. слушно зауважив, що оповідання про Міндовга і Войшелка в Лит1Л запозичене з ГВЛ (с. 84).

Відносне старшинство виділених редакцій Ф. С. визначав на підставі порівняння їх мови (с. 88) – підхід безумовно помилковий, і закономірним наслідком було прирівнювання відносно раннього списку Красінського до дуже пізнього списку Лит7Л (с. 92). Ф. С. зауважив, що в складній редакції ранній текст псується (с. 92), що підтверджується моїми спостереженнями, тільки не вивів звідси загального принципу.

Лит1Л, на думку Ф. С., має риси як старшої, короткої редакції, так і молодшої, складної (с. 94). Ми можемо сформулювати це краще: в Лит1Л (в цілому пізньому) справді використано Віт4Л (ранній список).

Час складання редакцій Ф. С. визначив: короткої – 1440-ї роки, складної – 1550-і рр., Лит1Л – 1560-і роки (с. 100). При цьому він помилково не врахував Лит4Л; в наступних главах він його таки залучив до аналізу і пересунув час складної редакції на 1540-і роки.

Третій розділ присвячено складу і джерелам західноруських літописів. Назва невдала, не відбиває змісту. Фактично розділ присвячено аналізу Біл0Л. В основу аналізу тут покладено цілком помилковий принцип:

> Литовський літопис, як такий, спирався на інші літописи, а priori можна думати – на сусідні староруські чи загальноруські літописні тексти (с. 102).

Це вірно стосовно Біл0Л і зовсім невірно стосовно ВітЛ, але окреслювати точно предмет, якого стосується те чи інше твердження, без умовних позначень дуже важко, а запровадити такі позначення Ф. С. не здогадався.

ЕМФ Ф. С. помилково іменував загальноруським літописом (с. 102), хоча насправді він – московський (систематично опущені новгородські звістки). Тому природно, що Ф. С. вважав ЕМФ плодом механічного скорочення (с. 108), в якому не видно системи (с. 114). А система ж була цілком очевидна – зосередитись на історії Московського князівства!

СКР, яким починається ЕМФ, наш автор не виділив як окремий твір. На підставі **деякої** подібності **одного** епізоду СКР до С1Л Ф. С. зробив помилковий висновок, що джерелом тут виступав С1Л (с. 104). «Вот плоды твоей системы!» – можу я сказати словами ібн-Хакія з відомої опери. Система Шахматова – порівнювати окремі слова, не порівнюючи ані загальної структури, ані змісту текстів – проявилась тут в усій красі. А між тим рукавиці у вигляді Н1ЛМІ та «літопису Авраамки» уже були надруковані і тільки чекали, що хтось їх використає. Дослідницьке щастя відвернулось тут від Ф. С.

Джерелом наступної частини ЕМФ Ф. С. слідом за Шахматовим вважав Н4Л, помилково уявляючи собі хронологію його написання (с. 104). Враховуючи, що НКЛ тоді ще не був надрукований, це визначення можна визнати слушним. Але найбільш яскрава особливість, якаріднить ЕМФ з НКЛ – Н4Л – перестановка частин в оповіданні про події 1237 – 1240 років – у Ф. С. так і не зазначена! Шахматовська система – бачити дерева і не зважати на ліс, який вони утворюють – і тут проявилась цілком виразно.

Третє джерело, на думку Ф. С., починається в ЕМФ від 6848 (1340) року і тягнеться до 6861 (1353) року – це Воскресенський літопис, який (за Шахматовим)

відбив текст гіпотетичного «Софійського временника 1423 р.» (с. 110 – 112; це останній не треба плутати з реально збережним С1Л!). Тут все помилкове: границя джерела визначена невірно (треба 1310 р.) і не використано СимЛ, надрукований в 1913 році. Я думаю, цей розділ Ф. С. написав раніше, до 1913 року, і більше до нього не повертався. Ще одне відкриття втекло!

Джерела деяких звісток в цій частині ЕМФ Ф. С. не зміг визначити, зокрема оповідання про заколот 1353 р. у Царгороді (с. 112). Тепер ми знаємо, що цим джерелом був РогЛ, але він був надрукований пізніше, аж у 1922 році.

Від 1354 р. в ЕМФ використано джерело типу Никонівського літопису – зазначив Ф. С. (с. 113). Ми тепер бачимо, що це – фрагменти РогЛ, справді використані у Никонівському літописі, але Ф. С. цього знати не міг.

На с. 116 – 117 Ф. С. перелічив оригінальні звістки ЕМФ, переважна більшість яких належить до «Літопису митрополита Фотія». Ф. С. міркував, хто б міг бути цим літописцем (хоча для таких міркувань немає підстав). Ніяких згадок про С1Л як джерело ЕМФ тут немає.

У висновках зі своїх спостережень (с. 120 – 121) Ф. С. відходить від істини ще далі: єдине джерело – це гіпотетичиний «Временник» 1423 р., літопис цей – західноруський, і скорочення робились механічно. Єдине правильне положення, з яким можна погодитись – це укладання ЕМФ в 1427 – 1428 роках.

Перейшовши до наступної частини Біл0Л (за 1430 – 1446 роки), Ф. С. помилково побачив у ній «виразну цілість» (с. 132), хоча насправді тут ми маємо вторгнення «литовського» матеріалу (ОЗП + ПВ + ППС) у «білоруський» літопис. Як окреме оповідання Ф. С.виділяв тільки ПВ. З огляду на її мажорний тон Ф. С. датував її 1429 роком (с. 135).

У **четвертому розділі** Ф. С. так само аналізує склад і джерела, на цей раз – ВітЛ.

Розбивка ВітЛ на окремі оповідання у Ф. С. традиційна, тобто помилкова. Він виділив окреме оповідання про боротьбу Кейстута і Ягайла (в обсязі Віт2Л) і вважав, що воно виникло між 1393 і 1430 роками (с. 144, 146). Розрив оповідання ППВ від 1345 до 1381 років навів його на помилкову думку, що тут було два різних джерела (с. 145). Безумовно помилкова думка Ф. С., що Стрийковський користувався Віт2Л (с. 146).

Кінець ППВ та ДВ Ф. С. помилково об'єднав у «Повість про Вітовтове князювання» (с. 150). Дуже показово: викладаючи її зміст, Ф. С. зовсім проминув вокняжіння Вітовта у Вільні! «Слона-то я и не приметил», та головна мета, заради якої піднялася уся боротьба, пройшла повз увагу нашого автора. Далі (с. 160) Ф. С. зауважив, що випадіння звістки про вокняжіння Вітовта – наслідок дефекту в тексті Віт3Л, але на загальну конструкцію це правильне спостереження ніяк не вплинуло.

Ф. С. помилково вважав, що ця повість дуже відрізняється від Віт2Л, тому її слід приписувати окремому автору (с. 150) – смоленському літописцю (с. 153), який написав її після 1432 року (с. 158), і то канцелярською мовою (с. 161) на підставі матеріалів з «великокнязівської литовської Вітовтової канцелярії» (с. 161). Все це невірно, ота міфічна «канцелярія» не давала спокою кільком поколінням дослідників, відхиляючи їх від раціонального погляду на предмет.

ППЗ Ф. С., як і його попередники, слушно вважав за окремий твір (с. 162), помилково зближуючи його з Віт2Л і вважаючи обидва офіційними урядовими

документами (с. 163). Ф. С. вірно визначив час написання ППВ – кінець 1430 р. (с. 165).

У **п'ятому розділі** Ф. С. продовжив аналіз складу і джерел – тепер ЛитЛ.

Почав він з БПЛ, слушно назвавши його «міфічною частиною літопису» (с. 167). Але в основу аналізу він помилково поклав урізану версію Лит3Л. Замість однієї генеалогічної схеми Ф. С. склав цілих дві – спочатку за Лит3Л (тобто БПЛ-Н), а потім за Лит2Л (тобто БПЛ-Е). Ф. С. зауважив, що в Лит3Л генеалогія коротша, але не відзначив, що список Лит3Л – скорочений (с. 173) На с. 191 він відзначив оце скорочення, але і це спостереження не вплинуло на загальні побудови.

На с. 176 Ф. С., слідуючи за Т. Нарбутом, згадав за А. Ротундуса, але «Розмови поляка з литовцем», надрукованої в 1890 році, не використав, хоча вона придалась би для його колекції міфічних генеалогій.

Тричі Ф. С. вказував на Хронограф як можливо джерело БПЛ (с. 181, 198, 201), але моя перевірка цих вказівок дала негативний результат. До речі, Ф. С. і сам міг би звіритись із Хронографами, надрукованими в 1911 та 1914 роках, і пересвідчитись у цьому. Я думаю, розглядуваний розділ він написав раніше, перед 1911 р., і не повертався більше до нього.

Ф. С. цілком помилково назвав БПЛ **компіляцією** давніших письмових пам'яток, які не дійшли до нас (с. 185).

Аналізуючи БПЛ, Ф. С. зауважив велику кількість загальних місць, або шаблонних описів. Це шаблони запису про смерть князя (с. 185 – 186), про битву (с. 186 – 187), про заснування міста (с. 187 – 188), про язичеські офіри (с. 189). Наявність таких шаблонів незаперечна, але вона не становить ніякої особливості БПЛ, і наведені шаблони можна знайти чи не в кожному літописі. Шаблонність опису ще не означає його невідповідності описуваній події, і застосування шаблонів не свідчить про літературну нездатність автора. І в «Іліаді» смерть героїв описана шаблонно, але ж літературної цінності цього твору не можна заперечити.

Ф. С. цілком помилково припустив, що оповідання про похід Гедиміна на Київ існувало окремо і було використано автором БПЛ (с. 193 – 194). Аргументом був збірник, переписаний у Драбові (нині Золотоніського району) в 1754 р., в якому це оповідання містилось як окрема стаття. Фрагмент, який процитував Ф. С., дуже виразно показує, що це – зіпсований Стрийковський, нічого більше:

> Монархія Київська, тобто всієї Русі єдиновладдя, тривало від 990 року до опанування Києва великим князем литовським Гедиміном **431 рік** (Стрийковський, 1, 368)
>
> От взятья Киева литовским князем Гедимином преславное самодержавное [правление?] Киева пресечеся, и бысть под литовской властью Киев даже и до короля польського Казимира Ягайловича **431 год** (Ф. С., с. 193).

Звичайно, Ф. С. і сам міг би порівняти знайдений ним рукопис зі Стрийковським, але… знову вкотре бачимо у нього недбальство і поверховість, які постійно перешкоджали зробити правильні висновки.

Ф. С. слушно відзначив близькість текстів поширеної редакції і припустив існування протографа (с. 203), який я позначаю Лит0Л.

Аналізуючи ЛКС-2 (с. 206 – 212), Ф. С. слушно зазначив використання офіційних урядових документів. Те, що в 1 пол. 16 ст. державна канцелярія у Великому князівстві Литовському справді існувала, ніхто заперечувати не буде.

Для оповідання про похід Ольгерда на Москву Ф. С. припустив спільний протограф Лит6Л та Лит1Л (с. 216). На мою думку, він зайвий, і в Лит1Л оповідання запозичене з Лит6Л.

Шостий розділ праці Ф. С. присвячено Лит1Л. Його я аналізую в розділі, присвяченому історіографії цього літопису.

Сьомий розділ присвячено повістям, які містяться в розглядуваному літописі (нагадаю, що Ф. С. вважав усі твори варіантами **одного** літопису). Всього він виділив 21 повість, деякі – вдало, а деякі дуже нещасливо.

1. На першому місці стоїть «Похвала Вітовту», котру Ф. С. слушно вважав окремим твором (с. 292). Для мене тут найцікавішою була вказівка, що початок ПВ-2 (Тайну цареву берегти – то добре) є цитатою з біблійної книги Товіта, 12, 7 (с. 293; сам я ніколи б цієї цитати не знайшов).

Зазначу, що книга Товіта не входить до православної Біблії, а тільки до католицької. Ф. С. відзначив, що запозичити цю цитату можна було не прямо з книги Товіта, а з інших творів, наприклад, з житія Марії Єгипетської. Пошук біблійних джерел у ПВ-2 варто продовжувати – так можна з'ясувати круг читання і прийоми роботи автора.

Далі Ф. С. розглянув ПВ-3, слушно вважаючи її пізнішою переробкою (с. 296), і ПВ-1, також слушно вважаючи її прототипом літописної ПВ-2 (с. 298). Тому стемма ПВ, яка словесно викладена на с. 300, досить близька до накресленої у мене.

2. У «Повісті про Подільську землю» Ф. С. виділяє три редакції (с. 305), які збігаються із запропонованими мною ППЗ-1, ППЗ-2 та Лит1Л (особливої редакції Лит5Л у Ф. С. нема). Особливий початок повісті у Віт6Л (у нас – ППЗ, епізод 0) Ф. С. вважав вставкою, на мою думку – помилково (я вважаю, що тут механічно приєднано кінець попереднього запису).

Із висновком Ф. С., що найкращі тексти ППЗ містяться в Віт3Л та Віт4Л (с. 311), я цілком погоджуюсь.

3. «Повість про те, як завойовано Поділля» Ф. С. виділив невдало (с. 312), на мою думку – це частина «Діянь Вітовта», і по суті Ф. С. розглядав тут ДВ.

4. «Повість про вокняжіння Вітовта» також виділена невдало (с. 318), я думаю, що це – кінець ППВ. Автора цього тексту Ф. С. вважав «близьким до князівсько-литовської канцелярії» (с. 319). Знову ця гаспидська «канцелярія»!

5. «Повість про боротьба Литви зі Смоленськом» (с. 321) також, на мою думку, є частиною ППВ (епізоди 63 – 69), хоча вона справді відмінна за стилем від сусідніх епізодів. Але її літературні джерела досі не розкриті.

6. «Повість про битву на Ворсклі» (с. 333) в книзі Ф. С. проаналізована в урізаному вигляді, тільки на матеріалі «литовських» літописів і пізнього Никонівського літопису. Той факт, що першоджерелом тут був С1ЛСІ, залишилось не розкритим – чергове відкриття, яке Ф. С. не зробив. Натомість Ф. С. вважав, що перелік загиблих «утворено на підставі даних литовської канцелярії» (с. 333 – 334; поняття «відділ кадрів» в часи Ф. С., здається, ще не було). «Всё тот же сон! Третий раз – всё тот же!»

7. «Повість про заснування Вільни» (с. 339) виділена невдало. Це не окремий твір, а частина БПЛ.

8. «Оповідання про Біруту» (с. 341) є очевидної вставкою в давніший текст. Доцільність її виділення як окремої повісті для мене сумнівна – очевидно, що це «доважок» до БПЛ, написаний тим самим автором і в той самий час, що й БПЛ.

9. «Оповідання про королеву Барбару» (с. 344), котре Ф. С. вважав окремою повістю, я розглядаю як частину ЛКС-2 (епізоди 114 – 119).

10. «Повість про похід Ольгерда на Москву» (с. 346) виділена слушно.

11. «Оповідання про чудо св. хреста» в Лит1Л (с. 347) виділено помилково, і найголовніше – Ф. С. нічого не згадав про його джерела – Длугоша і Кромера. Ще одне не зроблене відкриття.

12 – 21. Далі йдуть оповідання, наявні тільки в Лит1Л. Доцільність їх виділення як окремих творів для мене сумнівна, це скоріше глави одного історичного роману.

Восьмий розділ присвячено стилю літописів (с. 362). Тут Ф. С. виходив з двох однаково помилкових положень: 1, що на стиль впливали загально-руські літописи; 2, що на стиль впливала «литовська великокнязівська канцелярія» (котра все не давала спокою Ф. С. упродовж цілої книги).

Висновок також цілком помилковий: «На поетичному стилі західно-руських літописів відбивається вплив стилю Галицько-Волинського літопису» (с. 404).

Взагалі цей розділ – найслабший, і здається студентською роботою на задану тему: порівняти стиль ГВЛ зі стилем літописів Великого князівства Литовського. Як курсова чи дипломна робота цей текст був би цілком задовільним, але науковець мав би з порівняння зробити висновок: оскільки нічого спільного зі стилем ГВЛ нема, стильові пошуки треба спрямувати в інше русло. А такого висновку Ф. С. не зробив.

Таким чином, в цілому книга Ф. Сушицького досить слабка. Коренева його помилка – невірна класифікація текстів, успадкована від попередніх дослідників. Автор не виявив належної сміливості, щоб відкинути попередні праці і зробити все самостійно. Не залучено всіх джерел, необхідних для з'ясування історії текстів. Деякі правильні висновки, отримані в ході аналізу, потребували докорінного перегляду всієї конструкції цілих розділів, але така перебудова ніде не була виконана. Тому маса правильних спостережень і цікавих вказівок залишається не приведеною в систему.

Михайло Приселков (1940 р.)

Російський вчений Михайло Дмитрович Приселков (1881 – 1941) багато уваги приділив дослідженню літописів. На це, безумовно, вплинуло тісне спілкування (від 1905 року) з О. О. Шахматовим. Природно, що Приселков при цьому сприйняв багато поглядів свого старшого колеги, тим більше, що після смерті Шахматова саме Приселков був редактором і видавцем його посмертних праць.

Більшовики (або «русские»), які захопили владу в 1917 році, хижим оком дивились на на недобитків «буржуазної культури», до якої вони цілком слушно залічували і колишнього кадета (Приселков був не тільки науковим, але й політичним однодумцем Шахматова). В 1927 році його вигнали з Ленінградського університету, а (орієнтовно) в кінці 1929 року його заарештували у справі міфічного «Всенародного союза борьбы за возрождение свободной России». Справа цього «Союзу» розгорталась паралельно зі справою «Спілки визволення

України». Мабуть, чекісти Ленінграда викликали українських чекістів на соціалістичне змагання – хто більше і ретельніше знищить діячів культури.

10 лютого 1930 року Приселкова засудили на 10 років Соловецького табору. Після кількох змін засобів «соціалістичного перевиховання» 17 грудня 1935 року його звільнили, і він зміг повернутись до Ленінграда. Але його звільнили тільки від покарання, але засуду не скасували (як кажуть юристи, депеналізація, не декриміналізація і не реабілітація).

Коли Приселкова випустили, радянська влада видала йому… паспорт! Всі інші його папери чекісти знищили (так припускає Я. С. Лурьє у своїй статті про Приселкова 1996 р., с. 15, і знаючи стиль роботи чекістів – можна не мати найменшого сумніву, що так і було).

Ні, дорогий читачу, боюсь – ви не до кінця зрозуміли. Радянська влада знищила **все**, що мав учений – всю професійну бібліотеку, яка підбиралась десятиліттями і з великим трудом, всі виписки, всі підготовчі матеріали, нарешті, всі рукописи розпочатих і не опублікованих праць. До речі, опубліковані праці репресованих авторів вилучались із бібліотек по всіх усюдах – «с южных гор до северных морей» – і також нищились, рівно як і залишки нерозпроданих тиражів, які були десь по книгарнях. Про листування і особисту колекцію документів нема чого й казать – її також знищили.

Отже, в 1936 році Приселков приїхав у Ленінград, маючи тільки один паспорт. Все інше треба було розпочинати з нуля. Рукописи його основних праць – «История русского летописания» та реконструкція Троїцького літопису – були створені в 1936 – 1940 роках. Перша книга була надрукована в 1940 році, і автор ще встиг її побачити. Друга книга вийшла в 1950 році, уже після смерті автора.

Книгу Приселкова «История русского летописания» я використав за перевиданням [Спб.: Дмитрий Буланин, 1996 г. – 325 с.], у якому вміщено цінні додатки – використану вище біографічну статтю Я. С. Лурьє та статтю Приселкова «Летописание Западной Украины и Западной Белоруссии» [Ученые записки Ленинградского университета, 1941 г., т. 67].

Розглянемо спочатку книгу 1940 року. В ній, як і в роботі Шахматова, нашим літописам присвячено окремий параграф «Митрополиче літописання в 1419 – 1447 рр. (західноруські літописи)» (с. 219 – 224).

Подібність думок двох дослідників не може не вражати. Однакові їх погляди на склад та структуру літописів (с. 220), однакове співвідношення протографів та уявлення про загальноруський звід, доведений до 1446 р. (с. 221), однакове уявлення про джерела – Н4Л до 1309 року (с. 221) та С1ЛСІ від 1385 р. (с. 222).

Але це не означає плагіат із Шахматова. Джерело ЕМФ за 1310 – 1386 роки Приселков визначив як Троїцький (Симеонівський) літопис (с. 221 – 222) – тут уже нема ані Никонівського, ані Воскресенського літописів, тобто це безсумнівний крок вперед порівняно з Шахматовим. Не згадував Приселков і про Поліхрон 1423 р. (замість нього виставлено Поліхрон 1418 р.).

Але замість цих відхилених припущень він запровадив своє, мало чим краще – міфічне «продовження Троїцького літопису до 1446 року» (с. 223).

Так само, як і у Шахматова, у Приселкова нема мови ані про НКЛ, ані про РогЛ, ані про перестановку оповідань про 1237 – 1240 роки.

Загальне враження таке, що Приселков просто скоротив і відшліфував відповідний параграф із Шахматова, пристосувавши його до своїх уявлень про розвиток великоруського літописання. Нам зрозуміло, що у книзі, яка охоплює пам'ятки п'яти століть, автор не міг вдаватись у великі подробиці і докладно обгрунтовувати кожне положення, але факт залишається фактом – ніякого поступу порівняно із Шахматовим робота Приселкова **тут** не показує. (Саме **тут** – я не розглядаю книгу в цілому).

У статті під політизованою назвою «Летописание Западной Украины и Западной Белоруссии» перша глава присвячена Україні, друга – Білорусії. Заслуга (помилкового) поділу літописів на три редакції приписана Шахматову (с. 297).

Початком «білорусько-литовського» (зауважимо – уже не «західноруського»!) літописання помилково названо утворення в Смоленську митрополії в 1431 р. (с. 297). БПЛ була складена і приєднана до літопису в 2 пол. 16 ст. (с. 298) – дата помилкова.

Далі Приселков стисло окреслив склад «білоруської обробки загальноруського зводу» (с. 298 – 299). Подальшу долю літопису він уявляв собі так:

> Москва, як ясно із С1Л, викреслила все те, що зустрічалось у тексті митрополичого літопису про діяльність Фотія в білоруських єпархіях і при дворі Вітовта, а в Литві викреслили всі повідомлення про Фотія як московського митрополита (с. 299)

Існування зводу, де було і де і друге – все ж таки не більше як припущення, яке я відхиляю за принципом Оккама як непотрібне.

Таким чином, і в цій стислій оглядовій статті нових поглядів Приселков не висловив.

Розглядаючи обраний нами зріз творчості Приселкова, можна повторити слова класиків: «Сразу видно человека с раньшего времени. Таких людей уже нет, а скоро и совсем не будет». Все, що він зробив – він зробив наперекір виразному бажанню влади упень знищити всі залишки «раньшего времени». Приселков помер, не доживши до 60 років, і не зміг реалізувати свій потенціал дослідника – в цьому він повторив долю і Сушицького, і Шахматова.

Період овочів (1969 – 1985 рр.)

Білий килим забуття,
Одубіння, отупіння
Все покрив, стискає все
До найглибшого коріння.

Систематичним терором більшовики (або «русские») таки досягли своєї мети – вся країна «от Москвы до самых до окраин» занурилась у здичавіння, яке триває й досі, до 31 жовтня 2016 року, коли я пишу ці рядки. Усі наукові традиції було перервано, і замість людей культури керувати наукою прийшли свині.

Тому й період овочів, тобто формування підсумкових концепцій, які дають повне уявлення про предмет, вийшов дуже слабким і нагадував новий період паростків.

Вячеслав Чемерицький (1969 р.)   Микола Улащик (1985 р.)

Висновки

Які ж овочі вдалося зібрати з-під більшовицького снігу?

1. Найважливіші праці в цьому періоді належать білоруським дослідникам, що не може не радувати. Ряд статей надрукували литовські дослідники, але їх доробок залишається нам мало відомим через мовний бар'єр, і не ясно, як цьому зарадити.

2. Було надруковано російський (1966) та литовський (1971) переклади «Хроніки Биховця» (Лит1Л) з коментарями – це перші коментовані видання розглядуваних літописів. Цьому твору присвячено було також ряд статей, які містили багато суб'єктивих, взаємно заперечуючих положень.

3. Найбільших загальним досягненням можна вважати класифікацію текстів, запропоновану В. Чемерицьким, але вона все ж таки далека від природної, бо в «першому зводі» перемішано твори двох різних традицій. Тобто і в цьому періоді, як і в попередньому, ніхто не скористався з переваги володіння повним набором текстів для встановлення раціональної класифікації.

Вячеслав Чемерицький (1969 р.)

В розглядуваному періоді повністю зникли ті центри дослідження літописів, які діяли в попередній період. Закономірно, що у книзі Арсена Насонова (1898 – 1965), опублікованій під назвою «История русского летописания XI — начала XVIII века» [М.: 1969 г.] літописи Великого князівства Литовського уже не розглядаються. Це була мовчазна відповідь на концепцію Шахматова – Приселкова.

Так само не розглядаються ці літописи і в історіографічному огляді В. І. Буганова «Отечественная историография русского летописания: обзор советской литературы» [М.: 1975 г.]. Втратили інтерес до теми й українські дослідники, а польські вчені, хоча й опублікували ряд цікавих статей, займалися лише частинним питаннями.

Основні праці про літописи Великого князівства Литовського в цей період написали білоруські вчені, і першим з них слід назвати Вячеслава Чемерицького (Вячаслаў Антонавіч Чамярыцкі, нар. 1936 р.).

В 1965 – 1967 роках він надрукував кілька статей, а в 1967 р. захистив кандидатську дисертацію. Ці матеріали увійшли до наступної книги.

В 1969 році В. Ч. опублікував книгу «Беларускія летапісы як помнікі літаратуры» [Мінск: 1969 г. – 190 с.]. Подивимось, що ж нового вносить у наші знання ця книга. Назва її подібна до книги Сушицького, але розглядувані літописи вже не «західноруські», а «білоруські».

Починає В. Ч. з класифікації текстів, розглядаючи два варіанти: три редакції одного літопису або три літописи (с. 16). Питання, на мій погляд, схоластичне, важливіше, що автор не відступає від помилкової традиції виділення коротких, поширених і повного тексту.

Розглядаючи список Красінського, В. Ч. вказав, що він складається з двох окремих самостійних частин (с. 19, у нас – Лит3Л і Віт6Л). Але цей маленький крок до раціональної класифікації не був продовжений.

Нове в класифікації В. Ч. – виділення в окрему групу Віт1Л, Віт2Л, ППВ у складі НЛД та інших не надрукованих списків (с. 25). Підстава, як бачимо – склад: ППВ або ППВ + ДВ. Інші списки В. Ч. називає трьома зводами (с. 25) і пропонує

називати їх відповідно Білоруським 1-м, 2-м та 3-м літописами (с. 27). Але ці назви запропоновані у підрядковій примітці, неначе в порядку експерименту, і не вживались наступними дослідниками. Запровадження таких позначень я вважаю кроком у правильному напрямку, і шкода, що цей крок не був підтриманий.

Невірна класифікація негайно приводить В. Ч. до утруднень і суперечностей. З одного боку, він визнає найкращим Супрасльський список (Daniłowicz forever!, с. 29), з другого – Біл1Л кращий (с. 30). В наших термінах – Біл1Л кращий за Біл2Л, і це справді так.

Джерела ЕМФ у В. Ч. окреслені у суворій відповідності до Шахматова (с. 30), отже, помилково. Поліпшення, запроваджені Приселковим, не враховані.

Порівняння текстів приводить В. Ч. до висновку, що всі короткі списки походять з одного протографа, який найповніше відбився в Супрасльському списку (с. 40). З цим твердженням повністю погодитись не можна, я бачу тільки, що Біл0Л був спільним протографом для Біл1Л – Біл4Л. Для ВітЛ це не так, і само існування протографа у складі Біл0Л + ВітЛ, на мою думку, не доведене.

Далі В. Ч. розглянув джерела загальноруської частини (по-нашому – ЕМФ). Він знайшов близькість до Н4Л (с. 41 – 44; нагадаю, що потрібний на цьому місці НКЛ був надрукований тільки у 2002 році). Зауважені ним розбіжності ЕМФ та Н4Л (с. 54) вимагають повторного порівняння ЕМФ з НКЛ – дійсного джерела ЕМФ. Але структурної новації, яка поєднує НКЛ / Н4Л з ЕМФ – перестановки оповідань за 1237 – 1240 роки – В. Ч. не зауважив, хоча спеціально розглядав ці записи (с. 67). Просто містика якась.

Розглядаючи джерела ЕМФ, В. Ч. підтвердив збіжності із СимЛ та С1ЛСІ (с. 45). Детальніше вони розглянуті на с. 72 – 74, але чомусь В. Ч. порівнював ЕМФ не з СимЛ, а з Троїцьким літописом за реконструкцією Приселкова (у збережених оригінальних фрагментах ТЛ, як ми бачили, збіжностей з ЕМФ практично нема). В. Ч. знову відзначив кілька звісток, яких не було в СимЛ, зокрема, про події у Царгороді в 1353 р., і навіть згадав РогЛ (с. 75), але не побачив у РогЛ джерела цих звісток. Ще один шанс зробити відкриття було упущено.

Хоча в цілому В. Ч. прийняв висновки Шахматова щодо джерел ЕМФ (с. 49 – 50), він почав віддалятись від правильного вирішення, міркуючи, що подібність ЕМФ до Н4Л та С1ЛСІ може свідчити не про безпосереднє використання цих літописів, а про використання їх спільного джерела (с. 51). Цим джерелом В. Ч. вважав міфічний «звід 1448 р.» (с. 59), від якого сучасна наука відмовилась. Але на той час ця невдала побудова Шахматова була загальноприйнятою, і це пояснює нам причину помилки В. Ч., хоча й не скасовує самого факту помилки.

Розвиваючи свою помилку, В. ч. викомбінував ще один звід, близький до «зводу 1448 р.», але не тотожний йому – він-то й був джерелом ЕМФ (с. 70).

Зі слушного спостереження, що запозичення різко уриваються на 1418 р., В. Ч. не зробив природного висновку – що тут закінчився літопис-джерело; його думка обернулась до «поліхрона Фотія 1418 р.», який був доповнений до 1446 р., і в такому вигляді використаний (с. 70 – 71). Все це безумовно помилково.

В цілому ЕМФ, на (помилкову) думку В. Ч. – робота білоруського літописця, який скорочував свої джерела (с. 77). В. Ч. побачив спрямованість цього скорочення у стремлінні дати коротку історію Київської, Московської та Литовської Русі (с. 78). Цю думку можна прийняти щодо Біл0Л в цілому, але не щодо ЕМФ.

«Смоленську хроніку» В. Ч. уявляв собі у складі ОЗП + ППС (с. 79 – 80); вона написана бл. 1436 р. смолянином (прихильником Сигізмунда) з оточення митрополита Герасима (с. 84) – ідея давня, але помилкова. Ці твори були написані для ВітЛ і з нього запозичені у Біл0Л.

Цьому ж автору, на думку В. Ч., належать і ПВ-1 (1428 р.) і ПВ-2 (1430 р.) (с. 92). Цього автора я назвав «другим литовським писарем» і автором зазначених творів. Але я не бачу підстав вважати його жителем Смоленська. Панегірики пишуться у столиці, поблизу особи правителя, і звідти поширюються по території держави.

Розглядаючи СмолЛ 1432 – 1445 рр., В. Ч. слушно відзначив, що він почав складатись у 1440 році (с. 93).

ППЗ, на думку В. Ч. була написана в 1431 – 1434 роках (с. 99) «писарем великокнязівської канцелярії, де можна було отримати докладну інформацію про минуле Поділля» (с. 100). Це уявлення цілком помилкове. Ніякої канцелярії на той час у Литві не було, а з пізніших пересправ видно, що для литовських панів історія Поділля починалась з 1410 року. Не те що про часи Ольгерда, а навіть про похід Вітовта 1394 року ніхто нічого не знав і не пам'ятав. Отака була «докладна інформація»!

Початкову частину ВітЛ (у складі ППВ + ДВ) В. Ч. слушно вважав твором фрагментарним, складеним з кількох частин (с. 101). Але частини ці він виділяв традиційно, тобто помилково: Віт2Л + (кінець ППВ + ДВ) (с. 103).

Такий поділ змусив В. Ч. до складних міркувань – яка була мета написання Віт2Л? Він слушно вбачав її в обгрунтуванні прав Вітовта на велике княжіння (хоча в ППВ ця ідея звучить значно виразніше!) і вважав, що твір виник в період 1382 – 1392 років (с. 111). Тому йому довелось відкинути очевидну залежність ППВ від МемВ (с. 111) – тобто заради підтримки однієї помилки зроблена ще друга.

«Другу частину» (тобто кінець ППВ + ДВ) В. Ч. орієнтовно датував 1420-и роками (с. 113), з огляду на згадку про юність автора в час смерті Скиргайла, і навіть пов'язував її з планами коронації Вітовта (с. 113 – 114). Чому в такому разі виклад закінчувався на 1396 році – не пояснено.

Розглянувши складові частини, В. Ч. перейшов до питання компоновки зводу 1446 р., який він уявляв собі у складі Біл0Л + ВітЛ. Він слушно відкинув дату, запропоновану Шахматовим (с. 119), і датував його 1446 роком. З ідеєю, що звід такого складу утворено в Смоленську (с. 122), я повністю погодитись не можу. Незаперечно смоленським був тільки Біл0Л.

Слуцький список (або літопис такого складу) В. Ч. вважав переробкою зводу 1446 р., виконаною в 1498 – 1502 рр., яка зводилась до перегрупування матеріалу (с. 126). Чи джерелом нового групування матеріалу був список «Супрасльського» складу, чи окремі твори (Біл0Л та ВітЛ) – сказати упевнено не можна. Так само дата на підставі згадки Дмитра Онука – це тільки початкова дата, а сама компоновка могла бути виконана і пізніше (в той час не було телеграфу, щоб запитати в Москві – хто там нині править, і літописець користувався такою генеалогією, яку зумів дістати, хоча б вона і не була актуальною).

Ні розгляд ППВ у складі НЛД (с. 116), ані склад Віт7Л (с. 127) не привернули уваги В. Ч. – він вважав ці твори скороченням повного зводу.

На с. 133 В. Ч. резюмував свої спостереження у вигляді стемми – як на мене, цілком помилкової. Повторю – ми не можемо побудувати стемму списків, але тільки їх окремих частин.

Почавши розгляд ЛитЛ, В. Ч. виділив гіпотетичну переробку 1517 р., в якій зі зводу 1446 р. було опущено Біл0Л, а кінець доповнено подіями початку 16 ст. (с. 136). Існування літопису такого складу важко довести, так само як і довести факт пропуску Біл0Л. Адже досить припустити факт автономного існування ВітЛ (засвідчений окремими списками!) – і цей «пропуск» стане непотрібним.

Аналізуючи БПЛ, В. Ч. слушно зазначив, що автор широко користувався ГВЛ, але тільки як допоміжним матеріалом для своїх конструкцій (с. 146, 153 – 154).

Мета створення БПЛ, на думку В. Ч. – обгрунтування прав Великого князівства Литовського на білоруські та українські землі (с. 150). Ця думка видається мені слушною.

Так само слушною здається думка В. Ч., що БПЛ було написано у Вільні при дворі якогось вельможі (Гаштольда або Гольшанського, с. 155). В. Ч. прийняв запропоновану Є. Охманським дату створення БПЛ: 1522 – 127 роки (с. 157). Вона не суперечить запропонованій мною рамковій даті. Гаштольди у цей час ворогували із Радзівілами, а тому цих останніх викреслили з історії (с. 158) – «вас тут не стояло». І це спостереження варте уваги.

Але все це стосується списку Красінського, тобто Лит3Л + Віт6Л. Хоча В. Ч. вважав цей список дефектним, у якому бракує кінця БПЛ (с. 137), далі він вважав його першою, короткою редакцією БПЛ, на основі якої виникла друга, поширена редакція 1540-х років (с. 159). З цим мені погодитись важко, бо за моєю стеммою Лит3Л – представник пізньої, «Немоносової» редакції, і тому його треба розглядати як свідоме скорочення БПЛ-Н.

В записах за 1 пол. 16 ст. В. Ч. помилково побачив сліди хроніки **Мартина** Бельського, тому датував їх 1550-и роками (с. 161). Насправді, як ми бачили, там використано хроніку **Йоахіма** Бельського (1597 р.).

Останні розділ праці В. Ч. присвячено Лит1Л, і його я розглядаю в іншому місці.

Варто відзначити, що книга Чемерицького не містить жодної згадки про керівну роль Комуністичної партії, жодного посилання на Маркса, Енгельса і Леніна, без яких не обходилась майже ні одна монографія з суспільних (і не тільки суспільних) наук в імперії зла, тобто СРСР. Випуск книги на демонстративно «несучасну» тему, далеку від завдань побудови комунізму – це була певна демонстрація, певна позиція, хоча й виражена в дуже м’якій, обережній формі.

В цілому книга Чемерицького не стала проривом у вивченні літописів Великого князівства Литовського. Автор мав значно кращі можливості зробити ряд відкрить в цій галузі, але пройшов мимо них, занадто довіряючи висновкам попередніх дослідників. Можна шкодувати за упущеними можливостями, але в науці важить тільки позитивний факт.

В 1981 р. В. Ч. опублікував статтю «Работа автора первого белорусско-литовского свода над русскими источниками» [“Летописи и хроники. 1980 г.”, М., 1981 г., с. 182 – 189]. Вона є російським перекладом відповідного розділу вже розглянутої книги, нових положень в ній немає.

Микола Улащик (1985 р.)

Інший білоруський дослідник – Микола Миколайович Улащик (1906 – 1986) був ровесником маршала Брежнєва і нітрохи не належав до «раньшего времени». Але більшовицька державна машина молотила його безперервно аж до 1955 року. Його, як і трохи молодшого Льва Гумільова, арештовувати 4 (чотири, мої любі!) рази – в 1930, 1932, 1941 та 1950 роках. В 1930 році його приплели до міфічного «Союза освобождения Белоруссии» (нам в Україні більше відомий інший примірник цієї чекістської фантазії – «Спілка визволення України»; отримавши вказівку від начальства, чекісти пішли відкривати такі союзи по всіх усюдах).

В процесі «перевиховання» Улащику заборонили проживання в Білорусії, тому після звільнення в 1955 році він влаштувався на роботу в Москві, в Інституті історії СРСР. За перші 49 років свого життя він устиг опублікувати тільки 7 статей, за останні – 110 книг і статей [Асноўныя навуковыя працы Мікалая Улашчыка. – Беларускі гістарычны агляд, 1996 г., т. 3, № 1].

Перша його робота в галузі літописання Великого князівства Литовського – це російський переклад «Хроники Быховца» зі вступною статтею [М.: 1966 г.], яку я розглядаю в іншому місці. Цікаво зазначити, що цю книгу я прочитав десь на початку 1980-х років, і це було моїм першим знайомством з предметом. Я навіть склав тоді зміст літопису, розбивши його на 103 епізоди. Цей зміст мені ні на що не придався, але сам принцип аналізу тексту, як бачите, знайшов розвиток.

Великою заслугою М. У. для дослідження літописів була підготовка 32-го (1975) та 35-го (1980) томів «Полного собрания русских летописей», хоча й тут мені не зрозуміло, чому не були використані й перевидані Віт7Л, інші рукописи, які буди відомі ще Шахматову. Після загибелі списку Красінського варто було б звернути увагу на «Патріарший список А», використаний в 17-у томі ПСРЛ для доповнень (він розглядався як близький до списку Красінського).

Свої студії над літописами М. У. підсумував у книзі «Введение в изучение белорусско-литовского летописания» [М. : Наука, 1985 г. – 262 с.].

Певні застереження починаються прямо з історіографічного огляду. В ньому ми бачимо «польського вченого Шараневича» (с. 17), робота І. Тихомирова датована 1881 роком (с. 16, 18), переповідаючи її, М. У. не застеріг помилки щодо Бельського (с. 19). Огляд доведено до книги Чемерицького (1969), що дає нам орієнтовний час завершення роботи над ним. Після цієї дати згадана тільки одна стаття 1981 року.

Другий розділ присвячено історії віднайдення і публікації літописів. Тут найзмістовнішим є нарис культурної історії Супрасльського монастиря, який, втім, нічого не додає до розуміння власне літописів, які з нього походить. Нариси про походження інших списків також не додають поживи для цієї вузької теми.

Коротка довідка про Віт2Л (с. 50) не згадує нічого про сучасну долю основного рукопису, а також про список із тек Нарушевича, який, на думку Прохаски, був переписаний з іншого протографа. Вся ця справа так і залишилась на тому місці, де її покинув Прохаска.

Розглядаючи список Красінського (с. 55 – 58), М. У. нічого не згадав про Патріарший список, використаний в 1907 р. для доповнень і варіантів.

Улащику належить честь відкриття і публікації Лит8Л, але описаний він тут (с. 74 – 79) не без дивовиж. Час його укладання окреслено як 1730-50-і роки (с. 74), хоча його Краківський список датовано 17 ст. (с. 75).

Важко погодитись із твердженням, що повість про Куликовську битву вставлена в Лит8Л «без найменшої спроби ув'язати її з наступним і попереднім текстом» (с. 77). Уже само розміщення цієї повісті під 1371 роком свідчить про ув'язку із хронологією правління Ольгерда (так, як її уявляв собі автор Лит8Л). Нагадаю – повість згадує про Ольгерда (це найпізніша і найгірша «Ольгердова» редакція), тому автор цілком логічно припустив, що битва сталась за правління цього князя.

Слідом М. У. зробив наступну помилку, відзначивши, що повість про похід Ольгерда на Москву, окрім Лит8Л, є **тільки** в Лит1Л та Лит6Л (с. 77). Не тільки – також у Стрийковського, з якого власне і зроблено переклад для Лит8Л.

Ну, так чи інакше, даний параграф є першим дослідженням Лит8Л, і за це автору належить наша вдячність.

Найбільшим недоліком цього розділу є відсутність аналізу всіх пам'яток, які не увійшли до 32-го і 35-го томів ПСРЛ – як друкованих, так і рукописних.

Третя глава присвячена літописним джерелам М. Стрийковського. Її я розглянув в іншому місці, а висновок такий: в цілому цей розділ мало вносить позитивного у дослідження теми – постійні посилання на Лит8Л тільки заплутують справу.

Четвертий розділ присвячено БПЛ. І вона містить посилання на Лит8Л, які заплутують справу, як і в попередньому розділі.

Список Красінського М. У. вважав збірником двох окремих творів (у нас – Лит3Л та Віт6Л, с. 130). Це міркування не нове, і М. У. не зробив з того ніяких рішучих висновків – так само як і попередні автори.

М. У. помилково вважав, що легендарна частина закінчувалась на смерті Рингольта (с. 132, 143), тобто там, де закінчувався список Лит3Л.

Питання про дві редакції БПЛ М. У. не ставив, вважаючи різницю – Ердівіл чи Скирмонт – неістотною (с. 133). Він (помилково) вважав, що литовські князі мали по 2 – 3 імені (с. 140). М. У. вважав вставками епізоди 18 (Дмитро Київський) та 38 (битва на Окунівці) (с. 134), – на мою думку, помилково. Такими самими «вставками» і практично всі епізоди БПЛ.

Найбільш істотним мені здається спостереження М. У., що перша частина БПЛ (епізоди 1 – 17) зосереджена на Литві та Жемайтії, а друга (від епізоду 18) – на Новгородку (с. 134 – 135, 159). Це справді так, але даремно, на мою думку, М. У. намагався зробити з цього два окремих твори (с. 143) і приписувати їх двом окремим авторам (с. 162).

Цілком помилково М. У. вважав, що найдавніший текст БПЛ міститься у Лит6Л (с. 144).

Розглядаючи ГВЛ як можливе джерело БПЛ, М. У. несподівано приходить до негативного висновку:

> З наведених даних про Тройдена видно, що різниця між Іпатіївським літописом і сказанням така велика, що перший не міг бути джерелом другого (с. 146)

Звідси ми бачимо, що М. У. визнавав тільки один метод використання джерела – дослівне цитування. А що дослівного цитування в БПЛ справді нема, то нема й залежності. Це, безумовно, дуже обмежений погляд. Я повторю: автор БПЛ використовував ГВЛ у якості кар'єра або каменоломні, з якої він видобував матеріал для своїх побудов, зовсім не зважаючи на цілісність витягнутих уламків.

З огляду на велику роль Новгородка в БПЛ, М. У. висунув припущення – твір було написано саме тут (с. 159). У пошуках впливових осіб, які могли бути зацікавлені у написанні БПЛ, він приходить до роду Гаштольдів, кілька представників якого були новгородськими воєводами. Найдовше (1522 – 1542) ним був Станіслав Альбрехтович Гаштольд (с. 161), якого М. У. мабуть вважав ініціатором справи (виразно такого твердження у нього нема).

Висловивши в цьому розділі багато слушних міркувань щодо БПЛ, Улащик без потреби заплутав аналіз залученням пізніх текстів (Стрийковського та Літ8Л). З основним його положенням – про дві частини і двох різних авторів БПЛ – я погодитись не можу.

Останній, **п'ятий розділ** книги Улащик присвятив міським хронікам та літописам Білорусії, які перед тим практично не були досліджені. Ця частина роботи виходить за межі нашої вузької теми, тому я не можу дати її оцінки.

Так само, як і книга Чемерицького, робота Улащика не містить ніяких посилань на керівну і рятівну роль Комуністичної партії, ані на геніальні вказівки товариша Леніна. А вона ж готувалась у часи найгіршого «застою»! Повторю, що таке мовчання слід вважати висловом певної позиції.

Так само, як і про книгу Чемерицького, слід сказати, що книга Улащика не зробила перевороту в справі вивчення літописів Великого князівства Литовського – того перевороту, матеріали для якого уже були нагромаджені і тільки чекали неупередженого аналізу.

Період зів'ялого листя (після 1985 р.)

Мені хотілось, щоб останній розділ огляду звучав якось оптимістичніше, і я звично почав

По довгім, важкім отупінню
Знов тріскає хвиля пісень, –

у сподіванні, що падіння російського комуністичного ярма, здобуття державної незалежності і свободи слова пожвавлять дослідження і нашої теми також. Але виявилось, що керосин у дослідників закінчився на книзі Улащика (1985) і за наступні 30 з гаком років жодної монографії по темі не було опубліковано.

Щоправда, Вікторія Сергієнко вказала мені на книгу Яна Юркевича [*Jurkiewicz J.* Od Palemona do Giedymina. Wczesnonowożytne wyobrażenia o początkach Litwy. Wczesnonowożytne wyobrażenia o początkach Litwy. Część 1. W kręgu latopisów litewskich. – Poznań: UAM, 2013. – 324 s.], так біда в тому, що ніяких ознак її реального існування, окрім однієї сторінки в **одній** веб-книгарні, я не маю. Сказано ж слушно: якщо вас немає у Мережі – вас немає взагалі. Але автору, мабуть, ніхто не сказав, яке тисячоліття у нас на дворі…

Ніхто цього не сказав і Мечиславу Ючасу, книга якого [Lietuvos metraščiai ir kronikos. – Vilnius, 2002] також представлена тільки однією сторінкою в одній веб-книгарні. Навіть якби вона була у безкоштовному доступі, а не продавалась за 8 євро, то й тоді була б проблема – як її розібрати, бо по-литовськи в нашому селі не говорять…

Наступну порцію зів'ялого листа дала литовська дослідниця Надія Морозова, яка надрукувала кілька статей про літописи і захистила дисертацію на цю тему [*Морозова Н.* Вопросы языка и текстологии летописей Великого княжества

Литовского: Хроника Быховца. – Вильнюс, дисс. … д-ра гуманит. наук, 2001 г.]. Але на її персональній сторінці на сайті литовського Інституту історії є тільки назви праць – тобто зів'яле, непридатне для використання листя у повному сенсі.

Також і на персональній сторінці литовського літературознавця Кестутіса Гудмантаса є перелік його статей 2003 – 2013 років, частина з яких присвячена нашим літописам (але повних текстів нема).

В 1997 році з'явилась популярна книга « Беларускія летапісы і кронікі» [Менск, МФ «Беларускі кнігазбор», 1997], яка містить деякі тексти літописів у перекладі білоруської мовою, адаптовані для читання непідготованими людьми. Це, безумовно, важливий крок для популяризації історичних джерел.

Відповідно до виставленого мною принципу треба було б розглянути **найважливіші** статті, але таких статей, які б трактували тему в цілому, не з'явилось, хоча надруковано багато статей з окремих конкретних питань. Тому доводиться розглядати статті, автори яких подбали виставити їх у Мережі.

Олена Русина (1993 – 98 рр.)	Юрій Микульський (2010 р.)
Альбіна Семянчук (2000 р.)	Катерина Кириченко (2006 – 14 рр.)

Висновки

1. У розглядуваний період автори займались переважно змітанням зів'ялого листя, тобто окремими сюжетами, недостатньо розробленими в попередні періоди. Не з'явилось нових праць, у яких предмет був би розглянутий в цілому.

2. Відрадно, що почали з'являтись статті, з якими можна цілком або у головній частині погоджуватись, а не заперечувати.

3. Географія дослідницьких центрів знаменується відродженням київського осередку, натомість дещо знизилась активність білоруських дослідників.

4. Важливою ознакою прогресу є урізноманітнення жанрів праць по темі. В цьому періоді вперше з'являються видання таких жанрів, як популярна книга для масового читача та підручник для студентів вузів.

5. Звертаю увагу своїх колег-сучасників на необхідність публікації результатів своїх досліджень. «Публікацією» в 21-у столітті можна вважати тільки розміщення твору в Мережі в безкоштовному доступі. Авторське право захищає ваші твори від стороннього втручання, і якщо ви самі їх не розмістите у Мережі – в найближчі 150 років ніхто цього робити не буде. Чи варто в такому разі було їх писати?

Олена Русина (1993 – 98 рр.)

1993 р.

Русіна О.В. Легенда про виправу Гедиміна на Русь в оцінці В.Б.Антоновича та в пізнішій історіографії. – «Академія пам'яті професора Володимира Антоновича», К., 1994 р., с. 93 – 99.

Легенда викладена у «литовських» літописах, звідки її запозичив М. Стрийковський, доповнивши її, за слушним виразом О. р., «деталями досить сумнівної історичної вартості» (с. 94).

Також слушне зауваження О. р. щодо підстав датування походу 1321 роком, яке я уже згадав в іншому місці.

Висновок О. р. звучить досить категорично: «Все свідчить про те, що оповідання про виправу Гедиміна на Київ має вповні легендарний характер» (с. 97), з чим слід повністю погодитись.

Цитату про роль Гольшанських у формуванні легенди я уже наводив вище і вважаю запропоноване О. р. формулювання дуже вдалим. Від 1993 року в нашу мову увійшло модне слово «бенефіціар» – той, хто отримує користь. І якщо можна сумніватись, чи Гольшанські якось стимулювали написання легенди, то незаперечно вони були її бенефіціарами.

1998 р.

Русина О. В. Україна під татарами і Литвою. – К.: Альтернативи, 1998 р. – 318 с. – Серія «Україна крізь віки», т. 6.

В цій книзі є окремий параграф із характерною назвою «Міфічні завойовники – Скирмонт і Гедимін» (с. 43 – 55). Той, хто і так знає, що ці завойовники – міфічні, може його пропустити, бо він уже має правильне уявлення про предмет.

О. р. слушно написала:

Наукова цінність доповнень Стрийковського незначна – власне, як і самого літописного переказу про Скирмонта, котрий хіба що характеризує суспільно-політичну думку Великого князівства Литовського 1 пол. 16 ст. (с. 47)

Повторивши значну частину своєї статті 1993 р., О. р. доповнила критику легенди розглядом даних з опису Канівського замку 1552 р. (с. 53 – 54), які, на її слушну думку, нітрохи не свідчать про історичність походу, хоча і можуть мати деякий зв’язок із формуванням самої легенди.

Хоча статті Русиної присвячені тільки невеликому частковому питанню, вони важливі в кількох відношеннях.

По-перше, з цими статтями можна повністю погодитись, в них немає ніяких положень, з якими хотілось би сперечатись. Тобто можна вважати, що даний сюжет повністю відшліфовано.

По-друге, статті знаменують відродження київського осередку дослідження літописів Великого князівства Литовського, який був занепав після Сушицького.

По-третє, приємно відзначити, що Русина стала першою жінкою, що писала на нашу тему, і показала, що до наших жінок треба ставитись серйозно. Якщо вони візьмуться за галушки – то можна бути певним, що вийдуть саме галушки, а не «клецки», а якщо візьмуться за науку – то вийде саме наука, а не її імітація.

Альбіна Семянчук (2000 р.)

…І от в останній день роботи над цим твором – 10 листопада 2016 року – коли я уже думав, що написав усе, що хотів, і час би переходити до редагування написаного, – мені потрапила в руки книга Альбіни Семянчук!

Ещё одно, последнее сказанье –
И файлы я для записи замкну.

Семянчук А. А. Беларуска-літоўскія летапісы і польскія хронікі. – Гродна: Гродзенскі дзяржаўны універсітэт імя Янкі Купалы, 2000 г. – 163 с.

Це – посібник для студентів вищих учбових закладів, отже, перша книга такого жанру в нашій темі.

У вступі А. С. відзначила, що літописи переважно уміщені в складі збірників, але ніколи не вивчались у зв’язку з іншими творами цих збірників (с. 6). Зауваження безумовно слушне!

У справі назви А. С. віддає перевагу «білорусько-литовським літописам» перед кращою, на мій погляд, назвою літописи «Великого князівства Литовського» (с. 7).

А. С. слушно відзначає білоруський патріотизм Миколи Улащика, але трохи перебільшує, називаючи 32-й та 35-й томи ПСРЛ «справді повним виданням усіх відомих білорусько-литовських літописів» (с. 14).

А. С. слушно відзначає, що «Хроніка» Стрийковського потребує ретельного вивчення як історичне джерело і як твір історіографії. Так само слушно вона шкодує, що досі нема монографії про польські хроніки як джерела з історії Великого князівства Литовського (с. 17). Останнє зауваження стосується й історії України.

Стосовно білоруських перекладів хронік М. Бельського та М. Стрийковського, виконаних наприкінці 16 ст. Амвросієм Брежевським, мені не зовсім ясно, як їх міг замовити король Сигізмунд-Август (с. 20), який помер за 10 років до публікації твору Стрийковського.

Перший розділ присвячено «питанню про білоруське літописання 12 – 13 ст.» (с. 24 – 29), в самій назві якого слушно акцентована дискусійність. А. С. проявляє тут розумну обережність, викладаючи погляди різних вчених, але не висловлюючи свого ставлення до них.

Другий розділ присвячено 1-й літописному зводу (с. 29 – 37). А. С. при цьому слідує класифікації В. Чемерицького (с. 15) і тому змішує тексти «білоруської» та «Вітовтової» традиції.

Певна родзинка міститься в твердженні, що цей літопис закінчувався смертю Вітовта (с. 30), якщо це – не описка, бо зміст його окреслено «від змови проти Євнута до боротьби Свитригайла із Сигізмундом». Але в цілому погляди А. С. на формування ВітЛ близькі до викладених Чемерицьким.

Змішування традицій приводить до твердження, що «літопис 1446 р. являє собою традиційний літописний звід з традиційною річною формою викладу» (с. 32) – це слушно щодо ЕМФ, але не Біл0Л в цілому і тим більше – ВітЛ.

З тієї самої причини неточним є й твердження: «Усі списки, яку входять у 1-й звід білорусько-литовських літописів, відзначаються наявністю частини Літописець великих князів литовських» (по-нашому – ВітЛ, с. 36). Але ж на попередній сторінці написано про Никифорівський список (Біл1Л), в якому цієї статті нема. Наявний матеріал суперечить класифікаційній схемі.

Третій розділ присвячено 2-у зводу (по-нашому – ЛитЛ, с. 37 – 47). А. С. слушно вважає, що твір було написано в 1520-х роках особою, близькою до Гаштольдів (с. 38).

А. С. неточно подає, що у «Трактаті про дві Сарматії» (1517 р.) Меховського відсутня друга (новгородська) частина БПЛ (с. 39). Насправді римсько-литовська легенда у «Трактаті» ніяких текстуальних збігів з БПЛ не має.

А. С. слушно зазначила, що російські генеалогії «конюха Гедиміна» не могли залишитись без відповіді у Великому князівстві Литовському (с. 41 – 42) і навіть називає БПЛ «ідеологічним памфлетом» (с. 46), хоча класичне визначення памфлету вимагає від твору викриття недоліків, а також іронію чи сарказм – а нічого цього у БПЛ нема.

Четвертий розділ присвячено «Хроніці Биховця» (с. 47 – 53), в розгляді якої А. С. слідує за статтею М. Ючаса, розглянутою мною вище, хоча і викладає інші погляди, які цій статті суперечать. В цілому цей розділ виглядає слабким, що, однак, відбиває неусталеність поглядів дослідників на предмет.

Наступні розділи присвячені польським історичним творам, а останній – «Гродно у літописах і польських хроніках». Дуже добре, що А. С. окремо виділа розділ про своє місто.

Ці розділи менше стосуються моєї вузької теми, але написані дуже добре. Як курйоз треба відзначити помилкові написання творів Меховського – Tra***k***tatus, Chroni***k***a – замість Tra***c***tatus, Chroni***c***a (с. 66). Хоча студенти, мабуть, цього не помітять.

Докладно описана біографія М. Стрийковського (с. 69 – 79), його поглядам і працям приділено менше уваги. Перебільшенням виглядає твердження А. С., що «практично кожне повідомлення хроніста, яке стосувалося стародавнього часу, не було вигадано ним самим, а передається згідно інших джерел» (с. 101).

Зроблені мною зауваження – дрібні і ніяк не зменшують позитивного значення книги як підручника для студентів. Якщо вони засвоять хоча б частину викладеного матеріалу – і то матимуть добре уявлення про предмет.

Юрій Микульський (2010 р.)

Jury Mikulski Smoleński ośrodek latopisarski w latach 20-50. XV w. – Białoruskie zeszyty historyczne, 2010, № 33, s. 17 – 49.

Стаття молодого білоруського дослідника Юрія Микульського (на той час – студента Краківського університету) присвячена з'ясуванню обсягу смоленського літописання 15 ст.

Кращим списком літопису Ю. М. традиційно (помилково) вважає Супрасльський (с. 17).

У Смоленську, на його думку (давно уже традиційну!), були написані (за нашими позначеннями) ПВ, ППС, СмолЛ (с. 17). Щодо ПВ це рішуче не так (можу тільки повторити – панегірики пишуться у столицях), а щодо ППС важко сказати напевно – де вона була написана. Безсумнівно у Смоленську був написаний тільки СмолЛ.

В ППС Ю. М. добачає виразну прихильність автора до Герасима (с. 19), якої там на мій погляд немає.

Важким питанням для всіх любителів смоленського літописання постає його стиль викладу – річними статтями. А ППС не має річних статей, написана як хроніка. Як же так? Ю. М. зробив спробу перетворити ~~порося на карася~~ цей виразно хронікальний стиль на літописний (с. 20) і навіть склав таблицю, де проти звісток ППС проставлено відповідні роки (с. 21). Запропонована ним хронологія ніяких заперечень не викликає, але справа різниці стилів викладу від цього нітрохи не прояснюється.

Необхідність заганяти батогом текст джерела у стійло авторської концепції – це вірна ознака, що десь щось не так. Правильна концепція не потребує насильства над джерелами, і це мало би стати застереженням для автора. Але поки що не стало.

Більше того, у самому тексті ППС є внутрішня хронологія, наприклад, Герасима спалено «на третє літо» [Віт4Л – ПСРЛ, т. 35, с. 77] – на третє літо подій, описаних у повісті. Таких вказівок практично немає у літописах, де читач сам міг би вирахувати потрібні йому інтервали між подіями.

Тому і уявлення Ю. М., що ППС писалась послідовно рік за роком (с. 22), не здається мені обгрунтованим. Відкриття – що ППС належить до іншої традиції, ніж СмолЛ – автор так і не зробив.

Редакцію ПВ-2 Ю. М. датує 1433 – 1435 роками (с. 23), але тільки на підставі своїх уявлень про хід літописної роботи у Смоленську, вважаючи, що любителем Вітовта та ініціатором твору був Герасим.

Розвиваючи свій погляд crescendo, Ю. М. прив’язує до осередку Герасима і «Літописець великих князів литовських» (с. 25 – 26). З подальшого стає зрозумілим, що тут мається на увазі переважно ДВ. Підстава зближення ДВ з ППВ – вирази «тієї ж осені», «тієї ж зими», яких повно в кожному томі ПСРЛ (варто перечитати їх від 1-го до 43-го том за томом – дуже корисне читання, надто для історика!).

Ю. М. слушно заперечив думку, що Тимофій був автором ПВ-1, бо насправді він тільки переписав кодекс 1420 року (с. 26 – 27).

Але все це були тільки квіти. Далі наступають «плоди» у вигляді міфічного походу Вітовта в 1427 році на Рязань, в ході якого він нібито підкорив своїй владі не тільки Пронськ та Одоїв, але і Твер! Все це – повна фантастика, і посилання Ю. М. на Ловмянського та Колянковського нічого не допомагають – вони не були свідками того походу, бо жили у 20 ст. А от авторитетні для того часу московські літописи знають тільки похід на Псков в 6934 та на Новгород в 6936 роках, а про похід 6935 (1427) року не мають ніякого поняття [С1ЛМІ – ПСРЛ, 1851 г., т. 1, с. 263; Єрмолінський літопис – ПСРЛ, 1910, т. 23, с. 146; Типографський літопис – ПСРЛ, 1921, т. 24, с. 182; звід 1492 р. – ПСРЛ, 1949, т. 25, с. 247]. Мовчить про такий похід і Длугош, і відомий фантазер Стрийковський (і в нього керосину не вистачило). Даремно Ю. М. узявся писати науку, не перечитавши хоча б частини томів ПСРЛ!

Відштовхуючись від цього фантастичного «завоювання», Ю. М. не бачить ніякого перебільшення у ПВ, а тільки відображення політичної ~~ілюзії~~ «реальності» (с. 28).

І на цьому ще не кінець! Погано зрозумівши ПВ-2, Ю. М. приписує літописцю погляд на Київ як на головне місто Вітовта і мало що сам не приєднується до такого погляду (с. 29). А реальність була така, що згадано один короткочасний візит Вітовта до Києва – у зв’язку з іменуванням чергового татарського царя. І тільки.

Чому ДВ закінчується на подіях 1396 року? Ю. М. висунув сміливе, але цілком помилкове припущення, що в цьому році Вітовт досягнув об’єднання усієї Русі під своєю владою (с. 30). Підстава – зустріч Вітовта із **зятем** (Василем Московським), під час якої вони обмінялись подарунками.

Розглядаючи СмолЛ, Ю. М. традиційно (помилково) бачить його кінець в 1445 році (с. 38). Also sprach Schachmatow! – з якого в статтю Ю. М. переїхав і «кодекс 1446 року», давно відкинутий наукою.

Ю. М. слушно зауважив, що автор СмолЛ не потребував письмового джерела для запису подій, які відбулися на його пам’яті (с. 40). Також слушним є його погляд, що початок СмолЛ написано ретроспективно (с. 45)

Підсумував Ю. М. свої спостереження у вигляді таблиці, де проти кожного імені смоленських єпископів поставив дату і назву частини літопису, створену з його ініціативи (с. 48). Це, безумовно, найслабша частина статті, бо жоден з

розглянутих текстів не має ніяких вказівок на якихось «ініціаторів» (як їх нема практично ніде в усіх 43-х томах ПСРЛ). Навіть щодо середовища, в якому виникли тексти, ми не можемо мати певності, бо не маємо для цього конкретних даних.

Таким чином, Ю. Микульський, приєднавшись в ключових тезах до попередників, мало прояснив картину літописання Великого князівства Литовського, котре не було виключно смоленським.

Катерина Кириченко (2006 – 14 рр.)

Слід знати, що статті Катерини Кириченко можна завантажити з її сторінки на сайті Інституту історії України НАН України, де вона працює.

2006 р.

Кириченко К. В. Матеріали до історії Познанського кодексу № 94 (Кодексу Рачинських). – Ruthenica (Київ), 2006 р., № 5, с. 214 – 231.

Історію цього збірника К. К. реконструювала так: десь після 1583 р. було переписано збірник історичних романів (про Трістана, Ланселота і Бову, про Гвідона, про Аттілу) та літопис (у нас – Лит5Л), ким і де саме – лишилось невідомим (с. 214 – 215).

Тут для мене цікава виразна **літературна** спрямованість збірки (інші літописи супроводжуються у збірках переважно статтями історичного або юридичного змісту). Компонувальник збірки, мабуть, дивився на Лит5Л як на «роман про Палемона» (який, зрештою, не гірший за Ланселота).

Від 1590-х років до 1672 р. він перебував у родині Уніховських, які приєднали до літопису зошити зі своїми родинними записами, написані на іншому папері (с. 215 – 216). Тут важлива наявність поміток на полях Лит5Л почерками Уніховських, що додатково підтверджує дату рукопису Лит5Л – 1580-і роки (при цьому мені не ясно, як це погодити з більш пізньою датою ЛКС-2).

Простежено історію віднайдення та публікації літопису, перший фрагмент якого, виявляється, був надрукований Юліаном Немцевичем ще в 1822 році (с. 216 – 220).

Пізніше, в 1736 р. збірка була уже в бібліотеці Радзівілів. Це видно з надрукованого К. К. реєстру книг у Білій-Підляській, частина з яких того року була перевезена до Несвіжа, зокрема і збірник з літописом (с. 221 – 223).

Наведені дані допомагають уявити читацькі зацікавлення і схеми побутування рукописів, серед яких були й наші літописи.

2012 р.

Кириченко К.В. Галицько-Волинський літопис і створення леґендарної частини 2-го зводу літописів Великого князівства Литовського. – Український історичний журнал, 2012 р., № 6, с. 111 – 129.

Увагу К. к. перш за все привернули два прямих посилання на тексти, які передували БПЛ (у К. К. – легендарна частина, ЛЧ) – в (наших) епізодах 1 та 64 (с. 116).

Дослідниця припустила, що перед текстом БПЛ в рукописі йшли «якийсь хронографічний текст та руський літопис типу Іпатіївського» (с. 117).

Припущення, що в епізоді 1 використано хронограф, висловив Сушицький (як ми бачили вище), але ані він, ані К. К. такого тексту конкретно не вказали. Моя

спроба подивитись хронографи дала негативний результат, тому й виникло у мене припущення про використання Volateranus-а. Отже, пошук конкретного джерела, процитованого в цьому фрагменті, треба продовжувати.

Також мені важко повірити в існування кодексу, де спочатку би йшов **повний** Іпатіївський літопис, а потім ще якість твори. Скоріше можна припустити, що там був тільки ГВЛ, або навіть його частина (тим більше що ані в БПЛ, ані в інших частинах літописів Великого князівства Литовського ніяких слідів київського літопису 11 – 12 ст. немає).

На цьому місці хочу зазначити одну описку у статті. Згадуючи Лит5Л (ЛКС-2, епізод 44), К. К. помилково вказала на Барбару Радзівіл (яка в 1512 р. ще не народилась) замість Барбари Запольї і на хроніку М. Бельського як джерело цієї звістки (на мою думку, тут джерелом був Децій). І все це К. К. запозичила з книги М. Ючаса 2002 року (погана рекомендація для останньої!). Ця описка не має ніякого значення для статті, я її нотую тільки для того, щоб показати: я таки **читаю** тексти, про які пишу, а не просто перегортаю.

Також я не думаю, що для прикладання слова «окрутний» до Тройдена автор БПЛ потребував якогось письмового джерела (К. К. думає, що це був польський переклад «Александрії» 1510 року, с. 118). Слово це досить поширене у польській мові, відомо воно і в сучасній українській, і мабуть у білоруській. На підставі **одного слова** ніяк не можна робити висновків про джерела – вийде шахматовщина.

Це зауваження стосується і деяких наступних моментів розглядуваної статті. Так, щоб написати «великі вальки чинив з ляхами», автору ПВЛ зовсім не треба було звірятись з текстом ГВЛ, як припускає К. К. (с. 121), тим більше, що надзвичайної подібності текстів нема. Максимум можна припустити, що автор БПЛ вичитав у ГВЛ один тільки факт війн Тройдена з поляками (але й тут, знаючи, де розташоване Підляшшя, автор міг зробити просто «постріл в темноту» в бік Польщі – і влучив. Не можна відкидати правдоподібного припущення, основаного на географії).

Погляд на формулу заснування міст у К. К. (с. 120 – 121) та в мене співпадає.

Безспірно, що порівняння Тройдена з Антіохом, Іродом та Нероном в БПЛ є прямим запозиченням із ГВЛ (с. 123), але насувається питання – як сформувалась така «обойма» антигероїв? Про лютість Антіоха (4-го) пише 1-а книга маккавеїв, 1, 10 – 20; про Ірода, я думаю, і так усі знали (на всяк випадок: Матфій, кн. 2). А Нерон? Його Біблія, природно, не знає (тому К. К. трохи спрощує, називаючи їх усіх **біблійними** героями). Літературна історія цього сюжети варта окремого дослідження.

Таким чином, більшість спостережень і міркувань К. К. є слушними і корисними. Єдиний принциповий момент, з яким я не можу погодитись – це уявлення, що БПЛ-Н становить 1-у редакцію БПЛ, а БПЛ-Е – її другу, розширену редакцію. Ця теорія ніде не була сформульована явно, виразно, і К. К. посилається на цю класифікацію як на всім відому. Насправді наявні тексти не дають для цього підстав, і я думаю, що БПЛ-Е – первинна. Тому невірним видається погляд К. К., що автор кожної редакції окремо звертався до ГВЛ. Всі зв’язки з ГВЛ були в БПЛ-Е, а автор БПЛ-Н не мав нічого, окрім БПЛ-Е.

2014 р.

Кириченко К.В. Методи роботи укладачів леґендарної частини літописів Великого князівства Литовського: на прикладі запозичень із тексту Іпатіївського літопису. – Український історичний журнал, 2014 р., № 2, с. 177 – 203.

К. К. слушно зазначила, що історія Римонта-Лавраша (у нас – БПЛ, епізоди 67 – 71) запозичена з ГВЛ (с. 178, 189 – 190, 193 – 194). К. К. зазначила, що імена *Римонт* та *Мінгайло* значаться у привілеї Вітовта для євреїв від 1 червня 1388 р., затвердженому в 1507 р. (с. 190). Те, що «привілей Вітовта» сфальшований, доводити не треба, і з його тексту можна вивести, що згадані імена були відомі на початку 16 ст. як правильні литовські імена, що не викликають ніякої підозри. На цій підставі можна було б відрахувати Римонта з розряду унікальних литовських імен і перенести до розряду поширених імен.

К. К. слушно зазначила, що ГВЛ служила джерелом князівських імен для БПЛ (с. 179 – 184).

Як і в попередній статті, К. К. наголошує, що використано список більш подібний на Хлебниківський, а не на Іпатіївський (с. 182). Оскільки Хлебниківський список досі не опубліковано, я не можу тут нічого сказати – чи справді є там якісь такі виразні особливості, які давали б змогу визначити конкретний список.

Даремно К. К. зближує київського тисяцького Дмитра із ГВЛ з «київським князем Дмитром» (БПЛ, епізод 18) (с. 187). Повторю – для такої комбінації автор БПЛ не потребував джерела, знаючи, що Дмитро – князівське ім'я (від 14 ст., зауважимо!), а Київ – князівське місто.

Цікаве спостереження К. К. стосується епізоду 34, в якому литовський князь наказав обрізати носи, губи та вуха татарським послам. Подібна фраза є у МЗ1492 [ПСРЛ, т. 25, с. 288] в описі походу на Новгород в 1471 р. (с. 288). Можна погодитись із К. К., що конкретне джерело запозичення визначити важко, але певно, що це не був список МЗ1492 (і сама К. К. з приводу іншого сюжету заперечує використання МЗ1492 – с. 192).

Я не можу собі уявити, що автор БПЛ, маючи цей великий і дуже інформативний звід, не запозичив із нього **нічого**, окрім цієї фрази. Тобто в умовах відсутності системного зв'язку двох текстів робити висновки на підставі одного локального збігу буде необачно. Можливо, і тут маємо справу із якимось загальним місцем, мандрівним сюжетом, історія якого поки що не простежена.

К. К. слушно вважає запозиченням із ГВЛ оповідання про «Троянську війну» (с. 190 – у нас – БПЛ, епізоди 65 – 66). Цікавою видається думка К. К., що ім'я *Фляндр* походить від назви країни Фландрії, але з запропонованим конкретним джерелом – «Повістю про здобуття Царгороду в 1204 р.» – важко погодитись із наведених вище міркувань (щоб з писаного тексту запозичено було тільки одно слово, і нічого більше).

Запропонована К. К. ідея наводить на думку, що «німець Фляндра» в БПЛ позначав власне «фландрського німця», «німця родом із Фландрії»; назва цієї європейської країни могла бути відома автору БПЛ з різних європейських джерел.

В цілому статті К. Кириченко підтримують високу репутацію київського осередку дослідження літописів Великого князівства Литовського. Значна частина її спостережень співпадає з моїми, а з рядом інших можна погодитись. Явно

помилкових положень нема зовсім, а ті, до яких висловлено зауваження, є дискусійними і вимагають продовження студій.

Скорочення

БілЛ – «Білоруський» літопис

Біл0Л – гіпотетичний протограф списків Біл1Л – Біл4Л

Біл1Л – Біл6Л – списки «білоруських» літописів

ВітЛ – «Вітовтів» літопис

Віт1Л – Віт7Л – списки «Вітовтового» літопису

ГВЛ – Галицько-Волинський літопис, частина Іпатіївського літопису за 1203 – 1292 рр. [ПСРЛ, т. 2]

ДВ – Діяння Вітовта, частина «Вітовтового» літопису

ЕМФ – Епітома (скорочений літопис) митрополита Фотія (гіпотетичний літопис, доведений до 1427 р.).

КЛЛ – Короткий літопис Литви, частина «Литовського» літопису

ЛитЛ – «Литовський» літопис

Лит0Л – гіпотетичний протограф усіх «литовських» літописів

Лит1Л – Лит8Л – списки «литовського» літопису

ЛКС – Літопис короля Сигізмунда, частина «литовського» літопису

ЛМФ – літопис митрополита Фотія (гіпотетичний літопис 1410 – 1427 рр.)

МемВ – Меморіал Вітовта

МЗ1492 – Московський літописний звід 1492 р. [ПСРЛ, т. 25]

МТЛ – Московсько-Тверський літопис, частина РогЛ та СимЛ за 1375 – 1411 рр.

МТГ – московсько-тверська група літописів (ТЛ + СимЛ + РогЛ)

Н1ЛМІ – Новгородський 1-й літопис молодшого ізводу [Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов. – М.-Л., 1950 г.]

Н4Л – Новгородський 4-й літопис [ПСРЛ, т. 4]

НКЛ – Новгородський Карамзінський літопис [ПСРЛ, т. 42]

ОЗП – Оповідання про з'їзд правителів, частина «Вітовтового» літопису

ПВ – Похвала Вітовту, частина «Вітовтового» літопису

ПМФ – писар митрополита Фотія (гіпотетична особа, автор ЛМФ)

ППВ – «Повість про Вітовта», перша частина «Вітовтового» літопису

ППЗ – «Повість про Подільську землю», складова частина «Вітовтового» літопису

ППС – «Повість про Свитригайла», складова частина «Вітовтового» літопису

ПСРЛ – Полное собрание русских летописей

РогЛ – Рогозький літописець [ПСРЛ, т. 15, ч. 1]

С1ЛСІ – Софійський 1-й літопис старшого ізводу [ПСРЛ, т. 6, ч. 1]

СимЛ – Симеонівський літопис [ПСРЛ, т. 18]

СІН – Слова Ісаака Ніневійського, рукопис 1428 р. з похвалою Вітовту

СКР – «Сказання про князів руських», вступна частина Біл0Л

СНГ – софійсько-новгородська група літописів (С1ЛСІ + НКЛ + Н4Л)

ТЛ – Троїцький літопис